

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSMAİL HAKKİ ÜNAL'IN HAYATI VE HADİS
İLMİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Faruk İLTER

Danışman

Doç. Dr. Emine DEMİL

Nevşehir

2025

Ömer Faruk İLTER

İsmail Hakkı Ünal'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir 2025

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

İSMAİL HAKKI ÜNAL'IN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Faruk İLTER

Danışman

Doç. Dr. Emine DEMİL

Nevşehir

2025

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Ömer Faruk İLTER

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“İsmail Hakkı Ünal’ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ömer Faruk İLTER

Danışman

Doç. Dr. Emine DEMİL

Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Merter Rahmi TELKENAROĞLU

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Emine DEMİL danışmanlığında Ömer Faruk İLTER tarafından hazırlanan “İsmail Hakkı Ünal’ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

..... / / 2025

JÜRİ

İMZA

Danışman : Doç. Dr. Emine DEMİL

.....

Üye : Prof. Dr. Bünyamin ERUL.....

.....

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Emrah UÇAR

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... / / 2025

Doç. Dr. Hasan ÇETİNEL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'e nispet edilen rivayetler arasında ona ait olmayan rivayetler de bulunmaktadır. Hız. Osman'ın şehadetinden sonra uydurulan metinler ve senetler İslâm alimlerinin o alana yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. Yaşanan siyasi hadiselerden sonra hadis uydurmacılığı artmış, bundan dolayı muhaddisler hadis uydurmacılığıyla mücadele etmiş, hadislerin isnadları sorulmaya başlanmış, bu bağlamda isnadları sorulmaya başlanmış, bu bağlamda isnada yoğunlaşmış, ravilerin hadis rivayetinde ehil olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla cerh ve tadil faaliyetlerine başlamışlardır. Bu bağlamda muhaddisler erken dönemde sened tenkidine yoğunlaşmışlardır. Ravilerin hadis rivayetinde ehil olup olmadığını tespit etmek amacıyla sıhhatini tespit edebilmek için rihleler yapılmıştır. Tarih, tabakât, cerh ve ta'dil şeklinde birçok eser te'lif edilmiştir. Erken dönemde hadisin sıhhatini tespitinde sened öncelenmiştir.

Erken dönemde hadislerin senedlerinin tetkikinin bu kadar rağbet görmesine karşın muhtevâlarıyla ilgili bu denli çalışma yapılmamıştır. Son dönemde hadislerin doğru anlaşılması bakımından metin tenkidine büyük önem atfedilmiştir. Bu bağlamda hadislerin sıhhatini muhteva açısından inceleyen, hadislerin ameli boyutuna önem veren çalışmalar te'lif edilmiştir. Ülkemizde de bu alana akademik olarak ilgi duyan İsmail Hakkı Ünal'ın çalışmaları kayda değerdir. Onun doktora tezi ve yazdığı makaleler takdire şayan olduğundan onun hadis alanındaki çalışmaları tezimizin ana konusunu teşkil etmiştir. Hoşgörüsü ve başarıları sayesinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sekiz yıl yedi ay dekanlık yapması da onun idari başarısını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

İsmail Hakkı Ünal'ın, Kur'an-ı Kerim ile örtüşmeyen, metin ve muhteva açısından tenkit edilen, rivayetleri tetkik etmesi bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Bu çalışmaya teşvik eden başta Doç. Dr. Emine DEMİL hocama, hadis alanında çalışmama sevkeden teyzemin oğlu Doç. Dr. İbrahim SAYLAN'a ve üzerimde emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Bu süreçte yardımını esirgemeyen değerli eşim Raziye Nida İLTER'e de katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Her türlü hamd ve övgü bizleri yoktan var eden Allah'a (c.c) olsun, tevfik ve başarı ondandır.

Ömer Faruk İLTER

Nevşehir 2025

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim sürecinde değerli bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlandığım tez danışmanım Doç. Dr. Emine DEMİL'e, tez yazım sürecinde fikir ve görüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Bünyamin ERUL ve Dr. Öğr. Üyesi Emrah UÇAR'a, hayatını çalışmaktan onur duyduğum Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL'a yardımları ve bu süreçte göstermiş oldukları destekler için teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman destekleriyle beni motive eden anne ve babama, manevi desteğini ve göstermiş olduğu fedakârlığı her daim hissettiğim değerli eşim Raziye Nida İLTER'e, üzerimde emeği bulunan Ali KILIÇOĞLU'na ve bütün hocalarıma teşekkür ederim.

İSMAİL HAKKI ÜNAL'IN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

ÖZET

Ülkemizde Cumhuriyet sonrası dönemde İslâmî İlimler alanında birçok araştırmalar yapılmıştır. Son dönemde bilhassa 1980 sonrasında akademik hadisçilik çerçevesinde müstakil konular çalışılmıştır. Önceki yüzyıllarda hadislerin senedlerine bakarak onların sıhhatine yoğunluk verildiği ancak muhtevâ açısından hadislerin sistematik olarak sıhhat açısından değerlendirilmeye tabi tutulmadığı anlaşılmaktadır. 1980 sonrası dönemde bu alanda çalışmalar yapan, hadislerin doğru anlaşılıp yorumlanmasını kendisine düstûr edinen İsmail Hakkı Ünal'ın hadis alanında yaptığı çalışmalar tezimizin ana konusunu teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in doğru anlaşılması için İsmail Hakkı Ünal altı yıl boyunca çeşitli dergilere hadisler ve yorumlarını yazmıştır. Sadece hadis alanında değil hukuk alanına olan ilgisi onun Ebû Hanîfe'nin hadisçiliğini araştırmaya yönlendirdiğini ifade etmek mümkündür. İsmail Hakkı Ünal'ın doktora tezi olan "İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu" çalışması bu alanda ülkemizde yapılan ilk çalışmadır. Eser bu alandaki çalışmalara örneklik teşkil etmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. İsmail Hakkı Ünal, kırkın üzerinde akademik makale te'lif etmiş, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde on yedi madde yazmıştır. Birçok kitap bölümüne katkıda bulunmuş ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İmam Hatip Liselerinde okutulmak üzere Hadis ders kitabı yazmıştır. Hadis ilmine bu denli katkıda bulunan Ünal'ın hayatı ve eserleri tek tek incelenerek oluşturulan tezimizde İsmail Hakkı Ünal'ın Türkçe makaleleri incelenmiş, çeviri de bulunduğu eserleri ele alınmıştır. Onun hadise, sünnete yaklaşımı ve verdiği değer, Hz. Peygamber tasavvuru derin muhabbet çerçevesinde değerlendirilmiştir. Onun hadislerin yorumlarına dair te'lif ettiği eserleri, insanlar üzerindeki olumlu tesirleri incelenmiştir. Yaptığı tez danışmanlıkları da ele alınarak Türkiye'deki hadis çalışmalarına sağladığı katkılar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, İsmail Hakkı Ünal, Hadis Muhtevâsı, Tenkit.

İSMAİL HAKKI ÜNAL: LIFE AND HIS PLACE IN THE SCIENCE OF HADİTH

ABSTRACT

In our country, many studies have been conducted in the field of Islamic sciences in the post-Republican period. It is also obvious that hadiths came as the most important Islamic source after the Quran. In previous centuries, the emphasis was on the authenticity of hadiths by looking at their chains of narrators, but the hadiths were not systematically subjected to an authenticity study in terms of their content, which is a deficiency that our sources have shown us. I aimed to make the studies of Ismail Hakki Unal, who conducted studies in this field after 1980 and adopted the understanding and implementation of hadiths as his principle, the main subject of our thesis. Ismail Hakki Bey wrote hadiths and their interpretations in magazines for six years in order to ensure that the Prophet was understood correctly. His interest not only in the field of hadith but also in the field of law led him to research the hadith of a person like Abu Hanifa, who correctly interpreted hadith knowledge in life. Ismail Hakki Bey's doctoral thesis "Imam Abu Hanifa's Understanding of Hadith and the Hadith Method of the Hanafi School" is the first study in this field in our country, and has even set an example for many people's studies in this field. He has written seventeen articles and over forty academic articles in the Turkish Religious Foundation's Islamic Encyclopedia. He has contributed to many book chapters and has written a Hadith textbook to be taught in Imam Hatip High Schools affiliated with the Ministry of National Education. He was a member of the Board of Religious Affairs for two terms and was the dean of the Faculty of Theology for eight years and seven months. Our thesis, which was created by examining the life and works of someone who contributed so much to the science of Hadith, has examined our teacher's Turkish articles and his works, which he also translated, have been discussed. His attitude towards Hadith and the importance he gave, the love and respect he felt for the Prophet Muhammad have been evaluated within the scope of his works. The interpretations of the Hadiths he wrote have been shared with the public and their positive effects on the people of our country have been examined. His thesis consultancies were also discussed and his contributions to the science of hadith and his knowledge of hadith were tried to be revealed.

Keywords: Hadith, Sunnah, İsmail Hakkı Ünal, Hadith Content, Criticism.

KISALTMALAR VE SİMGELER

b.	: Bin, ibn (oğlu)
bint.	: Binti (kızı)
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ens.	: Enstitüsü
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
ö.?	: Ölüm tarihi bilinmiyor
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayı
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınları, yayın

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ÖNSÖZ	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	viii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, AMACI VE METODU	1
Konusu ve Önemi.....	1
Amacı	2
Metodu	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
İSMAİL HAKKI ÜNAL’IN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	4
1.1. Hayatı	4
1.2. İlmî Kişiliği	6
1.2.1. Hocaları	6
1.2.2. Lisansüstü Talebeleri.....	6
1.3. Eserleri	9
1.3.1. Kitapları.....	10
1.3.1.1. “İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 10. Sınıf”	10
1.3.1.2. “İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi’nin Hadis Metodu”.....	10
1.3.1.3. “İmam Hatip Liseleri İçin Hadis (Ders Kitabı)”	10
1.3.1.4. “40 Hadis 40 Yorum”	10

1.3.1.5. “Kırk Hadiste Anne-Baba”	10
1.3.1.6. “Hadisler ve Yorumlar”	23
1.3.1.7. “Hadis Kültürü ve Eleştirisi”	60
1.3.2. Kitap Bölümleri.....	60
1.3.3. Makaleleri.....	60
1.3.3.1. Hanefiler ve Ebû Hanîfe’ye Dair Makaleleri	61
1.3.3.1.1. “Câfer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”	61
1.3.3.1.2. “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber’in Fiilleri” ..	63
1.3.3.1.3. “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”	65
1.3.3.1.4. “Ebû Hanîfe (ö. 80-150/699-767) ve Hadis”	69
1.3.3.2. Fiten ve Melahime Dair Makaleleri	72
1.3.3.2.1. “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı” ..	72
1.3.3.2.2. “Fiten Rivayetlerinin Analizinde Disiplinler Arası Yaklaşımın Önemi”	76
1.3.3.3. Toplumsal Konulara Dair Makaleleri.....	78
1.3.3.3.1. “İslâm’da İşçi-İşveren İlişkileri”	78
1.3.3.3.2. “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”	79
1.3.3.3.3. “Hz. Muhammed (s.a.s) ve Tıp” Adlı Makalesi.....	83
1.3.3.3.4. “Kur’ân’da Aile Kurumu”	86
1.3.3.3.5. “Kur’ân ve Sünnet Verileri Işığında Aile”	88
1.3.3.4. İslâm Kültürüne Dair Makaleleri.....	90
1.3.3.4.1. “İspanya Arapları ve İslâm: Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm’ın Tekamülündeki Yeri 1”	90
1.3.3.4.2. “İspanya Arapları ve İslâm: Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm’ın Tekamülündeki Yeri 2”	94
1.3.3.4.3. “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid- i Velî’nin Hadîs-i Erbaîn Şerhi”	96

1.3.3.4.4. “Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî’nin Hadis Kültürü”	98
1.3.3.4.5. “Bir Değişim Risâlesi: “Teşâdüfû’ş-Şer’i ve’z-Zemân...”	100
1.3.3.5. Güncel Konulara Dair Makaleleri	105
1.3.3.5.1. “Muammer el-Kazzâfi ve ‘Yeşil Kitap’ı”	105
1.3.3.5.2. “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”	106
1.3.3.5.3. “Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?”	108
1.3.4. Tebliğleri	111
1.3.4.1. “Ebû Hanîfe’nin Hadis-Sünnet Anlayışı”	111
1.3.4.2. “Hac Aylarında Umre”	113
1.3.4.3. “Ahmed Hamdi Akseki’nin “Peygamberimiz’in Vecizeleri” Kitabındaki Mesajı”	114
1.3.4.4. “İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri”	116
1.3.4.5. “Kur’an ve Sünnet Açısından Kudsîyet Velâyet ve Kerâmet” ..	118
1.3.5. “Hadislerle İslam” Adlı Eserdeki Ünal’ın Yazdığı Bölümler	122
1.3.6. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde Yazmış Olduğu Maddeler	122
1.3.6.1. Es‘ad b. Zürrâre (ö. 1/623).....	122
1.3.6.2. Hâtıb b. Amr (ö. 3/624’ten sonra)	123
1.3.6.3. Hubeyb b. İsâf (ö. 644-656?).....	123
1.3.6.4. Hukeym b. Cebele (ö. 36/656)	124
1.3.6.5. İbn Hatîbüddehşe (ö. 834/1431)	124
1.3.6.6. İbn Hazm (ö. 456/1064)	125
1.3.6.7. İbnü’l-Haydırî (ö. 894/1489)	125
1.3.6.8. İbnü’l-Kattân el-Mağribî (ö. 628/1231)	126
1.3.6.9. İbnü’s-Sâbûnî (ö. 680/1282).....	126
1.3.6.10. İsmâil b. Ebû Üveys (ö. 226/841).....	127
1.3.6.11. Kirmânî, Şemseddin (ö. 786/1384)	127

1.3.6.12. Kudâme b. Maz‘ûn (ö. 36/656)	127
1.3.6.13. Merrâküşî, İbn Mûsâ (ö. 823/1421).....	128
1.3.6.14. Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman (ö. 1958)	128
1.3.6.15. Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin (ö. 1052/1642)	128
1.3.6.16. Enes b. Nadr (ö. 3/625)	129
1.3.6.17. İbn De‘b (ö. 171/787).....	129
İKİNCİ BÖLÜM.....	131
2. İSMAİL HAKKI ÜNAL’IN HADİSLERE YORUM VE YAKLAŞIMI/ TAHLİL VE TENKİT YÖNTEMİ.....	131
2.1. Hadisleri Kur’ân’a Arz etmesi	131
2.1.1. “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”	131
2.1.2. “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı: Hz. Âdem ve Hz. Musa Tartışması Örneği”	133
2.2. Hadisleri Tarihi Vakıya Arz Etmesi	135
2.2.1. “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”	135
2.2.2. “Hz. Peygamber’in Dilinde Konuşturulan Tarih: ‘Yere Batırılacak Ordu’ Rivayeti”.....	136
2.2.3. “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru’l-Buldân” Risalesi”	139
2.2.4. “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”	141
2.2.5. “Birlikte Yaşamanın Sünnetteki Referansları”	145
2.3. Hadisleri Akla, Mantığa ve Dile Arz Etmesi	147
2.3.1. “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”	147
2.3.2. “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (sas.) Anlamak”	150
2.4. Sünnete Yaklaşımı	155
2.4.1. “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı ve “Yaşayan Sünnet” Kavramı Üzerine”	156
2.4.2. “İslam Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü” ..	160

2.4.3. “Hz. Peygamber’i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti”	162
2.4.4. “Sünnet’in Temellendirilmesi Problemi”	164
2.4.5. “Hz. Peygamber’i (s.a.v.) Doğru Tanımanın ve Anlamanın Önemi”	165
2.5. Peygamber Tasavvuru	166
2.5.1. “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed’i Doğru Anlamanın Önemi”	168
2.5.2. “Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)”	170
2.6. İsmail Hakkı Ünal’ın “İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu” Adlı Eseri ve Hadisçiliği	172
2.6.1. Ebû Hanife’nin Hayatı, İlmi Gelişmesi, Eserleri ve Yetiştigi Çevre	173
2.6.2. Ebû Hanife ve Hadis	179
2.6.3. Ebû Hanife ve Talebelerinin Hadis Tercih ve Yorumunda Dikkate Aldıkları Hususlar	183
2.6.4. Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu	186
2.6.5. Cerh ve Ta’dil Edenler Karşısında Ebû Hanife	192
2.7. İsmail Hakkı Ünal’ın Hadis İlmine Katkıları	199
2.8. Hadis Kavramına Yaklaşımı	202
2.9. Sünnet Kavramına Yaklaşımı	204
2.10. İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü	204
SONUÇ	212
KAYNAKÇA	214
EKLER	221
1. İsmail Hakkı Ünal ile Yaptığımız Röportajdan	221
2. Eser Tablosu	235
ÖZGEÇMİŞ	239

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, AMACI VE METODU

Konusu ve Önemi

İslâm'ın Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı Hz. Peygamber'in sîreti, bu bağlamda onun sözleri, fiilleri, takrirleri ve onun örneklik teşkil eden yaşam tarzıdır. Kur'ân ona vahyolunduğu için onu en iyi anlayan ve hayatına tatbik eden kuşkusuz odur. İslâm'ın doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için onun söylediği, uyguladığı ve takrirde bulunduğu davranışları esas almamız elzemdir. Ondan gelen rivâyetlerin çoğu doğrudan ondan aktarılmamıştır. Bu bağlamda hadislerin doğru anlaşılması hususunda Kur'ân ve Sünnet mihenk taşı kabul edilmiştir. Hicrî birinci asırda hadislerin Kur'ân'la karışma ihtimali ve Kur'ân'ın ihmal edileceği endişesi ve Arap yazısının gelişmemiş olması dolayısıyla yazıdan ziyade hadislerin şifahî olarak nakledilmesi teşvik edilmiş, yazıdan ziyade sözlü gelenek öncelenmiştir. Hicrî ikinci asırda siyasi ve itikadi fırkalar yanı sıra İslâm düşüncesiyle ilgili farklı ekollerin teşekkül ettiği asırdır. Bu dönem başta hadisin sıhhatini tespit etmek olmak üzere hadislerle ilgili farklı metot ve yaklaşımlara sahip ehl-i hadis, ehl-i rey ve mu'tezile, şia ve ehl-i zühd ve tasavvufun da ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Sünneti dinin ikinci kaynağı kabul etmekle birlikte itikadi ve fıkhi hususlarda olduğu gibi hadislerin bilgi açısından değeri, sıhhatini tespit, yorumlanması ve benzeri konularda farklı metot uygulayan "Ehl-i hadis"ın, "Ehl-i rey"ın ve "Mutezile"nin hadise yaklaşımları tarih boyunca çeşitli çalışmalara kaynaklık teşkil etmiştir. Ehl-i Rey'in merkezi olan Kûfe hadis rivayeti ve yaşayan Sünnet açısından Hicaz bölgesi kadar zengin olmadığı gibi karşılaşılan ve cevaplanması gereken meseleler de çok ve çeşitliydi. Bu durum re'yle hüküm vermeyi zorunlu kılmakta, hadislerin anlaşılmasında akıl önemli bir rol oynamaktadır. Hicrî ikinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kûfe'de oluşan ehl-i re'y'in Medine merkezli ehl-i hadisten en büyük farkı meselelerin çözümünde reye daha çok yer vermesi ve re'yle hüküm vermeyi farazi meseleleri de kapsayacak şekilde geliştirip sistemleştirmesiydi. Ehl-i rey'in en önemli temsilcilerinden birisi kuşkusuz Ebû Hanîfe'dir. Ebû Hanîfe'nin hadise yaklaşımı pek çok çalışmada ele alınmıştır. Son dönemde 1980 sonrası Ebû Hanîfe'ye dair akademik çalışmalar ve tercüme artmıştır.

Bu dönemde İsmail Hakkı Ünal'ın “İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu” adlı çalışması da Ebû Hanîfe'nin ve Hanefî mezhebinin hadise yaklaşımını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Çalışmamızda İsmail Hakkı Ünal'ın hayatı, hadis ilmindeki yeri ve hadis metodolojisi tespit edilecektir.

Amacı

Araştırmamızın amacı, İsmail Hakkı Ünal'ın hayatını ve yazdığı eserlerle ve yetiştirdiği öğrencilerle hadis ilmine sunduğu katkıları tespit etmektir. Hadis ilminde müstesna bir yere sahip olan “İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu” adlı eserini esas alarak İsmail Hakkı Ünal'ın hadisçi kişiliğini ve eserde takip ettiği metodolojiyi tespit etmektir.

Ayrıca eserde hangi kaynaklardan faydalandığını, hangi yaklaşımı esas aldığını ve güncel konulara dair mülâhazalarını ele almaktır. Bu bağlamda hadislerin anlaşılması yönündeki yöntemini ortaya koymaktır.

Metodu

Bu çalışmada, Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal'ın hadis ilmine katkılarını ve ilmî kişiliğini sistematik bir biçimde tespit etmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel ve belirleyici yöntem benimsenmiştir. Araştırmanın merkezinde yer alan kişi ve eserlerinin derinlemesine incelenebilmesi için, biyografik analiz, doküman incelemesi ve metin çözümlemesi yöntemlerinden istifade edilmiştir.

Tezin ilk bölümünde, İsmail Hakkı Ünal'ın hayatı, ilmî gelişimi, akademik faaliyetleri ve görev yaptığı kurumlar çerçevesinde biyografik bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, onun şahsi ve akademik geçmişine dair veriler tarihsel sıralama gözetilerek sunulmuş, hadis ilmiyle tanışması, yönelişi ve akademik etkileri bağlamında açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Ünal'ın telif, tercüme ve ansiklopedi maddeleri dâhil olmak üzere tüm yazılı ürünleri doküman analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Eserlerinde izlediği metodolojik yaklaşım tespit edilmeye çalışılmış; özellikle hadislerin değerlendirilmesinde esas aldığı kriterler, seçtiği temalar ve hadis-sünnet kavrayışı sistematik bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, “İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu” adlı doktora tezi başta olmak üzere Ünal'ın özgün

alışmalarında ortaya koyduğu metodolojik ereve içerik analizi yöntemiyle mlenmiştir. Bu bağlamda Ünal'ın hadis metinlerine yaklaşımında Kur'ân'a arz, tarihsel bağlamı gözetme, akıl-mantık süzgeci gibi temel ilkeleri ne çıkartılmıştır.

Tez boyunca ele alınan tüm veriler, ilgili akademik literatürle karşılaştırılmış, Ünal'ın klasik ve modern hadisiliğe olan katkıları karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Ayrıca Ünal'ın makalelerinde ele aldığı güncel toplumsal meseleler ve bu meselelere yönelik hadis yorumları, onun metodunun ağdaş dinî-sosyal problemlere duyarlılığını ortaya koymak amacıyla tematik analiz çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Bu yöntemlerle çalışmada hem İsmail Hakkı Ünal'ın ilmî mirasının bütüncül bir şekilde ortaya konulması hem de onun hadis metodolojisine dair sistematik ve akademik düzlemde bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL HAKKI ÜNAL'IN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

İsmail Hakkı Ünal, 20 Temmuz 1957 tarihinde Ankara’da dünyaya gelmiştir. Altı erkek, dört kızdan oluşan on çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğudur. Babası, aynı yıl At Pazarı yakınlarındaki Ramazan Şemsettin Camii’nde imamlık görevine başlamış; bu görev vesilesiyle aile, Ankara Kalesi’nin içinde yer alan Dışhisar Mahallesi’ne taşınmıştır. Ünal, 1990 yılına kadar bu mahallede yaşamıştır. İlköğrenimini, Ankara Kalesi dışında bulunan ve 1934 yılında kurulmuş olan Ulus İlkokulu’nda (daha sonra İlk Meclis İlkokulu) tamamlamıştır. Ortaokul ve lise eğitimini 1967–1975 yılları arasında Ankara İmam-Hatip Okulu’nda almış, okulun ilk öğrencilerinden biri olmuştur. Bu dönemde hafızlık çalışmalarını da yaz aylarında yoğunlaşarak sürdürmüş; yaklaşık iki yıl süren bu çalışmaları sonucunda 1975 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan hafızlık diploması almıştır. Ünal ailesi, Kur’ân eğitimiyle yakından ilgilidir; dedesi, babası, kendisi, tüm erkek kardeşleri ve bir kız kardeşi hafızdır. Hafızlık sürecinde en büyük etkenin babası olduğunu, bu eğitimin özellikle ilahiyat çalışmalarında büyük katkı sağladığını ifade etmektedir.¹

Ünal, 1975 yılında girdiği üniversite sınavında Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümünü kazanmış ve bir yıl burada öğrenim görmüştür. Ancak bu alanın kendi ilgi ve yeteneklerine hitap etmediğini fark etmiş; 1976 yılında yeniden sınava girerek ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü’nün Sosyoloji dalına yerleşmiştir. Aynı dönemde lise fark sınavlarını da vererek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne girmeye hak kazanmıştır. Her iki üniversitedeki eğitimini eş zamanlı olarak sürdüren Ünal, 1981 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümünden, 1982 yılında ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden

¹ Diyanet TV, “Bezm-i Alim 10. Bölüm-Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal”, *Youtube* (23 Temmuz 2015), 00:15:00-00:25:00.

mezun olmuştur. ODTÜ'deki eğitimi, 1980 öncesi siyasi çalkantılarla geçen bir döneme denk gelmiş, sık sık protesto ve boykotlara tanıklık etmiştir.²

İlahiyat eğitiminde İsmail Cerrahoğlu, Talat Koçyiğit, Mehmet Said Hatiboğlu, Ethem Ruhi Fırlı, Abdulkadir Şener ve Mehmet Aydın gibi önemli hocalardan ders almıştır. Özellikle Mehmet Aydın'ın felsefi derinlikli derslerinden etkilenmiştir. Ancak zamanla zihinsel ilgisinin Hadis ve İslam Hukuku alanlarına yöneldiğini ifade etmiştir.³

1975 yılında Mukaddem Camii'nde imamlık görevine başlamış, ardından Dev Duran Mescidi'ne geçmiştir. Bu görevini 1983 yılına kadar sürdürmüş, eğitim hayatıyla birlikte imamlık görevini de yürütmüştür. 1981 yılında evlenmiş, bu evlilikten iki erkek ve bir kız çocuğu olmuştur. Aile yapısında otoriterlikten uzak, karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı bir ilişki benimsediğini; babasının otoriter yapısına karşın kendi çocuklarına daha anlayışlı yaklaştığını ifade etmektedir.⁴

1983 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atanmış ve aynı yıl doktora çalışmalarına başlamıştır. Doktora tez konusunu hocası Mehmet Said Hatiboğlu'nun önerisiyle belirlemiştir. 1987 yılında Suudi Arabistan'a burslu olarak giderek Riyad'da Arap Dili Enstitüsü'nde eğitim görmüş ve Melik Suud Üniversitesi kütüphanelerinden faydalanmıştır. Zahid el-Kevserî'nin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilere cevap verdiği eserleri üzerinde çalışmıştır. 1989'da Türkiye'ye dönmüş, 1990 yılı başında doktorasını tamamlamıştır. Jüri üyeleri arasında Talat Koçyiğit ve Mehmet Said Hatiboğlu yer almıştır. Tezini daktiloya geçirirken ağabeyinden yardım aldığını belirtmektedir.⁵

1991–1992 yıllarında yardımcı doçent, 1993 yılında doçent unvanını almış; 2000 yılı Aralık ayında profesörlüğe yükselmiştir. 1999–2000 yıllarında Kırgızistan'da öğretim üyesi ve araştırmacı olarak görev yapmıştır. 2012 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak atanmış, bu görevini 8 yıl 7 ay boyunca sürdürmüştür. Dekanlık

² Ünal'ın hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler 30 Kasım 2024 tarihinde saat 10:00 ile 12:30 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaja dayanmaktadır.

³ Ünal'ın hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler 30 Kasım 2024 tarihinde saat 10:00 ile 12:30 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaja dayanmaktadır.

⁴ Ünal'ın hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler 30 Kasım 2024 tarihinde saat 10:00 ile 12:30 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaja dayanmaktadır.

⁵ Ünal'ın hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler 30 Kasım 2024 tarihinde saat 10:00 ile 12:30 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaja dayanmaktadır.

süresince öğrenci odaklı bir yönetim anlayışı benimsemiş, açık iletişimi önemsemiş ve öğrencilerin rahatlıkla taleplerini dile getirebildiği bir ortam oluşturmuştur. 2001–2015 yılları arasında Din İşleri Yüksek Kurulu’nda görev yapmıştır. Kurul içinde özellikle Fetva Komisyonu’nun yoğun çalıştığını belirtmiştir. Türkiye’deki dini meselelerin yanı sıra uluslararası kurumlarla da irtibatlı bir yapı içerisinde görev yürütüldüğünü, düzenli olarak değerlendirme toplantıları yapıldığını aktarmaktadır.⁶

1.2. İlmî Kişiliği

1.2.1. Hocaları

İsmail Hakkı Ünal, ilk eğitimlerini ailesinin yanında almış, hafızlığında ona rehber olan babası başlıca hocasıdır. Bu bağlamda o hafızlığını babasının yanında tamamlamıştır. Onun hadisçiliğine en çok etki eden hocası Mehmet Said Hatiboğlu’dur. Hatiboğlu hocanın onun görüşlerinin yapılanmasındaki etkisini Ünal’ın yazdığı eserlerindeki konulara dahi katkıda bulunduğu görülmektedir.⁷

İlahiyat eğitiminde İsmail Cerrahoğlu, Talat Koçyiğit, Mehmet Said Hatiboğlu, Ethem Ruhi Fırlı, Abdulkadir Şener ve Mehmet Aydın gibi önemli hocalardan ders almıştır. Özellikle Mehmet Aydın’ın felsefi derinlikli derslerinden etkilenmiştir. Ancak zamanla zihinsel ilgisinin Hadis ve İslam Hukuku alanlarına yöneldiğini ifade etmiştir.⁸

1.2.2. Lisansüstü Talebeleri

İsmail Hakkı Ünal toplamda 22 tez danışmanlığı yapmıştır.

1. Hüseyin Çakır tarafından “Hadisçilere ve Fıkıhçılara Göre Sahih Hadisin Tanımı ve Şartları” adlı yüksek lisans tezi 1997 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.⁹
2. Tez danışmanlığı yaptığı talebelerinden birisi Hatice DÜLBER’dir. “Rüyada Hadis Rivayeti, Hz. Peygamberi Rüyada Görmenin Dini Değeri” konulu yüksek lisans tezi 1997 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri

⁶ Ünal’ın hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler 30 Kasım 2024 tarihinde saat 10:00 ile 12:30 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaja dayanmaktadır.

⁷ Bkz. Ünal’ın hocalarıyla ilgili bazı hatıratı çalışmamızın ekler kısmındaki röportajda mevcuttur.

⁸ Diyanet TV, “Bezm-i Alim 10. Bölüm-Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal”, 00:05:00-00:10:00.

⁹ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Anabilim dalı, Hadis Bilim Dalı'nda İsmail Hakkı Ünal danışmanlığında tamamlanmıştır.¹⁰

3. Sami Şahin tarafından “Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybani'nin Hadis Kültüründeki Yeri” adlı doktora tezi 1999 yılında İsmail Hakkı Ünal danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda tamamlanmıştır.¹¹
4. Said Üretken tarafından “Mütevâtir Hadislerde Nisbilik Meselesi ve Delil Olma Bakımından Doğurduğu İhtilaflar” adlı yüksek lisans tezi 2000 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda tamamlanmıştır.¹²
5. Kenan Demirtaş tarafından “Hadis Öğretimine İmam Hatip Liseleri Gelişim Modeli Çerçevesinde Bir Yaklaşım” adlı yüksek lisans tezi 2001 yılında Mualla Selçuk ve İsmail Hakkı Ünal danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'nda tamamlanmıştır.¹³
6. Sedat Özçelik tarafından “İbn Şihab ez-Zühri'nin Hayatı ve Hadisçiliği” adlı yüksek lisans tezi 2001 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda tamamlanmıştır.¹⁴
7. Mahmut Demir tarafından “Terğib ve Terhib Hadislerinin Değerlendirmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri” adlı yüksek lisans tezi 2001 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda tamamlanmıştır.¹⁵
8. Şamşat Adilbayeva tarafından “Kazakistan Toplumunun Dini Hayatında Hadis ve Sünnetin Rolü” adlı doktora tezi 2002 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda tamamlanmıştır.¹⁶

¹⁰ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

¹¹ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹² Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹³ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹⁴ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹⁵ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹⁶ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

9. Fahri Hoşab tarafından “Sünnette Propaganda” adlı doktora tezi 2003 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.¹⁷
10. Hüseyin Akyüz tarafından “El-Cahız’ın Sünnet/Hadis Anlayışı” adlı doktora tezi 2004 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.¹⁸
11. Mustafa Kaplan tarafından “Rivayet Değeri Açısından İbn Sayyad Kıssası” adlı yüksek lisans tezi 2006 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.¹⁹
12. Şevket ŞİMŞEK tarafından “Hadis Kültüründe Ganimet” adlı yüksek lisans tezi 2007 yılında İsmail Hakkı Ünal danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.²⁰
13. Bahattin Akbaş tarafından “Ebu Ca’fer et-Tahavi’nin Hadis Kültüründeki Yeri” adlı doktora tezi 2008 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Dalı’nda tamamlanmıştır.²¹
14. Recep Tuzcu tarafından “El-Esrar İsimli Eseri Çerçevesinde Ebu Zeyd ed-Debusi’nin Hadis Anlayışı” adlı doktora tezi 2009 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlamıştır.²²
15. Shirin Zholdoshbek Kyzy tarafından “El-Mevahibu’l-Leduniyye İsimli Eseri Işığında Kastallani’nin Peygamber Tasavvuru” adlı yüksek lisans 2013 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı’nda tamamlamıştır.²³
16. Orhan Yılmaz tarafından “İbn Kayyim el-Cevziyye’nin Hadis/Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri” adlı doktora tezi 2013 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı tamamlamıştır.²⁴

¹⁷ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹⁸ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

¹⁹ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²⁰ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²¹ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²² Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²³ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²⁴ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

17. Hüseyin Avcı tarafından “Arapça Lügatlarda Hadislerle İstişhad” adlı yüksek lisans tezi 2014 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.²⁵
18. Ahmet Alkan tarafından “Hicri İlk İki Asır Fıkıh Eserlerinin Hadis Usulü Terimlerinin Oluşumundaki Rolü” adlı yüksek lisans tezi 2016 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.²⁶
19. Medet Coşkun tarafından “Ahmed el-Menini’nin (1089-1172h-1678-1759M.) hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı doktora tezi 2018 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlamıştır.²⁷
20. Adil Öztekin tarafından “Modern Dönem Hadis Çalışmalarında Metin Tenkidi(Mısır Örneği)” adlı doktora tezi 2022 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlamıştır.²⁸
21. Abdulkadir Aykan tarafından “Hristiyan Kültüründeki Nüzul-i İsa Meselesinin İslami Rivayetlere Etkisi” adlı doktora tezi 2023 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.²⁹
22. Recep Gürkan Gökteş tarafından “Hadis Cüzlerinin Hadis Literatür Tarihini Anlamaya Katkısı: Muccâ’a İbn ez-Zübeyr Örneği” adlı doktora tezi 2023 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda tamamlanmıştır.³⁰

1.3. Eserleri

Çalışmamızda İsmail Hakkı Ünal’ın kitapları, kitap bölümleri, makaleleri ve tebliğleri kronolojik olarak ele alınacaktır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi maddeleri ise alfabetik olarak ele alınacaktır.

²⁵ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²⁶ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²⁷ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²⁸ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

²⁹ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

³⁰ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim: 9 Nisan 2025).

1.3.1. Kitapları

1.3.1.1. “İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 10. Sınıf”

İsmail Hakkı Ünal’ın araştırma görevliliği yıllarında yazdığı eseri yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; Sünnet, hadis, hadis ilminin diğer ilimler arasındaki yeri, hadis terimleri, Hz. Peygamber devrinde hadis, sahabe devrinde hadis ve hadis rivayetinde meşhur olan sahabilerdir.³¹

1.3.1.2. “İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebi’nin Hadis Metodu”

İsmail Hakkı Ünal’ın doktora tez çalışmasının basılmış hali olan bu eser tezimizin ikinci bölümünde yer almaktadır.

1.3.1.3. “İmam Hatip Liseleri İçin Hadis (Ders Kitabı)”

Kitap on iki üniteye ayrılmıştır. Ulaştığımız eser ikinci baskı olan ve 2005 yılında İstanbul’da İhlas Gazetecilik a.ş. tarafından Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitaplarına dair basılmıştır. Bu eser çalışmamızın ikinci bölümünde Ünal’ın hadisçiliği başlığı altında ele alınmıştır.

1.3.1.4. “40 Hadis 40 Yorum”

İsmail Hakkı Ünal Diyanet İşleri Başkanlığı’nın aylık dergisinde altı yıl boyunca “Bir hadis bir yorum” adlı yazılar yazmıştır. Yazdığı bu yazılar *Hadisler ve Yorumlar* adlı eserinde bir araya getirilmiştir. Tezimizde Ünal’ın eserleri kısmında “*Hadisler ve Yorumlar*” adlı eserini ele aldığımız için bu eserini tekrar ele almayacağız.

1.3.1.5. “Kırk Hadiste Anne-Baba”

Çalışmada öncelikle kültürümüzde “Kırk Hadis” adlı eserlerin yazılma sebepleri ve genel özelliklerine değinilmiştir. Bu tür eserlerin Hz. Peygamber’den nakledilen: “Ümmetimden dinle ilgili kırk hadis ezberleyeni Allah fakihler ve âlimler zümresi içinde haşreder.”³² rivayetten dolayı yazıldığına temas edilmiştir. Bu rivayetin sahih olup olmamasıyla ilgili görüşlere değinilmiştir. İbnü’l Cevzi’nin (ö. 597/1201) hadisin sahih olmadığını belirttiği fakat onun da amellerin faziletleri hakkında kırk hadis derlemesi

³¹ İsmail Hakkı Ünal, *İmam-Hatip Liseleri için Hadis 10. Sınıf* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991), 1-88.

³² Abdurrahman b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelü’l-Vâride fi’l-Ehâdisi’n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 6/33.

yazdığı belirtilmiştir.³³ Kırk hadis müelliflerinin genel amaçları ele alınmış, Arapça, Farsça ve Türkçe dört yüzden fazla derleme olduğu ifade edilmiştir.³⁴

Yapılan taramalarda “kırk hadis” adlı eserlerde anne-baba ile ilgili eser bulunmadığına işaret edilmiş, hicri ilk asırlarda telif edilen anne-baba ile ilgili eserler ya da konularına göre yazılan eserlerde anne-baba ile ilgili rivayetlerin bulunduğu kısımlar hakkında malumat sunulmuştur. Hicri üçüncü asırdan itibaren anne-babaya iyilik konusunda yazılan eserlere atıfta bulunulmuştur.³⁵

İbnü’l-Cevzî’nin *el-Birr ve’s-Sıla* adlı eserinin elli dört bab ve dört yüz altmış iki rivayet içerdiği ve *Birru’l-Vâlideyn* adlı eserin de o eserden rivâyetleri içerdiği, otuza yakın bab ve yüz elli sekiz rivâyet bulunduğu belirtilmiştir. Eserin mukaddimesinde eserin telif sebeplerine değinilmiştir. Eserin anne-babaya iyilik hadislerini ihtiva ettiği ve “el-birr” in bu manada olduğu, “es-sıla”nın ise diğer akrabalarla ilişkileri ifade ettiği dile getirilmiştir.³⁶

Bu eserde ele alınan rivayetlerin genel olarak hangi konularda olduğu belirtilerek sunulmaya gayret edildiği belirtilmiştir. Eserin gün geçtikçe gelenek ve kültürlerimizde meydana gelen bozulmaların, aile ilişkilerindeki sorunların ve ebeveynlere gösterilmeyen saygının dini delillerle düzeltilmesi gerektiği için derlendiği ifade edilmiştir.³⁷

İlk olarak “Hz. Peygamber’e insanlar içinde dostluğuna, iyilikte bulunmasına en layık olanın kim olduğu sorulunca üç kez annendir buyurması ve dördüncüsünde ise babası olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.³⁸ Cahiliye döneminde annenin değersizleştirildiği için Hz. Peygamber’in annenin değerine üç defa vurgu yaptığına işaret edilmiştir. Hz. Peygamber’in kendisinin yetişmesinde emeği geçen kadınlara dahi annesi gibi hitap ettiği ve onlara derin bir sevgi gösterdiği serdedilmiştir.³⁹

İkinci olarak “Hz. Peygamber’e savaşmak istediğini danışmak isteyen bir sahabî geldiğinde onun annesinin yaşadığını öğrendiğinde onun yanında kalmasını ve cennetin

³³ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 7-8.

³⁴ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 9.

³⁵ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 10-12.

³⁶ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 13-15.

³⁷ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 17.

³⁸ Buhârî, “Edeb”, 2; Müslim, “el-Birr ve’s-Sıla”, 1; Tirmizî, “el-Birr ve’s-Sıla”, 1; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 4; Ebû Dâvud, “Edeb”, 120.

³⁹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 20-21.

onun ayakları altında olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.⁴⁰ Rivayette anneye hizmetin savaş gibi mühim bir olayın önüne geçebilecek kadar önem arz ettiğine dikkat çekilmiştir. Bu rivayeti mecazdan ziyade gerçek olarak algılayan tabiûn neslinin tutumuna değinilmiştir.⁴¹

Üçüncü olarak “Hz. Peygamber’e hicret için biate gelen birisinin ana-babasını ağlar halde bıraktığını belirtmesi üzerine Hz. Peygamber’in ona nasıl ağlattıysa dönüp ana-babasını öyle güldürmesi gerektiğini emrettiği” nakledilmiştir.⁴² Aynı sahâbîden nakledilen başka bir rivayet aktarılmıştır. Rivayet olay ve kişi bağlamında izah edilmeye çalışılarak anne-baba rızasının önemi ve onları memnun etmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu tür rivayetlerin muhtaç olan anne-babasına bakacak kimsenin bulunmadığı durumda cihada katılamayacak kişilere yönelik olduğuna işaret edilmiştir.⁴³

Dördüncü olarak “Hz. Peygamber’in Ci’râne’de (ganimet) etlerini bölüştürürken bir sahabî onun süt annesinin oturması için abasını yere serdiğini gördüğü” nakledilmiştir.⁴⁴ Hz. Peygamber’in annesine olan özlemine süt annelerinden giderircesine onlara karşı saygılı davrandığına ve nazik olduğuna değinilmiştir. Onların ailesiyle Hz. Peygamber’i ziyaretlerinde onlara gösterdiği saygıya vurgu yapılmıştır.⁴⁵

Beşinci olarak “Hz. Peygamber’e sorulan soru üzerine onun ana-babanın çocuklarının cenneti ve cehennemi olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.⁴⁶ İnsanoğlunun bu dünyadayken cenneti ve cehennemi kazanacağı belirtilerek Allah-u Teâlâ’nın Peygamberini överken dahi ana-babaya itaatinden bahsettiği vurgulanmıştır. Evlatların ana-babaya karşı görevlerini yerine getirmeleri gerektiği ve onlara güzel muamele yapmaları gerektiği vurgulanarak aksi halde bunların yapılmamasını Allah’ın gazabına sebep olacağına dikkat çekilmiştir.⁴⁷

Altıncı olarak “Hz. Peygamber’e Allah Teâlâ’nın en çok hoşuna giden amel sorulduğunda bunların sırasıyla; vaktinde kılınan namaz olduğunu, ana-babaya yapılan iyilik ve Allah yolunda cihad etmek olduğunu belirttikleri ve sahâbînin daha fazlasını isteseydim

⁴⁰ Nesâî, “Cihad”, 6.

⁴¹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 24.

⁴² Ebû Davûd, “Cihâd”, 31; Nesâî, “Bey’at”, 10; İbn Mâce, “Cihâd”, 12.

⁴³ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 26-27.

⁴⁴ Ebû Dâvud, “Edeb”, 129.

⁴⁵ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 30.

⁴⁶ İbn Mâce, “Edeb”, 1; “Talâk”, 36.

⁴⁷ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 31.

artıracaktı dediği” rivayet edilmiştir.⁴⁸ Önce namazın sonra da ana-babaya iyilik etmenin emredilmesi önce Allah hakkının sonra ana baba hakkının geldiğini göstermesi bakımından önem arz ettiğine işaret edilmiştir. “Mağara hadisi” olarak meşhur olan rivayetin içeriğine değinilerek⁴⁹ Allah katında makbul olan ana-babaya iyilikten dolayı mağaranın biraz daha açıldığına vurgu yapılarak iyiliğin karşılığının bu dünyada da karşılık göreceği serdedilmiştir. Ana babaya yapılan iyiliklerin Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olacağının altı çizilmiştir.⁵⁰

Yedinci olarak “Hz. Peygamber’e gelen sahabî annesinin müşrik olduğunu ve onu özleyerek yanına geldiğini ve nasıl bir davranış sergilemesi gerektiğini Hz. Peygamber’e sorduğunda onun annesiyle ilgilenmesini emrettiği” nakledilmiştir.⁵¹ Mümtahine sûresi sekizinci âyetin hadis metnine konu olan anne Kayle/Kuteyle binti Abduluzzâ el-Âmiriyye el-Kaysiyye hakkında nâzil olduğuna temas edilmiştir. Evlatların ana-babalarının İslâm’a aykırı olan taleplerini yapmak zorunda olmadıkları, fakat onlara karşı saygılı olmak zorunda oldukları ve görevlerini yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmıştır.⁵²

Sekizinci olarak Hz. Peygamber’in “Anneye iyi davranmayı üç defa tekrar ettiği, babaya ve sonra da en yakından başlayarak tüm yakınlarla iyi davranmayı emrettiği” belirtilmiştir.⁵³ Annelerin diğerlerine göre çocuklarına büyük fedakarlıklar yapmalarının bunda önemli bir etken olduğuna dikkat çekilmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın annesi Hamene bnt. Süfyân’ın oğlunun imandan dönmesi için yaptığı şeyler nakledilmiş, anne-babaya itaatin Allah’a ortak koşulmasını istediklerinde söz konusu olamayacağını bildiren âyetin⁵⁴ nâzil olduğu serdedilmiştir.⁵⁵

Dokuzuncu olarak “Hz. Peygamber’in evladın anne-babasının hakkını onları köle olarak bulması halinde satın aldıktan sonra âzâd ederse ödeyebileceğini buyurduğu”

⁴⁸ Buhârî, “Mevâkîtü’s-salât”, 5; “Cihâd”, 1, “Edeb”, 1; Müslim, “İmân”, 137-139.

⁴⁹ Buhârî, “Buyû”, 98, “Edeb”, 5, “Ehâdîsu’l-enbiyâ”, 53; Müslim, “Rikâk”, 100.

⁵⁰ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 34-35.

⁵¹ Buhârî, “Edeb”, 8, “Cizye”, 18; Müslim, “Zekât”, 50; Ebû Dâvud, “Zekât”, 34.

⁵² Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 38.

⁵³ İbn Mâce, “Edeb”, 1.

⁵⁴ el-Ankebut 29/8.

⁵⁵ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 40-42.

nakledilmiştir.⁵⁶ Köleliğin olduğu bir sistemde bu hadisin nasıl anlaşılacağı ele alınmıştır.⁵⁷

Onuncu olarak “Hz. Peygamber’e gelerek annesini çok sıcak bir havada iki fersah mesafeye sırtında taşıyan birisinin annesine şükürünü hakkıyla yerine getirip getiremediğini sorması üzerine onun belki doğum ağrılarından birini ödemiş olabileceği yanıtını verdiği” nakledilmiştir.⁵⁸ Anne hakkının önemine dair diğer rivayetler ele alınmış, bu bağlamda Ebû Hureyre’nin anne sevgisinin onun günlük hayatına, selamlaşmasına ve dualarına nasıl yansıdığına temas edilmiştir.⁵⁹ Anne hakkının ödenmesinin çok zor olduğunun unutulmaması gerekir. O bize küçükken nasıl merhamet ettiyse bizim de ona merhametli olmamız gerekir. Kişinin dünyada çok zor olarak gördüğü birçok iş, annesinin onu karnında taşıırken ve doğduktan sonra çektiği sıkıntılarla karşısında çok küçük kaldığı akıldan çıkmamalıdır.

On birinci olarak “Hz. Peygamber’in Rabbin rızasının ve gazabının, anne-babanın rızası ve öfkesine bağlı olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.⁶⁰ Anne-babanın rızasının ve gazabının ne tür amellerle mümkün olacağına atıf yapılmıştır.⁶¹

On ikinci olarak “Hz. Peygamber zulme uğramış kişinin, yolcunun ve anne-babanın çocuklarının aleyhine yaptığı duanın kabulünde şüphe olmadığını buyurduğu” nakledilmiştir.⁶² Rivayette evladından eziyet gördüğünde evladının aleyhine yaptığı duasının kabul görmesinin yüksek ihtimal olduğu serdedilmiştir. Anne-babanın yaptığı haksız bedduanın değersiz olduğu ve Allah’ın yasaklarını emretmeleri durumunda onlara itaat etmeyince günaha girmenin söz konusu olmadığı vurgulanmıştır.⁶³

On üçüncü olarak “Hz. Peygamber’in annesinin kabrini ziyaretinde ağladığı, Allah Teâlâ’nın onu bağışlamasına izin vermediği, fakat kabrini ziyaret edebileceğine izin verildiği nakledilmiştir. Hz. Peygamber’in kabirleri ziyaret etmeyi ölümü hatırlattığı için

⁵⁶ Müslim, “İtk”, 25; İbn Mâce, “Edeb”, 1; Ebû Dâvud, “Edeb”, 120; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 8.

⁵⁷ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 44.

⁵⁸ Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyüp b. Muteyr el-Lehmî et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-sağîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1995), 1/163.

⁵⁹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 46-47.

⁶⁰ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 3.

⁶¹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 50.

⁶² Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 7; “Daavât”, 47.

⁶³ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 52-53.

tavsiye ettiği belirtilmiştir.⁶⁴ Hz. Peygamber'in ölülerinin aşırıya gidilerek anılmasını yasakladığı ve bu sebeple ilk zamanlar kabir ziyaretlerini dahi yasakladığı rivayet edilmiştir. Müşrik olarak ölen kişiler için Peygamberin dahi istiğfarda bulunamayacağına işaret edilmiştir.⁶⁵

On dördüncü olarak "Hz. Peygamber'e anne-babalarının ölümünden sonra onlara yapabileceği iyiliği soran sahâbîye onlara dua etmeyi onlar için bağış dilemeyi, onların sözlerini yerine getirmeyi, arkadaş çevrelerine ikramda bulunmayı ve yakınlarına sıla-i rahimde bulunmayı tavsiye ettiği" nakledilmiştir.⁶⁶ Dirilerin llere yapacakları duanın onlara faydalarından ve hadiste belirtilen amellerin hem evlatlarına hem de ölülere dokunacak faydaları serdedilmiştir.⁶⁷

On beşinci olarak "Hz. Peygamber'e bir adamın gelip annesinin vefat ettiğini, fakat vasiyette bulunmadığını söylediği ve onun adına sadaka vermesinin ona fayda sağlayıp sağlamayacağını sorması zerine Hz. Peygamber'in olumlu cevap verdiği" nakledilmiştir.⁶⁸ Bu hadisin anne-baba vefat ettikten sonra da onlar adına yapılan iyiliklerin onlara fayda sağladığını belirttiği vurgulanmıştır. Bu hadisin toplumdaki hayır hizmetlerinin gelişmesine sebep olacağı serdedilmiştir.⁶⁹ Pek çok hayır kurumu hizmetlerinin atalarından kendilerine kalan servetle ya da onların önderliğinde kazandıkları kazançla onların ruhlarını şd etmek için evlatları tarafından yapıldığına temas edilmiştir. Bazı evlatların da anne-babaları yaşarken onlara yaptıkları hataları onlar adına yaptıkları hayır işleriyle Allah'tan bağışlanma besledikleri belirtilmiştir.⁷⁰

On altıncı olarak, "Hz. Peygamber'in yapılması haram ve kerih olan şeylerden bazılarını zikrederken ilk olarak Allah'ın annelere kötülük yapmayı haram kıldığını" nakletmiştir.⁷¹ Annenin babaya göre daha çok hak sahibi olduğu ele alınmıştır. Evlatların annelerini

⁶⁴ Nesi, "Cenâiz", 101; Müslim, "Cenâiz", 108; İbn Mâce, "Cenâiz", 48.

⁶⁵ nal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 56.

⁶⁶ İbn Mace, "Edeb", 2; Eb Dâvûd, "Edeb", 129; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/497.

⁶⁷ nal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 58, 59.

⁶⁸ Eb Abdillâh Muhammed b. İsmi b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Edeb'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbk (Beyrut: Dâru'l-Bişr, 1401/1981) 24/39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/333.

⁶⁹ nal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 62.

⁷⁰ nal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 62.

⁷¹ Buhârî, "Edeb", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/246.

üzebilecek davranışlarına daha çok dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in bu rivayetle Allah Teâlâ'nın yasağını hatırlattığı betimlenmiştir.⁷²

On yedinci olarak, “Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde ana-babasına kötülük yapanın yüzüne bakmayacağını ve ana babasına kötülük yapan kimsenin de cennete giremeyeceğini buyurduğu” nakledilmiştir.⁷³ Hadis rivayetinde üçer madde halinde ele alınan Allah'ın kıyamette yüzüne bakmayacağı ve cennete giremeyecek kişiler hususunda iki kısımda ana-babanın yer almasının onlara nasıl muamele edilmesinin önemini gösterdiğine işaret etmiştir. Allah Teâlâ'nın emrettiğinden nehyeden ve şirke davet eden ana-babaya ise itaat edilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁴

On sekizinci olarak, “Hz. Peygamber'in büyük günahların Allah'a şirk koşturmak, anne-babaya kötü muamele etmek, haksız yere cana kıymak ve yalan söylemek” şeklinde sıraladığı nakledilmiştir.⁷⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette⁷⁶ Allah'a şirk koşturmanın akabinde anne-babaya iyilik etmenin emredildiğinin altı çizilmiştir.⁷⁷

On dokuzuncu olarak, “Hz. Peygamber'in üç kere “burnu sürtülsün” şeklinde anne-babası ya da onlardan birinin yanında ihtiyarlaması halinde cehenneme giren kişi bedduası” nakledilmiştir.⁷⁸ Ebeveyni kendi yanında yaşlanana kadar onlara hizmet etmeyen, onların gönlünü hoş etmeyen ve bu sebeplerden dolayı Allah'ın rızasına nail olamayan evladın cenneti hak etmediğine değinilmiştir.⁷⁹

Yirminci olarak, “Hz. Peygamber'in uyurken rüyasında cennette Harise b. Nu'man'ın adlı kârînin sesini duyduğunu ve bunun annesine en fazla iyilik yapan kişi olması olduğu” nakledilmiştir.⁸⁰ Harise b. Nu'man'ın katıldığı savaşlar ve Hz. Peygamber'e ne tür iyilikte bulunduğu aktarılmıştır. Gözlerinin görme yetisini kaybettiği ve kapısına gelen fakirleri boş göndermemek için kapıya kadar ipe yolunu bulup onlara tasaddukta bulunduğu

⁷² Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 64.

⁷³ Nesâî, “Zekât”, 69; “Eşribe”, 46; Dârimî, “Eşribe”, 5; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/69.

⁷⁴ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 64.

⁷⁵ Buhârî, “Şehâdât”, 10; Tirmizî, “Büyû”, 3.

⁷⁶ el-Bakara 2/83; en-Nisa 3/36; el-İsra 17/23-24; el-En'am 6/151.

⁷⁷ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 68.

⁷⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 13/21.

⁷⁹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 70.

⁸⁰ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Camî'*, thk. Harold Motzki (Beyrut: Dârü'l-Garbî'l-İslâmî, 1420/2000), 10/132 (No. 20119); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/37.

vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in rüyasını anlatmasının sebebinin de Mü'minleri ebeveynlerine, bilhassa annelerine hizmet etmelerine teşvik amacı taşıdığı belirtilmiştir.⁸¹

Yirmi birinci olarak Hz. Peygamber'in kişinin cennetteki derecesinin yüksek olduğunu gördüğünde bunun nasıl olduğunu merak etmesi üzerine evladının bağış dilemesiyle ebeveyninin ahiretteki derecesinin yükselmesine vesile olduğu dile getirilmiştir.⁸² Salih evlat sahibi anne-babanın ahiretteki yüksek derecelere nasıl ulaştıklarının bu hadisle de anlaşılacağına değinilmiştir. Anne babalarımızın cennete girmeleri için dua etmenin de bir evlatlık görevi olduğu ele alınmıştır. Hz. İbrahim ve Hz. Nuh'un ebeveyn ve mü'minler için ettikleri duâlar betimlenmiştir.⁸³ Hz. İbrahim'in duâsında olduğu gibi anne babaya ve mü'minlere duâ dillendirilmiştir.⁸⁴

Yirmi ikinci olarak Hz. Peygamber'in ömrünün artmasını isteyen kimsenin ve rızkının artmasını isteyen kimsenin anne-babasına iyilik yapması gerektiği ve sıla-i rahimde bulunması gerektiğini söylediği dile getirilmiştir.⁸⁵ Farklı kaynaklarda benzer rivayetlerin olduğu serdedilmiştir. Hadislerde akrabalarıyla iyi ilişkilerde bulunan kişilerin onların maddî-manevî destekleriyle ekonomik açıdan rahat hayat yaşayabileceği şeklinde yorumlanacağı ele alınmıştır. Ömrün uzamasının da fiziki ömrün değil de öldükten sonra kişinin hayırlı yad edilmesine ve böylece manevî ömrünün fiziki ömründen uzun olacağına temas edilmiştir. Hz. Peygamber'in anne-babasına iyilik edene ömrünün uzaması için dua ettiğine atıf yapılmıştır.⁸⁶

Yirmi üçüncü olarak Hz. Peygamber'in atalara iyilikte bulunmanın, çocuklarımızın da bize iyilikte bulunacağına ve bizim iffetli olmamız durumunda kadınlarımızın da iffetli olacağını ifade etmişlerdir.⁸⁷ Hadisin ilk kısmındaki atalara iyilikte bulunma emriyle Hz. Peygamber'in Allah'ın emrini bizlere hatırlattığı ve yöntemini gösterdiği betimlenmiştir. Toplumlarda aile bireylerinin birbirlerine karşı ilişkilerinin dinî ve kültürel mirasla aktarıldığı ve buna en çok etkide bulunan yerin de aile olduğunun altı çizilmiştir.

⁸¹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 72.

⁸² İbn Mâce, "Edeb", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/509.

⁸³ Nuh 7/28; İbrahim 14/41.

⁸⁴ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 74.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/230, 267; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Khurasânî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Riyad: Maktabetu'r-Rüşd, 1410/1990) 10/264 (No: 7471).

⁸⁶ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 76.

⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 1/299 (No. 1002).

Ebeveynine karşı saygısızca davranan kişilerin evlatlarından da daha fazlasını beklemeye hakkı olmadığına değinilmiştir.⁸⁸

Yirmi dördüncü olarak Hz. Peygamber'in huzuruna gelen esirlerden göğsünden süt damlayan bir kadının bulduğu çocukları bağrına basıp onlara süt emzirdiğini görünce, 'Bu kadının çocuğunu ateşe atıp atmayacağını' sorduğunda sahabiler elinden geldiğince atmayacağını söylemişler, bunun üzerine onunda "İşte Allah kullarına, bu kadının çocuğuna olan merhametinden daha çok merhametlidir." buyurduğunu nakletmiştir.⁸⁹ Rivayetin doğal annelik duygusunun ve şefkatinin kendi çocuğu olmaksızın nasıl olduğunu gözler önüne serdiği vurgulanmıştır. Kur'ân'da anne-babaya karşı iyilik ve güzellelikle muamele etmenin zikredilmesinin, fakat anne-babanın evladına karşı muamelesine yer verilmemesinin bazı yorumcular tarafından anne-babaya bu özelliğin fitrattan verildiği, fakat evladın anne-babalarına karşı aynı yoğunlukta olmadığı şeklinde yorumlandığına değinilmiştir. Bununla beraber kız çocuklarının öldürülmesinin Kur'ân'da şiddetle kınandığının altı çizilmiştir.⁹⁰ Annenin evladını doğal olarak ateşe atmamak için nasıl koruyorsa, Allah Teâlâ'nın da kullarını ateşe atmamak ve onları azaptan korumak için her türlü uyarıyı yapıp korumaya çalıştığı vurgulanmıştır.⁹¹

Yirmi beşinci olarak, Hz. Peygamber'in "Allah Teâlâ'nın rahmetini yüz parçaya bölüp sadece birini yeryüzüne indirdiğini, bu bir parça merhametten dolayı yaratıkların birbirlerine merhamet ettiklerini ve bu yüzden kısrığın yavrusunu emzirirken ona zarar gelmemesi için ayağını kaldırdığını buyurduğunu" nakledilmiştir.⁹² Bütün yaratılanlarda bulunan merhamet duygusunun annelerde zirveyi gördüğü vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in ashabına anlattığı annelikle ilgili rivayet aktarılmıştır. Bu rivayette iki annenin bebeği bulunduğu ve birinin bebeğini kurt kapması sonucunda diğerinin bebeğini sahiplendiği, Hz. Davud'un yanına gittikleri onun yanlış hüküm vermesinin akabinde de Hz. Süleyman'ın huzuruna çıktıkları nakledilmiştir. Hz. Süleyman'ın da bebeği ikiye ayıracağını söylemesi üzerine bebeğin gerçek annesinin bebekten vazgeçerek 'Bebek diğer annenindir' demesi üzerine bebeğin gerçek annesine verildiği nakledilmiştir.⁹³ Bebeği ölünce diğer bebeği sahiplenen annenin de kendi bebeği başkasının elindeyken

⁸⁸ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 78.

⁸⁹ Buhârî, "Edeb", 18; Müslim, "Tevbe", 22.

⁹⁰ Nahl 16/58; Tekvir 81/8-9.

⁹¹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 80-81.

⁹² Buhârî, "Edeb", 19; Müslim, "Tevbe", 17; Darimî, "Rikâk", 69.

⁹³ Buhârî, "Ferâiz", 30; "Ehâdisu'l-Enbiya", 40; Nesâî, "Âdâbu'l-Kudât", 14.

dahi zarar görmesinden çekinip evladının başkasını elinde sağlam kalmasını düşünen annenin de birer sevgi ve merhamet örneği serdedilmiştir. Hz. Peygamber'in annelerin çocuklarına bağlılıklarının fitri olduğuna işaret ettiğine vurgu yapılmıştır.⁹⁴

Yirmi altıncı olarak Hz. Peygamber'in, "İyiliklerin en üstününün, evladın baba dostunun ailesine olan ilgisini devam ettirmesi buyurduğu" nakledilmiştir.⁹⁵ Rivayeti nakleden sahâbî ravisinden ikincisinin, ilkinin bu rivayeti bir yolculuk sırasında babasının dostunun oğluna gösterdiği hürmetin sonucunda şaşmaları ve bunun fazla hürmet olduğunu dile getirmesi üzerine Hz. Peygamber'den rivayet ettiği nakledilmiştir. Rivayetin başka versiyonunda olay bu şekilde anlatılıp akabinde Hz. Peygamber'in baba dostuyla ilişkiyi kesme sonucunda Allah'ın nurunu söndüreceğini ifade ettiği belirtilmiştir.⁹⁶

Yirmi yedinci olarak, "Hz. Peygamber'e gelerek büyük günah işlediğini ve tevbesinin olup olmadığını soran birine onun anne-babasının yaşayıp yaşamadığını sorması ve hayır cevabını alınca teyzesi için bu soruyu sorup evet cevabı üzerine ona iyilik yapmasını emrettiği" nakledilmiştir.⁹⁷ Hz. Peygamber'in günah keffareti olarak kişinin anne-babasına iyilik yapmasını o yoksa da teyzesine emretmesinde teyzenin anne yarısı olmasının etkin işlevi bulunduğu işaret edilmiştir. Çocuk yetiştirilmesinde annenin yeri ve önemine değinilmiştir. Teyzeye iyilik yapılması emredilirken annenin vefat etmesi üzerine öksüz kalan evladın anne boşluğunu bir nebze de olsa teyzesinin dolduracağına dikkat çekilmiştir.⁹⁸

Yirmi sekizinci olarak Hz. Peygamber'in büyük günahların en büyüklerinden birisinin kişinin anne-babasına lanet etmesi olduğunu söylediği ve onu: "Bir kimse başka birisinin babasına söver, o da onun babasına söver, başkasının anasına söver, o da onun anasına söver" şeklinde tarif ettiği nakledilmiştir.⁹⁹ Bu hadisin bazı âlimlerce "sedd-i zerâi" için asıl kabul edildiğine vurgu yapılmıştır. Bir kimsenin başkasına sövmesi halinde karşısındakinin de ona aynı şekilde hakaret ve sövgüde bulunduğu, bu bağlamda kötü sözün sahibine dönüp onun üzerinde kaldığına dikkat çekilmiştir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân da başkalarının batıl olarak tapındıklarına sövmemesini emrettiği onlara sövüldüğü

⁹⁴ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 84-85.

⁹⁵ Müslim, "Birr ve Sıla", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/87, 92, 111.

⁹⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 24.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/14.

⁹⁸ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 90.

⁹⁹ Buhârî, "Edeb", 4; Ebû Dâvud, "Edeb", 120; Müslim, "İman", 146; Tirmizî, "Birr ve's-sıla", 4.

takdirde onların da cahilce Allah Teâlâ'ya sövme ihtimallerinin olduğu serdedilmiştir.¹⁰⁰ Ebeveyne lanetin de Allah'ın lanetini gerektiren büyük bir günah olduğu dile getirilmiştir.¹⁰¹

Yirmi dokuzuncu olarak, “Hz. Peygamber’in “Küçüklerimize merhamet göstermeyen ve büyüklerimize de saygı göstermeyenin bizden olmadığını buyurduğu” nakledilmiştir.¹⁰² Sebeb-i vürudunun yaşlı bir adamın Hz. Peygamber’i görmeye gelmesi ve o toplumda bulunanların ona yer vermekte gecikmesi sonucunda uyarıda bulunması olduğu nakledilmiştir. İnsani ilişkilerin saygı esasında düzenlenmesinde bu hadisin öneminin altı çizilmiştir. Hz. Peygamber’in bu rivayetle küçüğüne sevgi, büyüğüne saygı göstermeyen birinin Müslüman toplumun âdet ve geleneklerine yabancı olduğunu vurgulamak istediğine temas edilmiştir. Bu tarifteki kişinin şeklen Müslüman olduğu, fakat Hz. Peygamber’in oluşturmaya çalıştığı medeniyet bilincinden uzak olduğu dile getirilmiştir. Bu dinin mensubu olan birinin yaratılanı Yaratandan ötürü seven bir gönül zenginliğine sahip olması gerektiği serdedilmiştir.¹⁰³

Otuzuncu olarak, “Hz. Peygamber’in yanına yaşlı babasıyla gelen birine Hz. Peygamber’in onun önünde yürümemesini, ondan önce oturmamasını, onu ismiyle çağırmasını ve kötü söz söyletmemesini ifade ettiği” belirtilmiştir.¹⁰⁴

Otuz birinci olarak, “Hz. Âişe’nin yanına iki kız çocuğuyla bir şeyler istemeye gelen ve onun verdiği hurmayı bölüştürüp onlara veren kadını Hz. Peygamber’e anlatmasıyla onun kız çocuklarıyla sınıyan kişinin, çocuklarının ebeveynine cehenneme karşı siper olacağını bildirdiği” nakledilmiştir.¹⁰⁵ Annelerin çocuklarına karşı katlandıkları fedakarlıkların ne derece olduğu ele alınmıştır. Mahlukat aleminde annelerin evlatları için ölümü göze alacak seviyede bir fitratla yaratıldıklarının altı çizilmiştir. Bu hadiste kendinden önce evladını düşünen fedakar annelerin ahirette o evlatları vasıtasıyla sıkıntılardan kurtulacağı betimlenmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ el-En’âm 6/108.

¹⁰¹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 92-93.

¹⁰² Tirmizî, “Birr ve’s-sıla”, 15.

¹⁰³ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 96.

¹⁰⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 4/267.

¹⁰⁵ Buhârî, “Zekât”, 10; “Edeb”, 18; Müslim, “Birr ve Sıla”, 147; Tirmizî, “Birr ve’s-sıla”, 13.

¹⁰⁶ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 98.

Otuz ikinci olarak, “Hz. Peygamber’in babalardan yüz çevirip uzaklaşmamayı ve babasından yüz çevirip onu terk edenin nankörlük ettiğini buyurduğu” nakledilmiştir.¹⁰⁷ Hadisin öz babası yerine başkalarının babası olduğunu söyleyenler için söylendiğine işaret edilmiştir. Evlatlık çocukların kişilerin öz evlatları olmadığı belirtilerek çocukların gerçek babalarına nispet edilmesi gerektiğine değinilmiştir. Evlatların sıklıkla yaşlılık dönemlerinde ebeveynini ihmal ettiğinin ve anne babaların onlara verdikleri emekleri düşünerek büyük bir hayal kırıklığına uğradıklarının altı çizilmiştir. Anne-babasının duasını almak yerine çektikleri zahmetler karşılığında evlatlarının onları huzur evlerine yerleştirdikleri ve onların dualarından mahrum kaldıkları belirtilmiştir.¹⁰⁸

Otuz üçüncü olarak Hz. Peygamber’in “Annesi ile çocuğunun arasını dünyada ayıran kişilerin, Allah’ın kıyamet günü o kişiyle sevdiklerinin arasını ayıracağını buyurduğu” nakledilmiştir.¹⁰⁹ Esir alındıklarında anne ile çocuğunun birbirlerinden ayrılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Çocuğun her daim anneye muhtaç olduğuna işaret edilmiş ve bu durumun sadece savaşla sınırlı kalmadığına temas edilmiştir. Annenin boşanma durumunda da çocuk üzerinde öncelikli hak sahibi olduğu serdedilmiştir.¹¹⁰

Otuz dördüncü olarak, “Kocasından boşanan bir kadının çocuğunu kocasının almayı istemesi üzerine Hz. Peygamber’e gelip göğsünün evladı için pınar olduğunu ve evladı için avantajlarını anlattığı ve babasının onu almayı istediğini söylediği ve Hz. Peygamber’in de kadının evlenmediği sürece daha çok hak sahibi olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.¹¹¹ Hz. Peygamber’in küçük çocuğun annesine bağlılığını ve ona ihtiyaçlarını esas aldığı, evlenmediği sürece annesinin almasının daha uygun olduğunu buyurduğu aktarılmıştır. O toplumda babaların evlatlarına göstermeleri gereken sevgiyi tam olarak gösteremedikleri belirtilmiştir.¹¹²

¹⁰⁷ Buhârî, “Feraiz”, 29; Müslim, “İman”, 113; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 2/526.

¹⁰⁸ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 102-103.

¹⁰⁹ Tirmizî, “Büyû”, 52; Dârimî, “Siyer”, 38.

¹¹⁰ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 106.

¹¹¹ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm el-San’ânî, *el-Musannaf*, ed. Habîb el-Rahmân el-A’zamî (Beyrut: El-Mecme’ el-İlmî, 1403/1983), 7/153 (No.12596). Ebû Dâvûd, “Talak”, 35; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 2/182.

¹¹² Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 108.

Otuz beşinci olarak, Hz. Peygamber'in dul kalarak asil ve güzel olduğu halde evlatları ev bark sahibi oluncaya ya da ölünceye kadar kendisini onlara feda eden ve bu uğurda yanakları kararan kadının cennette ona çok yakın olacağını ifade etmiştir.¹¹³

Otuz altıncı olarak, "Hz. Peygamber'in ebeveynin çocuklarına değer verip onları güzelce yetiştirmeleri gerektiğini buyurduğu" nakledilmiştir.¹¹⁴ Ebeveynin çocukları için yerine getirmeleri gereken görevlerini ihmal etmelerinin onların kişilik gelişimlerine etkisi olduğuna değinilmiş, bu ihmalin ebeveyn için yıllar geçse de sorumluluk teşkil edeceği zikredilmiştir.¹¹⁵

Otuz yedinci olarak, "Hz. Peygamber'in bir babanın evladına güzel terbiyeden daha değerli bir bağışta bulunamayacağını buyurduğu" nakledilmiştir.¹¹⁶ Ebeveynin öncelikli olarak evlatlarının maişet temini için çaba gösterdiğine temas edilerek, bunu diğer canlıların da yaptığını ancak bizim bunun yanında evlatlarımızı ebedi aleme de hazırlamamız gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁷

Otuz sekizinci olarak, "Hz. Peygamber'in üç kız çocuğunu geçimini üstlenip onları terbiye eden, evlendiren ve onlara karşı güzel davranana cennet bulunduğunu buyurduğu" nakledilmiştir.¹¹⁸ Cahiliye döneminde kız çocuklarına yapılan muameleler dile getirilerek Hz. Peygamber'in kız çocuklarına verdiği değere temas edilmiştir. Ebeveynin kız çocuğunu yetiştirip evlendirmesini doğal bir durum olduğu fakat, bunun yetmediği ona güzel davranıp, sevgi ve şefkati esirgemediği yaklaşmaları gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁹

Otuz dokuzuncu olarak, "Hz. Peygamber'in malının hepsini tek evladına veren babaya bunu diğer evlatlarına da verip vermediğini sorduğu ve vermediği cevabını aldıktan sonra çocukları arasına adil olması gerektiğini buyurduğu" nakledilmiştir.¹²⁰ Ünal, Hz. Peygamber'in haksızlığa göz yummadığını ele almıştır. Bu hadis çerçevesinde

¹¹³ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 109.

¹¹⁴ İbn Mâce, "Edeb", 3.

¹¹⁵ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 112.

¹¹⁶ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 33.

¹¹⁷ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 114.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 130.

¹¹⁹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 116.

¹²⁰ Müslim, "Hibe", 13; Buhârî, "Hibe", 13.

çıkarılabilecek en önemli derslerden birisinin de çocuklar arasında ayırım yapmadan onlara eşit muameleyle yaklaşılmasının gerektiği vurgulanmıştır.¹²¹

Kırkinci olarak, “Hz. Peygamber’in herkesin sorumluluğu altındakilerin çobanı olduğunu ve çobanlık yaptıklarından sorumlu olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.¹²² Anne ve babanın ailedeki görevlerine değinilerek uhrevi sorumluluk boyutuna temas edilmiştir. Bu görevin ağırlığının üzerinde durulmuştur.¹²³

1.3.1.6. “Hadisler ve Yorumlar”

Eser, sekiz kısımdan ve özelde her hadisin içeriğine göre kısa başlıklardan oluşmaktadır. Toplamda yetmiş iki hadis rivayeti ve yorumlarını kapsayan eserdeki rivayetlerin temel hadis mecmularında geçen rivayetlerden derlendiği belirtilmiştir.¹²⁴ Eserde bulunan rivayetlerin güncel konular olmasına özen gösterilmiş ve bazı hadislerin yorumlarında yanlış değerlendirildiği düşünülen hususlar ele alınmıştır.

“Din” başlığında on bir hadis rivayeti ele alınmıştır. Bu bölümün ilk hadisi “inanç hürriyeti” hususundadır. Bu rivayette belirtilen ve buna benzer rivayetlerde değinilen ana temanın Hz. Peygamber’in inanç hususunda zorlamadığı ve farklı inanç mensuplarına da bu inançlarından dolayı olumsuz bir tutum sergilemediği şeklindedir. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğer dinlerden irtidat eden insanlara dünyevî yaptırımlar uygulansa da İslâmiyet’te bu yaptırımın yalnızca uhrevî olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Nisâ suresi 137. âyet¹²⁵ örnek verilerek İslâm’da dinden dönen kişiye ölüm cezası verilmediği, şayet ilk irtidattan sonra kişi idam edilseydi tekrar dine dönüşünün mümkün olamayacağı belirtilmiş, âyetlerle bu husus delillendirilmiştir.¹²⁶ Eserde Uhdûd Ashabı’nın ayetlerde geçen şekliyle anlatıldığı, Allah Teâlâ’nın bu olayı hatırlatarak Hz. Peygamber ve ashâbına zulmeden Mekke’li müşrikleri uyardığı ifade edilmiştir. İslâm alimlerinin zorlama ve baskı altında yapılan inanç ikrarını geçersiz olarak gördükleri serdedilmiştir.

127

¹²¹ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 118-119.

¹²² Buhârî, “Nikah”, 91; “Cuma”, 11; “İstikraz”, 20.

¹²³ Ünal, *Kırk Hadiste Anne-Baba*, 122-123.

¹²⁴ İsmail Hakkı Ünal, *Hadisler ve Yorumlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 7.

¹²⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 13.

¹²⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 13.

¹²⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 13-14.

“Dinler Arası Uyum” adlı hadis rivayetinde¹²⁸ ise Yahudi bir tüccarın malını satarken hoşuna gitmeyen bir fiyat önerisi üzerine “Musa’yı insanlık üzerine seçene yemin olsun ki, olmaz” demesiyle Ensâr’dan bir adamın onun bu sözü üzerine ona tokat atmasıyla bir arada yaşama olgusunu zedeleyen bir Müslümanı Hz. Peygamber’in uyarması ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in böyle bir davranışı uygun görmediğine değinilmiştir.¹²⁹ Farklı inanışlara sahip olan insanların bir arada yaşama tecrübesini ortaya koyan İslâm tarihindeki ilk belge ve dünyanın en eski anayasalarından olan “Medine Vesikası”nın içeriğine temas edilmiştir. Hz. Peygamber’in Yahudilere olan yaklaşımına değinilmiş, onların yapılan bu iyi tutumuna karşılık olarak imkân buldukları her fırsatta Mekkeli müşriklerle Müslümanlara karşı iş birliği yaptıkları ve bu ihanetler sonucu ceza aldıkları serdedilmiştir. Allah Rasulü’nün birlikte yaşama hukukuna tehdit ve tehlike oluşturmayan hiçbir Gayr-i Müslime dokunmadığının altı çizilmiştir. Bu bağlamda müşriklerin baskısından bunalan Müslümanlara Hristiyan ve zulmetmeyen bir yönetici olan Necâşi’yi övmesinin, Gayr-i Müslimlerle bir arada yaşanabileceğine olan yaklaşımını göstermesi bakımından önem arz ettiği vurgulanmıştır.¹³⁰ Hz. Peygamber’in bu tutumunun sonraki Müslümanlara ve Müslüman yöneticilere bir örneklik teşkil ettiğine temas edilmiştir. Aynı zamanda Modern Batı Dünyası’nın da bir arada yaşama olgusuyla çok sonradan tanıştıkları ve bu hususta kendi dünya görüşlerine uygun olmayan diğer insanların kutsallarına sergiledikleri duyarsızlıklar ele alınmıştır.¹³¹

“Allah’ın Ölçüsü” adlı hadis rivayetinde “Yüce Allah’ın görünüşe ve mallara değil, ancak kalplere ve amellere baktığı” şeklindeki rivayet¹³² ele alınarak günümüzde insanların bu rivayetin aksine, sûret ve mala daha çok önem atfettiklerine temas edilmiştir. Allah Teâlâ’nın katında kalıcı olan şeylerin dış görünüş, mal ve makam olmadığı belirtilip, kimsenin kimseye fayda vermediği günde selâm kalbin işe yarayacağını altı çizilmiştir. Müslümanlığın kalitesini belirleyecek olan sorular sorularak âhiret için hazırlanabilecek azığın olup olmadığının sorgulanmasının esas olduğu vurgulanmıştır. Dünyevî şeylere gösterilen çaba olduğu gibi Allah’ın rızasını kazanmak için de büyük bir çaba sarfedilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. İnsanı yücelten ve hayvandan üstün kılan

¹²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, (Dimaşk: Darü’l Feyha/ Darü’l-Menhel, 2022), “Enbiyâ”, 36.

¹²⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 15.

¹³⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 17.

¹³¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 18.

¹³² Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Birr”, 34.

şeylerin manevi etkenler olduğuna değinilmiştir. Allah'ın ahirette bu hususu ölçü alacağını altı çizilmiştir.¹³³

“Kolaylık Dini” adlı hadis rivayetinde¹³⁴ “Mescidde namaz kılıp Allah'ın rahmetini daraltarak dua eden ve bu sebepten dolayı Allah Rasûlü'nün uyardığı Bedevî'nin cami içinde küçük abdest bozması ve ashâbın ona sinirlenmesi sonucu Allah Rasûlü'nün ashâbı uyarması” nakledilmiştir. Rivayette asıl anlatılmak istenen hususun İslâm'ın kolaylık ve müsamaha anlayışı olduğu vurgulanmıştır. İslâm'ın zorluk dini olmadığına, insanlar tarafından zorlaştırıldığına temas edilerek bu hususlara örnekler verilmiştir. Dinin insanlar açısından yalnızca birtakım ritüellere indirgenmesinin yanlışlığından yakınılmıştır. Allahu Teâlâ'nın muradına aykırı olacak biçimde dini hayatta aşırılıktan uzak durmamız gerektiğine temas edilmiştir.¹³⁵

““Gayb”ı Kim Bilir?” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber'in bir hanım sahabînin düşününe katılması ve Hz. Peygamber'in gaybla ilgili beklemediği bir nitelemeyle karşılaşması sonucunda onun insanları uyarmasını” içeren rivayet ele alınmıştır. Allah'ın görevlendirdiği Peygamberlerin dahi yalnızca Allah'ın ona vahyettiği kadarıyla gaybı bileceği, gaybın yalnızca Allah tarafından bilineceğiyle ilgili âyetler zikredilerek bu düşünce desteklenmiştir. Gayb ile ilgili Hz. Peygamber'in başından geçen olaylar ele alınmış, bu rivayetle onun örtüşen davranışları dile getirilerek onun insan olması hasebiyle her işin mahiyetini bilemeyeceği betimlenmiştir.¹³⁶ Hz. Peygamber'in bizzat şahit olmadığı olaylar karşısında bilgi sahibi olmadığının altı çizilmiştir. Onun vefatından sonra olan olayların ona isnad edilerek Hz. Peygamber'in istismara uğratıldığı vurgulanmıştır. Hatta ona bahşedilmeyen bu özelliklerin ondan sonra yaşayan insanlara atfedilmesinin hatta bunun başında insanların kalplerinden geçeni bile okuma özelliğine sahip olanların bulunmasına dikkat çekilmiştir.¹³⁷

“Allah İçin Sevmek” adlı hadis rivayetinde¹³⁸ “Köydeki kardeşini ziyarete giden bir adamın yolda meleklerle karşılaştığı ve bu ziyaretini o kardeşini Allah için sevdiğinden dolayı yaptığı, bunun üzerine Allah'ın da ziyarete giden şahsı sevdiği, o meleğin de bunu

¹³³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 19-21.

¹³⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 24.

¹³⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 25.

¹³⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 29.

¹³⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 30.

¹³⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 31.

haber verdiği” aktarılır.¹³⁹ Çalışmada Allah için bir kardeşimizi sevme hususunda neseb kardeşliğinin şart olmadığına altı çizilmiştir. Hz. Peygamber’in merhametinin genişliği gibi merhamet sahibi olmamız gerektiğine vurgu yapılmıştır. İslâm coğrafyasında çeşitli sebeplerle birbiriyle çatışan grupların kendi düşüncelerin hakikat, karşı taraftakilerin ise yanlış bir düşünce şeklinde değerlendirdikleri, hatta bu davranışın onları tekfire doğru götürdüğü betimlenmiştir. Bu tür gruplaşmaların İslâm’ın öngördüğü evrensel kardeşlik ilkesi bir yana, kendi toplumlarında bile kardeşliğin gereğini yerine getirememelerine zemin teşkil ettiğine değinilmiştir.¹⁴⁰ Gerçek kardeşliğin karşılıksız bir sevgiyle teşekkül edebileceği ve bunun da Allah rızası¹⁴¹ için sevmekle mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu bölümün sonlarında ise bu konuyla alakalı akıllara kazınacak şu rivayet nakledilmiştir: “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de (tam manasıyla) iman etmiş olmazsınız.”¹⁴²

“İlahi Takdirin Anlamı” adlı hadis rivayetinde¹⁴³ “Hz. Peygamber’e dua ve ilaçlar gibi insanın hayatına etki eden faktörlerin kaderi değiştirmesiyle ilgili sorulan soruya Hz. Peygamber’in: “Bunlar da Allah’ın kaderidir” diye yanıt vermesi” ele alınmıştır. İlk olarak âyetlerden anlaşılması gereken küllî takdir, ardından ezeli takdir açıklanmıştır. İnsanların serbest bırakıldıkları hususlar karşısında bunlara kader diyerek işin içinden sıyrılmaya çalıştıkları dile getirilmiştir.¹⁴⁴ Rivayette de insanın hastalanmasının ilâhi takdir gereği olması gibi, bu hastalık karşısında tedavi yollarına başvurmanın da ilâhi takdir olduğu vurgulanmıştır. Hasen Basrî’nin (ö.110/728) yazdığı bir risalesinde Hz. Âdem ve Hz. Musa’nın kıssaları örnekliğinde kaza ve kaderin mazeret olarak öne sürülemeyeceği vurgulanmış ve bu risâleyi Emevi halifesi Abdulmelik b. Mervan’a (ö. 86/705) yazdığı dile getirilmiştir. Onun bu risâlesinde kaza ve kadere dair olan Allah’ın dilemesi, izni ve iradesi gibi konularla ilgili ayetleri ele aldığı belirtilmiştir.¹⁴⁵ İnsanların hem dini hem de dünyevi meselelerde kadere bağlamaları gereken mevzuları kendi istedikleri şekilde algılamaları örneklerle izah edilmiştir.¹⁴⁶ Bu rivayetin sonunda ise bu

¹³⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 31.

¹⁴⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 33.

¹⁴¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 34.

¹⁴² Müslim, “İman”, 93.

¹⁴³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 35.

¹⁴⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 36.

¹⁴⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 37.

¹⁴⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 37-38.

risalenin önemine değinilmiş, kader konusunun Kur’ânî referanslar aracılığıyla doğru anlaşılabilirliğinin altı çizilmiştir.¹⁴⁷

“Tedbir Bizden” adlı hadis rivayetinde “Bir doktorun Hz. Peygamber’e tedavinin bir hastaya fayda verip vermeyeceğini sorması üzerine; onun Allah’ın yarattığı her hastalığın bir şifası olduğunu dile getirmesi” ele alınmıştır.¹⁴⁸ Hastalıkla ilgili malumatlar sunulmuş, günümüz dünyasında kişilerin her an hastalık riskiyle karşı karşıya oldukları vurgulanmıştır.¹⁴⁹ Allah Rasûlü’nün kendi yaşadığı dönemin bütün tedavi yöntemlerini ve ilaçlarını kullandığı dile getirilmiştir. Onun yaptırdığı tedavilerin geçtiği hadis rivayetleri varsa sebep-i vürûdlarıyla serdedilmiştir. Allah Rasûlü’nün döneminin tabiplerinden ve onların tavsiyelerinden yararlandığı vurgulanmıştır. Hz. Peygamber’in hastalıkların karşısında eli kolu bağlı bir şekilde beklemediği, tam aksine Kur’ân, akıl ve tecrübeyle hareket ettiği, bu bağlamda örnek almamız gereken kısmın bu husus olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰ Bilhassa da onu döneminde olmayıp da günümüzde kesin teşhis ve tedavileri bulunan hastalıklarda “Hz. Peygamber şunları önerdi” diyerek uygulama yapmanın onu örnek almak manasına gelmediğinin altı çizilmiştir.¹⁵¹ Hz. Peygamber’in beşer olması hasebiyle tedaviler başta olmak üzere insanların maddî-manevi dünyasına katkıda bulunabilecek evrensel ilkelerine temas edilmiştir.¹⁵²

“En Güzel Vekîl” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in bir konuda verdiği hükümde haksız olan kişinin kendi kusurunu örtmek amacıyla “Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.” diyerek karşılık vermesi üzerine Hz. Peygamber’in o şahsı uyarması” ele alınmıştır. Tevekkülün elimizden gelen her şeyi yaptıktan sonra gücümüzü aşan yerde yapılması gerektiğine temas edilmiştir. Tevekkülle ilgili Hz. Peygamber’den gelen rivayetler sıralanmış, onun tevekkülü nasıl anladığı ve uyguladığı izah edilmiştir. Şeyh Sâdi-i Şirâzî’nin *Bostan* adlı eserinde tevekkülle ilgili anlattığı aslan ve tilki hikayesine yer verilmiştir. Üzerine düşeni yapmayarak Allah’a havale eden ve bunu tevekkül olarak gören insanların eleştirildiği şiir örneğine ve tevekkülle ilgili âyetlere yer verilmiştir.¹⁵³

¹⁴⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 38.

¹⁴⁸ Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1436/2015), “Akdiye”, 28.

¹⁴⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 39.

¹⁵⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 41.

¹⁵¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 42.

¹⁵² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 43.

¹⁵³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 45-46.

“Allah’a Sığınılacak Dört Şey” adlı rivayette¹⁵⁴ Hz. Peygamber’in özlü dualarından birisinin bu dua olduğu ve duanın Allah’a sığınılırken aynı zamanda bu taleplerin zıttı olan olumlu tarafları da ihtiva ettiği belirtilmiştir. Huşû kavramının “Müslümanım diyen bir kişinin tam bir samimiyetle Allah’a bağlılığını ve O’na gönülden teslimiyetini” ifade eden bir kavram olduğu ifade edilmiştir. Dua ile ilgili âyetlere örnekler verilerek Hz. Peygamber’in kabul edilmeyen duadan Allah’a sığındığı belirtilmiş, içtenlikle yapılmayıp, amellerle desteklenmeyen duaların karşılık bulmayacağına vurgu yapılmıştır. Onun doymayan nefisten Allah’a sığındığı¹⁵⁵ ve doymayan nefisle ilgili diğer rivayetler ele alınarak;¹⁵⁶ nefsi doyurmanın zorluğuna dikkat çekilmiştir. O’nun faydasız ilimden Allah’a sığındığı¹⁵⁷ bu bağlamda kişinin dünya ve ahiretine fayda vermeyen hatta zarara yol açan bilgiden Allah’a sığındığı vurgulanmış, günümüzde bilgi kirliliğinin yoğunluğuna ve bu duanın önemine işaret edilmiştir.¹⁵⁸

“Dengeli Hayatın Sırrı” adlı hadis rivayetinin¹⁵⁹ aralarında kardeşlik bağı kurulan Selmân el-Fârîsî ve Ebû’d-Derdâ hakkında olduğu, ‘Rabbimizin, nefsimizin ve ailemizin bizim üzerimizde hakkı olduğunu’ dile getiren Selmân’ın düşüncesinin Allah Rasûlü’ne anlatıldığı ve onun da bunu onayladığı aktarılmıştır.¹⁶⁰ İslâm’ın bütün aşırılıkları yanlış kabul ettiği, dengeli bir hayatta dengenin iki tarafa da aynı değeri vermekle mümkün olmadığı, bunun sadece adalet kavramıyla temin edilebileceği vurgulanmıştır. Bu dengenin hayatın sırrı olduğunun, bireysel ve toplumsal sıkıntıların bu dengenin bozulmasından dolayı ortaya çıktığının altı çizilmiştir. Bir müslümanın dengeli hayat sürmesinin, Allah’ın yaratılış kanunlarına uygun hareket etmesiyle mümkün olabileceğinin üzerinde durulmuş ve “Vasat ümmet” olarak anılacak toplumun bu bireyleri barındırabileceği ifade edilmiştir.¹⁶¹

“İman” başlığında beş hadis rivayeti ele alınmıştır. “İman: Emniyet, İslam: Selâmet” adlı hadis rivayetinde Allah Rasûlü’nün “Müslümanı, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu kimse olarak; Mü’mini ise, malları ve canları hususunda insanların emin

¹⁵⁴ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 2014), “İstiâze”, 21.

¹⁵⁵ Müslim, “Zikr”, 73.

¹⁵⁶ Müslim, “Zekat”, 116.

¹⁵⁷ Nesâî, “İstiâze”, 21.

¹⁵⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 48.

¹⁵⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 50.

¹⁶⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 51.

¹⁶¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 53.

olduğu kimse olarak nitelediği”¹⁶² nakledilmiştir.¹⁶³ Müminin hem güven veren ve güven içinde olan hem de mal, can ve namusları konusunda insanların emin olduğu kimse olduğuna değinilmiştir. İslam, selamet ve Allah’ın es-Selâm ismine ve kökenlerine değinilerek hangi anlamlarda kullanıldığından ve selamlaşmanın barışı yaydığından ve sürekli hâle getirdiğinden bahsedilmiştir.¹⁶⁴ Hakiki Müslümanın en başta sahip olması gereken vasfının, çevresindekilerin ona güven duyması olduğuna değinilmiş, Hz. Peygamber’in güven ve barışın simgesi olduğu, ona en büyük kötülükleri yapanları dahi affettiği ve onlara karşı kin gütmeyeceği vurgulanmıştır. On yıllık Medine döneminde iki taraftan vefat edenlerin sayısının dört yüzü aşmamasının da Hz. Peygamber’in görevini barış içinde yaptığının delâleti olarak addedilmiştir.¹⁶⁵ Şiddetin gün geçtikçe arttığı bir dünyada gerçek barış ve selametın İslam’da olduğunu göstermenin Müslümanın en büyük görevi olduğunun altı çizilmiştir.¹⁶⁶

“İmanın Meyvesi” adlı hadis rivayetinde “İmanın yetmiş küsur şube olduğu ve en üstününün “Lâ ilâhe illallah” demek ve en aşağısının da eziyet veren bir şeyi yoldan kaldırmak olduğu, hayânın da imanın bir şubesi olduğu” nakledilmiştir.¹⁶⁷ Bu rivayetin imanın amelle olan ilişkisini ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Kur’ân’da yüze yakın âyette iman ve salih amelin bir arada zikredildiğine vurgu yapılarak iman var ise salih amelin de bunun doğal sonucu olduğuna değinilmiştir.¹⁶⁸ Salih amellerin yapılmadığı takdirde imanın zayıflayıp sönmeye yüz tutacağına altı çizilmiştir. Amelin imandan bir cüz olup olmadığıyla ilgili görüşler aktarılmış ve bu görüşlerin ortaya çıktığı ortamla ilgili betimlemeler yapılarak aşırı olan görüşlerin arasının “İnandığını inkâr etmedikçe günah insanı dinden çıkarmaz, fakat imanına zarar verir” görüşüyle bulunulabileceği kaydedilmiştir. Ameli imandan bir cüz sayanların, namaz ve oruç gibi ibadetleri terk edenlerin küfre sapacağına dair görüşleri dile getirilerek diğer günahların da buna sebebiyet vermemesi eleştirilmiştir. “Hayâ imandan bir şubedir” ifadesi gereği, hayasızlık yapanın da küfre sapacağını söyleyen hiçbir âlimin olmadığı ifade edilmiştir. Amel-iman münasebetinde ameller kısıtlanarak birkaç ibadete indirgenmesinin yanlışlığına vurgu

¹⁶² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “İman”, 12.

¹⁶³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 57.

¹⁶⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 58.

¹⁶⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 59.

¹⁶⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 59.

¹⁶⁷ Nesâî, “İman”, 16.

¹⁶⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 61.

yapılmıştır. İslâm'ı sadece beş şarta indirgeyenlere, İslâm'ın hayatın dört bir yanına yayılmış olan emirlerini anlatıp bu emirlere uymanın da iman gereği olduğunu anlatmanın zorluğuna vurgu yapılmıştır.¹⁶⁹ Hz. Peygamber'den amellerin imanla bağlantısına dair nakledilen rivayetlere bakıldığı zaman onun her ameli iman bir tezahürü olarak gördüğü serdedilmiştir. İdeal olan hayat stiline ise Hz. Peygamber'in tanımladığı "iẖsan" kavramının yaşanmasıyla mümkün olacağına işaret edilmiştir.¹⁷⁰

"Mü'minin Üç Niteliği" adlı hadis rivayetinde "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kimsenin yapıp yapmaması gereken üç husus üzerinde durulmuştur."¹⁷¹ İlk olarak komşu hakkına değinilmiş, komşu hakkıyla ilgili başka hadisler de nakledilmiştir.¹⁷² Komşunun hakkına riayet etmenin öneminin yanı sıra onun hakkına girmekten de sakınılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu görüş Araplar'ın ve Türkler'in atasözleriyle de desteklenmiştir. İkinci olarak Hz. Peygamber'in misafir ağırlamayı Mü'minin esas görevleri arasında zikrettiği ve bunun toplumsal dayanışmaya örneklik teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Misafir ağırlamanın zamanla anlamının daraldığı betimlenmiştir. Üçüncü olarak ise, "Hayır konuşmak ya da susmak" ifadesi, âyetlerle ve hadislerle delillendirilmiştir. Aynı şekilde bu ifadeyle alakalı atasözleri zikredilerek onun kültürümüzdeki yerine temas edilmiştir. Bu kısmın sonunda ise güncel olarak yaşanan katlara mahkum edilmiş ve en yakınımızdaki insanı dahi bilemeyen, onu tanıyamayan ve kimseyi misafir edemeyecek kadar daralan evlerimiz ele alınmış, boş şeyleri izlemekten ve yapmaktan yararlı şeyleri yapmaya ve konuşmaya vakit bulamadığımız bir yaşantıyı sürdürdüğümüz dile getirilerek bir Mü'minin zamanla dinî değerleri kaybettiğinin altı çizilmiştir.¹⁷³ Modern hayatın getirdikleri zararlara değinilerek Hz. Peygamber'in Mü'minleri kardeş ilan ettiği ve kardeşliğin gereklerini serdettiği, bu bağlamda bu hususun ancak onu örnek almakla düzelebileceği vurgulanmıştır.¹⁷⁴

"Sabır ve Teslimiyet" adlı hadis rivayeti "Başına musibet gelen bir kimsenin nasıl dua etmesi gerektiğini" içermektedir.¹⁷⁵ Hadisin ravisi Ümmü Seleme validemizin "Allah Rasûlü'nün, "Kim bu şekilde dua ederse, Allah onun bu talebini yerine getirir"

¹⁶⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 62-63.

¹⁷⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 64.

¹⁷¹ Buhârî, "Edeb", 31.

¹⁷² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 65-66.

¹⁷³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 67.

¹⁷⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 68.

¹⁷⁵ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 22.

buyurduğunu naklettikten sonra: “Eşim Ebû Seleme vefat edince ben de böyle dua ettim. Sonra da kendi kendime Ebû Seleme’den daha hayırlısı kim olabilir ki? dedim. Hâlbuki Allah ondan sonra Rasûlullâh (s.a.s) ile evlenmemi nasip etti” dediği nakledilmiştir.¹⁷⁶ İnsanoğlunun hayatı boyunca farklı imtihanlardan geçtiği ve farklı duygular yaşadığına değinilerek musibetler karşısında Mü’minin ayakta durabilecek bir inanca sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁷⁷ Başa gelen bir musibet durumunda Mü’minin ve kâfirin hâllerini ele alan rivayetlerle Mü’minin böyle durumlarda nasıl dimdik durması gerektiğine değinilmiştir. Hz. Peygamber’in İslâm’a davette çektiği eziyetlere ve zulümlere temas edilerek Mekke’nin fethinden sonra dahi ona bu zulmü revâ görenlerden intikam almadığı ve onları bağışladığı ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Hastalık ve ölüm gibi durumlarda Hz. Peygamber’in takındığı tutum oğlu İbrahim’in vefatıyla ilgili rivayetle¹⁷⁹ izah edilmiş ve onun Mü’minleri ölüm gibi üzücü durumlarda nasıl teselli ettiğine dair rivayetler serdedilmiştir.¹⁸⁰ Böyle üzücü olaylara maruz kalan kimselerin teselli edilmelerinin ve onların acılarını paylaşmanın insani bir görev olduğu üzerinde durulmuştur. Kişinin Allah’tan gelene şükretmesinin, sabretmesinin ve teslimiyet göstermesinin Mü’min olmanın gereği olduğuna temas edilmiştir.¹⁸¹

“Takva Elbisesi” adlı hadis rivayetinde “Her yerde Allah’tan korkulması gerektiği ve yapılan kötülüğün ardından hemen iyilik yapılması gerektiği ve insanlara güzel ahlakla muamele edilmesi”¹⁸² gerektiği nakledilmiştir. Takvanın nasıl anlaşılması gerektiğine ve takva sahiplerinin vasıflarına, ihsan sahibi olmanın her şeye vâkıf olan bir yaratıcıya iman etmenin doğal bir sonucu olduğuna temas edilmiştir. Takva ile ilgili atasözü ve Arapların kullandıkları sözler nakledilmiştir. İnsanoğlunun günah işlemeye meyilli yaratıldığı için Hz. Peygamber’in yapılan bir kötülüğün ardından iyilik yapmayı tavsiye ettiği ve Allah’ın tevbe kapısını sürekli açık bıraktığı serdedilmiştir. Kulun hata yapabileceği göz önüne alındığında önemli olanın o hatadan pişmanlık duyup iyilik yapmaya yönelmek olabileceğine ve iyiliklerin çoğaldığı bir dünyanın daha da yaşanabilir bir yer

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Kahire: yy., 1382/1962), “Cenâiz”, 22.

¹⁷⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 69.

¹⁷⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 70.

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1402/1982), “Cenâiz”, 53.

¹⁸⁰ Buhârî, “Merdâ”, 10; “Cenâiz”, 31.

¹⁸¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 71.

¹⁸² Tirmizî, “el-Birr ve’s-sıla”, 55.

olabileceğine vurgu yapılmıştır.¹⁸³ Allah dostu olabilmek için olağanüstü niteliklere sahip olmanın gerekmediğinin ve müttakî olmanın yeterli olacağının altı çizilmiştir. Takva sahibi olan bir kimsenin Allah’a karşı olan itaat ve saygısını insanlarla ilişkisinde de göstermesi gerektiği, bu bağlamda takvanın dağ başından ziyade toplumda ortaya çıktığı serdedilmiştir. Takvaya ve güzel ahlaka ulaşmanın en kısa yolunun elimize, dilimize ve iffetimize hâkim olmaktan geçtiğinin altı çizilmiştir.¹⁸⁴

“Salih Amel” başlığı altında on iki adet rivayet ele alınmıştır. “Amel Terazisi” adlı hadis rivayeti Müslim’de geçen “niyet hadisi”dir.¹⁸⁵ Bu rivayetin sahâbe tabakasından sadece Hz. Ömer tarafından nakledildiği ve dördüncü tabakadan itibaren meşhur bir rivayet halini aldığı betimlenmiştir. Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahih* adlı eserine bu rivayetle başlamasının, sonraki alimlerin eserlerinde bunu gelenek haline getirdiği vurgulanmıştır. Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *es-Sünen* adlı eserinde geçen dört rivayetin, bir insana dini için yeterli olacağını söylediği ve bunların başında da “niyet hadisi”nin olduğu nakledilmiştir.¹⁸⁶ Bu hadisin sebep-i vürûdu olarak da bir sahâbînin Medine’ye hicret esnasında Allah ve Rasûlü’nün rızası için değil de Ümmü Kays adında bir kadınla evlenmek için hicret ettiği, onun diğer sahâbenin aldığı sevaptan mahrum olduğu aktarılmıştır.¹⁸⁷ İslâm’da her alanda niyetin ön planda olduğunun altı çizilerek namaz ve birçok ibadette bir kimsenin niyeti ne ise kazancında o olacağı üzerinde durulmuştur. Niyet konusunun hayatımızın her alanını kapsaması gerektiğine değinilmiştir.¹⁸⁸ Niyet ve amacın hem modern hukuktaki hem de İslam Hukuku’ndaki yeri ve önemi serdedilmiştir. Âhirette kulun amelinden ziyade niyetiyle hesap görmesi sonucunda cennette ebedi kalabileceği şeklinde yorumlandığına temas edilmiştir.¹⁸⁹

“İşi İyi Yapmak” adlı hadis “Allah Teâlâ’nın kulun yaptığı işi en iyi şekilde yapmasından hoşnut kaldığıyla”¹⁹⁰ ilgilidir. Hadiste geçen “İtkân” fiilinin kullanıldığı yerlere ve manalarına değinilmiştir. İşini iyi yapmayan bir kimsenin kazancına haram lokma karıştırmasının söz konusu olduğuna ve bu durumda âhirette Allah’ın huzurunda müflis

¹⁸³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 73-74.

¹⁸⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 75-76.

¹⁸⁵ Müslim, “İmâre”, 155.

¹⁸⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 79.

¹⁸⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 80.

¹⁸⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 81.

¹⁸⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 82.

¹⁹⁰ Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyüp b. Muteyr el-Lehmî et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, thk. Târik b. ‘Avdallah b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dar’ul Haremeyn, 1415/1995), 1/275.

kimseler arasına girebileceğine dikkat çekilmiştir. İnsanın ancak çalışmasının karşılığını alacağı belirtilmiş¹⁹¹ ve dünyadayken Allah Teâlâ'nın çalışan tüm kullarına çalıştığının karşılığını muhakkak vereceğinin altı çizilmiştir. Dünyaya örnek olan geçmiş medeniyetlerin de işlerini iyi yapmalarından dolayı bu başarıyı elde ettikleri vurgulanmıştır.¹⁹² Toplumun her kesiminin işini hakkıyla yerine getirdiğinde devlet ve insanların hak ettikleri yere kendiliğinden yükseldiklerine, işini hakkıyla yapmayanın Allah katında makbul olmadığına dikkat çekilmiştir.¹⁹³

“Ebedî Yatırım” adlı hadis “Kişinin ahiret azığı olarak gönderdiği mallarının kendisine ait olduğu ve vârislerine bırakacağı mallarının vârislerinin olduğu” şeklindedir.¹⁹⁴ Geçici dünya mallarını ebedî kılmanın yolunun sadaka-i câriyeden geçtiğine ve servetinin hakkını vererek onu kendi malı yapanların bu ikramların çok daha fazlasıyla cennette ağırlanacaklarına vurgu yapılmıştır. Hadisi daha iyi anlamak için aynı konudaki ayetlere yer verilmiştir.¹⁹⁵ Âhirete iman eden bir Mü'minin bu dünyaya dar açıyla bakıp kendini geçici dünya hayatıyla sınırlayamayacağının, fakat ebedi hayat sınavının da bu dünyadan geçtiğinin farkında olacağının altı çizilmiştir. Ecdadımızın ebedi hayatı kazanmak için kurdukları binlerce vakıf ve derneklerle insanların faydasına çalışıp çabaladıklarına temas edilmiştir. Sadece kişinin kendisi için değil de başkası için yaşama felsefesini hem kişinin kendisinin düstur edinmesi gerektiğine hem de gelecek nesillere bunu aşılması gerektiğine işaret edilmiş, aynı zamanda onları yetiştirirken Allah Teâlâ'nın rızası ve ödülünün her şeyden değerli olduğunu onlara öğretip bilinçli bir Müslüman olmasını sağlaması gerektiğinin altı çizilmiştir.¹⁹⁶ Mallarını Allah yolunda harcayanların faziletlerine, mallarını başka yollara sarf etme imkânı varken sadaka vermenin, bu bağlamda can boğaza gelmeden kişinin Allah yolunda infak etmesinin değerine ve sevdiği mallardan infâk etmesinin önemine temas edilmiştir.¹⁹⁷

“Helal-Haram Endişesi” adlı hadis rivayetinde “Allah Teâlâ ve Rasûlullâh'ın (s.a.s) temiz şeyleri yemeyi emrettiği ve yediği, giydiği ve içtiği haram olan bir kişinin duasının ise kabul olmayacağı” nakledilmiştir.¹⁹⁸ Dinimizde helal ve haram kılma yetkisinin Allah

¹⁹¹ en-Necm 53/39-40

¹⁹² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 83-84.

¹⁹³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 85.

¹⁹⁴ Buhârî, “Rikâk”, 12.

¹⁹⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 87-88.

¹⁹⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 89.

¹⁹⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 90.

¹⁹⁸ Müslim, “Zekât”, 65.

Teâlâ'ya ait olduğu ve onun elçilerinin bunları insanlara ulaştırma, öğretme ve detayları belirtilmeyen hükümleri açıklama görevine sahip oldukları betimlenmiştir.¹⁹⁹ Âyetlerden hareketle temiz ve iyi olan yiyecek ve içeceklerin helal olduğu, pis olan yiyeceklerin ise haramlığa sebep olacağı vurgulanmıştır. Allah Teâlâ'nın milyarlarca nimetinin helal olduğuna, fakat helâl haram bağlamında yiyeceklerin sağlığa zararlı veya yararlı olup olmadığının göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. İslâm'da yeme içme hususunda haramların sınırlarının dar olduğunun, fakat toplumsal ilişkilerde bu sınırın olabildiğince arttığına altı çizilmiştir.²⁰⁰ Müslümanın toplumun her alanında helâl haram ilişkisine dikkat etmesi gerektiği, kanunlar izin verse de vicdanının izin vermediği davranışlardan uzak durması gerektiği serdedilmiştir. Bu rivayet bahsinin sonunda en başta zikredilen rivayet kapsamında Allah ve Rasûl'ün Müslümanlardan üç şey istediği kanısına varılmış ve bunların helal rızık, helal iş ve hâlis dua olduğuna vurgu yapılmıştır.²⁰¹

“Bizi Tutan Oruç” adlı hadis rivayetinde “Gerçek manada orucun kötü, boş ve kaba sözleri sâime söyletmemesi gerektiği ve şayet sâime başka birisi bu şekilde yaklaşırsa onun oruçlu olduğunu o kimseye hatırlatması gerektiğine”²⁰² temas edilmiştir.²⁰³ “Sıyâm” kavramı sözlük anlamı doğrultusunda ele alınmış ve fıkıh kitaplarında geçen oruç tanımının orucun geçerli olabilmesi için en asgari şart olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda âyet ve hadisler çerçevesinde orucun esasını “Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etme ve kötülüklerden uzak durmanın” teşkil ettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda orucun nefsin tezkiyesinde bedeni olarak işlev gördüğüne işaret edilmiştir. Kişinin bedenini belirli süre kendisine helâl olanlardan uzak tutması gerektiği gibi aynı şekilde kendisine daima haram olan şeylerden de uzak tutması gerektiğine değinilmiştir.²⁰⁴

Oruç tutan kişinin aynı zamanda toplum içerisinde nimetlere sürekli erişemeyen kimselerin halinden anlayarak onlara yardım ve dayanışma hususunda kendi işlevine dikkat etmeye başlayacağına temas edilmiştir. Ramazan ayında iyi kimseler için cennetin kapılarının açıldığına, kötü kimseler için cehennem kapılarının kapatılarak insanlara fırsat

¹⁹⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 91.

²⁰⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 92-93.

²⁰¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 94.

²⁰² Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Khurasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abd al-Kadir İtta (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/444 (No: 8.312).

²⁰³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 95.

²⁰⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 95-96.

sunulan bir ay olduğuna vurgu yapılmıştır. Orucun bir zorluk olmadığına, bilakis gücü yeten insanların yükümlü olduğu ve Allah'ın Müslümanlara zorluk çektirmeyeceğine değinilmiştir. Akşama kadar aç kalıp da yanı başındaki insanların ihtiyaçlarını görmeyen kişilerin oruç ibadetinin manasını anlayamadığının altı çizilmiştir. Orucun bir diyet programına dönüşmemesi için insanları kötülüklerden uzak tutması gerektiği vurgulanmıştır.²⁰⁵

“Hacc'ın Anlamı” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in “Hac ibadetinin Allah'ı anmak olduğunu” buyurduğu nakledilmiştir.²⁰⁶ Hac ibadetinde dünyanın dört bir yanından gelen hacıların Allah Teâlâ'ya hamdlerini, şükürlerini ve kulluklarını bir arada yerine getirdiklerine temas edilmiştir. Hac ibadeti esnasında yaşanan sıkıntıların hayıflanmalara sebep olmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.²⁰⁷ Kişinin hac yolculuğuna hazırlanırken tıpkı âhiret yolculuğuna hazırlanır gibi prova yaptığına vurgu yapılmıştır. Arafat'ta kişinin kendisini tıpkı mahşer yerinde Allah'ın huzurundaymış gibi hissettiğine temas edilmiştir. Mü'min'in ihrama ve kabre girerken büründüğü halin benzerlik arz ettiğine işaret edilmiştir. Hac esnasında bitki ve hayvanlara karşı gösterilen özenden dolayı kişinin yüksek bir duyarlılığa sahip olduğu belirtilmiştir. Hac esnasında kişinin, yaptığı ibadetlerde sembolik yönü ağır olan ibadetlerin mesajını düşünmesinin ve ana amacını göz önünde bulundurmasının esas olduğu vurgulanmıştır. O belde sadece kendini düşünerek insanları tehlikeye atmanın ve hac farızasını yapamayacak hâlde olup orda ölmeyi fazilet olarak telakki edip tedbirsiz davrananların vebale girecekleri serdedilmiştir.²⁰⁸ Çeşitli ırklara sahip insanların İslâm çatısı altında hacda bir arada bulunduklarına ve dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların aynı değerlere sahip olduklarına ve farklı görüş ve ihtilaflara daha hoşgörülle yaklaşabildiklerine yer verilmiş, haccın önemine ve hacı olmanın Müslümanların ayrı bir değer atfettiklerine temas edilmiştir.²⁰⁹

“İki Âlemin İmarı” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in ağaç dikip veya ekin ekip başkalarının fayda görmesine sebep olan kimsenin bu amelinden dolayı sadaka sevabı kazanacağını²¹⁰ buyurduğu nakledilmiştir. Âhiretin imarı için iman ve salih amelin

²⁰⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 96-97.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 50.

²⁰⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 99.

²⁰⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 100-101.

²⁰⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 102.

²¹⁰ Müslim, “Müsâkât”, 12.

gerektiğinin, salih amelin de âhiretimizi imar ederken aynı zamanda dünyamızı da imar ettiğinin altı çizilmiştir. Dünyanın imarı için küçük çaplı yapılan işlerin de yeterli olabileceğine değinilmiştir. Hz. Peygamber'in dünyanın imarı için de bize örneklik teşkil ettiğine, elimizde bulunan fidanı dikmemiz gerektiğine, kıyamet kopsa bile ağaçlandırma yapılmasını emretmesiyle²¹¹ canlıların faydasına olan faaliyetlere önem verdiği ve güzel bir işin ertelenmemesi konusundaki hassasiyetine temas edilmiştir. Allah Teâlâ'nın dünyayı belirli bir ölçü ve dengede yarattığına, fakat insanoğlunun da doymak bilmeyen kazanma hırslarından dolayı dünyayı tahrip ettiğine işaret edilmiştir.²¹² Canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğinin idrakinde olan bir Müslümanın, tabiata ve insanlara zarar verecek davranışların günah olduğu farkındalığıyla hareket etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Genel kapsamda Müslümanın dünya ve âhiretini imar etmek için ikisi arasındaki dengeyi koruyup her şeyin hakkını vererek yapması gerektiğine dikkat çekilmiştir.²¹³

“Rahata Erenlerden Olmak” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber'in önünden geçen bir cenaze üzerine Mü'min bir kulun Allah'ın rahmetine kavuşarak dünya meşakkatlerinden kurtulduğunu, günahkâr olan kulun ölmesiyle dünyada bulunan varlıkların ondan kurtulduğunu” buyurduğu nakledilmiştir.²¹⁴ Rahata eren ve kendisinden rahata erilen olarak tabir edilen kişilerin din ayrımı yapılmadan iyi ve kötü insanlar ele alındığına ve mü'min olsa dahi insanları canından bezdiren bir günahkârın da ölünce kendisinden rahata erilen kimselerden olduğuna temas edilmiştir. Bu bağlamda insan akli ve vicdanının, Allah'ın iyi ve kötü olarak nitelediği davranışları tek başına kavrayabileceği belirtilmiştir.²¹⁵ Amelin imana zarar verip vermeyeceğini beyan eden görüşler ele alınarak Ehl-i Sünnet'in iyi ameli imanın kuvvetine, kötü ameli de imanın zayıflığına delâlet ettiği görüşüne sahip olduğuna işaret edilmiştir. Kötü insanların ölmesiyle kendilerini ebedi bir rahatsızlığa mahkûm edeceklerine değinilmiştir.²¹⁶

“Nesebin Dolduramadığı Boşluk” adlı hadis rivayetinde “Kardeşine yardım eden bir Mü'min'e Allah'ın yardım edeceğine, Kur'ân'ı okuyup üzerinde tezekkür eder kimselerin alacakları mükâfatlarına ve nesebin amel olarak bizleri geride bırakan şeylerin yerini

²¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/183, 191.

²¹² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 103-104.

²¹³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 105-106.

²¹⁴ Buhârî, “Rikâk”, 42.

²¹⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 108-109.

²¹⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 110.

doldurmayacağına” temas edilmiştir.²¹⁷ Ele alınan rivayette bazı amellerin sadece uhrevi karşılıklarının dile getirilmesinin, o amellerin bu dünyada da karşılıksız kalacağı anlamına gelmeyeceği belirtilmiştir. Mü'minler'in ayıplarının örtülmesi gerektiğine değinilirken; bu ayıpların kamuya ve başkalarına zarar vermeyen ayıplar olması durumunda böyle yapılmasına, aksi durumda ise bu olayın şahidi olup hakkı ayakta tutmanın Mü'min'in bir görevi olduğuna vurgu yapılmıştır.²¹⁸ İlme talip olup da bu yolda yol kateden kişilerin varacağı durağın cennet olduğuna ve Hz. Peygamber'in de faydasız ilimden Allah'a sığındığına²¹⁹ yer verilmiştir. Hadis metninin sonunda belirtilen soydan ziyade salih amellerin cennete giden yolu kolaylaştıracağının altı çizilmiştir. Allah Teâlâ'nın yanında insanlar arası değerlendirmelerde tek ölçünün takva olduğunu ve Hz. Peygamber'in soyundan dahi olsa insanların nesepleri ile övünmelerinin ve bunu ayrıcalık olarak nitelemelerinin cahiliye adeti olduğuna vurgu yapılmıştır.²²⁰

“Rahmân'ın Merhametli Kulları” adlı hadis rivayetinde “Kuyuya inip su içtikten sonra susuz kalan köpeğe ayakkabısında su koyup veren ve bu sebepten dolayı günahları bağışlanan kişi” tasvir edilmektedir.²²¹ Bu rivayette Allah Teâlâ'nın rahmet sıfatının tüm mahlukata yayıldığı belirtilmiştir. Canlılardaki merhamet duygusunun Allah Teâlâ'dan sadır ettiği üzerinde durulmuştur. Hayvanlara merhameti olmayanların insanlara da merhameti olmayacağına vurgu yapılmıştır. Hayvanlara acımasız bir biçimde muamelede bulunan acımasız varlıkların ruh hallerinin sağlıklı olmadığına temas edilmiştir.²²² Düşmana karşılık verilirken dahi merhameti elden bırakmamak gerektiğine ve dünyadaki her şeyin bir emanet olduğu bilincinde olup karıncanın dahi incitilmemesi gerektiğine değinilmiştir.²²³

“Malı Sırtta Taşımak” adlı hadis rivayetinde “Sabaha erişilen her gün iki meleğin infak eden kimseye yenisinin verilmesi için ve cimri olan kimsenin de malının telef olması için dua ettiği” nakledilmektedir.²²⁴ Kur'ân'da infâk etmenin Mü'min'in bir vasfı olduğuna ve bir amele karşılık ne kadar sevap kazanacağına temas edilmiştir. Cimri ve bencil insanların nasıl bir düşünce tarzına sahip olduklarına değinilmiştir. Mal hırsının nelere

²¹⁷ Müslim, “Zikir”, 38.

²¹⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 112.

²¹⁹ Müslim, “Zikir”, 73.

²²⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 113.

²²¹ İmam Mâlik, “Sıfatü'n-Nebî”, 10.

²²² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 116-117.

²²³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 117.

²²⁴ Buhârî, “Zekât”, 27.

sebebiyet vereceği Kur’ân’dan örneklerle pekiştirilmiştir.²²⁵ İnfâkın genel olarak neleri kapsadığına değinilmiş, Hz. Peygamber’in nelerin sadaka hükmünde olduğunu bildirdiği rivayet ele alınarak, aslolanın israf ve cimrilik arasındaki dengeyi tutabilmek olduğu ve sadakanın zengin veya fakir bir Müslümanın gücü nispetince vermesi gerektiği serdedilmiştir.²²⁶ Cimri olan kişilerin emanet olarak verilen malı iki dünyada da kendine yük edindiğinin, akıllı insanların dünya malını kendilerine amaç değil araç olarak gördüklerinin altı çizilmiştir.²²⁷

“Vakıf: Bize Kalan İyilik” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in Hz. Aişe’ye koyunun hangi kısımları kaldığını sorup cevabını aldığında Hz. Peygamber’in infâk edilen kısmın sadece kendilerine kaldığını buyurmuştur.”²²⁸ Hz. Peygamber’in kalıcı olan şeylerin ebedi âlem için yapılanlar olduğunu buyurduğuna dikkat çekilmiştir. Bunu dikkate alan ecdadımızın ebedi âlemin güzelliklerine erişebilmek için vakıflar kurdukları serdedilmiştir. Vakfın Kur’âni temeli denilebilecek âyet,²²⁹ Hz. Peygamber’in vakıfla ilgili sözleri²³⁰ ve vakıf konusunda kendisinin²³¹ ve ashâbının²³² vakfettiklerinin bir kısmı dile getirilmiştir. Hz. Ömer’in de hilâfeti ve normal süreçlerde neleri vakfettiğine ve sadaka türlerinden en verimlisini vakfetmenin ehemmiyeti serdedilmiştir.²³³ İslâm medeniyetinde vakıf kültürünün önemine, bu kapsamda neler yapıldığına ve bu medeniyetin “Vakıf medeniyeti” olarak adlandırıldığına dikkat çekilmiştir. Bu asırda her ne kadar az da olsa bu kültürün devam ettiğine ve muhtaç olan kişilerin kimselere el açmadan ihtiyaçlarını vakıflar aracılığıyla giderdiğine, Müslümanların da en kazançlı yatırımlarının bu şekilde yapıldığına işaret edilmiştir.²³⁴

“Ahlak” başlığı altında altı adet rivayet ele alınmıştır. “İyilik Güzel Ahlaktır” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’e iyilik ve kötülüğün sorulması üzerine iyiliğin güzel ahlak olduğunu buyurduğu ve kötülüğü ise insanların bilmesini istemeyeceği şey olarak tanımladığı belirtilmiştir.²³⁵ İyi ve kötü şeylerin neler olduğunun üç kaynakla elde

²²⁵ el-Kâlem 68/17-32.

²²⁶ Buhârî, “Edeb”, 34.

²²⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 120-121.

²²⁸ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 33.

²²⁹ Âl-i İmrân 3/92.

²³⁰ Buhârî, “Eşribe”, 13.

²³¹ Buhârî, “Cihad”, 86.

²³² Nesâî, “Cihad”, 44.

²³³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 124.

²³⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 125-126.

²³⁵ Tirmizî, “Ebvâbü’z-Zühd”, 52.

edilebileceği üzerinde durulmuştur. İyilik hakkındaki âyetler zikredilerek Allah Teâlâ'nın iyilik tanımı ele alınmıştır.²³⁶ İyiliğin soyut bir anlam ifade ettiğine dikkat çekilmiş, insanın hâl ve hareketleriyle somutlaşabileceğine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber'in iyiliği güzel ahlak olarak tanımlamasının²³⁷ ve onun da yüce ahlaka sahip olmasının²³⁸ bizlere örneklik teşkil edeceği va'z edilmiştir. İnsanların ona iman edip inanmasında güzel ahlakının büyük bir tesiri olduğu vurgulanmıştır. Samimi iman sahibi bir kimsenin aklı ve kalbinin de kendisine kılavuz olduğuna işaret edilmiştir. Ahlak ve hukukun kapsamı karşılaştırılarak hukukta yeri olmayan şeylerin ahlakın önemli bir kısmını teşkil ettiği dile getirilmiştir.²³⁹

“Erdemli ve Akıllı İnsan” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’e mü'minlerin en faziletlisinin sorulması üzerine ahlakı en güzel olanı işaret ettiği ve akıllı olanı sorulduğunda ise ölümü hatırlayıp sonrasına çalışan olarak tarif ettiği belirtilmiştir.”²⁴⁰ İslâm dininin amaçlarına, iyi ahlaklı olmanın dindeki önemine ve Allah'ın rızasına da ancak güzel ahlakla ulaşılabilceğine temas edilmiştir. Allah Rasûlü'nün çevresindeki insanlar arasında en güzel ahlak sahibi olduğunun ifade edildiği âyet ve hadislere yer verilmiştir.²⁴¹ Dış etkenlerle zarar görmemiş bir fitratın İslâm'ın telkin ettiği ilkelerle örtüşeceğine değinilmiştir. Hadisin ilk kısmıyla ikinci kısmının birbiriyle örtüştüğü dile getirilerek manası irdelenmiştir. Akıllı insanın âhirete yatırım yapmasıyla ilgili âyetler²⁴² dile getirilmiştir. Bu kısmın sonunda da Hz. Peygamber'in bu hadisle akıllı olan insanın geçici dünya hayatıyla iki dünya saadeti için çaba göstermesi gerektiği ve aklını kullanan insanların zaten güzel ahlak sahibi olacağı serdedilmiştir.²⁴³

“Tevâzu İnsanı Yüceltir” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber'in Müslüman kardeşine alçakgönüllü davranan kişinin ve ona üstünlük sağlayan kişinin yüceltilen ve alçaltılan kişiler olduğunu buyurduğu kaydedilmiştir.”²⁴⁴ Alçakgönüllü olmakla ilgili ve büyüklük taslamamak gerektiğiyle ilgili âyetlere ve içeriklerine temas edilmiştir.²⁴⁵ Hz. Peygamber'in tevazusuna değinilerek iman etmeyenlerin imanına vesile olduğuna

²³⁶ el-Bakara 2/177.

²³⁷ Müslim, “Birr”, 14-15.

²³⁸ el-Kalem 68/4.

²³⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 130-131.

²⁴⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 31.

²⁴¹ Kalem 68/4; Buhârî, “Edeb”, 112.

²⁴² en-Nisâ 4/77; Yûsuf 12/109; en-Nahl 16/30.

²⁴³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 134-135.

²⁴⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/354.

²⁴⁵ en-Nisâ 4/36; en-Nahl 16/23; Lokmân 31/18; el-Hadîd 57/23.

değinilmiştir. Büyüklük ve azametın Allah’a ait olduğu ve bu özellikteki kişilerin ibadetlerinin dahi riya olduğu ifade edilerek insanoğlu için aslolanın tevazu olduğu vurgulanmıştır.

“Söz Nâmustur” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in altı şeyin garanti edilmesi durumunda muhakkak cennete girileceğini buyurduğu kaydedilmiştir.²⁴⁶ Sayılan vasıfların iyi bir Mü’min olabilmek için gerekli oluşuna dikkat çekilmiştir. Ahlakın daha çok toplumsal alanda kullanımının daha işlevsel olduğuna değinilmiştir. Bu hasletlerden ilk ikisinin sözle ilgili olan doğru sözlü olmak ve verilen va’di yerine getirmek olduğunun altı çizilmiştir. Verilen sözü yerine getirmenin müttakilerin özelliklerinden olduğuna temas edilmiştir.²⁴⁷ Hz. Peygamber’in uygulamaları göz önünde bulundurularak düşmanımıza dahi olsa verdiğimiz sözün tutulması gerektiği serdedilmiştir. Bazı İslam devletlerinin kültüründe inşallah tabirinin genellikle yapılmayacak işler için kullanıldığına ve bunun hem Müslümanlığa yakışmadığına hem de ayetteki şekline muhalefet olup Allah’ın adının yalancılığa alet edildiğine değinilmiştir.²⁴⁸ Bu bölümde söz namustur denilerek hadisteki sadece ilk iki husus ele alınmıştır.²⁴⁹

“Kötü Sözün Sahibi” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in kişinin başkasının ana-babasına sövmesiyle kendi ana-babasına sövdüğünü buyurduğu” ifade edilmiştir.²⁵⁰ Başkalarının değer verdiği şeylere yapılan hakaretler sonuç olarak o kişiye geri döndüğü âyet ve atasözleriyle izah edilmiştir. Kötü sözlerin ve hakaretlerin ne gibi sonuçlar doğuracağı ele alınmış, bu sövme eyleminin çok ağır sonuçlar doğurabileceğine temas edilmiştir.²⁵¹ Sövme esnasında dile getirilen sözlerin ağır sonuçlar doğuracağına, hatta zina isnadının bulunması halinde söylenilen yalan sözün cezalandırılması²⁵² gerektiğine temas edilmiştir. İnsanlara sövülürken ölülerin de bunlara karıştırılmasının İslâm’da tasvip edilmediği, Hz. Peygamber’in bir hadislerinde bunun yasaklandığı,²⁵³ insanlarla tartışmaya giren bir Mü’minin kendi değerlerini korumasının yolunun, başkasının değerlerine sövmemesiyle ve saygı göstermesiyle olduğunu belirtmiştir.²⁵⁴

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/323.

²⁴⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 141-142.

²⁴⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 143-144.

²⁴⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 144.

²⁵⁰ Buhârî, “Edeb”, 4.

²⁵¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 145-146.

²⁵² Nur 24/4-5.

²⁵³ Buhârî, “Edeb”, 101; Ebû Dâvud, “Edeb”, 53.

²⁵⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 147- 148.

“Öfkeyle Kalkan” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber öfke anında kendine hâkim olabilen kişinin güçlü olduğunu belirtmiştir.”²⁵⁵ Öfkeyi yenmenin takva sahiplerinin özelliği olduğuna, Hz. Peygamber’in öfkesine yenik düşen bir sahabînin tavsiye istemesi üzerine ona ard arda öfkelenmemesi tavsiyesinde bulunduğu temas edilmiştir.²⁵⁶ Öfkeliyken uzmanların bu konudaki tavsiyelerine kulak verilmesi gerektiği ve Hz. Peygamber’in de bu konudaki tavsiyeleri rivayetler çerçevesinde ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in öfkelenen kişiye susması gerektiğini²⁵⁷ ve hâkime de bu durumda hüküm vermemesi gerektiğini söylemesinin²⁵⁸ esas olduğunun yapılmamaları halinde ne tür sonuçlara yol açacağının üzerinde durulmuştur.²⁵⁹ Toplumda varolagelen kötü olayların çoğunun sebebinin öfkeye hâkim olunamamaktan kaynaklandığı vurgulanmış, haklı olursa dahi böyle bir durumda kişinin kendisine hâkim olması gerektiğinin altı çizilmiştir.²⁶⁰

“Allah Elçisi” başlığı altında yedi rivayet ele alınmıştır. “Önce Kul Sonra Rasul” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in, “Hz. İsa gibi övülmemesi gerektiğini ve yalnızca Allah’ın kulu ve Rasûlü olduğunu buyurduğu” ifade edilmiştir.²⁶¹ Hz. Peygamber’in kendisine gösterilen sevgi yüzünden onda olmayan şeyleri ona isnat etmeye çalışmalarından kendisini korumaya çalıştığı belirtilmiştir. Hz. Peygamber için bazen oldukça farklı, tanınmayacak şekillerde tasvirlerde bulunulduğunun altı çizilmiştir.²⁶² Onun beşer olduğunu sürekli hatırlattığı ve âyetlerde beşer olduğunu hatırlatması gerektiği vurgulanmıştır.²⁶³ Kur’ân ve Sünnet çizgisinin dışında bir peygamber tasavvurunun olduğu ve onu diğer peygamberlerden üstün görme ve onlarla yarışırma yanlışının birçok hadis uydurulmasına zemin teşkil ettiğine, onun samimi Mü’minlerce yanlış tanınmasına sebep olduğuna değinilmiştir. Çalışmada ayrıca Hz. Peygamber hakkında uydurulan rivayetlerin hangi konularla ilgili olduğu ve eleştirilme sebepleri ele alınmıştır.²⁶⁴ Uydurulan bu rivayetlerin insanlara rehberlik eden ilahiyatçılar tarafından insanlara aktarılmasının mazur görülemez bir husus olduğu serdedilmiştir. Bu uydurma

²⁵⁵ Buhârî, “Edeb”, 76.

²⁵⁶ Buhârî, “Edeb”, 26.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 1/239.

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 5/37.

²⁵⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 150-151.

²⁶⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 151.

²⁶¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 48.

²⁶² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 155.

²⁶³ İbrahim 14/11; el-İsrâ 17/90-95; el-Kehf 18/110; el-Fussilet 41/6.

²⁶⁴ Bünyamin Erul, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvufu”, *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 419-435.

rivayetlerin Merhum Süleyman Çelebinin şiirlerinde tatlı bir anlatımda olsa dahi cami ve okullarda hakikat gibi algılandığında Kur'an ve Sünnet'in tanıttığı "Beşer-Rasûl" kimliğini zedelediğine vurgu yapılmıştır.²⁶⁵

"Sevginin Gücü" adlı hadis rivayetinde "Hz. Peygamber'e kıyametin vaktini soran sahâbîye Hz. Peygamber'in ne hazırladığını sorduğu ve onun pek bir şey yapamasa da Allah ve Rasûlü'nü sevdiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in "Sen sevdiğinle berabersin buyurduğu" kaydedilmiştir.²⁶⁶ Hadisin söylenmesine sebep olan sahâbînin Bedevî olduğu ve yeni Müslüman olduğuyla ilgili hususlar nakledilmiştir. Peygamber sevgisinin imandaki yerine ve Allah Teâlâ'yı sevmenin de ona tabi olmaktan geçtiğine temas edilmiştir. Hz. Peygamber'e duyulması gereken bu sevginin onun temsilinde bulunduğu misyonuna olması gerektiği belirtilmiştir. Müşrikler'in ona duyulan sevginin azalması için zaman zaman ona iman edenlere borçlarını dahi ödemedikleri belirtilmiştir.²⁶⁷ Ona duyulan sevginin İslâm'ın kısa sürede farklı kıtalara yayılmasına sebep olduğu ve ona duyulan sevginin tezahürünün onun ahlâkıyla ahlâklanmak olduğu betimlenmiştir. Kıyametin ne zaman kopacağı değil de kişinin kendi kıyameti kopmadan götüreceği amellerini düzeltmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁶⁸

"Barış Peygamberi" adlı hadis rivayetinde "Mekke'nin fethinde Allah Rasûlü'nün müşriklere ne tür muamele beklediklerini sorması üzerine onların 'Hayır bekliyoruz' demeleri üzerine onları serbest bıraktığı" dile getirilmiştir.²⁶⁹ Ona ve ashâbına yapılan on üç yıllık düşmanlığın akabinde yapılanları affedip serbest bırakmasının Hz. Peygamber'in barış Peygamberi olmasıyla izah edebileceği belirtilmiştir. Mekke'nin fethi sürecinde her şeyin gizli tutulup düşmanın karşı koyma ihtimalinin dahi engellenerek kan dökülmesine sebebiyet verilmediği vurgulanmıştır.²⁷⁰ Hz. Peygamber'in amacının sadece Mekke'yi fethetmek olmadığı, aynı zamanda gönülleri fethetmek olduğu, bundan dolayı Mescid-i Haram'a ve Ebû Süfyan'ın evine sığınanlara güven içinde olduklarını buyurduğu ve genel af verdiği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların tamamının savunma

²⁶⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 157- 158.

²⁶⁶ Buhârî, "Ahkâm", 10.

²⁶⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 160-161.

²⁶⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 162.

²⁶⁹ Abdurrahman b. Abdullah İbn Hişam, *es-Sîre en-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakka-İbrâhim El-Ebyârî-Abdülhafız Çelebî (Kahire: Dâr İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/412.

²⁷⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 163-164.

amaçlı olduğuna ve bu savaşlarda şehit olanlarla vefat edenlerin sayıları ifade edilerek onun her zaman barış yanlısı olduğuna değinilmiştir.²⁷¹

“Nezâket Dersi” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’e şikâyet geldiğinde isim vermeden “Bazı kimselere ne oluyor da böyle söylüyorlar” buyurduğu belirtilmiştir.²⁷² Hz. Peygamber’in kimsenin kusurunu toplum içerisinde açığa vurmadağı ve sosyal hayatıyla ilgili hareketleri onu takip eden ashâbı tarafından bizlere aktarıldığı dile getirilmiştir. Bu yumuşak tavrını düşmanına dahi gösterdiğine temas edilmiştir. Hz. Peygamberin uyguladığı âdâb-ı muâşeret kuralları ve bunların önemi, onun mükemmel ahlakıyla birlikte ele alınmıştır. Fakat ülkemizde ailede öğrenilemeyen görgü kurallarının iletişim araçlarıyla gelecek nesiller tarafından öğrenildiğine ve argo kelimelerin ve küfürlerin normalmiş gibi algılandığına dikkat çekilmiştir. Bu hususun gün geçtikçe arttığı dile getirilmiştir.²⁷³ Ferîdüddin-i Attâr’ın (ö. 618/1221) *Tezkiretü’l-evliyâ* adlı eserinden örnekler verilmiştir. Hz. Peygamber’in nezaketini Kur’ân âyetleriyle örneklendirmiştir. Onun yapılan hataları toplum içinde yüze vurmadağı, üçüncü şahıslar üzerinden anlattığı ve başkalarının da bu hataya düşme olasılığı bulunduğuna ve bu kimselerin kırılmadan nasıl eğitilebileceğine vurgu yapılmıştır.²⁷⁴

“Merhamet Güneşi” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in ümmetini ateşten korumaya çalıştığı fakat ümmetinin elinden kaçıp gittiği dile getirilmiştir.²⁷⁵ Ateşin etrafında dolanan böcekleri uzaklaştırmaya çalışan adam misali Hz. Peygamber’in de ümmetinden gafil olanları ateşten korumaya çalıştığı, fakat onların ateşe koştukları örneğiyle onun ümmetini ne kadar düşündüğü ve iman etmemelerinden dolayı kendini yiyip bitirdiği²⁷⁶ belirtilmiştir. Allah Teâlâ’nın insanoğluna elçi göndermesinin onlara gösterdiği merhametinin bir tezahürü olduğu ifade edilmiştir. Mü’min’in her alanda merhamet sahibi olması gerektiğine, bu bağlamda hayvanlara da merhametle yaklaşılması gerektiğine temas edilmiştir. Her işine besmeleyle başlayanların bütün varlıklarla merhamet içerisinde olması gerektiğine dikkat çekilmiş, asırlardır sevgisizlik ve merhametsizliğin dünyada nelere yol açtığına işaret edilmiştir.²⁷⁷

²⁷¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 164-165.

²⁷² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 6.

²⁷³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 168-169.

²⁷⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 170.

²⁷⁵ Müslim, “Fedâil”, 19.

²⁷⁶ eş-Şuarâ 26/3.

²⁷⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 172-173.

“Vicdanın Sesi” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Hasımlar arasında hüküm verirken delillerin farklı sunulmasından dolayı hatalı hüküm vermesi durumunda haksız tarafın bu hakkı almaması gerektiğini ve bunun ateşten bir parça olduğunu buyurduğu” kaydedilmiştir.²⁷⁸ Bu rivayette onun beşer olduğunun ve Müslümanların imani ve vicdani sorumlulukları bulunduğu üzerinde durulmuştur. Diğer insanlardan farkının vahiy alması olduğunun altı çizilmiştir. Hz. Peygamber’in insanların niyetlerini ve kalplerinde gizlediklerini bilemeyeceği âyetlerle delillendirilmiştir.²⁷⁹ Allah’tan hakkıyla korkan Mü’minlerin hiçbir kuvvet olmasa dahi hakkı ayakta tutmak için çaba göstereceklerine değinilmiştir. Adaletin ayakta tutulmasıyla yalan şahitlikten uzak durulmasıyla ilgili örnek âyetler kaydedilmiştir.²⁸⁰

“Ağır Emanet” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Veda hutbesinde tâbi olduğumuz zaman asla sapıtmayacağımız şeyin Kur’ân olduğunu” buyurduğu ifade edilmiştir.²⁸¹ Hicri ilk yüzyılda çıkan olaylardan dolayı hadisin siyasi ve sosyal etkilere maruz kalarak farklı şekillerde geldiğine temas edilmiştir. “Sekaleyn hadisi” olarak bilinen bu rivayetin on altı farklı sahâbîden otuz rivayetle²⁸² geldiğine değinilmiştir.²⁸³ Bu rivayetler içerisinde “Kitap-Ehl-i Beyt” ve “Kitap-Sünnet” gibi versiyonlar bulunsa da uygun olanın otuz rivayetin yirmi dokuzunda bulunan emanetin “Allah’ın Kitabı” olduğuna dikkat çekilmiştir. Rivayetlerde bulunan Sünnet kavramının Hz. Peygamber vefat ettikten sonra kullanılmaya başlandığı serdedilmiştir. Ehl-i Beyt kavramının da hadisin metnine eklendiği ve bazı grupların da olsa “Sünnet” olabilir düşüncesiyle eklemede bulunduklarından söz edilmiştir.²⁸⁴

“İnsan” başlığında altı adet rivayet yer almaktadır. “İnsan Onuru: ırz” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Müslümanın din kardeşine malının, ırzının ve kanının dokunulmaz olduğunu ve aynı zamanda hor görmesinin de büyük bir şer olduğunu” buyurduğu kaydedilmiştir.²⁸⁵ Hadiste insanın maddi ve manevi değerlerinin tamamına tekabül eden üç şey ele alınmıştır. İnsanın maddi hakları olduğu gibi manevi haklarının önemi üzerinde durulmuştur. Haram kılınan “ırz” kavramının dar kapsamda

²⁷⁸ Müslim, “Akdiye”, 4.

²⁷⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 176.

²⁸⁰ en-Nisa 4/135; el-Mâide 5/8.

²⁸¹ Müslim, “Hac”, 147.

²⁸² Bkz. Bünyamin Erul, *Sünnet Kavramı ve Sekaleyn Rivayetleri Üzerine* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007).

²⁸³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 179.

²⁸⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 181-182.

²⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

anlaşılmaması gerektiğine temas edilmiştir. Kişinin ırz, namus, şeref ve haysiyetine dair iftiraların cezasının çağdaş hukuk sistemlerinde yer alsa dahi İslâm hukukunda on beş asır evvel Nûr sûresiyle yerini aldığı altı çizilmiştir. Kadınların iffetlerinin dokunulmazlığına atıf yapılmış ve bu hususta yalan söyleyen kişilerin şahitliklerinin dahi kabul edilmeyeceğine vurgu yapılmıştır. Hadisin son kısmında yer alan “Müslümanın Müslüman kardeşini hor görmesinin günah olarak yeteceği”²⁸⁶ ifadesinin ırz kavramıyla olan bağlantısına değinilmiştir.²⁸⁷

“Yaradılanı Hoş Görmek” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Mekke’nin fethin esnasında yaptığı konuşmasında cahiliyedeki gibi kibir ve soyla övünmeyi yasaklandığını, bütün insanların topraktan yaratıldığını ve insanların Allah katında takva sahibi ve günahkâr olarak sınıflandığını” buyurduğu ifade edilmiştir.²⁸⁸ Hucurât sûresinin on üçüncü âyetinin bu hadisle olan manası ele alınarak hadisin âyetin tefsiri mahiyetinde olduğunun altı çizilmiştir. Doğal ve fitri özelliklerin üstünlük sebebi olmadığı; bilhassa ırk ve renkten dolayı insanların birbirini üstün görmelerinin yanlışlığına temas edilmiştir. Cahiliye dönemindeki davranışların yirmi üç yıllık risalet sürecinde yavaş yavaş değişim göstermeye başladığı ele alınmıştır. Cahiliyede önemli bir ayrılık sebebi olarak görülen şeylere değer atfetmelerin zamanla değiştiği ve bu davranışları tekrar eden sahâbîde cahiliye kalıntısının olduğu,²⁸⁹ aslolanın amel olduğu örnek hadislerle vurgulanmıştır.²⁹⁰ Bu zihniyet değişiminin Kur’ân ve Sünnetle beraber asırlarca müsamahakâr bir topluma öncülük ettiği serdedilmiştir. Hz. Peygamber’in Hristiyan ve Yahudilere karşı gösterdiği hoşgörülü tutumuyla “Batı”nın yirminci yüz yılda zoraki tanıştığı ve Müslümanların da ırkçılık akımının tuzağına kapılmamaları gerektiği dile getirilmiştir.²⁹¹

“Başkasını Sevebilmek” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Mü’min’in kendisine istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe kâmil imanının olmayacağını” buyurduğu kaydedilmiştir.²⁹² Bu hadisin bütün hayır ve iyiliklerin kaynağı olan dört hadisten birisi olduğu dile getirilmiştir. İmanının olmamasından kastın imanın olgunlaşmamasıyla alakalı olduğuna işaret edilmiştir. Empati kavramının hadiste geçen kavramın yerini

²⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

²⁸⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 186-187.

²⁸⁸ Tirmizî, “Tefsîrû’l-Kur’ân”, 49.

²⁸⁹ Buhârî, “İman”, 22.

²⁹⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 190-191.

²⁹¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 192.

²⁹² Buhârî, “İmân”, 7.

tutamayacağı ve hatta Ensâr'ın yaptığı gibi “Başkasını kendi nefesine tercih etmenin” İslâm ahlakında farklı bir yeri olduğunun altı çizilmiştir. Hz. Peygamber'in sevginin ve mutluluğun paylaşarak çoğalacağı fikrinde olduğu betimlenmiştir.²⁹³ Müslümanların Allah için sevdikleri gibi Allah için nefret etme gibi bir ölçülerinin olması gerektiği ele alınmıştır. Her şeyin Allah için yapıldığı bir hayat düsturunun esas alınması gerektiğinin ve aynı zamanda her şeyde aşırıya gitmemenin gerektiğinin altı çizilmiştir.²⁹⁴

“İnsanın Değeri” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in Müslüman birinin ölümünün Allah katında dünyanın yok olmasıyla karşılaştırıldığında dünyanın yok oluşunun bir değeri olmadığını buyurduğu” nakledilmiştir.²⁹⁵ Hadisin örtüştüğü âyetler²⁹⁶ zikredilerek adam öldürmenin dünyevî ve uhrevî cezalarına temas edilmiştir.²⁹⁷ İslâm dininde canın önemine ve korunması için birçok haramın zaruretler durumunda geçici olarak helâl kılındığına değinilmiştir. Önceki konu başlıklarından “insan onuru; ırz” konusunun rivayeti de tekrar edilerek bu değer verilen hususların altı çizilmiştir. Bu büyük günahın işlenip devam ettiği kan davalarının kaldırıldığı vurgulanmıştır. Suçun şahsiliği²⁹⁸ ve aşırıya kaçılmadan dengiyle cezalandırılmasının İslâm dininde esas olduğu serdedilmiştir. Ülkemizde vukû bulan, kan davalarının, Müslümanlıkla bağdaşmadığı vurgulanmış ve cahiliye adetlerinin devam ettiği üzerinde durulmuştur. Ciddi bir değer erozyonuna uğradığımıza dikkat çekilmiştir.²⁹⁹

“Meşrû Savunma Hakkı” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in “Mal, din, can ve aile uğrunda can verenlerin şehit olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.³⁰⁰ İnsanın kutsal ve dokunulmaz olarak gördüğü değerler zikredilerek bu değerleri koruma uğrunda can verme durumunda şehitlik gibi yüce bir makama ulaşılacağına vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber'in de bu dokunulmaz haklarına saygı gösterdiğine ve kendi haklarının korunması için de ümmete örnek olduğuna değinilmiştir. Fakat Hz. Peygamber'den rivayet edilen bu konudaki bazı hadislerin onun hayatıyla ve uygulamasıyla çeliştiğinin altı çizilmiştir. Her eserde yazan rivayetleri usul bilmeden ve yerleşik sünnete tabi tutmadan Allah Rasûlü'nden duymuşçasına anlatan ve açıklayanların büyük bir

²⁹³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 194.

²⁹⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 195.

²⁹⁵ Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 2.

²⁹⁶ el-Mâide 5/32.

²⁹⁷ el-Bakara 2/178; en-Nisâ 4/93.

²⁹⁸ el-Fâtır 35/18.

²⁹⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 198-199.

³⁰⁰ Tirmizî, “Diyât”, 22.

sorumsuzluk örneği sergiledikleri dile getirilmiştir.³⁰¹ Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in aksini yaptığı şeylerden dolayı sahâbeye itiraz ettiği rivayetlerden bazıları belirtilmiş,³⁰² ve Allah Rasûlü'nün dinin korunması hususunda değerli gördüğü şeyler için gevşek bir tutum sergilemenin Kur'ân ve Sünnetle bağdaşmadığına vurgu yapılmıştır.³⁰³

“İlim Kendin Bilmektir” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in faydalanacağı ilminin artması için, her daim Allah'a hamdettiği için ve cehennem ehlinin halinden Allah'a sığındığı için dua ettiği belirtilmiştir.³⁰⁴ İnsanı diğer varlıklardan ayıran akla, aklını kullanmasının önemine ve aklını kullananla kullanmayanın bir olmadığına değinilerek düşünme ve akılla ilgili âyetlere yer verilmiştir.³⁰⁵ İlmin kaynağının akıl, beş duyu ve vahiyle elde edilebileceğine ve kesbi ve kesbi olmayan yani haber-i sâdık olarak sınıflandığı ele alınmıştır.³⁰⁶ Varlık alemini araştırma objesi olarak görüpde onu yaratanı fark etmeyenin resmin tamamına vâkıf olamadığı dile getirilmiştir. İlim öğrenmede amacın ve niyetin önemine değinmiş ve doğru bakan insanın bütün faydalı ilimlerin onu aynı kapıya götüreceğini göreceğinin altı çizilmiştir. İlim sahibi olupda onu uygulamayan, ilmi başkasına öğretip kendisinin nasiplenmediği kimseler ele alınarak ilimde insanın amacının önemi serdedilmiştir.³⁰⁷

“Sosyal Hayat” adlı başlıkta on altı adet rivayet ele alınmıştır. “Barışın Anahtarı: Selamlaşma” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in “İman ile sevginin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve sevginin de selamlaşmaya bağlı olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.³⁰⁸ Selâm kavramının manasına ve Kur'ân'da hangi manalarda kullanıldığına³⁰⁹ temas edilmiştir. İnsanlarla iletişimin anahtarı olması hasebiyle selâmın verildiği yerde küskünlüğün, dargınlığın olmadığına, barışı barındırdığına atıfta bulunulmuştur. Hz. Peygamberin selâmı tavsiye ettiği hadis zikredilerek âyetle desteklenmiştir.³¹⁰ Selâmda Allah'ın rahmet ve esenliğini diğer insanların üzerine

³⁰¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 202-203.

³⁰² Örneklerin devamı için: Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 87-121.

³⁰³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 204.

³⁰⁴ Tirmizî, “Deavât”, 129.

³⁰⁵ en-Nahl 16/43; el-Fâtır 35/28; ez-Zümer 39/9.

³⁰⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 205-206.

³⁰⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 207-208.

³⁰⁸ Müslim, “İman”, 93.

³⁰⁹ en-Nisa 4/94; er-Ra'd 13/24; en-Nahl 16/32.

³¹⁰ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kiyâme”, 42; Nisa 4/86.

dilememizin pozitif enerji yayacağına temas edilmiştir. Hz. Peygamber'in kadın, çocuk, erkek, ölü ayırmadan herkese selâm verdiği vurgulanmıştır. Günümüzün selâm verilen bir toplumdan ne kadar uzak olduğuna, insanların modern yapılarla beraber birbirlerini dağ başında gibi yok saydığına değinilmiştir. Günümüzde farklı kültürlere sahip toplumlarda insanların birbirlerine farklı şekillerde selam verip güleryüz göstermesinin de İslâm'ın selâmına hizmet ettiğine ve İslâm kültüründe sembol haline gelen selâmın daha güzel ve anlamlı olduğuna işaret edilmiştir. İnsanların birbirlerini tanımalarının ve sevmelerinin yolunun selâmdan geçtiğine ve selâmlaşmanın barışın anahtarı olduğuna dikkat çekilmiştir.³¹¹

“Toplumda Yaşamının Bedeli” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber “Kalabalık ortamlara girildiğinde okların ucunun tutulmasını buyurduğu ve Ebû Musâ da okları birbirlerinin yüzlerine doğrultmadan ölmediklerini ifade ettiği” nakledilmiştir.³¹² İnsanların o devirlerde kendilerini savunma amaçlı savaş teçhizatlarını yanlarında taşıdıkları ve bunların başkalarına zarar verme ihtimalinin bulunduğu, bundan dolayı da Hz. Peygamber'in de başkalarının zarar görmesini engellemek için böyle buyurduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in savaş teçhizatlarıyla ilgili uyarıları ele alınarak “Şeytan doldurur” sözü bağdaştırılmıştır. Hz. Peygamber'in o devirden asırlar sonrasına hitap eden mesajları ele alınmıştır.³¹³ Başkalarına zarar veren şeyleri yoldan kaldırmayı imandan bir şube sayan³¹⁴ bir dinin mensubu olarak insanlara zarar verme ihtimali bulunan hareketlerden de uzak durulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Hadis metninin sonunda yer alan sözün sahibi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hicretin kırk ikinci yılında vefat ettiği ve iç savaşları görüp Müslüman toplumun nasıl Allah Rasulü'nün emrinden ayrıldığı vurgulanmıştır.³¹⁵

“En Büyük Cemaat” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in “Mü'minlerin birbirlerine olan bağlılıklarını diğer organ rahatsızlanınca rahatsızlanan vücuda benzettiği” nakledilmiştir.³¹⁶ Mü'minler'in birbirlerine olan bağlılıklarının aynı vücudun organları gibi olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Hz. Peygamber'in Mü'minleri ortak bir din kardeşliği üzerinde birleştirmeye çalıştığı, fakat onun vefatıyla Mü'minler'in siyasi ve

³¹¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 212-214.

³¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/400.

³¹³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 215-216.

³¹⁴ Müslim, “İman”, 58.

³¹⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 217.

³¹⁶ Buhârî, “Edeb”, 27.

itikadi oluşumlarla birbirlerini ayırttıkları temas edilmiştir.³¹⁷ İslâm kardeşliğinin sadece Müslümanları kapsamadığı, bilakis bütün insanlığın barışının amaç olduğuna değinilmiştir. Bazı kişilerin bu kardeşliği sadece kendi cemaat ve tarikatı içinde indirgediğine, kendi ihvanları dışındaki insanlar için önce grup büyüklerinden talimat almaları gerektiği yönünde sürü psikolojisiyle hareket ettiklerine dikkat çekilmiştir. Bütün mensubiyetleri bırakıp ihtiyacı olan kişilere herhangi bir şart koşmadan yardım edilmesinin Allah Rasûlü'nün istediği davranış biçimi olduğuna ve bunun diğer dinlere mensup insanlara da gösterilmesi gerektiğine temas edilmiştir.³¹⁸

“Kalabalığı Cemâat Yapan Mekân: Câmi” adlı hadis rivayetinde “Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi meselesinde insanların Hz. Osman'a karşı çıkması sırasında onun Hz. Peygamber'den Allah için mescid inşa edenler için Allah'ın cennette onlara benzerini inşa edeceğini buyurduğunu aktardığı nakledilmiştir.³¹⁹ Hz. Peygamber'in hatırası olan mescidi yaşatmak isteyenlerin bu değişikliği hoş görmediklerine işaret edilmiştir. Câmi ve mescid kelimelerinin hangi anlamlarda kullanıldığı ve ülkemizde nasıl bir dönüşüm geçirdiği ele alınmıştır. Binlerce mabedin inşa edildiğine, fakat bunlar arasında câmilerin ayrı bir yeri olduğuna vurgu yapılmıştır. Hristiyanlarda olduğu gibi farklı mezhep ve düşüncelerin bizleri birbirimizden ayırmaması gerektiğine, Kâbe-i Muazzama'da Sünnî-Şîi yüzbinlerce Mü'minin aynı imamın arkasında namaz kıldığına işaret edilmiştir. İslâm'da din adamları diye bir sınıfın oluşmadığı ifade edilmiştir.³²⁰

“Kimsesizlerin Kimsesi Olmak” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan buyurarak; herhangi biri hastalanınca onları ziyaret edince, yemek isteyince, su isteyince onlara isteklerini verince Rabbimizin isteğini yerine getirmiş olduğumuzu ve bunların karşılığını Rabbimizin yanında bulacağımızı buyurduğu” nakledilmiştir.³²¹ Kudsî hadislerin genel özellikleri ele alınmıştır. Hadiste ve bazı âyetlerde kullanılan mecaz ifadeler ele alınarak; kullara yapılan iyiliklerin Allah katında Allah'a yapılmışçasına önem kazandığına değinilmiştir. İnsanların iyilik ve kötülüklerinin kendilerine fayda ve yarar sağlayacağına, iyilik ve kötülüğün belirleyici unsurunun ne

³¹⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 219-220.

³¹⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 221-222.

³¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Abdullah Hâşim Yamânî (Mekke: Dâr al-Diyâ, 1438/2017), “Salât”, 113.

³²⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 224-226.

³²¹ Müslim, “Birr”, 13.

olduğuna temas edilmiştir.³²² Yardımlaşma ve dayanışmanın İslâm'daki yerine ve önemine, zekâtın ne derece önem arzettiğine değinilmiştir. Bu bağlamda âyetlerle, hadislerle ve tarihi belgelerle bu gerçeklerin altı çizilmiştir. Bu dünyada kimsesizler kimsesi olabilmenin ahirette kimsesiz kalmamaya sebep olacağına vurgu yapılmıştır.³²³

“Danışan Dağı Aşmış” adlı hadis rivayetinde “Hubâb ibnü'l-Münzir el- Ensârî adlı sahâbînin Hz. Peygamber'e Bedir savaşındaki talimatlarının vahiy olup olmadığını sorduğu ve vahiy olmadığını öğrenince iki öneride bulunduğu ve Rasûlullâh'ın (s.a.s) ikisini kabul ettiği” nakledilmiştir.³²⁴ Aktarılan rivayette iki öneri yer almadığı için iki önerinin de yer aldığı başka bir rivayet kaydedilmiştir.³²⁵ Hubâb'ın bu isabetli görüşünden sonra ona isabetli görüş sahibi anlamında “zü'r-re'y” lakabının verildiği nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in dünyevi bilgi gerektiren konularda ashâbının görüşlerine değer verdiğinin altı çizilmiştir. Hatta Uhud Savaşı'nda bu husus yenilgiye sebep olmuş, fakat Rasûlullah (s.a.s) savaş sonunda bu hususu eleştirmede dile getirilmiştir. Vahiy harici diğer konularda ashâbın görüşleri alındığı belirtilerek, Hz. Peygamber'in istişareye verdiği öneme dikkat çekilmiştir. Bu hususun diğer insanların da görüşlerine değer verilmesi gerektiğini göstermesi bakımından önem arz ettiği belirtilmiştir. İnsanların istişareyle hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır.³²⁶

“Arkadaşın İyisi” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in iyi ve kötü arkadaşlara örnek vermesinin ve onların iyi veya kötü her türlü arkadaşına etkide bulunacağını üzerinde durulmuştur.³²⁷ Hz. Peygamber'in bu tavsiyesinin âyetlerle örtüştüğünün altı çizilmiştir.³²⁸ “Üzüm üzüme baka baka kararır” atasözünde olduğu gibi uzun süre bir arada bulunan kişilerin arkadaşlarının olumlu ve olumsuz davranışlarından etkilendiği ve bunun için arkadaş seçiminin çok önemli olduğuna değinilmiştir. Asrımızda da “Çevre etkisi” adı altında bunun önemi ele alınsa da Hz. Peygamber'in bunu on dört asır evvel açıkladığı gerçeğini değiştirmeyeceği dile getirilmiştir. Çocukluk ve ergenlik çağlarında olan çocukların sanal ve reel hayattaki arkadaşlarının kişiliklerinin gelişimindeki

³²² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 227-228.

³²³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 229-230.

³²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1411/1990), 3/482.

³²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre en-Nebeviyye*, 2/192.

³²⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 233-234.

³²⁷ Buhârî, “ez-Zebâih”, 31.

³²⁸ en-Nisâ 4/144; et-Tevbe 9/119.

önemine dikkat çekilmiştir.³²⁹ Arkadaş seçiminin önemi âyet³³⁰ ve hadislerle³³¹ ele alınmıştır. Arkadaşlıkta sevginin ölçülü olması gerektiğine işaret edilerek doğru ve yanlışın ayırt edilmesinde arkadaşlığın etki etmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Kişinin arkadaş seçiminin sadece bu dünyaya değil, ahirette de etkili olacağı ve ahiretini mamur ya da berbat etmesinde ön planda olacağına vurgu yapılmıştır.³³²

“Gerçek Müflis” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Ashâbına müflisin kim olduğunu sorduğu ve ashâbın kapsamlı olmayan cevabı üzerine onun uhrevi manadaki müflisi açıkladığı ve birçok iyi ameli olmasına rağmen yaptığı kötü amellerin onları yok ettiğini buyurduğu” nakledilmiştir.³³³ Hadiste belirtilen namaz, oruç, zekât ibadetlerini yerine getirmekle bu ibadetlerin kazandırması gereken güzel hasletlere erişilmezse ahireti kazanmanın zor olduğuna temas edilmiştir. Kazandıkları sermayesine yetmeyen ve bu sebepten kaybedenlere müflis denildiğine vurgu yapılmıştır. Dinin soyut bir kavram olmaktan öte toplumsal hayatı düzenlediğinin altı çizilmiştir. Hz. Peygamber’in erdemli bir toplum oluşturmak için ömrünü harcadığına, zulüm ve haksızlıkların son bulması için birçok faaliyetlere katıldığına temas edilmiştir. İslâm’ın zahidâne bir hayat sürmeye karşı olduğu ve halkla ve insanlarla iç içe yaşayıp toplumun düzelmesi için çaba göstermeyi esas aldığı dile getirilmiştir. Sadece şekli ibadetlerde değil hayatın bütün alanlarında Hz. Peygamber’i örnek almanın insanları felaha erdireceğinin altı çizilmiştir.³³⁴

“Hakkına Razı Olmak” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Hz. Hamza’nın yanında dünyanın tatlı olduğunu ve kişinin hakkı olan şeyi almasının hayırlı olduğunu fakat Allah ve Rasûlü’nün malında tasarrufta bulunan bazılarının cehennemlik olacaklarını buyurduğu” nakledilmiştir.³³⁵ Dünyada sunulan nimetlerin insanlara sorumluluklar yüklediğine, daha sonra yaşayacak olanlara yaşam sunması gerektiğine değinilmiştir. Sanayi devrimiyle beraber evrenin tüketilebilir bir meta olarak algılandığı ifade edilmiştir. Yapılan bu rekabet ve sömürü anlayışının gelecek nesiller için dünyayı yaşanmaz bir noktaya getireceği vurgulanmıştır. Müslümanın yaratılan şeyleri, Allah’ın emaneti görerak hareket etmesi gerektiği ve bu sayede imtihanın da başarılı olabileceği

³²⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 236-237.

³³⁰ el-Fussilet 41/34.

³³¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49; Buhârî, “İman”, 6.

³³² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 237-238.

³³³ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kiyâme”, 2.

³³⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 239-241.

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/364.

serdedilmiştir.³³⁶ Devletin malını kullanmayı insanların kâr olarak gördüklerine ve devleti kandırdıklarını zannettikleri hususlarda milyonlarca kişinin hakkına girdiklerine, hatta tek tek helâllik almaları gerektiğine işaret edilmiştir.³³⁷

“Her Zaman Kazanmanın Sırrı” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Pazar yerinde bir yiyecek yığınının elini daldırmasıyla dibinin yaş olmasından dolayı satan kişiye sebebini sorup yiyeceğin yaş kısmını üste çıkarması gerektiğini ve aldatan kişilerin bizden olmadığını buyurduğuna” değinilmiştir.³³⁸ İslâm dininin hayatın tamamını kuşatıcı özelliğe sahip olduğu belirtilerek bu bağlamda ahlâki ilkelerin de dinle yakın ilişkisi olduğu dile getirilmiştir. Dinle dünya işlerini ayırmanın ne tür tahribatlara sebep olacağı ele alınmıştır. İslâm dininin ticaretle ilgili koyduğu ilkelere değinilmiştir. Dindarlığın insani ilişkilere yansıtılarak tabi olunan inancın güzelliklerinden başkalarının da etkilenmesini sağlamak gerektiğine ve âhiret gününde ticareti kazanç sağlayan kimselerden olmak için çabalamak gerektiğine atıfta bulunulmuştur.³³⁹

“Mâsumların Âh’ı” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in katıldığı bir savaşta sahâbenin hızlı davranması sonucunda bazılarının çocuk öldürdüğü ve Hz. Peygamber’in bu haberi alır almaz çocukları asla öldürmemelerini emrettiği” nakledilmiştir.³⁴⁰ Rivayetin başka bir tarikinde Hz. Peygamber’in neden öldürdüklerini sorması üzerine öldürülen çocukların müşrik çocukları olduğu cevabını verdiklerine değinilmiştir.³⁴¹ Hz. Peygamber’in savaşta dahi aşırılığa gidilmemesini emrettiği, kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladığı dile getirilmiştir. Allah’ın elçilerinin hiçbirinin insanlara zulmederek risâlet görevlerini yerine getirmedikleri bilakis kendilerinin zulme uğradıkları ifade edilerek Allah’ın lanetinin zalimler üzerine olduğu³⁴² belirtilmiştir. Allah Teâlâ’nın dininin yeryüzüne zorla egemen olmasına ihtiyacı olmadığı, savaşın sadece zulüm ve adaletin tesisi için olabileceğine dikkat çekilmiş, asırlarca insanlara zulmedip kutsal savaşlar düzenleyerek dünyayı kana bulayanların dinin arkasına sığınıp başka amaçlara hizmet ettikleri vurgulanmıştır.³⁴³ İnsan haklarının önceki yüzyıllardan daha da geliştiği varsayılan asrımızda milyarların gözleri önünde bir aylık bebek ve

³³⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 243-244.

³³⁷ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 245.

³³⁸ Müslim, “İmân”, 164.

³³⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 247-250.

³⁴⁰ Dârimî, “Siyer”, 25.

³⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/435.

³⁴² Hûd 11/18.

³⁴³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 251-252.

doksan yaşındaki ihtiyarın katledilmelerinin sadece bir film sahnesi gibi izlendiğine, fakaat kimsenin de bir şeyler yapmaya çalışmadığına dikkat çekilmiştir. İnsanların sadece seyretmekle kaldıkları bu zulümlerin engellenmesinde çaba göstermeyen ilahi dine mensup olanla, olmayan arasındaki farkın olamayacağına ve bu zulümlerden dolayı ahiretteki hesabın çetin olacağına işaret edilmiştir.³⁴⁴

“Zâlimin Zulmü Varsa” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Ahirette insanlara en sevimli gelenin âdil kimseler ve en hoşlanılmayan kişilerin ise zalim yöneticiler olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.³⁴⁵ Zalimlerin her yerde bulunabileceği, fakat en ağırının zâlim yönetici olduğu vurgulanmıştır. Âdil bir yönetici nasıl hayır duaları alıyorsa aynı şekilde zâlim bir yöneticinin de dualarda Allah’a havale edildiği belirtilmiştir. Allah’a en yakın olanın ve sevimli gelenin âdil yönetici olduğunun, en hoş olmayan ve azabın çetinine maruz kalacak olanın da zâlim yönetici olduğunun altı çizilmiştir. Dünyada yöneticilerin ellerindeki kuvvetten dolayı zulme en yakın insanlar olduklarına, fakat İslâm’ın bu zulüm ve cehalete karşı olarak gönderildiğine temas edilmiştir. İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yöneticilerin bu konudaki hassasiyetleri ele alınarak, bazılarının bu konuya gereken hassasiyeti göstermediklerine, bazılarının ise en ince ayrıntıya kadar insanların haklarını düşündüklerine temas edilmiştir. İnsanoğlunun Rabbi’nin emri doğrultusunda hayvanlardan daha aşağı ya da meleklerden bile üst konumda olabileceğine değinilerek kişinin bu yolu kendisinin seçeceğinin altı çizilmiştir.³⁴⁶

“Sivrisineğin Kanı” adlı hadis rivayetinde bir adamın İbn Ömer’e sivrisineğin öldürülmesi hakkında soru sorması üzerine onun memleketini sorduğu, akabinde “Hz. Peygamber’in torununu öldürenler bana bunu soruyorlar” diye sitemde bulunduğu nakledilmiştir.³⁴⁷ Başka rivayette bu adamın hac için bunu sorduğu aktarılmış, İbn Ömer’in Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinde tepkisiz kalan ve engellemeyen Irak halkının böyle önemsiz bir soruyu sormalarına sitem ettiğine işaret edilmiştir. Siyasal ve toplumsal sebeplerden dolayı İslâm tarihinin ilk asrında gerçekleşen bazı fitne olaylarına temas edilmiş, hadis kaynaklarında kelâmî ve itikâdî tartışmalardan sadece ilk asrın izlerine rastlandığı ve sebeplerine dikkat çekilmiştir. Ahzâb sûresi otuz ikinci ayetinin “Ey

³⁴⁴ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 253-254.

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/22.

³⁴⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 256-258.

³⁴⁷ Buhârî, “Edeb”, 18.

Peygamber Hanımları” olarak başlaması dolayısıyla sonraki âyetle geçen “Ehl-i beyt” tabirinin Hz. Peygamber’in ailesi anlaşılması gerekirken âyetlerin anlaşılmasında dahi sosyo-politik olayların etkisinin söz konusu olduğunun ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’ in bunlara dâhil edildiklerinin altı çizilmiştir. Hz. Peygamber’e isnat edilen, fakat onun bildirdiği rivayetlere uymayan bir rivayet³⁴⁸ ele alınarak bu rivayeti kabul edenlerin Yezîd b. Muâviye’yi (ö. 64/683) tezkiye ettiklerinin altı çizilmiştir.³⁴⁹

“Ateşten Gömlek” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Ümmetimin işiyle ilgili göreve gelip zorluk çıkarana zorluk, yumuşak davranana yumuşak davranılması için ettiği dua” nakledilmiştir.³⁵⁰ Hadisin Hz. Âişe tarafından hangi ortamda, kime aktarıldığına değinilmiştir. Yöneticiliğin ne tür bir sorumluluğu olduğuna, İslâm büyüklerinin bu görevin hakkını veremeyince onun ateşten bir gömleğe dönüşeceğinden bu görevlerden kaçındıklarının altı çizilmiştir. Kur’ân’da iyi bir yönetimin nasıl olacağının belirtildiği âyetlere değinilmiştir. Yönetim biçiminin kesin olarak belirtilmediği, dört halifeden sonra insanların çoğunluğun biatıyla değil de kuvvetle başa geçtiklerine temas edilmiştir. İstişarenin iyi bir yönetici olmanın şartlarından birisi olduğuna işaret edilmiştir. Devletin yönetiminde olan kimselerin birer zorba haline gelip halka yabancılaşıp zulmetmeleri durumunda âhirette işlerinin zor olduğu vurgulanmıştır.³⁵¹

“Sorumluluk Bilinci” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber’in “Herkesin çoban olduğunu ve çobanlık yaptıklarından sorumlu olduğunu buyurduğu” nakledilmiştir.³⁵² Akil balığ olan herkesin sorumluluk sahibi olduğuna fakat yöneticilerinin daha ağır bir mesuliyete sahip olduklarına dikkat çekilmiştir. Âhirette verilecek olan hesaptan Peygamberlerin de muaf olmadığı ve akıl sahibi olan herkesin sorumluluk bilincinin olması gerektiği serdedilmiştir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) gibi zatların dahi uzak durduğu yöneticiliğin hesabının zor verileceğine vurgu yapılmıştır. Hadiste söz edilen babanın aile reisi olarak maddi ve manevi görevlerine ve çocuklarını yetiştirdiklerinde uhrevi açıdan mükâfatlarına değinilmiştir. Her alanda olduğu gibi sorumluluk alanında da örnek alınacak şahsiyetin Hz. Peygamber olduğuna atıfta bulunulmuştur.³⁵³

³⁴⁸ Buhârî, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 93.

³⁴⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 260-263.

³⁵⁰ Müslim, “İmâre”, 19.

³⁵¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 266-268.

³⁵² Buhârî, “Nikah”, 91.

³⁵³ Müslim, “Birr”, 149.

“Şükür ve Teşekkür” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber Allah Teâlâ’ya şükreden bir kul olmanın insanlara teşekkür etmekten geçtiğini buyurduğu” nakledilmiştir.³⁵⁴ Doyurduğumuz hayvanın, emek verilen toprağın dahi insana teşekkür ettiğine, bu bağlamda hayrı dokunan insanlara teşekkür edilmesi gerektiğine temas edilmiştir. Kendine hayrı dokunan insanlara teşekkür etmeyen kişinin kendini yoktan var eden Rabbine şükredemeyeceğine değinilmiştir.³⁵⁵ Arapça’da “şükr” ve “küfr” kelimeleri terminolojik olarak ele alınarak “küfr” kelimesinin bir manasının da Allah Teâlâ’nın verdiği nimetlere nankörlük etmek olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda şükrü en güzel ifade etme yöntemlerinden birisinin namaz kılmak olduğu ve şeytanın sıfatının nankörlük olduğu belirtilmiştir. Allah’ın kullarına verdiği nimetle kulun yaptığı şükürün ölçülemeyeceğinin altı çizilmiştir. Kulların teşekkürünü hak etmek ya da onlara teşekkür etmenin, Allah’a karşı şükürümüzü yerine getirirken yapılan kulluk vazifelerinden birisi olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁶

“Kadın ve Aile” başlığında dokuz rivayet ele alınmıştır. “Aile Sorumluluğu” adlı hadis rivayetinde “Hz. Âişe ve Hz. Peygamber evlerindeyken Hz. Aişe’nin ona bağırması ve bu olaya Hz. Ebubekir’in denk gelmesi ve müdahale etmesi, fakat Hz. Peygamber onun Hz. Âişe’ye vurmasını engellediği, ancak ilerleyen zamanlarda tekrar onların evine gittiğinde barıştıklarında da onların barışlarına dahil olmak istediği ve onların da kabul ettiği” rivayet edilmiştir.³⁵⁷ Bu hadisenin Hz. Peygamber’in eşlerine karşı takındığı yumuşak huyluluğa ve Hz. Ebubekir’in ona olan bağlılığına işaret ettiği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber’in eşlerine karşı hakaret ettiğinden ya da kırıcı konuştuğundan hiç bahsedilmediğine dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber’in bu rivayette “Eşine babasının müdahalesini bile sert bulup engel olduğu” ifade edilip bu bağlamda ailevi meselelere doğrudan anne ve babanın müdahale etmemesi gerektiği, aksi takdirde huzursuzluklar yaşanabileceği ve bunların neler olabileceği dile getirilmiştir. Anne, babaların evlatlarına iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmaları gerektiği, fakat bazen de evlatların anne, babasına bunu yapması gerektiği vurgulanmıştır.³⁵⁸

“Allah’ın Eşit Kulları” adlı hadis rivayetinde “Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in yanına girmek istediği bir gün yanında bulunan kadınların sesinin onun sesini bastırdığı,

³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/258.

³⁵⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 273.

³⁵⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 274-275.

³⁵⁷ Ebû Dâvud, “Edeb”, 9.

³⁵⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 280-282.

sonrasında içeri girdiğinde onların kıyafetlerini düzeltmeleri üzerine Hz. Peygamber'den daha çok çekinilmesi gerektiğini belirttiği, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e hitapla şeytanın onunla yolda karşılaşması durumunda şeytanın başka bir yola sapacağını buyurduğu" nakledilmiştir.³⁵⁹ Kadınların Hz. Peygamber'in yanındaki tavırlarını rahatlık gibi gören Hz. Ömer'e ince bir uyarıda bulunduğu dile getirilmiştir. Bu olay ve âyetler bağlamında Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber'in kadın ve erkek kullar arasında ayırım yapmadığına işaret edilmiştir. İslâm'da inanç, ibadet ve ekonomi alanında kadın ve erkek arasında ayırım yapılmadığının³⁶⁰, iyilik ve kötülük hususunda aynı derecede sorumlu olduğunun altı çizilmiştir.³⁶¹ Hz. Peygamber'in kadınlar hususundaki açıklamalarının Kur'ân ile aynı doğrultuda olduğuna temas edilerek kadınlara gösterdiği muamelelere değinilmiştir. Hz. Peygamber'in kadına değer vermeyen toplumu kadına ve erkeğe eşit şekilde davranarak ve haklarının ne olduğunu bilerek yetiştirdiği serdedilmiştir. Kadını kölesi gibi gören zihniyetten Hz. Peygamber'in uzak olduğuna ve bu hususta ona dayandırılan rivayetlerin uydurma olduğuna atıf yapılmıştır.³⁶² Kadının ve erkeğin Yahudi ve Hristiyan öğretilerinde nasıl bir konuma sahip olduğu ele alınarak İslâm'da ise kişinin değerini cinsiyetten ziyade takvasının belirlediği vurgulanmıştır.³⁶³

"Hayatı Paylaşan Arkadaşlık" adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in "Fârisî bir komşusunun onu yemeğe davetinde Hz. Âişe'yi iki defa işaret ettiği ve adamın da hayır demesi üzerine onun daveti kabul etmediği fakat üçüncü defa soruşunda Hz. Âişe'nin gelmesini kabul etmesiyle davete icabet ettiği" nakledilmiştir.³⁶⁴ Hadiste o toplumda kadını kocasıyla düşünememe alışkanlığının bulunduğu dikkat çekildiğine temas edilmiştir. Ülkemizdeki geleneksel kültürün kadının arka planda tutulmasına, erkeğin kadın üzerinde baskı kurmasına katkı sağlayabileceğine temas edilmiştir. Eşlerin birbirlerine karşı tutumlarında cinsiyetin bir önemi olmadığına, birbirlerine hep destek olmaları gerektiğine ve erkeğin eşini ikinci planda tutmaması gerektiğine işaret edilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e ithaf edilen kadının anne babasını ziyareti için eşinden izin alması gerektiği rivayetlerinin uydurma olduğuna ve Kur'ân'a ve sünnete aykırı olduğuna, iyi ve kötü insan olmanın cinsiyete bağlı olmadığına vurgu yapılmıştır.³⁶⁵

³⁵⁹ Buhârî, "Edeb", 68.

³⁶⁰ el-Bakara 2/8, 25, 62, 82, 172, 177.

³⁶¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 284.

³⁶² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 8/315-316.

³⁶³ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 285-286.

³⁶⁴ Müslim, "Eşribe", 139.

³⁶⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 288-289.

Eşine köle muamelesi yapanların Hz. Peygamber'in eşlerine karşı muamelesini örnek olarak hayatlarında neleri ihmal ettiklerini görmeleri istenmektedir.³⁶⁶

“İnsan İrâdesine Saygı” adlı hadis rivayetinde “Bir genç kızın Hz. Aişe’ye istemediği halde babasının çıkarları için babasının istediği biriyle evlenmek zorunda kaldığını belirttiği ve onun da Hz. Peygamber’e bu durumu bildirdiği, Hz. Peygamber’in kızın babasını çağırıp tercihi kızın vermesi gerektiğini belirttiğinde kız da bu işe izin verdiğini, fakat kadınların bu konuda söz hakkı olduğunu bildirmek için böyle yaptığını belirttiği” nakledilmiştir.³⁶⁷ Hz. Peygamber’in insan iradesine verdiği değer, gösterdiği saygı ve evlilik öncesinde İslâm’da son sözün kişiye ait olduğu ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in evlilikte zorlamanın olamayacağını³⁶⁸ ve sukûtun ikrardan olduğunu³⁶⁹ buyurduğu nakledilmiştir. Hz. Peygamber’in de kızlarını evlendirirken görüşleri sorduğu ve kadınların Hz. Peygamber sayesinde özgüvene kavuştuğu dile getirilmiştir. Evliliklerin başlangıcında evlenmek isteyenlerin ve ailelerinin takınması gereken tavra dikkat çekilmiştir. Ülkemizin bazı yörelerinde yapılan evliliklerde rüşt yaşını doldurmayan, beşik kертmesi, berdel veya bazı menfaatler karşısında başkalarıyla evlenmek zorunda bırakılan kızların bulunduğu ve evlilik gibi önemli bir kurumun başkalarının görüşlerine havale edilmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bihassa da mezhebi kaygılardan ziyade irade hürriyetinin esas alınması gerektiğine işaret edilmiştir.³⁷⁰

“Yen İçinde Kalmayan Kırık Yol” adlı hadis rivayetinde “Eşinin dövdüğü ve kolunu kırdığı bir sahabînin kardeşinin Hz. Peygamber’e şikâyetinde bulunması üzerine Hz. Peygamber’in döven kişiyi çağırıp ondan hakkını almasını ve eşini bırakmasını emrettiği ve kadına da bir hayız süresi bekleyişten sonra ailesini yanına dönmesini söylediği” nakledilmiştir.³⁷¹ Hz. Peygamber’in eşleriyle ilişkilerine temas edilerek aile içinde şiddeti yasakladığına vurgu yapılmıştır. Şiddetin olduğu evlilikte şiddetin sebebini sormaksızın sahabîye eşini boşamasını emretmesi de kadına verdiği önemi göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nisâ sûresinin otuz dördüncü âyeti bağlamında şiddeti savunanların yanılığında olduğu vurgulanmıştır. Hz. Peygamber’in öğrettiği şekilde namaz kılındığı gibi onun eşlerine davrandığı şekilde davranılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Hadis

³⁶⁶ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 290.

³⁶⁷ Nesâî, “Nikah”, 36.

³⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/364.

³⁶⁹ Buhârî, “İkrâh”, 3.

³⁷⁰ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 293.

³⁷¹ Nesâî, “Talâk”, 53.

metninde geçen bazı ifadeler çerçevesinde aile içi huzursuzluk ve anlaşmazlıklarda şiddetin yer almaması gerektiğinin altı çizilmiştir.³⁷²

“Yap Ki Göresin” adlı hadis rivayetinde Hz. Peygamber “Atalarımıza iyilikte bulunmamız durumunda çocuklarımızın da bize iyilikte bulunabileceği, bizim iffetli olmamızın eşlerimizin de iffetli olmasına sebep olacağını buyurduğu” nakledilmiştir.³⁷³ Hadisin ilk kısmında bulunan atalara iyilik etmenin Kur’ân’ın emrettiği bir husus olduğuna değinilmiştir.³⁷⁴ Kişinin ana-babasına nasıl davranıyorsa kendi evladından da öyle bir muamele bekleyebileceğine temas edilmiştir. “İffet” kavramının sözlük anlamına temas edilerek dilimizde daha çok “Namus” anlamında anlaşıldığına işaret edilmiştir. İffetin cinsiyet farketmeksizin herkes için önemli olduğuna ve erkeğin namus bekçisiymiş gibi anlaşılmasının yanlış olduğuna vurgu yapılmıştır. Hadiste zikredilen iffet kavramı çerçevesinde erkeklerin kadınlarda aradığı iffeti önce kendilerinin yerine getirmesi gerektiğine, böylece kadınlara örnek olabileceklerine dikkat çekilmiştir. İffetin Nur sûresi otuzuncu ve otuz birinci âyetlerinde önce erkeğe sonra kadına emredilmesinin ailede yönetici pozisyonunda olan erkeklerin bu sorumluluğunun önceliğini gösterdiğine işaret edilmiştir.³⁷⁵

“Bir İftirâ Üç Gerçek” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in İfk olayında Hz. Âişe’ye bu günahlardan uzak ise Allah’ın onu temize çıkartacağı, eğer günaha bulaştıysa da Allah’tan af dileyip tövbe etmesi gerektiği ve itirafta bulunup tövbe edenin Allah’ın tövbesini kabul edeceğini buyurduğu” nakledilmiştir.³⁷⁶ Bu rivayetin hicri altıncı yılda Mustalikoğulları seferinden dönerken meydana gelen İfk hadisesi sonucunda söylendiğine temas edilerek İfk hadisesi ayrıntılarıyla nakledilmiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Übey’in Hz. Âişe ile Safvan b. Muattal’ın yalnız geldiğini görünce iftirada bulunduğu ve başkalarının da katılımıyla iftira ve dedikodunun yayılmaya başladığı serdedilmiştir. İftirayı duyan Hz. Âişe’nin Hz. Peygamber’in müsaadeleriyle babasının evine gittiğine ve bir ay sonra onun suçsuz olduğunu belirten âyetlerin nazil olduğu aktarılmıştır. Hz. Peygamber’in eşinin böyle bir amelde bulunduğuna ihtimal vermediğine ve bundan dolayı kullandığı kelimeler ile ayette geçen³⁷⁷ kelimelerin

³⁷² Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 295-296.

³⁷³ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, 1/299.

³⁷⁴ el-İsrâ 17/23; el-Ankebût 29/8; Lokmân 57/14.

³⁷⁵ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 299-300.

³⁷⁶ Buhârî, “Megâzî”, 34.

³⁷⁷ en-Necm 53/32.

birbirleriyle örtüşükleri ifade edilmiştir. Kimseye suizanda bulunmamak gerektiği ve ispat edilmemiş olaylardan ötürü kimseye suçlayıcı sözcükler sarfetmemek gerektiğine vurgu yapılmıştır.³⁷⁸ Bu iftiraların insana verdiği zarara temas edilerek İslâm dininin insan onuruna verdiği büyük değere atıf yapılmıştır. Hz. Âişe'nin ana babasının evinde onlardan yakın bir destek gördüğü ancak günümüzde böyle bir durumda kalan birinin ailesinin bu şekilde destek vermediği dile getirilerek dinimizin böyle durumlarda din kardeşlerimizin yardımına koşmamızı emrettiği serdedilmiştir.³⁷⁹

“Çocuk Sevgisi” adlı hadis rivayetinde “Hz. Peygamber’in kız torunu omzundayken mescide geldiği ve o omzundayken namazına başlayıp rükû’a giderken onu omzundan indirdiği sonra geri omzuna alıp, torunu omzundayken namazını tamamladığı” nakledilmiştir.³⁸⁰ Hz. Peygamber’in diğer torunlarını da omzunda taşıdığı ve onlara karşı hissettiği sevgiye temas edilmiştir. Hz. Peygamber’in diğer sahâbîlerin çocuklarına ve süt kardeşine gösterdiği muhabbet ve sevgiye değinilmiş, çocuk sevgisinin birçok canlının ve insanoğlunun fitratında tezahür ettiğine ve canlıların bu duyguyla hayatta kalıp devamlılık gösterdiğine atıfta bulunulmuştur. Bu fitrata yabancılaşan kimselerin çocuklara büyük bir zarar verdiklerinin ve Hz. Peygamber’in böyle bir toplumda kız torunu omzundayken namaz kıldırmasının büyük bir mesaj içerdiğinin altı çizilmiştir.³⁸¹ Hz. Peygamber’in çocuk sevgisinin bazı bedevîler tarafından hayretle karşılandığına temas edilmiş ve onun çocuğa verdiği değerle ülkemizdeki insanların verdiği değer karşılaştırılarak câhiliye Arapları gibi tavır takınanların bulunduğu va’z edilmiştir. Çocukların değer dünyalarına katkıda bulunmadan onları gerçekten sevmenin iddia edilemeyeceğine temas edilmiştir.

“Ayrımcılığa İzin Vermeyen Tanıklık” adlı hadis rivayetinde “Bir sahâbînin bir evladına malının bir kısmını tasadduk etmesiyle eşinin bundan razı olmaması ve Hz. Peygamber’i buna şahit tutmak istemesi üzerine Hz. Peygamber’in bunu bütün çocuklarına yapmadığını öğrendiğinde çocuklar arasında adil olunmasını ve Allah’tan korkulmasını emrettiği, bu olay üzerine babanın sadakayı geri aldığı” nakledilmiştir.³⁸²

³⁷⁸ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 304-305.

³⁷⁹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 306.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/303.

³⁸¹ Ünal, *Hadisler ve Yorumlar*, 307-309.

³⁸² Müslim, “Hibât”, 13.

1.3.1.7. “Hadis Kültürü ve Eleştirisi”

Bu çalışmada İsmail Hakkı Ünal’ın on beş makalesi bulunmaktadır. Eser dört yüz otuz iki sayfadan, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hadisin değeriyle ilgili dört makale ele alınmıştır.³⁸³ Eserin ikinci bölümünde hadis tenkidi bağlamında yedi makale bulunmaktadır. Hadislerin anlaşılması hususunda akılcı, seçmeci ve eleştirel yaklaşıma değinilmiş, “Hz. Muhammed ve Tıp”, “Hz. Peygamber’in Dilinde Konuşturulan Tarih”, “Şehirlerin Fazileti”, “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı”, “Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî’nin Hadis Kültürü” ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise hadis ve kültür konusu bağlamında Ünal dört makalesini eserine dâhil etmiştir. Eserdeki makalelerin genel olarak hadis tenkidiyle ilgili olduğu vurgulanmıştır.³⁸⁴

1.3.2. Kitap Bölümleri

İsmail Hakkı Ünal’ın kitap bölümleri ise şöyledir: “Ebu Nuaym el-İsfâhânî, Hayatı ve İlmî Şahsiyeti”³⁸⁵; “Kur’an ve Hadis İlimleri”³⁸⁶; “Hac İbadeti”³⁸⁷; “Hac İbadeti, Fazileti ve Hikmetleri”; “Hac İrşat Görevlilerine Örnek Metinler”³⁸⁸; “Hz. Peygamberi Örnek Almanın Mahiyeti”³⁸⁹; İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü I-II.³⁹⁰

1.3.3. Makaleleri

Çalışmamızda İsmail Hakkı Ünal’ın makalelerini Hanefiler ve Ebû Hanife’ye dair makaleleri, fiten ve melahime dair makaleleri, toplumsal konulara dair makaleleri, İslâm kültürüne dair makaleleri ve güncel konulara dair makaleleri başlıkları çerçevesinde ele alınacaktır.

³⁸³ İsmail Hakkı Ünal’a ait olan bu çalışmalar şunlardır: “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, “Ebû Hanife ve Hadis”, “Hanefi Usulcülere Göre Hz. Peygamber’in Fiilleri”, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı ve ‘Yaşayan Sünnet’ Kavramı Üzerine”.

³⁸⁴ İsmail Hakkı Ünal, *Hadis Kültürü ve Eleştirisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 5-7.

³⁸⁵ İsmail Hakkı Ünal, “Ebu Nuaym el-İsfâhânî, Hayatı ve İlmî Şahsiyeti”, *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1995), 1/29-42.

³⁸⁶ İsmail Hakkı Ünal (ed.), *Kur’an ve Hadis İlimleri* (Ankara: İlitam/Ankuzem Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., 2006), Hadis Bölümü.

³⁸⁷ İsmail Hakkı Ünal, “Hac İbadeti”, *Kürsüden Öğütler*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 187-195.

³⁸⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Hac İbadeti, Fazileti ve Hikmetleri”, *Hac İrşat Görevlilerine Örnek Metinler*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 24-33.

³⁸⁹ İsmail Hakkı Ünal, “Hz. Peygamberi Örnek Almanın Mahiyeti”, *Hac İrşat Görevlilerine Örnek Metinler*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 89-98.

³⁹⁰ İsmail Hakkı Ünal, “İslamiyetle İlgili 33 madde”, *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013). 1-2.

1.3.3.1. Hanefiler ve Ebû Hanîfe'ye Dair Makaleleri

1.3.3.1.1. “Câfer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”

Makalenin giriş kısmında konuyla münasebeti dolayısıyla İslâm tarihinin ilk dönemiyle ilgili gelişmelere dair özet bilgiler verilmiştir. “Şia” kavramının İslâm toplumunda ilk zamanlarda nasıl anlaşıldığını, sonraki dönemlerde anlayış farklılıklarının nasıl değiştiği izah edilmiştir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebûbekir'in halifeliğini Hz. Ali'nin altı ay sonra kabul ettiği belirtilmiştir. Hz. Ali'nin hilâfete geçişi, şehid edilmesi, sonra hilâfetin ne şekilde devam ettiği hususları ele alınmıştır. Hz. Ali ve soyuna karşı gösterilen sevginin belirli bir zaman sonra onun neslini kutsiyet addetme noktasına geldiği ve imametin o soya ilâhî bir emanet gibi verildiği anlayışının Şiiler tarafından dini bir inanç haline getirildiği dile getirilmiştir.³⁹¹

Bu bağlamda İmam Ca'fer'in (ö. 148/765) ilmî şahsiyetiyle tanındığı ve aktif bir şekilde siyasetle ilgilenmediği ifade edilmiştir. “Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (ö. 148/765)” başlığında, babasının Hz. Hüseyin'in torunu olduğu, annesinin babasının Hz. Ebûbekir'in torunu olduğu belirtilmiştir. Onun birçok değerli âlim yetiştirdiği vurgulanmış, hocalarının adlarına dair malumat sunulmuştur. Kütüb-i Sitte'de onun rivayetlerinin yer aldığı, hadis âlimlerinin onun hakkında güvenilir ve sağlam bir râvi olduğunu söyledikleri aktarılmıştır.³⁹²

“Ca'fer Sâdık'a İsnad Edilen Yalan ve Uydurmalar” başlığında ise onun tasavvuf tarihindeki yeri ve konumunun önemi ele alınmıştır. Ona isnad edilen eserlerin ona aidiyeti hususunda şüpheler bulunduğu belirtilerek öğrencisinin bu eserleri ona isnad etmemesine dikkat çekilmiştir. Onun hadis ve fıkıh ilmini konu edinen eseri bulunmadığı, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) dahi onun din imamı olduğu hususunda Ehl-i Sünnet'in müttetik olduğunu söylediği belirtilmiştir. Şiî gruplara ait birçok batıl görüşlerin ona isnad edildiği, ona isnad edilen en büyük yalanın da Kur'ân'da noksanlık olduğu kanaatini taşıdığı şeklindeki yalan olduğu vurgulanmıştır. Ölmeden önce hakkında iftiraların başladığı ele alınmıştır. Bu bağlamda Şia'nın imamlarına kutsallık ithaf etmek

³⁹¹ İsmail Hakkı Ünal, “Câfer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, *İlim ve Sanat Dergisi* 35-36 (Temmuz 1992), 87.

³⁹² Ünal, “Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, 88.

için onlar adına iftiralarda bulunduğuna ve amaçları uğruna onları kullandıklarına dikkat çekilmiştir.³⁹³

Çalışmada İmam Ca'fer'in Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'le ilgili görüşleri ele alınmıştır. Onun Şiîler tarafından Şiî fıkıh ve itikadını tedvin eden imam olarak telakki edildiği, Şiîler'in onun ictihad ederek hükme varmadığı, bilakis ledünni bilgi ile hüküm verdiği şeklinde bir anlayışı kabul ettirdiklerine temas edilmiştir.³⁹⁴

“Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti” başlığında ikisinin aynı yıl doğdukları ve yakın çevrede yaşadıkları belirtilmiştir. Aralarında ilmi diyalogların gerçekleştiği, Ebû Hanîfe'nin ondan rivayet aldığı şeklinde pek çok bilginin kaynaklarda nakledildiği ifade edilmiştir. Ca'fer es-Sâdık'ın Ebû Hanîfe'yi re'y kullanmaması konusunda uyardığı, fakat bu hususa dair sahih bir bilginin bulunmadığı nakledilmiştir. Ebû Hanîfe ve İmam Ca'fer'in babası arasında geçen rey ve kıyas konulu bir diyaloga yer verilmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin ilminden faydalandığı kişilere karşı son derece saygı gösterdiği, muhalif görüşler serdetseler dahi ilmi sınırlar içerisinde tartıştığı vurgulanmıştır. O dönem alimlerinin zalimin zulmünü yüzlerine haykırdıkları belirtilmiştir.³⁹⁵

“Ebû Hanîfe ve Şia” başlığında ise iki tür Şia'dan bahsedilmiştir. Sonradan Şiî ve Sünni olarak ayrılıp birbirinin düşmanı gibi telakki edilen imamlarının çok yakın arkadaşlar oldukları, her şeyin ötesinde Mü'min kardeşler oldukları vurgulanmıştır.³⁹⁶

Bir Şiî Müellifin Gözünde Ebû Hanîfe” başlığında anlatılanlar Ünal'ın Doktora tezi'nin dördüncü bölümünde ele alınmıştır. Sonuç kısmına gelince ise Allah Teâlâ'nın bizden istediği iman kardeşliğini yerine getirebilmek için Kur'ân ve Sünnet merkezli din anlayışını benimsemenin zarureti temas edilmiş ve ebedî kurtuluş vesilesinin iman ve salih amel olduğunun altı çizilmiştir.³⁹⁷

Makalede öncelikle Ca'fer es-Sâdık'ın tarihi kişiliği hakkında malumat sunulmuş, onun Ehl-i sünnet âlimlerince onu din imamlığında müttetik oldukları belirtilmiştir. Ca'fer es-Sâdık ile Ebû Hanîfe'nin münasebetine değinen İsmail Hakkı Ünal meseleyi dinin evrensel ilkeleri bağlamında ele almakta, bu bağlamda din kardeşliği vurgusu

³⁹³ Ünal, “Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, 88-89.

³⁹⁴ Ünal, “Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, 90.

³⁹⁵ Ünal, “Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, 90-92.

³⁹⁶ Ünal, “Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, 92-93.

³⁹⁷ Ünal, “Ca'fer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik”, 93.

yapmaktadır. İsmail Hakkı Ünal'ın metodolojisi, klasik hadis geleneğine bağlı bir muhafazakâr yaklaşım ile çağdaş ilmî duyarlılıkları mezceden bütüncül bir yapıya sahiptir. Hadisleri değerlendirirken hem sened hem metin tenkidine önem veren Ünal, rivayetleri Kur'ân'a, akla, dilin mantığına ve tarihî bağlama arz ederek yorumlamayı esas alır. Bu yönüyle, geleneksel metotları modern akademik ölçütlerle destekler. Hanefî mezhebinin usûl anlayışını temel alan yaklaşımında, metnin anlamı ve ahkâm çıkarımı açısından tutarlılığı öne çıkarır. Sünnetin bağlayıcılığına kuvvetle vurgu yapan Ünal, İslâmî ilimlerin bütünlüğünü koruma amacıyla hadisleri sadece aktarmakla kalmaz; onları anlamlandırma ve hikmet boyutunu açığa çıkarma gayesiyle yorumlar. Metodolojisi, ilim, hikmet ve usûl dengesine dayalı, geleneğe sadık ama dogmatizmden uzak bir çerçevede şekillenmiştir.

1.3.3.1.2. “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”

Çalışmada ilk olarak Hz. Peygamber'in fiillerinin ilk asırlarda genel olarak sünnet kavramıyla tanımlandığı belirtilmiştir. İlk iki asırda hadis uzmanı olanlarla, sünnet üzerine yoğunlaşanların sonraki asırlarda belirginleşen fakih-muhaddis ayrımının temelini teşkil ettiği vurgulanmıştır.³⁹⁸ Hadisçilerin Hz. Peygamber'e ait en ufak bilgi kırıntısı denilebilecek malumatları sonrakilere aktarmak için çaba sarfettikleri, bu malzemeyi de değerlendirip ortaya hüküm çıkaranların ise fakihler olduğu vurgulanmıştır. Akabinde “Bu makalede Hz. Peygamber'in ef'alini değerlendiren bazı Hanefî usulcülerin görüşleri takdim edilirken onların bu konuya dair bakış açılarının ele alınacağı belirtilmiştir.”³⁹⁹

Çalışmada Hanefî usulcülere göre Hz. Peygamber'in bir amaca yönelik fiillerinin, teşrî değeri bakımından dört kısımda ele alındığı, bunların ise; mübah, müstehab, vacib ve farz olduğu ifade edilmiştir. Cessâs'a (ö. 370/981) göre ise bu fiillerin vacib, mendub ve mübah olarak üçe ayrıldığı belirtilmiştir.⁴⁰⁰ O, “Kastın bizatihi aslında bulunan fiillere” ise zelle denildiğini vurgulamıştır ve bunların örnek alınmaya elverişli olmadığını belirtmiştir. Çalışmada Hz. Peygamber'in yaptığı fiilleri örnek alırken onun ne istediğini tam anlayarak ve fiillerinin hangi sıfat üzere olduğunu ayırt ederek uygulamamız gerektiği Cessâs ve Serahsî örneğinde izah edilmiştir. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) Hz.

³⁹⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Aralık 1997), 191.

³⁹⁹ Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”, 191.

⁴⁰⁰ Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”, 192.

Peygamber'in sadece sözlü sünnetinin vücubiyet gerektirdiğini bildirdiği ve ardından da fiili sünnetin vücubiyet gerektirdiğini bildiren bir delil mi yoksa nedb veya ibaha manası mı taşıdığı açıklanmıştır.⁴⁰¹ Hanefî usulcülerin de bizatihi Hz. Peygamber'in bir şeyi terk ettiğini görüp bunun hangi maksatla olduğunu bilmemeleri durumunda bunun üzerlerine vacip değil de ibaha olduğuna karar verdikleri vurgulanmıştır. Ancak Hz. Peygamber o fiili günah olması dolayısıyla terkettiye bu fiili terketmenin vacip olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'e mahsus olduğuna dair delil bulunmayan fiillerine tabi olmamızın yerinde olacağı vurgulanmıştır.⁴⁰²

Çalışmada Hanefî usulcülerin, Hz. Peygamber'in fiilinin hangi grupta olduğunun bilinmemesi durumunda işin doğruluğu anlaşılincaya kadar tevakkuf edenleri eleştirdiklerine değinilmiştir. Bu bağlamda Cessâs'ın, bir fiil yasaklanırsa ve fiilin işlenmesine mâni olunursa burada tevakkufun batıl olduğunun aşikâr olduğunu dile getirdiği belirtilmiştir.⁴⁰³

Makalede Hanefîler'in re'ye dayanmayan şer'i hükümleri Kurân'a dayandırma çabalarının oldukça manidar olduğu, Hz. Peygamber'in sözünün veya uygulamasının Kur'ân'a dayandırılmasının Kur'an-Sünnet bütünlüğü bakımından önem arz ettiği dile getirilmiştir. Şâfîler'in ise Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan müstakil hüküm koymadaki yetkisini vurgulamaya çalıştıkları ifade edilmiş ve Kur'ân'a hamledilebilecek bir hadisi ona atfetmeden müstakil bir hüküm elde edecekleri zaman, muhtemel olan nassa Şârî'in maksadını yansıtmayan anlam yükledikleri belirtilmiştir.⁴⁰⁴

Makalenin değerlendirme ve sonuç kısmında hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda Kerhî (ö. 340/952), Cessâs ve Serahsî gibi Hanefî usulcülerin Ef'alu'r-rasûl hususunda verdikleri bilgiler ışığında bu konuyla ilgili üç görüşün serdedildiği ifade edilmiştir. Bunlardan birinci görüşün, sıfatlarına bakmadan Hz. Peygamber'in bütün fiillerine tabi olmanın vacip olduğunu bildiren görüş olduğu vurgulanmış Hanefîler'in bu görüşü benimsemediği belirtilmiştir. İkinci görüşün, sıfatı belli olmayan Hz. Peygamber'in fiillerine tevakkuf etmeyi uygun gören görüş olduğu ve Hanefî âlimlerin bu görüşü de reddettikleri dile getirilmiştir. Üçüncü görüşün ise, sıfatı belli olan fiillere sıfatları üzere ittiba' eden ve belli olmayan fiilleri mübah gören düşünce olduğu söylenmiş ve

⁴⁰¹ Ünal, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", 195.

⁴⁰² Ünal, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", 195.

⁴⁰³ Ünal, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", 197.

⁴⁰⁴ Ünal, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", 198.

Hanefîler'in bu metodu tercih ettiği belirtilip, kendi kanaatinin de bu doğrultuda olduğu ve en mutedil olan görüşün de bu olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁵ Kur'ân'da Allah'ın muradının, emir ve yasaklarının illetlerini ve hikmetlerini anlamak nasıl önemliyse, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin muradını idrakinde o derece önem arz ettiği vurgulanmıştır. Muhaddislerin hadis-Sünnet çerçevesinde ele aldığı pek çok rivâyetin fukâhâya göre ameli değerin olmadığı belirtilmiştir. Dini hayata meşhur muhaddislerden önceki nesil olan fukahânın yön verdiği ve bu sebeple Hz. Peygamber'i doğru anlamak için belki de muhaddislerden ziyade fukahânın görüşlerine yakın olma ihtiyacı bulunduğu serdedilmiştir.⁴⁰⁶

Makalede Hanefîler'in önem atfettiği bir diğer hususun Kur'ân-Sünnet bütünlüğü olduğu vurgulanmıştır. Hanefî âlimlerin hadis veya sünnetle ilgili hüküm verirlerken rivayetin Kur'ân'ın mücmelini beyan, mutlakını takyid ve umumunu tahsis şeklinde değerlendirerek şer'i hükümleri asıl kaynağına dayandırarak hüküm vermeye çalıştıkları vurgulanmıştır. Hanefîler'in Hz. Peygamber'in bazı yerlerde kendi re'yine göre ictihadda bulunduğu belirtilmiş ve Hz. Peygamber'in bütün fiil ve sözlerinin vahiy kaynaklı olmadığı dile getirilmiştir. Kur'ân'a arz yöntemini hem teorikte hem de pratikte kullanan tek mezhebin Hanefî mezhebi olduğu serdedilmiştir.⁴⁰⁷

Makalede meseleler Kur'ân-Sünnet bütünlüğü çerçevesinde ele alınmakta, Hanefîler'in hadislerin anlaşılmasında Kur'ân'a arz yöntemini hem teorikte hem de pratikte çokça kullandığı kaydedilmiştir. İsmail Hakkı Ünal, Hanefî usulcülerin metodolojisini vurgular. Hz. Peygamber'in fiillerinin teşrîi değerini değerlendirirken, bu fiillerin mübah, müstehab, vacib ve farz gibi kategorilerde ele alındığını belirtir. Hanefîler, fiillerin sıfatlarını anlamadan Hz. Peygamber'in fiillerine tabi olunmaması gerektiğini savunur. Ayrıca, hadislerin Kur'ân'a arz edilerek yorumlanması gerektiğini ve şer'i hükümlerini asıl kaynağına dayandırmayı önemserler. Ünal, doğru dini anlayış için hadislerin sadece muhaddislerden değil, fukahâdan da incelenmesi gerektiğini ifade eder.

1.3.3.1.3. “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”

Çalışma altı akademisyenin içerisinde bulunduğu sohbet tarzında Ebû Hanîfe'nin farklı açılardan ele alındığı akademik bir yazıdır. Ünal ilk başta Ebû Hanîfe'nin doğumu,

⁴⁰⁵ Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”, 198-199.

⁴⁰⁶ Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”, 199.

⁴⁰⁷ Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”, 191.

geçimi, fıkha olan ilgisinin sebebini ele almıştır. Hocası Hammad'ın yanında on sekiz yıl bulunduğu dile getirilmiştir. Hayatının büyük kısmını Emevîler döneminde yaşadığı ve siyasi tehditlere ve baskılara maruz kaldığı vurgulanmıştır. Onun ya hapse atılıp baskı ve işkenceler sonucu vefat ettiği ya da zehirlenerek öldürüldüğü şeklinde farklı malumatların bulunduğu, fakat zehirlenerek öldürüldüğünün kuvvetle muhtemel olduğu serdedilmiştir. Kendi öğrencilerinin ondan farklı düşüncelere sahip olmasının onun bir ilim ve düşünceye sahip olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. Onun İslâm ilim tarihinde bıraktığı büyük etkide bu hususların büyük bir rol oynadığı belirtilmiştir. İnsanların onun etrafında toplanmasında bilgisinin yanında karakteristik/üstün meziyetlerinin de rolünün bulunduğu nakledilmiştir.⁴⁰⁸

“Hukukun Siyasallaşması Eğilimi ve Ebû Hanîfe” başlığında Ebû Hanîfe'nin devlet yönetimi değişse dahi kişilik özelliklerinin ve ilmi duruşunun değişmediği nakledilmiştir. İmam Mâlik'in de yönetimin desteği çerçevesiyle ön plana çıkmak istemediği ifade edilmiştir. O dönemde ulemanın uzun süre siyasetten uzak kalmasının mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Ebû Hanîfe'nin “*el-Fıkhü'l-ekber*” adlı eserine niçin bu adı verdiği izah edilmiş ve genel olarak akaidle ilgili beş tane de risâlesinin bulunduğu değinilmiştir. O dönemde fıkıh denildiğinde neyin anlaşıldığı zikredilmiştir. Fıkıh kavramının kullanımı bağlamında Ebû Hanîfe'nin dindeki fıkıhtan kastının genel olarak itikadi konularla ilgili olduğu serdedilmiştir.⁴⁰⁹

Bir sonraki söz hakkında Ünal, Ebû Yûsuf'un fikhî siyasallaştırma amacıyla hareket etmediğini düşündüğünü belirtmiştir. Ebû Yûsuf'un hocası gibi görevi kabul etmeme gibi bir ihtimalinin bulunmadığı ve başkadılık görevini kabul etme durumunda kaldığı zikredilmiştir. Onların bu makamlara gelerek yöneticilerin emellerine hizmet edip etmediklerinin ciddi araştırmalar sonucu anlaşılabileceği ifade edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin eserine o ismi vermesinde o dönemde fikhin nasıl anlaşıldığının büyük bir rol oynadığına ve sonradan ilimlerin gelişip isimlerinin değiştiğine vurgu yapılmıştır.⁴¹⁰

“Fıkıhın İnanç Boyutu ve Ebû Hanîfe” başlığında Ebû Hanîfe'nin Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünde olduğu dile getirilmiştir. Akabinde eserleri ve bilhassa sonradan ekleme yapılan eserleri ele alınmıştır. Ebû Hanîfe'nin bazı görüşleri çerçevesinde onu

⁴⁰⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 309-310.

⁴⁰⁹ Ünal, “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”, 312-313.

⁴¹⁰ Ünal, “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”, 313.

genel olarak yargılamanın sağlıklı bir düşünce tarzını yansıtmadığı belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin verdiği bazı hükümlerde maksadının ne olduğunun bilinmesi halinde onun ne amaçla söylendiğinin anlaşılacağı ifade edilmiştir. Namazda Farsça kıraat içtihadı ele alınarak onun bu hükmü yeni Müslüman olan ve ibadet etmek isteyen, fakat Kur'ân okumasını bilmeyen kişiler için verdiği vurgulanmıştır. Onun bu meseleyi kendi ırkını üstün görmesinden ziyade bir zaruret olarak değerlendirdiği ifade edilmiştir.⁴¹¹

Çalışmada Ebû Hanîfe'ye mevâlî olduğu doğrultusundaki görüşler ele alınmıştır. Onun kendisini herhangi bir ırka tanımlamadığı için ırkının tam olarak bilinemediği ifade edilmiştir. Onun mevâlî olduğu doğrultusundaki ifadelerle karşı dahi soyunu, ırkını söylemediği vurgulanmıştır.⁴¹² Kanaatimizce İslâm'da aslolanın ırktan ziyade takva olması dolayısıyla, Ebû Hanîfe ırkıyla, soyuyla değil de dine dair icthadlarıyla temayüz etmiştir.

“Yerel Değerler, İstihsan ve Ebû Hanîfe” başlığında Hanefî mezhebinin dünyaya bu denli yayılmasının arka planında insanların maslahatını, faydasını esas almalarının yattığı belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin sahâbe sözleri arasında tercih yaptığı, tabîinde ise onların icthadı gibi icthad yapabileceğini ifade ettiği nakledilmiştir. Muhaddisin Ebû Hanîfe'ye “Senin görüşün zayıf, onu tercih edemezsin” dediği zaman, Ebû Hanîfe'nin ona “Neye dayanarak görüşünün kuvvetli olduğunu” açıklayıp itirazda bulunduğu serdedilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan uygulamalara onun bid'at diyerek göz ardı etmediği nakledilmiştir. İnsanların faydasına olan güzel ve faydalı amellerin dinin asıllarına aykırı düşmediği müddetçe dince de makbul sayıldığı ve Hanefilerin görüşlerinin bu doğrultuda olduğunun altı çizilmiştir. İstihsanın tarifleri kaydedilerek onun uygulamasının nasıl olduğu örneklendirilmiştir. Mezhebin bu kadar çabuk yayılmasında bu anlayışın oldukça etkin olduğunu belirtmiştir.⁴¹³

“Ehl-i Beyt ve Ebû Hanîfe” başlığında Ebû Hanîfe'nin hocasının hocasının ve onun da hocasının Hz. Ali safında yer almalarının ve savaşa katılmalarının onun Ehl-i Beyt'e olan muhabbetine etki ettiği ifade edilmiştir. Kur'ân'da yer alan Ehl-i Beyt kavramıyla Hz. Peygamber'in eşlerinin kastedildiği nakledilmiştir. Ünal, Ebû Hanîfe'nin hocalarının Hz.

⁴¹¹ Ünal, “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”, 318.

⁴¹² Ünal, “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”, 321.

⁴¹³ Ünal, “Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet”, 324-325.

Ali ve soyundan gelenlere destek vermesinin sebebinin siyasi değil de hakikatin o tarafta olduğunu düşünmelerinden dolayı olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁴

Çalışmada Ebû Hanife'nin Cafer-i Sâdık'tan rivayette bulunduğu ve onlar arasında ilmi alışverişler olduğu zikredilmiştir. İslâm ilim tarihine bakıldığında dine aykırı davranışların her dönemde görülebildiği ifade edilerek Emevîler'in yaptıkları yanlışlarının dinin asıllarına sirayet etmediği vurgulanmıştır. Şîa'nın imamet anlayışının ise dinin asıllarına zarar veren bir anlayış olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁵

Çalışmada ayrıca Ebû Hanife'nin dinin temel kaynaklarına yaklaşımı ele alınarak onun yaşadığı dönemde bulunan iki akım ve özellikleri dile getirilmiştir. Hanefîler'in haber-i vahidi reddetmediği ve haber-i vahidi kabulde bazı şartları esas aldıkları nakledilmiştir. Ebû Hanife ve ashâbının haberin meşhûr ve ma'rûf olmasına verdikleri değere atıf yapılmıştır. Muhaddislerin kullandığı rivayetleri onların delil olarak almamaları durumunda onlara hadisçilerin sahih hadislere muhalefet ettikleri isnadında bulundukları vurgulanmıştır.⁴¹⁶

Çalışmada Ebû Hanîfe'nin naklettiği rivayetlere değinilmiş, onu cerh edenlerin görüşleri nakledilmiştir. Ona yapılan suçlamaların en büyük sebebinin mezhep taassubu olduğuna ve gerekçelerinin zikredilmediğine değinilmiştir. Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemden günümüze kadar birtakım suçlanmalara maruz kaldığının altı çizilmiştir. Onun insan olması hasebiyle hatalarının olabileceği, fakat hatalarının objektif bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. İmam Mâlik'in de re'yi kullandığı belirtilmiştir. Ünal, Ebû Hanîfe'nin muhaddisliğine katılmadığı görüşleri dile getirmiştir. Bunların sebepleri arasında ise o konuda doğrudan rivayet olmama ihtimali ya da kendisine ulaşmamış olabileceği serdedilmiştir.⁴¹⁷

Ünal bu sohbet tarzındaki çalışmasında doktora tezini esas almış, Ebû Hanîfe hakkında objektif bir bakış açısıyla malumatta bulunmuştur. Onun hakkında yapılan eleştirilere, hükümlerde bulunurken kullandığı metotlara ve ona gelen eleştirilere değinmiştir. Ebû

⁴¹⁴ Ünal, "Ebû Hanife Üzerine Bir Sohbet", 326.

⁴¹⁵ Ünal, "Ebû Hanife Üzerine Bir Sohbet", 327-328.

⁴¹⁶ Ünal, "Ebû Hanife Üzerine Bir Sohbet", 329.

⁴¹⁷ Ünal, "Ebû Hanife Üzerine Bir Sohbet", 330-331.

Hanife'nin de insan olup hata yapma olasılığının olabileceğini belirterek, insanoğlunun kusursuz olmadığına atıf yapmıştır.

1.3.3.1.4. “Ebû Hanîfe (ö. 80-150/699-767) ve Hadis”

Makalede Re'y ekolünün en önemli temsilcisi olan Ebû Hanîfe'nin aklı ve ictihadı fazlaca kullandığı ve Ehl-i hadis tarafından hadise ve Sünnete itibar etmeme düşüncesiyle itham edildiği vurgulanmıştır.⁴¹⁸

Makalede hadislerin uydurulması faaliyetlerine atıf yapılmış, hadis uydurmacılığının hicrî kırklı yıllara kadar uzandığı belirtilmiştir. Sonraki dönemlerde de bu faaliyetlerin daha da artış gösterdiği ifade edilmiş, bu bağlamda hadis tenkid faaliyetinin de bu sırada başladığı vurgulanmıştır. Hadis tenkid faaliyetinin Hz. Âişe başta olmak üzere sahâbe ile başladığı ve Ebû Hanîfe ve ashâbıyla daha da arttığı belirtilmiştir. Bundan dolayı da Ebû Hanîfe'nin tenkid edildiği, onun adeta sünnet düşmanıymış gibi gösterildiği vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe hakkındaki bu suçlamalara itibar edilmediği ifade edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada da Ebû Hanîfe'nin ilmi çevresi, hadis ve Sünnete bakış açısı ve onun hadis ve Sünneti değerlendirme yöntemi ele alınmıştır.⁴¹⁹

Makalede Ebû Hanîfe'nin hayatına temas edilmiş ve onun ders aldığı hocalarına atıf yapılmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin hilâfet merkezini Kûfe'ye taşımasıyla oraya giden sahâbilerin öğrencilerinden dersler aldığı belirtilmiş, hadis aldığı hocalarının ve öğrencilerinin sayıları hakkında farklı bilgiler aktarıldığı ifade edilmiştir. Hadis ricali musannıflarının ise bu sayıyla alakalı elli ile yüz arasında bir sayı kaydettikleri dile getirilmiştir.⁴²⁰ Ebû Hanîfe'nin de hadisle amel etmesi hususunda onun hadisleri tahdis etmekten ziyade onları iftâ yoluyla rivayet ettiği vurgulanmıştır.⁴²¹ Bu bağlamda onun hadisi nakletmekle yetinmediği, ondan çıkarılacak fıkhi hükme dikkat çektiği belirtilmiştir. Onun hadise dair birtakım kaideler getirdiği, bu kaidelerden birisinin de “Bir ravinin ancak ezberinde olan hadisi rivayet edebileceği” olduğu kaydedilmiştir.⁴²² Onun rivayetlere bu kadar önem atfetmesinin sebebinin ise Kûfe'de artan hadis uydurma faaliyetinin olduğu belirtilmiştir. Akla aykırı olan rivâyetlerin de iyice tetkik edilmesinin gerektiği anlayışının onun en ayırıcı vasıflarından birisi olduğu vurgulanmıştır. Esasında

⁴¹⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 75.

⁴¹⁹ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 75.

⁴²⁰ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 75.

⁴²¹ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 76.

⁴²² Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 76.

onun Hz. Peygamber'den doğrudan aktarılan rivâyetlerle amel ettiği, sahih rivayetin bulunduğu konularda kıyasa başvurmadağı, hocalarının aksine Hz. Peygamber'den kendisine ulaşan hadisleri delil olarak aldığı belirtilmiştir.⁴²³ Bu da onun Nebvî mirasa verdiği değeri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Makalede onun hadise büyük bir değer atfettiğı, Rasûlullâh (s.a.s) adına uydurulan rivayetlere karşı oldukça temkinli davrandığı ve İbn Haldun'un da belirttiğı gibi onun az hadis rivayet etmesinin temelinde rivayet şartlarını sıkı tutmasının ve akli gerçeklere aykırı olan rivayetleri zayıf addetmesinin oldukça etkin olduğu belirtilmiştir.⁴²⁴

Bu hususta Ebû Hanîfe'nin şu sözü kaydedilmiştir: “Biz duyalım duymayalım, Rasûlullah (s.a.v.)'in söylediğı her şey başımız gözümüz üstünedir. Biz ona inanır ve onun Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederiz.”⁴²⁵ Ebû Hanîfe'nin hadise rağmen akli kullandığı suçlamalarına cevap niteliğinde kıyasla hüküm verebilecekken Hz. Âişe rivayetiyle amel etmesi hususu zikredilmiştir. Hadisle amel ettiği hususundaki bir diğer rivayetin ise “Namazda tebessüm etmenin abdesti bozmayacağı, fakat sesli gülmenin abdesti bozacağı” şeklindeki rivayettir.⁴²⁶ Makalede fakihlerin hadis rivayetleriyle amel ederken kendi mezheplerine ait usul kurallarını esas aldıkları belirtilmiştir. Fakihler için hadisin muhtevasının ayrı bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Ebû Hanîfe'nin de rivayetlerdeki fıkhi hükümlerle amel ederken kendi usullerini kullandığı belirtilmiştir. Bunun için ise belli başlı şartlar olduğu, bu şartların en başında Kur'an'a uygun olmasının yer aldığı belirtilmiştir. Zira Allah Rasûlü (s.a.s) hiçbir zaman Kur'an'a muhalif rivayette bulunmadığının altı çizilmiştir. Bundan dolayı Ebû Hanîfe'nin ashabının da hadis muttasıl bir isnadla da gelse Kur'an'a muhalif rivayetlerle amel etmedikleri dile getirilmiştir. Kur'an'a aykırı olan rivayetleri reddetmenin Hz. Peygamber'i (s.a.s) tenzih etme amacı taşıdığı vurgulanmış, rivayetin akla uygunluğunun şart koşulduğu belirtilmiştir.⁴²⁷ Zira Akla uygun olmayan şeyi Rasûlullah'ın (s.a.s) söylemeyeceğı ifade edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin hadis tercihinde dikkate aldığı unsurlardan birisinin de insani değerlere verilen öncelik olduğu belirtilmiş, buna dair örnekler serdedilmiştir. Bu bağlamda bir kişinin işlediğı suçu defalarca ikrar ettikten sonra inkâr etse o kişinin

⁴²³ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 76.

⁴²⁴ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 76.

⁴²⁵ Ebû Hanife, *el Âlim ve'l Müteallim*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV,1981), 27.

⁴²⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1410/1990), 1/25.

⁴²⁷ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 77-78.

cezadan muaf tutulacağı belirtilmiştir.⁴²⁸ Aynı şekilde diğer mezheplerde olduğu gibi hür, âkil ve bâliğ olan bir kadının kendi rızasıyla nikahlanmasında velisinin rızasını zorunlu tutmamasının da insana verdiği değeri gösterdiği ifade edilmiştir. Makalede hadis tercihinde dikkate aldığı bir diğer unsurun kolay ve amaca uygun olanı tercih etmek olduğu vurgulanmış, onun kolaylığı zorluğa tercih ettiği, bunun da Hanefi fıkında “istihsan” olarak adlandırıldığı belirtilmiştir. Sabah namazında Şafîiler’in esas aldığı gibi tağlis vaktinde değil de isfar vaktinde namazı kılmalarının da buna örnek teşkil ettiği belirtilmiştir.⁴²⁹

Ebû Hanîfe’nin hadisleri tercihte örfü ve yeni gelişmeleri dikkate aldığı, bu bağlamda onun “Teravih namazının yirmi rek’at cemaatle kılmada bir beis olmadığı, zira Müslümanların bu konuda icma ettiği ve bunu güzel gördükleri” görüşü dile getirilmiştir. Ebû Hanîfe’nin değişen şartların dikkate alınması gerektiğini vurguladığı ve şöyle dediği kaydedilmiştir: “Onlar sana Hz. Peygamber’in ashabı için yeterli olan senin için de yeterli değil midir? dediklerinde onlara şöyle de: “Evet onların durumunda olsaydım, onlara yeterli olan bana da yeterli olurdu, fakat onların karşılaştıkları şeylerle benim karşı karşıya kaldığım şeyler aynı değildir.””⁴³⁰

Cerh ve Ta’dil Edenleri Karşısında Ebû Hanîfe” başlığında ise Ebû Hanîfe’nin leh ve aleyhinde birçok görüş serdedildiği, fıkhi ilmi ve zekâsı bakımından pek çok iltifata mazhar olsa da hadisçiliği hususunda Ehl-i Hadis’in ağır ithamlarına maruz kaldığı belirtilmiştir. Hatta Ehl-i Hadis’in Ebû Hanîfe ve ashabından hadis rivayetini engellediği vurgulanmıştır. Zira hadisçilerin onları zayıf addettiği belirtilmiş, bu bağlamda sahih, müsned ve sünen tarzı eserlerde Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebeleri İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in adlarına rastlanmadığı ifade edilmiştir.⁴³¹

Makalede Ebû Hanîfe’yi hadis yönünden tenkid edenlerin onu iki şeyden dolayı eleştirdikleri belirtilmiştir. Bunların rey ve kıyası çok kullanması ve sahih sünnete muhalefet etmesi olduğu vurgulanmıştır. Böyle bir âlimi tenkid edebilmek için öncelikle her türlü mezhep yanılığını ve düşünce tarafgirliğini bir tarafa bırakmanın elzem

⁴²⁸ Yâkûb b. İbrâhim el-Ensârî Ebû Yûsuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leyla*, thk. Ebû’l Vefâ el-Efgânî (Kahire: Matba’atü’l-Vefâ, 1357/1938), 16-17.

⁴²⁹ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 79.

⁴³⁰ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 80.

⁴³¹ Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 80.

olduğu belirtilmiştir.⁴³² Böyle bir tavırla onun ne kadar ince düşünceli olduğunu ve hadis ilminde ne kadar derin olduğunu anlayabiliriz.

İsmail Hakkı Ünal çalışmada tahlili bir yöntemle meseleyi ele almış, Ebû Hanîfe'ye yöneltilen tenkitleri Hanefî mezhebinin usul kuralları çerçevesinde cevaplar vermiştir. İsmail Hakkı Ünal, Ebû Hanîfe'nin hadislerle ilgili yaklaşımını, onun akıl ve icthadı ön planda tutarak, hadis ve sünnete temkinli bir yaklaşım sergilediğini vurgular. Ebû Hanîfe, hadisleri sadece rivayet etmekle kalmayıp, fikhî hükümler çıkarmak için değerlendirmiştir. Akıl dışı rivayetlere karşı eleştirel bir tutum sergileyen Ebû Hanîfe, hadisleri Kur'ân'a uygunluk ve akıl ilkeleriyle ele almıştır. Ayrıca, değişen koşullara uygun çözüm önerileri sunmuş, kolaylık ve amaca uygunluğu tercih etmiştir. Ünal, Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerin rey ve kıyas kullanımı ile sahih sünnete muhalefet suçlamalarından kaynaklandığını ancak bu eleştirilerin Hanefî mezhebinin usul kuralları çerçevesinde geçersiz olduğunu belirtir.

1.3.3.2. Fiten ve Melahime Dair Makaleleri

1.3.3.2.1. “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”⁴³³

Makalede temel hadis kaynaklarımızda bulunan rivayetlerden sadece içeriğine bakılarak tahlil ve tenkidde bulunulabilecek kısmın fiten ve melâhim bölümünde yoğunlukta olduğu belirtilmiştir. Fiten konusunun ilerde ortaya çıkabilecek toplumsal kargaşalar ve iç çatışmaları gösteren rivayetler olduğu, melâhimin ise ilerde meydana gelecek büyük savaşları içerdiği dile getirilmiştir. Makalenin İbn Kesîr'in (ö. 774/1373), *en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim* adlı eseri bağlamında ele aldığı ve onun fiten rivayetlerini değerlendirmesi ve yorumlaması bağlamında kaleme alındığı ifade edilmiştir.⁴³⁴

“Ümmet-i Merhûme” adlı başlıkta İbn Kesîr'in eserinin girişinde haber vereceği hadislerle imanın gerekli olduğunu belirttiği dile getirilmiştir. İbn Kesîr'in eserinin girişinde geçen bir rivayet ele alınarak eserin farklı nüshalarında yer almadığı ve bu rivayetin esere sonradan eklendiği kanaatinde olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in ümmetinden kimsenin azap görmeyeceğiyle ilgili rivayetin metni ele alınıp problemlili olduğu vurgulanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki masiyet ve azaplarla ilgili âyetler dile getirilerek

⁴³² Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis”, 81.

⁴³³ İsmail Hakkı Ünal'ın yayınlanmamış bir makalesidir. Bu Makale Mehmed Said Hatiboğlu'na armağan olarak yazılmıştır.

⁴³⁴ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 1.

ümmete azabın olmayacağını söylemenin Hz. Peygamber dışında birine ait olabileceği vurgulanmıştır.⁴³⁵

“Fiten Rivayetlerinin Temeli” adlı başlıkta bu tür rivayetlere zemin oluşturmak için Hz. Peygamber adına rivayetler uydurulduğu ve bunların farklı varyantlarının olduğu vurgulanmıştır ve konuyla alakalı rivayetlere temas edilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in bir gün sabah namazından akşam gün batana kadar yaradılışın ilk gününden son gününe kadar olacakları haber verdiği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber’in bu haberleri bir günde söylediği ve sahabenin bunları hafıza güçleri oranında aldığı nakledilmiştir. Ünal bu rivayetin farklı din ve kültürlerden bizlere geçen haberlere cevap niteliğinde olan bir rivayet olduğunu ele alarak farklı hususlarda Hz. Peygamber’e dayandırılmak istenen bu görüşlere kanıt olması hasebiyle ustaca oluşturulmuş bir rivayet olduğunu söylemiştir. Uzun rivayette aktarılan konuların uzun olması gerektiği, fakat kısa bir şekilde ele alındığı ve o kadar zaman dilimi varken gelecekle ilgili aktarılan konuların genelinin hicrî ilk iki asırdan ileriye gidemediği belirtilmiştir. Bu bağlamda Mehmet Said Hatiboğlu hocanın bu konuyla ilgili çalışması ve oradaki görüşleri ele alınmıştır.⁴³⁶

“Fitnenin Önündeki Kapı” başlığında dört halifenin sırasıyla ilgili rivayetlerin Hz. Ömer sonrası dönemde siyasi tartışmaların sonucu ortaya çıktığı nakledilmiştir. Hz. Ömer’in fitnenin kilidi olduğu ve onun vefatının fitneleri başlatacağıyla ilgili rivayetler dile getirilmiştir. Nakledilen rivayetlerin Huzeyfe b. el-Yemân’e atfedildiğinin fakat Hz. Ömer gibi sahabîlere atfedilmemesinin kayda değer olduğu vurgulanmıştır. İbn Hacer’in (ö. 852/1449) yorumu çerçevesinde fitne olaylarının toplumsal kargaşaları ifade ettiği ve bunun Kur’ân’la temellendirildiği nakledilmiştir.⁴³⁷ Otuz senelik hilâfetle ilgili olan sefine hadisinde Hz. Peygamber’in vefatından sonra otuz yıl hilâfetin süreceği, akabinde gelenlerin de saltanat üzerine yönetim süreceğinin ele alındığı zikredilmiştir. Dört halifenin yirmi dokuz yıl altı ay üç gün yönetiminin sürdüğü, geri kalan sürenin ise Hz. Hasan’ın ve Muaviye’nin yönetimiyle otuz yıla tamamlandığı serdedilmiştir. Ünal, bu rivayetle ilgili ele alınan bir çalışmada rivayetin sahâbî ravisine ait olduğu, fakat sonradan Hz. Peygamber’e isnad edildiğiyle ilgili bilgi bulunduğunu ifade etmiştir.⁴³⁸

⁴³⁵ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 1-5.

⁴³⁶ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 5-8.

⁴³⁷ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 8-11.

⁴³⁸ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 11-12.

“On İki Halife/İmam” başlığında otuz yıllık süreçten Emevîler’in kendilerine pay çıkarmadığı ve bu süreyi otuz yıldan on iki imama çıkardıklarına temas edilmiştir. Bu başlıktaki rivayetle ilgili olarak hicri ikinci asrın ilk çeyreğinde ortaya çıktığı ihtimali göze alınarak Şia’nın on iki imam teorisinin kaynağını belirlemenin daha kolay anlaşılacağı nakledilmiştir. Şia’nın on iki imamla ilgili rivayetlerin Sünnî kaynaklarla neredeyse aynı olduğu ve muhtemelen onlardan menkul olduğu zikredilmiştir.⁴³⁹

İstanbul’un fethi için yapılacak seferlere katılan ordunun ve komutanlarının faziletleriyle ilgili rivayetler ele alınarak bu konuyu tarihçi çerçevesinde ele alan İbrahim Sarıçam’ın (ö. 2017) çıkarımları dile getirilmiştir. İbrahim Sarıçam’ın “İetüftehanne...” rivayetinin Yezid için üretildiği ve Mesleme’nin seferinde insanları fethi teşvik için kullanıldığı fikrinde olduğu ifade edilmiştir. Fethin kıyamet alameti olduğuyula alakalı rivayetler ele alınarak diğer rivayetlerde mevcut olmayan silahsız fetihten bahsedildiği vurgulanmıştır. “Dâbık” hadisi olarak bilinen rivayetin Mısırlı bir araştırmacı tarafından yorumlanarak tarihin onaylamadığı bir kehanete dönüştüğü nakledilmiştir. Rivayetlerin bağlamları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği, aksi takdirde yalnızca isnad verileri ışığında ele alındığında yanlış anlaşılacağı üzerinde durulmuştur. Yalnızca isnadı ele alarak bu rivayetleri değerlendiren kişilerin düştüğü yanlışları ve üretilmiş olan rivayeti açıklamak için türlü türlü yöntemlere başvuran kişiler ve yöntemleri serdedilmiştir.⁴⁴⁰

“Türklerle Savaş” başlığında İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) rivayeti nasıl anladığı ve te’vîl ettiği zikredilmiştir. “Kimin Mehdîsi Mehdî” başlığında İbn Kesîr’in, Rafizîler’in ve İsnâaşeriyye Şia’sının Mehdî anlayışları belirtilmiştir. Mehdî anlayışında Ehl-i Sünnet’in kendine has bir düşüncesi olmadığı ifade edilmiştir. Sünnîler’e Mehdî anlayışının Şia’nın Keysâniyye kolu tarafından intikal ettiğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Mehdîlik anlayışının İslâm toplumunda haksızlık ve zulme uğrayan kesimlerin, kendi içlerinden bekledikleri kurtarıcıları Hz. Peygamber’e onaylattırdıkları, ancak Hz. Peygamber’i bu şekilde istismar ettikleri ve bunda yarıştıklarının altı çizilmiştir.⁴⁴¹

“Rivayete Mahkûm Edilen Âyetler” başlığında İslâm’ın ilk asrında sosyopolitik olayların sadece hadislerle etki etmediği, aynı zamanda âyetlerin anlaşılmasına da etkide bulunduğu vurgulanmıştır. “Ehl-i Beyt” kavramının nasıl anlaşılması gerektiği belirtilmiş fakat

⁴³⁹ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 12-14.

⁴⁴⁰ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 15-19.

⁴⁴¹ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 20-22.

insanların kendi emelleri için bunu Hz. Peygamber'in eşlerinden ziyade başkaları olarak algılatıp siyasi emellerine ulaşmaya çalıştıkları serdedilmiştir. İnsanların kendilerini dine göre ayarlamaları gerekirken, dinlerini kendilerine göre ayarlamaya çalışmaları sonucunda Hz. Peygamber'e vefatından sonra siyasi gelişmelere aykırı bir biçimde isnadlarda bulunulduğu belirtilmiş ve birtakım emeller uğruna onun nasıl istismar edildiği nakledilmiştir.⁴⁴²

Rivayetle operasyon konusunda Hz. Peygamber'in istismar edildiğinin düşünüldüğü bir başka rivayet ele alınarak rivayetin ilk kısmında bulunan silinen kısmın ne olduğuylla ilgili çıkarımlar yapılmıştır. Ünal bu rivayetin Hz. Peygamber'e ait olmadığını düşündüğünü dile getirerek rivayetin kaynağı hakkında tahminlerde bulunmuş, fakat kaynağı hakkında kesin bir sonuca ulaşamadığı dile getirilmiştir.⁴⁴³

Son savaşın tarafları konusunda fiten/melâhim konusunda Müslümanlar ve Yahudiler arasında büyük bir savaş olmadan kıyametin kopmayacağıyla ilgili rivayetin bulunduğu iki farklı ravi tarafından on üç versiyonu bulunduğu nakledilmiştir. Rivayetin senedinde önemli bir sorunun bulunmadığı, fakat muhteva açısından problemlili olduğu zikredilmiştir. Yahudi ve Hristiyanların deccal, mesih inançlarına değinilerek bu konudaki rivayetin Ehl-i Kitap'tan İslâm'a geçen kişiler ya da İslâm topraklarında yaşayıp Ehl-i Kitap'tan olan kişiler aracılığıyla aktarıldığı ifade edilmiştir. Hristiyanların Yahudilerle olan savaşlarının geçmişten günümüze kadar devam ettiği, onların inanışlarına göre kıyamet öncesinde Hz. İsa-Deccal savaşında Yahudilerden deccal yanında bulunanlarının hepsinin öldürüleceği haberini veren bir anlatımın bulunduğu vurgulanmıştır. Bu savaşın Müslüman-Yahudi savaşı olarak uyarlanıp hadis kaynaklarımızda bulunduğu altı çizilmiştir.⁴⁴⁴

Makalenin sonuç kısmında ise temel hadis kaynaklarımızın konular açısından iki kategoriye ayrıldığı zikredilmiştir. Fıkıh kitaplarına bakıldığında dini uygulamalar için delil olmayan rivayetlerin konuları ele alınmıştır. Bu konulardaki rivayetlerin hadisçiler tarafından çok titiz kontrollere tabi tutulmadığı ve hadisçilerin de bunu kabul ettiği dile getirilmiştir. Hadisçilerin sahih eserlerinde yer alan bu konudaki rivayetlerin sıhhat şartlarında içeriğe karışmamaları eleştirilmiştir. Hicri ilk asrın hadislerin sıhhati açısından

⁴⁴² Ünal, "Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı", 22-24.

⁴⁴³ Ünal, "Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı", 24-25.

⁴⁴⁴ Ünal, "Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı", 26-28.

sıkıntılı bir süreç olduğu vurgulanmıştır. Ünal, hadisçilerin eserlerine sahih olarak aldıkları rivayetleri bizim sahih olarak kabul etme zorunluluğumuz olmadığını ifade etmiştir. Dinimizin ana kaynağı Kur’ân’ı rehber edinerek bunu bize emanet eden Hz. Peygamber’in sünnetini her türlü hileden uzak tutmanın tüm Müslümanların görevi olduğunun altını çizmiştir. Hz. Peygamber’in söylediği sözlerin ve uygulamalarının her söz ve uygulamadan üstün olduğuna temas etmiştir. İslâm tarihi çerçevesinde din adına üretilmiş olan söz, görüş ve düşüncelerin kültürel zenginlik taşıdığı, fakat bunun Hz. Peygamber’in sözlerinden ayrıştırıldığı takdirde değerli olacağını nakletmiştir.⁴⁴⁵

İsmail Hakkı Ünal, bu çalışmasında fiten ve melâhim rivayetlerini tarihsel ve eleştirel bir yöntemle inceleyerek, bu tür rivayetlerin çoğunlukla hicrî ikinci asırda, siyasi ve mezhebî tartışmaların etkisiyle üretildiğini ortaya koymuştur. Metodolojisinde yalnızca sened analiziyle yetinmeyip, metin tenkidi, Kur’ân’a uygunluk, tarihsel bağlam ve rivayetlerin oluşum şartlarını da dikkate almıştır. Rivayetlerin bağlam dışı yorumlarla istismar edilmesini eleştiren Ünal, sahih bir Peygamber tasavvuruna ulaşmak için seçmeci, sorgulayıcı ve bütüncül bir yaklaşımın zorunluluğuna vurgu yapmıştır.

1.3.3.2.2. “Fiten Rivayetlerinin Analizinde Disiplinler Arası Yaklaşımın Önemi”⁴⁴⁶

Makalede hadis kaynaklarının fiten bölümlerinde geçen rivayetlerin iki yönden incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak bağlamı ve sebep-i vürûdunun ele alındığı nakledilmiştir. İkinci olarak ise rivayetin menşeyinin tespit edildiği ve bunun sadece sened bağlamında yapılmasının, her rivâyetin kaynağını tespit etmekte yeterli olmayacağı vurgulanmıştır. Bu çalışmada ise örneklerin “Dinler Tarihi” ve “İslâm Tarihi” ilimleri açısından ele alınacağı ifade edilmiştir.⁴⁴⁷

“El-Mesihu’d-Deccal” adlı başlıkta deccal figürünün ilk olarak Yahudi kaynaklarında Armilus adıyla geçtiği serdedilmiştir. Armilus’un şeytanın bakire heykelle çiftleşmesiyle meydana geleceği, ilahlığını ilan edeceği ve bunların altında anlamlar yattığına atıf yapılmıştır. Yahudiler’in Hz. İsa’yı sahte mesih ilan ettiklerine temas edilmiştir. Deccal kavramının İslâmî kaynaklara geçişiyle ilgili çıkarımlar yapılmıştır. Hristiyanlar’ın belirttiği bilgiler çerçevesinde Hz. Peygamber’e niçin deccal dediklerine atıf yapılmıştır.

⁴⁴⁵ Ünal, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı”, 28-30.

⁴⁴⁶ İsmail Hakkı Ünal’ın yayınlanmamış bir makalesidir.

⁴⁴⁷ İsmail Hakkı Ünal, “Fiten Rivayetlerin Analizinde Disiplinlerarası Yaklaşımın Önemi”, 1.

Bizim deccalimizin olmadığı, var olduğunu öne sürenlerin ise ithal ve adapte bir deccal düşüncelerine sahip olduğu nakledilmiştir. Mesih ve deccal kavramlarının manalarına değinilerek, Dinler Tarihi'nin yardımıyla bu konudaki rivayetleri hem doğru anlayabileceğimiz hem de doğru tespit edebileceğimiz vurgulanmıştır.⁴⁴⁸

“Nüzul-ü İsa” başlığında bu düşüncenin Hz. İsa'nın ikinci kez yeryüzüne gelip Tanrının krallığını kurması ve takipçilerini egemen kılması fikrine dayandığı ifade edilmiştir. Bu konunun aslını tespit edebilmek için konunun kaynağına yani Hristiyan kaynaklarına bakmanın gerektiği serdedilmiştir. Hz. Peygamber'e dayandırılan Nüzul-ü İsa ile ilgili rivayetlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ele alınmıştır.⁴⁴⁹ Nuaym rivayeti bağlamında melhame-i kübranın Yermük Savaşı olarak ve melhame-i uzmanın ise kıyametten önce olması beklenen Yahudi-Müslüman savaşı olarak anlaşıldığı nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in bu konuyla alakalı gaybdan verdiği haberlerin inanç meselesi olmadığı ifade edilmiştir. Yermük savaşından sonra yapılan anlaşmanın kaynaklarımızda kıyamet alameti olarak geçtiği dile getirilmiştir. Ağacın veya taşın arkasına gizlenen Yahudi veya Hristiyan'ın yerini ağacın ve taşın dile gelerek söyleyeceği ve onu öldür diyeceğiyle ilgili rivayetlerin savaşta hezimete uğrayan taraflar tarafından ortaya atılan anonim bir kullanım olabileceği nakledilmiştir.⁴⁵⁰

Çalışmada Kudüs'ün imarı ve Yesrib'in tahribiyle ilgili rivayetler ele alınarak rivayetlerin sıhhatleriyle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç kısmında bu hadis bölümlerinin incelenmesi esnasında birçok ilmi disiplinden faydalanmanın hadisleri anlamaya yardımcı olacağı ve hadislerin anlaşılmasına zenginlik katacağı ifade edilmiştir. Hadislerin iki yönlü olarak ele alınmasının birçok konunun açığa kavuşmasını sağlayacağı ve Hz. Peygamber'e isnad edilen söz ve eylemlerin gerçek kaynağının tespit edilmesiyle gereksiz tartışmaların sona ereceği vurgulanmıştır.⁴⁵¹

İsmail Hakkı Ünal, fiten ve melâhim rivayetlerinin analizinde eleştirel ve disiplinlerarası bir yöntemi benimseyerek, hadislerin yalnızca sened açısından değil; aynı zamanda bağlam, sebep-i vürûd ve menşe yönünden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Rivayetlerin özellikle Dinler Tarihi ve İslâm Tarihi perspektifinden ele alınmasının, içeriksel kökenlerini anlamada büyük katkı sağladığını vurgulamıştır.

⁴⁴⁸ Ünal, “Fiten Rivayetlerin Analizinde Disiplinlerarası Yaklaşımın Önemi”, 1-4.

⁴⁴⁹ Ünal, “Fiten Rivayetlerin Analizinde Disiplinlerarası Yaklaşımın Önemi”, 5-6.

⁴⁵⁰ Ünal, “Fiten Rivayetlerin Analizinde Disiplinlerarası Yaklaşımın Önemi”, 6-8.

⁴⁵¹ Ünal, “Fiten Rivayetlerin Analizinde Disiplinlerarası Yaklaşımın Önemi”, 9-11.

Deccal, Nüzûl-i İsa gibi figürlerin İslâm’a diğer dinlerden adapte edildiği yönündeki tespitleriyle, bu rivayetlerin doğru anlaşılması için tarihsel-kültürel arka planın göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmiştir. Ünal’ın metodolojisi, rivayetlerin orijinalliğini tespit etmede çok boyutlu ve bilimsel bir yaklaşımı esas almakta, Hz. Peygamber’e isnad edilen bilgilerin sahlılığının titizlikle incelenmesini önermektedir.

1.3.3.3. Toplumsal Konulara Dair Makaleleri

1.3.3.3.1. “İslâm’da İşçi-İşveren İlişkileri”

Makalede “Önce İnsan” başlığında İslâmiyet’in insanları Allah’ın kulları olması hasebiyle bir bütün olarak değerlendirdiği, bu bağlamda insanları dünyevi makam ve ünvanlarla ayırmadığı ve bunun tek istisnası farklı inanç sahiplerine yöneltilen hitapların farklılığının teşkil ettiği belirtilmiştir. İnsanların farklı cins ve ırklara mensubiyetinin Allah Teâlâ katında herhangi bir ayrıma sebep olmayacağı vurgulanmıştır.

“Sosyal Dayanışma” başlığında insanların aynı fitrata sahip olmamalarından dolayı birbirlerine muhtaç oldukları, bundan dolayı sosyal dayanışmanın da kendiliğinden zuhur ettiği betimlenmiştir. Sosyal dayanışmanın da ölçülü ve dengeli olması halinde toplumun sağlıklı olacağı, bu bağlamda sınıf ayrımlarının olmayacağı vurgulanmıştır. Toplumda insanların iş bölümü yapmalarının zaruri olduğu, insanın tek başına kendisine yetemeyeceği belirtilmiştir.

“Mülkün Sahibi” başlığında insana canı başta olmak üzere her şeyinin emanet olarak verildiği ifade edilmiştir. Bir Müslümana zenginlikten ziyade, zenginliği değil de Allah’tan hayırlısını dilemesi gerektiği vurgulanmıştır. İslâm’ın gayr-i meşru yollardan elde edilen kazancı insanın felaketi olarak nitelendirdiğine temas edilmiştir.

“El Emeği Göz Nuru” başlığında, İnsanoğlunun rızkını temin etmek için Allah Teâlâ’nın yarattığı nimetlerinden faydalanmasını Kur’ân-ı Kerîm’in teşvik ettiği belirtilmiştir. İşçi ve işverenlerden kimlerin hâlinin âhirette hüsrân, kimlerin halinin ahirette güzel olacağı üzerinde durulmuştur. İmkânı olduğu halde çalışmayıp başkasının eline bakan kişilerin kınandığı ifade edilmiştir.

“İşçi-İşveren Münasebeti” başlığında Hz. Şuayb ve Hz. Musa’nın arasında gerçekleştirilen işçi-işveren münasebeti, aralarındaki sözleşme çerçevesinde örneklendirilmiştir. Bu tür sözleşmelerde sözleşmenin sadece maddi boyutuna değil,

manevi ve uhrevi boyutuna da dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. İş hayatına dair Kur'ân ve Sünnetten çıkartılabilecek başlıca kurallar maddeler halinde ele alınmıştır. Yapılan anlaşmadaki maddelerin iki taraf tarafından uygulanmasının ehemmiyeti, yapılan işin ücretinin erkenden ödenmesinin fazileti, ücretin iş yapılmadan önce belirlenmiş olması ve işçilerin temel insani haklarının çiğnenmemesi gerektiği ele alınmıştır. İşçinin de yapacağı işi en iyi şekilde yapması, kendisine verilen iş malzemelerini emanet olarak görmesi ve iş yapma uğrunda bedeni ve zihni sağlığını bozmaması gerektiği dile getirilmiştir. Ele alınan maddelerin işçi-işveren münasebetlerinde İslâm'ın öngördüğü temel prensipler olduğu betimlenmiştir. İşçi ve işverenin arasındaki ilişkilerin evvela insani ilişkiler olduğu ve bu ilişkilerdeki ahlaki ve uhrevi boyutun öneminin hesaba katılması gerektiği, aksi takdirde bu ilişkilerin nefret ve husumete dönüşebileceği vurgulanmıştır.

Makalede İslâm'da işçi-işveren münasebeti İslâm'ın evrensel ilkeleri çerçevesinde ele alınmış, konu Kur'ân'da, Sünnette yer alan uygulamalar çerçevesinde izah edilmiş, tasviri bir metod benimsenmiştir. İslâm'ın insanları eşit görerek, inanç farklılıkları dışında ırk ve makamla ayırmadığını vurgulamıştır. Sosyal dayanışma ve işçi-işveren ilişkileri, Kur'ân ve Sünnet ışığında, karşılıklı haklar ve sorumluluklar çerçevesinde ele alınmıştır. İşçinin ve işverenin, maddi ve manevi boyutları göz önünde bulundurularak adil ve ahlaki bir ilişki kurmaları gerektiği belirtilmiştir. Çalışmanın metodolojisi, Kur'ân ve Sünnet kaynaklarından çıkarılan prensiplere dayanarak, iş hayatındaki ahlaki ve insani ölçütleri öne çıkarmaktadır.

1.3.3.3.2. “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”

Makaleye dinin mübelliği ve onun ilk takipçilerinin bu bağlamda ... olmadan bir din geleneğinin tesis edilemeyeceği belirtilerek başlanmıştır. Hz. Peygamber döneminden sonraki dönemlere ait olan birkaç haber haricinde konuyla ilgili haberlerin çoğunun değerlendirmeye tabi tutulduğu vurgulanmıştır. Merfû', mevkûf ve maktû' haberlerin “Hadis” kavramı altında değerlendirildiği dile getirilip ilk nesillerin tatbikatının öneminden bahsedilmiştir. Makalede günlük hayatta ve ibadet esnasında kadının örtülmesi meselesi üzerine yoğunlaşıldığı ifade edilmiştir.⁴⁵²

⁴⁵² İsmail Hakkı Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, *İslâmiyât* 4/2 (2001), 53.

“Cahiliye Kadınında Örtünme” başlığında, o dönemde daha çok baş ve yüz örtüsünün dikkat çektiği belirtilmiştir. Cahiliyede başı açık kadınların olduğu gibi kapalı kadınların da bulunduğu, savaşlarda esir düşecek olan hür kadınların kendilerine tenezzül edilmesin diye yüzlerini (ve başlarını) açtıkları betimlenmiştir.⁴⁵³ Cahiliye döneminde kadınların örtü kullandığıyla ilgili haberlerin olduğu nakledilmiştir. O dönemde baş ve yüz örtüsü kullanmanın yanı sıra güzelliğin teşhir edilmesi için yüzünü, boynunu, gerdanını ve kollarını sürekli açan kadınların da bulunduğu ve Kur’ân’da bu hususun yer aldığı ifade edilmiştir.⁴⁵⁴ Yüzünü örtmeyen kadınlara İslâmî dönemde de rastlandığı belirtilmiştir.⁴⁵⁵ “Rivayetlerde Adı Sık Geçen Kadın Giysileri” başlığında ise kadınların başörtüleri dört, elbiseleri ise dokuz farklı şekilde ele alınmıştır.⁴⁵⁶

“Kur’ân’da Örtünme ile İlgili Âyetler” başlığına gelince ise, Kur’ân’ın kadının örtünmesi hususunda önemli uyarılarda bulunduğu ve kadın kıyafetlerine bir yenilik getirmediği belirtilmiştir. Kadınların mevcut kıyafetlerine dikkat ederek iffetlerini korumaları gerektiği ve cahiliyede bazı giyim alışkanlıklarından vazgeçmeleri gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁵⁷ Ahzâb sûresi 33. âyet ve 59. âyetlerde nelerin üzerinde durulduğu dile getirilmiş ve buna göre Mü’min hanımların dışarı çıkmadan “Cilbâblarını üzerlerine alacaklardır” emrine binâen hareket etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ahzâb sûresinin 53. âyetinde vurgulanan Hz. Peygamber’in eşlerinden bir şey istenirken hicâb arkasından istenmesi emrinin hangi amaca matuf olduğu hususu üzerinde durulmuştur. Nûr sûresinin 31. âyetine bakıldığında ise cahiliye döneminde başörtüsünün varlığına işaret ettiği vurgulanmıştır. Nûr sûresi 60. âyete binaen ise cinsel cazibesi kalmayan yaşlı kadınların vücutlarının ziynet kapsamında düşünülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁵⁸

“Örtünmeyle İlgili Âyetlerin Tefsiri Mahiyetinde Varid Olan Haberler” başlığında ise, Nûr 31. âyet ve Ahzâb 59. âyet nazil olunca Ensâr hanımlarının yaptıklarına dair haberlere yer verilmiştir. Nûr sûresindeki “Görünen kısımları hariç, ziynetlerini göstermesinler”⁴⁵⁹

⁴⁵³ Ahmed Muhammed el-Hûfî, *el-Mer’e fi’ş-Şi’r el-Arabî* (Kahire: Dâru’l Maârif, 1977), 369-373.

⁴⁵⁴ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 54.

⁴⁵⁵ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 54-55; el-Ahzâb 33/33.

⁴⁵⁶ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 55.

⁴⁵⁷ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 56.

⁴⁵⁸ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 56-57.

⁴⁵⁹ en-Nûr 24/31.

hitabındaki görünen kısımlardaki maksadın da Hz. Âişe ve İbn Abbâs'a göre, yüz ve eller olduğu⁴⁶⁰ ve bu görüşün dayandırıldığı rivayet üzerinde durulmuştur.⁴⁶¹

“Gündelik Hayatta Kadının Örtünmesi” başlığına geldiğimizde, ilk olarak hür kadınlar ele alınarak onların gündelik hayatta başlarını ve ziynet yerlerini örttükleri nakledilmiştir. Hz. Âişe'nin ince başörtüsünü maksada uygun görmediği kanaati üzerinde durulmuştur. Akabinde kadınların yabancı erkeklerin yanına başörtüsüz çıkmadıklarını; fakat tesettüre uygun olduğunda bir arada bulunmalarının sakıncası olmadığını ifade eden rivayet nakledilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminde bazı kadınların yüzlerini örttüklerine dair rivayetlere de yer verilmiştir. Hür kadınlarla ilgili olarak onların başlarını başörtüsü (hımâr) kullanmadan da örtebilecekleri Hz. Âişe'nin İfk hâdisesi çerçevesinde izah edilmiştir. Bu bağlamda Hz. Âişe'nin “Konakladığı yerde kendisini uyur vaziyette bulan Safvân b. Mu'attıl'ı görür görmez cilbâbıyla yüzünü örttüğü” rivâyeti⁴⁶² kaydedilmiş, rivâyetten cilbâbıyla başını ve yüzünü örttüğünün anlaşıldığı vurgulanmıştır.⁴⁶³

“Günlük Hayatta Cariyelerin Örtünmesi” başlığında ise, Medine toplumunda cariyelerin, hür kadınlardan farklı kıyafet giymesinin bir gelenek olduğu, hatta bazı haberlerde de zaruret olduğunun anlaşıldığı dile getirilmiştir. Bir rivayette de Hz. Ömer'in örtülü bir cariyeyi hürlere benzemesinden dolayı dövdüğü nakledilmiştir.⁴⁶⁴ Rivayetlere bakıldığında cariyeleri giyim olarak hür kadınlardan ayıran özelliğin başörtüsü ve cilbâb kullanmamaları olduğu üzerinde durulmuştur.⁴⁶⁵

“İbadet Hayatında Hür Kadınların Örtünmesi” başlığına gelindiğinde ise, Kur'an'da kadının örtünmesinin iffetli kalmak ve başkalarınca rahatsız edilmemek esasına dayandığı vurgulanmıştır.⁴⁶⁶ Hür kadınların namaz kıyafetlerinin; başörtüsü (hımâr), entari/gömlek (dıra') ve etek (izâr) olduğu ve eğer entari ayak topuklarını örtüyorsa sadece başörtüsü ve entariyle namaz kılınabileceği Ümmü Seleme'nin kendisine sorulan bir soruya cevap niteliğinde verdiği ve onun da bunu Rasûlullâh'tan öğrendiği rivayetiyle

⁴⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1989), 2/134.

⁴⁶¹ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 58.

⁴⁶² Buhârî, “Tefsîru sûreti'n-nûr”, 6.

⁴⁶³ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 58-60.

⁴⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, 2/231.

⁴⁶⁵ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 61-62.

⁴⁶⁶ İmam Mâlik, “Libas”, 6; Ebû Dâvûd, “Libas”, 40.

izah edilmiştir.⁴⁶⁷ Hz. Âişe'den; “Hz. Peygamber’le sabah namazına katılan kadınların, mırıltıları (kalın dış giysileri) içinde namazlarını kıldıkları ve evlerine dönerlerken kimsenin onları tanımadığı” rivayetine⁴⁶⁸ ve “Hz. Âişe’nin, Hz. Peygamberle birlikte ihramlı oldukları bir esnada yanlarından binekli insanlar geçerken, elbisesiyle (cilibâb) yüzlerini kapattıkları, onlar geçince açtıkları” rivayetine yer verilmiştir.⁴⁶⁹

“İbadet Hayatında Cariyelerin Örtünmesi” başlığında ise hürle evlenen cariyenin hür statüsüne yaklaştığı ve başörtülü namaz kılması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda Hasen el-Basrî’nin (ö. 110/728), bir köle ya da hürle evlenen cariyenin durumuna gelince başını örtmesini gerekli gördüğü ve evlenmeye veya efendisiyle beraber olmayan cariyenin ise başörtü kullanmasını gerekli görmediği nakledilmiştir.⁴⁷⁰ Her ne kadar çelişkili ifadeler bulunsa da bilhassa evli cariyelerin başlarını örtmeleri gerektiği yönünde eğilimde artış olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷¹

“Kölenin Sahibesinin Saçına Bakması” başlığına gelindiğinde ise, gelen haberlerin büyük kısmının, kölenin, sahibesinin saçlarına bakabileceği yönünde olduğu belirtilmiş, fakat tam tersi olan düşüncenin de benimsendiği ifade edilerek bu husus haberlerle desteklenmiştir.⁴⁷² Sonuç ve değerlendirme kısmında ise, konu on iki madde halinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yeryüzünde insanoğlunun giyim kuşamının birçok etkenle değişkenlik gösterdiği belirtilmiş ve kadın giyiminin de bu husustan ayrı olmadığı ifade edilmiştir. İslâm’ın bir kıyafet düzenlemesi yaptığı dile getirilmiştir. Cahiliye döneminde de ziynetlerini açan-kapatan, başlarını açan-kapatan insanlar olduğu betimlenmiştir. Cariyelerin başları açık ve cilibâbsız dolaşmalarının esas olduğu ifade edilmiştir. Bazı sebeplerden dolayı bazı cariyelerin de hür kadınlar gibi giyinmek istedikleri belirtilmiştir. Cariyelerin başı açık namaz kılabileceği, ilk nesillerin amaçlarının Kur’an’ın iffetli Mü’min idealini gerçekleştirme amacı taşıdığı vurgulanmıştır. Örtünmeyi dini bir gereklilik olarak gören Mü’min hanımların Kur’ân’dan, Sünnetten ve geçmiş uygulamalardan yeteri kadar dayanakları olduğu vurgulanmıştır. Kadını bir fitne unsuru görüp, toplumdaki bütün olumsuzlukları onlara

⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 84; Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 63.

⁴⁶⁸ Buhârî, “Salât”, 13.

⁴⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 34.

⁴⁷⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannaf*, 3/134.

⁴⁷¹ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 65.

⁴⁷² Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 66-67.

yıkan anlayışın örtünme konusunda da ifrata gittiği ve ilk dönemdeki esneklikleri bile göz ardı ettikleri belirtilmiştir.⁴⁷³

İsmail Hakkı Ünal çalışmada, hadislere göre kadının örtünmesi meselesini Cahiliye dönemi-İslâmî dönem, cariye-hür kadın merkezinde karşılaştırmalı bir yöntemle ele almıştır. İslâm'da kadının örtünmesini Cahiliye dönemi ve İslâmî dönemdeki uygulamalarla karşılaştırarak inceler. Çalışma, Kur'an ve Hadis'lerdeki örtünme ile ilgili hükümleri değerlendirir ve bu uygulamaların iffet ve saygıyı koruma amacını güttüğünü vurgular. Ayrıca, rivayetler aracılığıyla örtünme biçimleri ve ilk nesillerin uygulamaları ele alınarak, dinî ve sosyal boyutları üzerinden bir analiz yapılmıştır.

1.3.3.3.3. “Hz. Muhammed (s.a.s) ve Tıp” Adlı Makalesi

Makalenin giriş kısmında Peygamberlerden bazılarının dünyada yaşarken görmedikleri hürmeti öldükten sonra yüceltilmeleriyle gördüklerine temas edilmiş, bu Peygamberlere örnekler verilmiştir. Akabinde Hz. Peygamber'in hem cahiliyede hem de Mekke yıllarında bir karizmasının olmadığı, onun Medine'ye hicretten sonra karizmatik bir şahsiyete dönüştüğü, bu bağlamda hiçbir Peygambere nasip olmayan bir mazhariyetle hayattayken ilâhî mesajının önce Arap Yarımadası'nda, hicretin dokuzuncu yılında ise davet mektuplarıyla tüm dünyada yayıldığı vurgulanmıştır.⁴⁷⁴ Hz. Peygamber'in böylesi bir hürmet görmesinin kaynağının Allah Teâlâ olduğu belirtilmiş ve ona risalet görevi verilmeseydi Mekkeliler arasında el-Emin oluşuyla saygı duyulan bir insan olarak hayatını idame ettireceğine temas edilmiştir. İlk dönemde yazılan siyer ve tarih kaynaklarında Hz. Peygamber'in hayatının sonraki kaynaklara nazaran daha sade yazıldığı belirtilmiş ve diğer İslami kaynaklarda yer alan Hz. Muhammed ile ilgili mucizelerin Kur'an-ı Kerim'de yer almadığının altı çizilmiştir.⁴⁷⁵

“Tıbb-ı Nebvî” başlığı altında ise “Tıbbu'n-Nebî” (Peygamber'in tıbbı) veya “et-Tıbbu'n-Nebvî” (Nebvî tıp) olarak adlandırılan kavramların Hz. Peygamber'den nakledilen sağlığın korunması ve hastalıkların tedavisiyle ilgili söz ve tatbikatların genel adı olduğu belirtilmiştir. İnsan hayatının korunmasının öneminden dolayı sağlığın insanlık tarihi boyunca ilgi gördüğüne değinilmiş ve bütün Peygamberlerin hem kendi

⁴⁷³ Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, 68.

⁴⁷⁴ İsmail Hakkı Ünal, “Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp”, *Diyanet İlmî Dergi* Hz. Muhammed özel sayı (2000), 181-190.

⁴⁷⁵ Ünal, “Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp”, 182.

hem de diğer insanların sağlıklarıyla ilgilendiklerine vurgu yapılmış ve bu bağlamda Hz. Peygamberle ilgili örnekler verilmiştir.⁴⁷⁶ Hz. Peygamber'in tabipliğiyle ün salan insanlara değer verdiği üzerinde durulmuştur. Akabinde de Hz. Peygamber'den rivayet edilen tıbbî hadisler ele alınmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in hem kendi sağlığıyla hem de sahâbenin sağlığıyla yakinen ilgilendiği ve kendi döneminin bütün tedavi yöntemlerine başvurarak gerekli ilaçları kullandığı ve kullanılmasını tavsiye ettiği belirtilmiştir. Rasûlullâh'ın (s.a.s) "çeşitli rahatsızlıklarında defalarca kan aldırıldığı ve başkalarına da bunu tavsiye ettiği nakledilmiştir."⁴⁷⁷ Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemin tıbbî bilgisine dayanarak birçok hastalık için farklı ilaçlar ve tedavi yöntemlerini tavsiye ettiğine dair rivâyetlerin bilhassa "Kitabu't-tıb" içinde yer aldığına vurgu yapılmıştır. Bütün bu tavsiyelerin kaynağı hususunda geçmişte ve günümüzde farklı yorumların yapıldığına temas edilmiştir.⁴⁷⁸

"Tıbb-ı Nebevî'nin Kaynağı" başlığında ise Hz. Peygamber'in hastalıklar karşısında elini kolunu bağlayıp oturmadiğı, birtakım tedbirler aldığı belirtilmiş ve yaptığı tutum ve davranışların Kur'ân'a uygun olmasının yanı sıra insanın akıl ve tecrübesiyle de uyum arz ettiği vurgulanmıştır. Bu tedavi yöntemlerini birebir uygulamaktan ziyade, onun hastalıklar karşısında takınmış olduğu tavrın örneklik teşkil ettiği belirtilmiştir.⁴⁷⁹ Bu hususta hem önceki âlimlerin hem de modern dönemdeki âlimlerin görüşlerine değinilmiştir. Bu bağlamda İbrahim Canan'ın "Rasulullah her meselesinde vahye müsteniddir veya ikaz ve irşâd-ı ilahinin garantisi altındadır" dediği ve sahih rivayetlere dayanan Tıbb-ı Nebevî örneklerinin doğruluğunun tartışılmayacağı görüşünde olduğu vurgulanmıştır.⁴⁸⁰ Öte yandan Hz. Peygamber'den intikal eden bilgi ve tecrübeye dayanarak yapmış olduğu tavsiyelerin pratikte halk sağlığına faydalı olanların kabul edilebileceğinin, zararlı olanları Hz. Peygamber'den geliyor diye savunmanın Kur'ân ve Sünnetle bağdaşmayacağının altı çizilmiştir.⁴⁸¹ Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde tatbik edilen ve onun da tavsiye ettiği Tıbb-ı Nebevî olarak bilinen uygulamaların günümüzde geçerliliğini kaybettiği için yapılmamasının sünnete karşı olmakla

⁴⁷⁶ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 182.

⁴⁷⁷ Buhârî, "Tıb", 11-12, 7/14-15; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi'u's-şâhih, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Hacc", 45.

⁴⁷⁸ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 183.

⁴⁷⁹ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 185.

⁴⁸⁰ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 186.

⁴⁸¹ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 186.

bağdaştırılamayacağı vurgulanmıştır.⁴⁸² Akabinde sinek hadisine temas edilmiş, hadis beş hususta ele alınmıştır. Sineğin kanadıyla ilgili rivayete istinaden sahih olması halinde onda bir hikmet arayıp tavsiyeyi aynen uygulamanın Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olmadığı vurgulanmıştır. Aslolanın Hz. Peygamber'in maksadını bilip doğru anlayarak hareket etmek ve Sünnetin şekilcilikten ziyade maksat ve muhtevaya önem vermek olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸³ Bu bağlamda misvak kullanımının gayesine temas edilmiş, Hz. Peygamber'in diş temizliğine verdiği öneme atıf yapılmıştır. Bunun da günümüzde bilimsel gelişmeler sonucunda farklı araçlarla yapılmasının da son derece tabi olduğu belirtilmiştir. Misvağın bütün zamanlar için en uygun diş temizleme aracı olduğunu söylemenin ise biçimsel ve zahiri Sünnet anlayışının ifadesi olduğu dile getirilmiştir. Makalede ayrıca gelişmiş batı ülkelerinde yer alan, diş hastaneleri ve kapsamlı hastaneler ve konuyla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların yürütüldüğü fakülteler vasıtasıyla diş sağlığında büyük gelişmeler yaşanırken, İslâm dünyasında Hz. Peygamber'in Sünnetine uymanın hangi aracı kullanmakla olduğu şeklindeki tartışmaların onun sünnetinin amacını hiç anlamadığının bir göstergesi olduğuna vurgu yapılmıştır.⁴⁸⁴

Makalenin sonuç kısmında ise insanların Peygamberlere verilen yetki ve nitelikleri yetersiz görürcesine onları insan üstü vasıflarla donattıklarına temas edilmiştir. Hz. Muhammed'in de bundan fazlasıyla nasiplendiği belirtilmiş olup, Hasâis ve Delâil türü eserlerde pek çok örneğin bulunduğu vurgu yapılmıştır.⁴⁸⁵ Ayrıca Hz. Peygamber'in tıp, ziraat, ticaret ve askerlik gibi konularda en üstün bilgiye sahip olduğu ve insanlara örnek olduğu düşüncesinin hâkim olduğu vurgulanmıştır. Fakat Hz. Peygamber'in sahâbeyle zaman zaman istişare yaptığı hatta bazen kendi düşüncesinin hilâfına sahabenin görüşünü esas aldığı belirtilmiştir. Onun görevinin dini öğretmek olduğu ifade edilmiş, bize Kur'ân'ı ve kendi rehberliği olan Sünnetini bıraktığının altı çizilmiştir. Onun Sünnetinin özünü anlamanın esas olduğu, özü ihmal edip şekil ve teferruatın üzerinde tartışmanın da kendimizi aldatmak olduğu vurgulanmıştır.⁴⁸⁶

İsmail Hakkı Ünal, Tıbb-ı Nebevî'ye dair çalışmasında tahlili ve maksat merkezli bir yöntem benimseyerek, Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili sünnetini hem sahih kaynaklar doğrultusunda ele almış hem de bu sünnetin modern ilmi gelişmeler ışığında

⁴⁸² Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 187.

⁴⁸³ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 189.

⁴⁸⁴ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 190.

⁴⁸⁵ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 190.

⁴⁸⁶ Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", 190.

anlaşılmasına katkı sunmuştur. Ancak onun yaklaşımında esas olan, Tıbb-ı Nebevî'yi sadece maddî bir tedavi değil, aynı zamanda bir kulluk disiplini ve hikmet yüklü bir hayat tarzı olarak görmesidir. Bu yönüyle Ünal, sünnet-i seniyyeyi çağlar üstü bir rehber olarak değerlendirmekte ve onun hikmetini bugünün insanına yeniden hatırlatmayı amaçlamaktadır.

1.3.3.3.4. “Kur’ân’da Aile Kurumu”

Makalede ailenin insanlık tarihiyle yaşıt olduğu ve Hz. Âdem’in eşiyle birlikte bir aile oluşturduğu belirtilmiştir. Kadın ve erkeğin birbirlerine ilgisinin yaratılış gereği olduğu ve nesillerin devamına işaret ettiği nakledilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in bütün gayri-meşru ilişkileri yasakladığı, kendileriyle evlenmeleri yasak olan kişileri belirttiği ifade edilmiştir. Cahiliye toplumunda kadına değer atfedilmediği, fakat cahiliyede aile kurumunun geleneksel olarak devam ettiği vurgulanmıştır. Evlilik ve aile ile ilgili hukuki âyetlerin, indiği toplumun yapısını dikkate aldığını da göz önünde tutmak gerektiği dile getirilmiştir. Bu konudaki âyetlerin içeriğine göre ele alınacağı başlıklar halinde ele alınacağı serdedilmiştir.⁴⁸⁷

“Karı-Koca” başlığında erkeğin Arap toplumunda aileyi koruma ve geçimini sağlama görevinin olduğu ve bundan dolayı eşinden saygı ve bağlılık bekleme hakkının olduğu nakledilmiştir. Boşanma öncesi kadına karşı nasihat verme, onu yataklarından ayırma ve dövme gibi çözümlerin aşama aşama sunulduğu ifade edilmiştir. Bu çözümlerin Kur’ân’ın indiği toplumun yapısını göz önünde bulundurduğunu göstermesi bakımından önem arz ettiği belirtilmiştir. Günümüzde boşanma öncesinde de konuşup anlaşmak gerektiği, eğer olmuyorsa da anlaşmalı bir biçimde boşanmanın gerçekleştirilebileceği ve dayığa gerek olmadığı belirtilerek dayak yolunu savunanların Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in mesajını idrak edemedikleri belirtilmiştir. Kadına zorla mirasçı olma hususunun cahiliye toplumunun bir geleneği olduğu ve Kur’ân-ı Kerîm’in ise bu hususu müdahale ettiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁸

“Boşanma ve Boşama Yetkisi” başlığında boşamada erkeğin özne kadının ise nesne olduğuna temas edilmiştir. Erkeğe boşanma konusunda verilen hakkın suistimal edildiği örneklendirilmiştir. Kocanın üç boşamadan sonra eşine dönebilmesi için gereken hususlar

⁴⁸⁷ İsmail Hakkı Ünal, “Kur’ân’da Aile Kurumu”, *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (Haziran 2024), 7-9.

⁴⁸⁸ Ünal, “Kur’ân’da Aile Kurumu”, 9-10.

ele alınarak boşamanın keyfi bir iş olmadığına altı çizilmiştir. Erkeğin kadına eziyetinin söz konusu olmasından dolayı İslâm'da zihar uygulamasının geçersiz olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁹ Zihar yapan sahâbînin eşinin Hz. Peygamber'e bu durumu anlattığı rivayet nakledilmiştir. Erkeğin tek taraflı boşamasının yanında kadının da aldığı mehri veya fazlasını eşine vererek boşanma talep etmesinin de mümkün olduğu zikredilmiştir. Çalışmada lian uygulamasına atıf yapılmış, bu uygulamadan hemen sonra ya da hâkim kararıyla boşanmanın gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Boşanmadaki iddetin ardından barışmaların nasıl mümkün olacağı ele alınmıştır.⁴⁹⁰

“İddet” başlığında iddetin, boşanan veya eşi vefat eden kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süreyi ifade ettiği ve cahiliye döneminde bu sürenin bir yıl olduğu nakledilmiştir. İddet süresinin İslâm'da üç kurû' olduğu vurgulanmıştır. İddet beklemede esas olarak kadının hamile olup olmamasının belirleyici rol oynadığı ve kadının üç defa ard arda âdet görmesinin gerekliliği de o toplumdaki kabullerin dikkate alınmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. İddet süresince beklemenin eşlerin düşünüp durum değerlendirmesi yapmasına olanak sağladığına işaret edilmiştir.⁴⁹¹

“Çocuklar” başlığında cahiliyye döneminde Arap kabilelerinin diri diri kız çocuklarını gömme âdetinden bahsedilmiştir. Onların erkek çocuğu olduğundan sevindikleri, kız çocukları olduğunda ise acı bir haber almış gibi üzüldükleri nakledilmiştir. Fakirlik sebebiyle çocukların öldürülmesinin İslâm'da yasaklandığının altı çizilmiştir. Bir bebeğin tam emzirme süresinin iki yıl olduğu ve boşanma gibi durumlarda nasıl hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca anne-babanın çocuğunun gelişiminde etkin faktör olduğuna değinilmiştir. Hayırlı evlat için dua eden Peygamber örnekleri verilerek, hayırlı neslin önemine vurgu yapılmıştır.⁴⁹²

“Anne-Baba” başlığına gelince ise geçim korkusuyla evlatlarını öldürmeye varan ebeveynin Kur'ân'da ikaz edildiği, aynı zamanda ebeveynine saygıda kusur eden evlatların da uyarıldığı ifade edilmiştir. Evlatların ebeveynlerine karşı nasıl olmaları gerektiği hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.⁴⁹³

⁴⁸⁹ el-Mücâdele 58/1-4.

⁴⁹⁰ Ünal, “Kur'ân'da Aile Kurumu”, 11-14.

⁴⁹¹ Ünal, “Kur'ân'da Aile Kurumu”, 14-16.

⁴⁹² Ünal, “Kur'ân'da Aile Kurumu”, 17-18.

⁴⁹³ Ünal, “Kur'ân'da Aile Kurumu”, 19.

Sonuç kısmına gelince ise evlenmenin İslâm'da öneminden bahsedilmiştir. Mutlu bir aile yuvasının kurulmasında nelerin rol oynadığı ele alınmıştır. Şartları uygun olan ve geçerli mazeretleri bulunmayan gençlerin evlilikten kaçmalarının dinen uygun olmadığı belirtilmiştir. Evliliği arka plana itmemek gerektiği hem eşleri hem de çocukları güvenli bir şekilde muhafaza edebilecek yerin aile olduğunun altı çizilmiştir.⁴⁹⁴

İsmail Hakkı Ünal, aile kurumunu tarihsel ve ahlaki bir zeminde incelemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği toplumsal bağlamı dikkate alarak âyetleri açıklayan Ünal, özellikle cahiliye dönemi uygulamalarıyla İslâm'ın getirdiği düzenlemeleri mukayeseli olarak ele almıştır. Tahlillerinde nass merkezli bir yöntem izler, âyetlerin lafzî ve bağlamsal anlamlarını dikkate alarak aile bireylerinin hak ve sorumluluklarını ortaya koymuştur. Ünal'ın metodolojisi hem Kur'ân'ın doğrudan beyanlarını hem de bu beyanların uygulandığı sosyo-kültürel zemini göz önünde bulundurarak ahlaki ve hukuki bir bütünlük içerisinde meselelere yaklaşmayı esas almıştır.

1.3.3.3.5. “Kur'ân ve Sünnet Verileri Işığında Aile”

Çalışmada öncelikli olarak aile kurumunun Hz. Âdem'le başlamasından dolayı insanlık tarihiyle yaşıt olduğu nakledilmiştir. İnsanın kadın ve erkek şeklinde iki farklı cinsten yaratılmasının ve birbirlerine ilgi duymalarının nesillerinin devamını ve toplumsal kaynaşmayı sağladığı vurgulanmıştır. Allah Teâlâ'nın bekarların evlendirilmesini emrettiği ve Hz. Peygamber'in de gücü yetenlerin evlenmelerini tavsiye ettiği ifade edilmiştir. Dinimizin evlilik gibi ciddi bir müessesede son kararı kişilerin iradelerine bıraktığının altı çizilmiştir. Evliliğin aynı zamanda iffeti koruyacağı serdedilmiştir. Karı kocanın birer amir memur ilişkisi değil de dost ilişkisi içinde olmalarının mutlu olmaya daha çok sevk edeceğine atıf yapılmıştır. Kur'ân da evlilikte câhili âdetlerin yasaklandığı, bu bağlamda câhili bir gelenek olan zıharın yasaklandığı belirtilmiştir. Erkeğin eşiyle iyi geçinmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁴⁹⁵

Ebeveynin çocuklarına karşı tutum ve davranışlarında, onlara yaptıkları yardım ve desteklerde eşitliği elden bırakmamaları gerektiği betimlenmiştir. Dinimizin huzursuzluk ve geçimsizliğin had safhada olduğu ailelerde ise boşanmayı meşru gördüğü ve Hz. Peygamber'in ise boşamayı Allah Teâlâ'nın en sevmediği helâl olarak tanımladığı

⁴⁹⁴ Ünal, “Kur'ân'da Aile Kurumu”, 20.

⁴⁹⁵ İsmail Hakkı Ünal, “Kur'ân ve Sünnet Verileri Işığında Aile”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 12 (2011), 6-9.

nakledilmiştir.⁴⁹⁶ Boşanma yetkisinin sadece erkeğe verilmediği, âdil iki şahidin tanıklığıyla da boşanmanın gerçekleşeceğine işaret edilmiştir. Boşanmayla ilgili âyetlere bakıldığında farklı şekillerde boşanma seçeneklerini barındırmasının değişen şartlar ve zaman etkeni sebebiyle eşlerin haklarının en üst düzeyde korunması amacına matuf olduğunun altı çizilmiştir. Doğan çocuğun cinsiyetine göre sevinip şenlik yapan ya da onları diri diri toprağa gömen zihniyetin izlerinin silinmesi için Hz. Peygamber'in gösterdiği çabanın ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Geçim korkusuyla evladını öldüren anne-babalara ve anne-babasına iyi davranmayanlara yapılan uyarılara temas edilmiştir. Allah Teâlâ'ya itaatten sonra anne-babaya iyi davranmanın emredildiği nakledilmiştir.⁴⁹⁷

Sonuç kısmında ailenin geniş bir toplumsal yapı olduğu ele alınmıştır. Kişilerin doğal ve manevi gelişimlerini en uygun bir biçimde aile ortamında gerçekleştiği serdedilmiştir. Ailede eşlerin hem cinsel ihtiyaçlarını hem de maddî ve manevi birçok ihtiyacının giderildiğinin altı çizilmiştir. İnsanın kişilik özelliklerinin aile ortamında geliştiği ifade edilmiştir. Bunun gibi birçok sebepten ötürü İslâm'ın aileye büyük bir önem atfettiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in eşleriyle ve çocuklarıyla münasebetlerinin Mü'minler için büyük bir örneklik teşkil ettiği vurgulanmıştır.⁴⁹⁸

Makalede İslâm'da ailenin önemi, anne babanın evlatlara muamelesi ve evlatların da anne babalarına karşı muameleleri ele alınmıştır. İslâm'ın evlilikte olduğu gibi boşanmada da hak ve hukuktan yana olduğu nakledilmiştir. Bir önceki makale ve bu makalede karı-kocanın evlenirken de özgür iradeleriyle evlenmeleri, boşanırken de özgür iradeleriyle boşanmaları gerektiği ifade edilmiştir. Çalışmada İsmail Hakkı Ünal tahlili bir yöntem kullanmış, aile kurumunun toplumsal hayattaki ehemmiyeti âyetler ve hadisler çerçevesinde izah edilmiştir. Aile, evlilik, boşanma ve ebeveyn-evlat ilişkilerini ilmi çerçevede yorumlamıştır.

⁴⁹⁶ Ebû Dâvûd, "Talâk", 3.

⁴⁹⁷ Ünal, "Kur'ân ve Sünnet Verileri Işığında Aile", 8; el-İsra 17/23.

⁴⁹⁸ Ünal, "Kur'ân ve Sünnet Verileri Işığında Aile", 9.

1.3.3.4. İslâm Kültürüne Dair Makaleleri

1.3.3.4.1. “İspanya Arapları ve İslâm: Doğu Araplarıyla Mukayeseli

Olarak, İspanya Araplarının İslâm’ın Tekamülündeki Yeri 1”

İsmail Hakkı Ünal’ın araştırma görevliliği yıllarında İslâmî Araştırmalar adlı derginin ilk sayısına yazdığı çeviri makalesidir. Makalede ilk olarak bu konunun başkaları tarafından ele alınsa da ele aldığı konular açısından diğerlerinden farklılık arz ettiğini belirtmiştir. Ignaz Goldziher’e ait “*A Spanyolarszagi arabok helye az İszlam fejlödese történeben, összchasonlitva a keleti “arabokeval”* isimli metnin orijinal halinin 1877’de Budapeşte’de yayınlanan bir hitabe olduğu dile getirilmiştir.⁴⁹⁹

Makalede Orta çağda yaşayan İspanya Arapları’nın diğer Müslümanlardan genel kültür olarak daha üstün oldukları ifade edilmiştir. Avrupa’nın Endülüs Arapları’ndan çok şey aldığı, fakat onların kültür özünü zenginleştirmeleri açısından bir şey katmadığı betimlenmiştir. Kültür tarihine ait en sağlam kaynaklardan birisini kelime bilgisinin teşkil ettiği vurgulanmış, bu bağlamda bu kültürlerarası etkileşimin izlerinin Avrupa lügatındaki etkileşime bakılarak tespit edilebileceğine temas edilmiş, Arap lügatında İspanya ve Sicilya kökenli kelimelerin çok az sayıda olduğuna değinilmiştir.⁵⁰⁰ Avrupa dillerinden Arapça’ya geçen kelimelerin sadece bir lehçede kullanıldığına, onlardan öğrenilen bilgilerin Araplar tarafından yabancı isimleri atılarak ana dilleriyle ifade edildiğine ve Arapça’dan Avrupa dillerine geçen kelimelerin onların büyük kesimine hitap ettiğine vurgu yapılmıştır. Avrupa dillerinde bulunan Arapça kelimeler hakkında birçok filolojik eser yazıldığı betimlenmiştir. Konu tarihi veriler ışığında izah edilmiştir. Müellif tarih metodolojisini kullanmıştır. Arapça’ya sonradan giren kelimelerin bu dile nasıl girdiği hususu izah edilmiş, kullanılan kelimelerin kökenlerine temas edilmiştir.⁵⁰¹ Müellif Avrupa dillerinden direkt ödünç almaların İspanya Arapları’nın son derece nadir olduğunu dile getirmiştir. İspanya Arapları’nın Avrupa kültürünün tekamülüne direkt etkide bulunduğu ve direkt etkide bulunamayan Asyalı ve Afrikalı akrabalarından daha mümtaz konumda bulundukları belirtilmiştir. Aynı zamanda Ârâmice ve Farsça kelimelerin Arapça’ya nüfuz ettiği, hatta Farsça’dan nüfuz eden bazı kelimelerin Arap

⁴⁹⁹ Ignaz Goldziher, “İspanya Arapları ve İslâm, Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm’ın Tekâmülündeki Yeri 1”, çev. İsmail Hakkı Ünal, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Temmuz 1986), 80.

⁵⁰⁰ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 80-81.

⁵⁰¹ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 82-83.

filologları tarafından dahi Farsça kökenli olduğuna inanamayacağı seviyede dilin ayrılmaz parçası haline geldiğine vurgu yapılmıştır.⁵⁰²

Makalenin ikinci kısmında ise, Araplar'ın Endülüs Arapları üzerindeki bu izafi üstünlüklerine değinmediklerinden yakınılmıştır. Batı İslâm'ının kendini Doğu İslâm'ından ayırt ettiğine değinilmiştir. Batı İslâm'ında “burnus” giyim tarzının benimsendiği, Mağribî lehçesinin konuşulup, yazıldığı ve kendilerine özgü deyim ve ifade biçimlerinin bulunduğu serdedilmiştir. Hollandalı âlimlerin Arap dilinin edebi kısmı üzerine yaptıkları araştırmalar sonucunda Doğu ve Batı Arapçası arasına hala kalın bir duvar çekmenin mümkün olduğunu dile getirdikleri belirtilmiştir.⁵⁰³ Aynı zamanda sosyal geleneklerinin de farklılık arz ettiğine, Doğu Araplarının, Batı Arapları kadar korunamadığına, isimlerinin sonlarına şatafatlı selamlama formülleri ve “din” ile biten ta'zim sıfatları eklediklerine temas edilmiştir.⁵⁰⁴ İbn Havkal'ın Batı ve Doğu Arap tabiatı hakkında “Onların ülkelerinde gezen herhangi biri, Doğu'da olduğu kadar çok günahkarlığa çirkin davranışlara ve dinsizliğe rastlayamaz”.⁵⁰⁵ dediği vurgulanmıştır. Müslümanların kıyafetlerinin mitolojik devirlerden itibaren hiçbir değişiklik geçirmediği, bu konuda sabit ve istikrarlı olduğu iddiasına işaret edilmiştir.⁵⁰⁶ Çalışmada kıyafetlerle ilgili değişimlerden bahsedilip bu iddia çürütülmeye çalışılmıştır. Âlimlerden bazılarının halk gibi giyindiği, bazılarının farklı giyim tarzına sahip olduğu belirtilmiş, bu bağlamda seyyid ve şeriflerin giyim tarzlarına değinilmiştir.⁵⁰⁷

İkinci bölümde ise umumiyetle bütün mezheplerin kabul ettiği gibi İslâm akaidi ve fıkhnın dinin iki esas kaynağı olan Kitap ve Sünnete dayandığı, bazılarının buna icmâyı da dahil ettiği, ilk iki kaynağın esasını Allah'ın değişmez iradesinin ve O'ndan vahiy alan Peygamber'in öğretisi ve aksiyonunun teşkil ettiği, üçüncü kaynakta ise beşer düşüncesine salahiyat sağlandığı ve dört Sünnî imamın re'ylerinin ittifakıyla oluşturulduğuna vurgu yapılmıştır. Dördüncü kaynak olarak ise kıyas gösterilip, burada da serbest düşünceye dar bir alan bırakıldığı, sadece hadislerle ve bid'atleri redde dayalı bir tutumun hâkim olduğu vurgulanmıştır.⁵⁰⁸ Fıkıh ekollerinin kuruluşu çerçevesinde

⁵⁰² Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 84.

⁵⁰³ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 85.

⁵⁰⁴ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 87.

⁵⁰⁵ İbn Havkal, *Kitâb al-Masâlik wa'l-Mamâlik*, 2., çev. Ahmet Demirtaş (İstanbul: Tercüme Yayınları, 1990), 87.

⁵⁰⁶ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 88.

⁵⁰⁷ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 89.

⁵⁰⁸ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 1”, 91.

re'yci olan düşüncenin katı hadisçiliğe karşı tepkisine, dört mezhep ve kurucularına değinilmiştir. Dört mezhebin birbirinden genel olarak farklarına vurgu yapılmıştır. Hadislere böylesine bağlı olunan bir zamanda doğuşundan sonra geniş bir yayılım gösteren Hanefî mezhebini takdir etmek gerektiği dile getirilmiştir. Eski İslâm âlimlerinin hadis karşıtı eğilim hakkında söyledikleri sözlere yer verilmiştir. Re'ye karşı en şiddetli düşmanlık gösterenlerden birinin de Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) olduğu ve zayıf hadisin re'ye tercih edilmesi gerektiğini savunduğu ifade edilmiştir.⁵⁰⁹

Doğu İslâm'ında daha çok Hanefî ve Şafî mezheplerinin ekseriyette yaygın olduğu, Batı İslâm'ında ise ekseriyetle Mâlikî mezhebinin benimsendiği ele alınmış ve diğer bölgelerde mezhep yoğunluğuna değinilmiştir.⁵¹⁰ Doğu bölgesinin liberalizmi temsil ettiği betimlenmiştir. Hanefî mezhebinin düşünce ve görüşlere daha açık olduğuna, Mâlikî mezhebinin ise bu hususta katı bir tutum sergilediğine vurgu yapılmıştır.⁵¹¹

Bir Müslümanla Gayr-i Müslim'in aynı haklara sahip olamayacağını kabul eden İslâm âlimlerinin yanı sıra, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Müslümanın ve Gayr-i Müslim'in kanını ve canını aynı değerde gördüğü üzerinde durulmuştur. Gayr-i Müslimler'in Hicaz'da kalıp kalamayacağı hususunda Ebû Hanîfe'nin müsamahakâr davrandığı ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ise bu hususta müsamahakâr olmadığı belirtilmiştir.⁵¹² İslâm Devleti'nde Gayr-i Müslimlerin kendi aralarındaki davalarına Gayr-i Müslim bir hâkimin bakabileceği görüşünü Ebû Hanîfe'nin benimsediği ifade edilmiştir. Mâlikî mezhebinde evlilik durumunda kadınların baba veya vekillerinden izin alması gerektiği şart olarak görüldüğü, Hanefî mezhebinde ise kadının kendi malına tasarruf hakkı elde etme yetkisine ulaşınca kendi seçimine göre evlilik yapabileceği, ancak kendi denginin altında biriyle evlenmek istediğinde velisinin buna itiraz edebileceği dile getirilmiştir. Ebû Hanîfe'nin İslam toplumunda Acem unsurların da çok önemli bir parçayı teşkil ettiğine önem atfeden tek Müslüman mezhep imamı olduğu vurgulanmıştır.⁵¹³

Ebû Hanîfe'nin Arapça bilmeyen kişinin Fatiha'yı kendi ana diliyle okuyabileceği bu bağlamda kişinin kendi serbest seçimine bıraktığı ve namazda söylenen "Allahu Ekber" lafzında sadece "Ekber" lafzının eş anlamlılarıyla değiştirilmesinin namazı

⁵⁰⁹ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 91.

⁵¹⁰ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 92.

⁵¹¹ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 93.

⁵¹² Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 94.

⁵¹³ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 95.

bozmayacağını dile getirdiğine temas edilmiştir. Çalışmada Hanefî mezhebinde namazı bozup Mâlikî mezhebinde namazı bozmayan hususlar ele alınmış, bilhassa namazda bir metinden Kur'ân âyetlerinin okunmasına değinilerek Hanefî mezhebinde bu durumun namazı geçersiz kılacağı belirtilmiştir.⁵¹⁴ Ayrıca Ebû Hanîfe'nin kendine has özelliklerinden birisinin de birkaç namazın cem'ine karşı olduğu ve intihar edenin cenaze namazının kılınmasında müsamaha gösterdiği ve sadece onun ruhsat verdiği üzerinde durulmuştur. Mâlikî mezhebinin şekilci eğiliminin hacda da devam ettiği; Kâbe'ye ve Hacerü'l-Esved'e gösterilen hususi hürmetin ve öpülmelerinin bunlardan bazıları olduğu ifade edilmiştir. Kâbe'nin ilk görülmesinde el kaldırılıp dua edilmesinin ve Hacer'ül-Esved'e de ibadette normal olarak icrâ edilen usulleri uygulamanın İmam Mâlik tarafından reddedildiğine atıf yapılmıştır.⁵¹⁵

Avrupa literatüründe tek bir mezhebin tedvin edilip, prensiplerinin açıklandığı ve bunun da pratik amaçlar doğrultusunda olduğu vurgulanmıştır. Doğu İslam'ında uygulanagelen Hanefî mezhebinin; tedrici bir tekâmül sürecinin olduğu ve liberal düşüncüyü temsil ettiği betimlenmiştir.⁵¹⁶ Hanbelî ve Mâlikî mezhebinin Hz. Peygamber'den son asra kadar olan, değişen şartlarla beraber herhangi bir uzlaşma ve uyuşmaya muhalif olduklarına; bid'atlerin her türlüüne karşı olduklarına değinilmiştir.⁵¹⁷

Çalışmada tasviri bir metot kullandığı anlaşılmaktadır. Olaylar tarihi veriler ışığında izah edilmiştir. İsmail Hakkı Ünal, makalesinde tarihsel veriler ve filolojik analizler kullanarak Ortaçağ İspanya Arapları'nın kültürel etkilerini ve Avrupa dillerine yansımalarını incelemiştir. Arapça'ya geçen kelimeler ve mezhep farklılıkları üzerinden, Doğu ve Batı Arapları arasındaki sosyal ve dini farkları ele almıştır. Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin liberal ve katı tutumlarını karşılaştırarak, dini pratiklerdeki değişim ve etkileşimleri tarihsel bir bağlamda değerlendirmiştir. Ünal, kültürel ve dini çeşitliliği anlamak için analitik bir yaklaşım sergilemiştir.

⁵¹⁴ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 96.

⁵¹⁵ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 97.

⁵¹⁶ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 98.

⁵¹⁷ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 1", 99.

1.3.3.4.2. “İspanya Arapları ve İslam: Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslam’ın Tekamülündeki Yeri 2”

Goldziher’in İspanya Arapları’na dair ikinci bir makalesinin tercümesi yapılmış, ilk makalenin devamı niteliğindedir. Makalenin üçüncü bölümünde bid’at problemleriyle insanların komik aşırılıklara gittiklerine değinilmiş, bu çerçevede tütün konusunun ele alınacağı vurgulanmıştır.⁵¹⁸ Bu çerçevede İslâm ülkelerine tütünlerin girişi tarihi veriler ışığında izah edilmiştir. İstanbul’da büyük çaplı hasara yol açan yangından sonra Sultan dördüncü Murad’ın saltanatında sigara içmenin yasaklandığı ve sipahilerin fitne çıkarmakla tehdit etmeleri sonucunda muhalefetin boyun eğdiği aktarılmıştır.⁵¹⁹ Çalışmada tütün içme hususunda Abdulganî en-Nablûsî’nin (ö. 1143/1731) bir risâlesine atıfta bulunulmuştur.⁵²⁰

Dördüncü bölümde ise Doğu’da liberal bir eğilim varken, Batı’da katı geleneksel anlayışın egemen olduğu hususu değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hadis ekolünün teşekkülü ele alınarak, bu ekole mensup olanların İspanya’ya göç ettiklerine ve orada da Mâlik b. Enes’in dini görüşlerine ve sosyal geleneklerine tabi olmayı devam ettirdiklerine temas edilmiştir. Bu görüşün müntesipleri yanında İslâm’ın liberal eğiliminin Irak’ta ortaya çıkmasının tesadüfî bir durum olmadığı, kozmopolitik yapının ve farklı problemlerin buna zemin teşkil ettiği fikri üzerinde durulmuştur.⁵²¹ Zahîrîler’in itikadî sisteminin ve Kur’ân yorumunun Mağrib’de ve bilhassa uzun bir süre hakimiyeti tesis edebildiği İspanya’da çok yaygın olduğunun aşıkâr olduğuna, Doğu’da İslâm’ın mensuplarını fetih yoluyla asimile ettiğine, Kuzey Afrika’da Berberîler’de ise dini konularda İslâm’ın akidelerine karşı uzlaşmaya meydan okumaya muktedir olmadıklarına değinilmiştir. Çalışmada ayrıca Bağdat ve Kurtuba hanedanlarının birbirlerine olan ileri seviye düşmanlığından bahsedilmiştir.⁵²²

Beşinci bölümde ise İspanya Arap Medeniyeti’nin sanat hayatının oldukça parlak olduğuna vurgu yapılmıştır. Halife İkinci Hakem’in ilme verdiği öneme binaen onun

⁵¹⁸ Ignaz Goldziher, “İspanya Arapları ve İslâm, Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm’ın Tekâmülündeki Yeri 2”, çev. İsmail Hakkı Ünal, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/2 (Temmuz 1986), 48.

⁵¹⁹ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 2”, 49.

⁵²⁰ Goldziher “İspanya Arapları ve İslam 2”, 49.

⁵²¹ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 2”, 52.

⁵²² Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 2”, 53-54.

yaptığı faaliyetlerden bahsedilmiştir.⁵²³ Doğu İslâm'ına hicri yedinci yüzyıla/miladi on üçüncü yüzyıla kadar hükmeden Emevîler'in güzel sanatlara karşı himayeleriyle, Abbasîler'in ise bununla beraber ilme teşvikleriyle tanındıkları belirtilmiştir. Halife Me'mun'un kadim Yunan geleneğinin felsefî ve ilmi eserlerini Arap literatürüne kazandırdığına değinilmiş ve onun bu girişimle yeni bir devir açtığına vurgu yapılmıştır. İslam felsefesinin ilk ve en meşhur temsilcilerinin Doğu İslâm'ında olduğu ve felsefe düşmanlarının öz olarak ya da kısmî miktarda Yunan felsefesinden etkilendikleri üzerinde durulmuştur.⁵²⁴ Hâcib b. Ebî Âmir'in İkinci Hakem'in yazdırdığı eserleri imha ettirerek halkın desteğini kazanmayı başardığına vurgu yapılmıştır. İspanya Arapları'nın felsefeye bakışlarının farklı ve verimsiz olduğu serdedilmiştir. Batı İslâm'ında felsefî faaliyetlerle uğraşan şahıslardan bazılarının kâfirlikle suçlandığı, Doğu İslâm'ında da felsefe karşıtı bir muhitin bulunduğu ve Doğu İslâm'ında felsefenin sembol şahsının da İbn Sina olduğu betimlenmiştir.⁵²⁵ Yunan felsefesinin Doğu İslâm'ı üzerinde olan etkilerinden söz edildiğinde sadece felsefî çalışmalar sonucu oluşan literatürün anlaşılmasında gerektiği, aynı zamanda bu felsefî ideolojinin ilahiyat ve dini mezheplere etkisinin göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir. İspanya'da Ehl-i Sünnet dışında mezhep bulunmazken, Doğu'da çok çeşitli mezhep ve görüşlerin bulunduğu dile getirilmiştir.⁵²⁶ Araplar'ın İranlılara verdiği önemi gösteren örneklere yer verilmiş, Abbasîler döneminde İranlılar'ın neseb ilminde Araplardan önde olduklarının, hatta Araplara kendi soy ilimlerini öğretecek seviyede olduklarının altı çizilmiştir. Doğu ve Batı İslâm'ının arasındaki farkların etnolojik teşekkül farklılığından kaynaklandığı vurgulanmıştır. İspanyol bir seyyahın Bağdat ziyareti ele alınarak 4/10. yüzyılda Bağdat'ta bulunan her çeşit düşünce, mezhep ve dine ait insanların bulunduğu ve felsefî olarak tartıştığı cemiyetlerin İspanya'da bulunmadığı üzerinde durulmuştur.⁵²⁷ Batılı müellifler, tasavvufun yanlış kullanıldığını ve suiistimal edildiğini belirtmiş ve onun teorik hareket noktasının da Batı İslâm'ında pek itibar görmediği dile getirilmiştir. Doğu İslâm'ında olan diğer hareketler gibi tasavvufun da Batı İslâm'ına Doğu'da sıkça vakit geçiren âlimler yoluyla geçtiğine ve bu âlimlerin Doğu fikriyatının Havarileri olduğuna vurgu

⁵²³ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 2", 54.

⁵²⁴ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 2", 55.

⁵²⁵ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 2", 56.

⁵²⁶ Bu görüşün kaynağı olarak Müslim'in Sahih'inde "Küfrün başı doğudadır." rivayeti ve yetmiş üç fırka hadisi rivayeti gösterilmiştir. Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 2", 57.

⁵²⁷ Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam 2", 58-59.

yapılmıştır. Doğu İslâm'ında tasavvufun, Batı İslâm'ında olduğu gibi Ehl-i Sünnet İslâm'ına muhalefet etmediği ifade edilmiştir.⁵²⁸

Son olarak Doğu ve Batı İslâm'ı karşılaştırılmış ve hem İslâmî ideolojinin gelişmesinde hem de dini düşünce tarihi ve entelektüel hayattaki mevkilerinin karşılaştırılmasında Doğu İslâm'ının daha işlevsel olduğu belirtilerek makale tamamlanmıştır.⁵²⁹

Makalede Goldziher'in görüşleri tasviri bir metotla tarihi veriler ışığında aktarılmıştır. İsmail Hakkı Ünal, makalesinde tarihsel ve filolojik metodolojiyi benimsemiştir. Çalışmasında, özellikle İspanya Arapları ve İslâm'ın tarihsel gelişimini ele alırken, dönemin sosyal, kültürel ve dini yapılarındaki değişimleri tarihsel veriler ışığında incelemiştir. Ünal, tarihsel olayları ve kültürel etkileşimleri betimleyerek, bunların dilsel ve dini geleneklere nasıl yansıdığını ortaya koymuştur. Ayrıca, felsefi düşünceler ve mezhepler arasındaki farklılıkları karşılaştırmalı bir yaklaşım ile değerlendirerek, konuyu hem Doğu hem de Batı İslâm'ı bağlamında ele almıştır. Ünal, metnin anlaşılabilirliğini artırmak için tasviri bir dil kullanarak olayları ve düşünsel akımları detaylı bir şekilde açıklamıştır.

1.3.3.4.3. “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Velî'nin Hadîs-i Erbaîn Şerhi”

Makalede İslam kültüründe kırk hadis geleneğinin öteden beri süregelen bir gelenek olduğu üzerinde durulmuştur.⁵³⁰ Bilhassa kırk hadis geleneğinin Hz. Peygamber'e isnad edilen zayıf bir rivayet olduğu belirtilmiştir.⁵³¹ Bu hususta “Ölümünden sonra kırk hadis bırakan kimse cennette benim arkadaşımdır”⁵³² rivayetinin esas alınan rivayetlerden birisi olduğu kaydedilmiştir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bu rivayetin sahih olmadığını belirtmiştir. Makalede İbnü'l- Cevzî'nin her ne kadar bu rivayetleri eleştirse de kendisinin de kırk hadis eseri yazdığı üzerinde durulmuştur.⁵³³ Bu rivayetlerin illetlerini bilmediği halde kırk hadis eseri te'lif eden birçok muhaddisin bulunduğu belirtilmiştir. Makalede

⁵²⁸ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 2”, 59.

⁵²⁹ Goldziher, “İspanya Arapları ve İslam 2”, 59-60.

⁵³⁰ İsmail Hakkı Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Velî'nin Hadîs-i Erbaîn Şerhi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 1999), 137.

⁵³¹ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 138.

⁵³² İbn Ebî Hâtim, *El-İlelû'l-Hadis*, thk. Abdürrahman b. Yahyâ el-Mu'allimi (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405/1985), 1/119-129.

⁵³³ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 139.

İbnu'l Cevzî'nin rivayetleri ele alırken bazı hususları göz ardı ettiği ve hataları bulunduğu vurgulanmıştır.⁵³⁴

Makalade kırk hadis yazmayı teşvik eden hadis rivayeti hakkında Nevevî'nin eserinin başında “Her ne kadar tariki çok olsa da hadis hafızlarının bu hadisin zayıflığı konusunda ittifak ettikleri”⁵³⁵ gerçeğini gizlemediğine temas edilmiştir.

Hadislerin rivayet edilmeye başlandığı hicri birinci asrın ortalarından itibaren uydurma rivayetlerin ortaya çıkmaya başladığı, Hz. Peygamber adına rivayetler uydurulduğu, bazılarının şan ve şöhet için Hz. Peygamber'e isnad ederek kendilerinden uydurdıkları haberleri rivayet ettiklerine dikkat çekilmiştir.⁵³⁶

Makalede kırk hadis ile ilgili rivayetlerin zayıf olduğu, hatta bazı âlimlerin o rivayete uydurma dedikleri vurgulanmıştır. Halk arasında şöhet kazanmış özlü sözlerle dahi sened uydurup onların hadis olarak lanse edildiği belirtilmiştir.⁵³⁷ Her ne kadar bu sözlerin hakikat payı olsa dahi Hz. Peygamber'e ait olmadığına temas edilmiştir. Bundan dolayı onun adına uydurulmuş sözlerin her ne kadar hakikati ihtiva etse de ona ait olamayacağı vurgulanmıştır. Bilhassa terğîb ve terhîb konularındaki rivayetler de bu uydurmaların oldukça yoğun olduğu ifade edilmiştir.⁵³⁸ Makalede kırk hadis ile ilgili rivayetlerin her ne kadar sahih olmasa da âlimlerin iyiliğe teşvik ve hayrı yaymak adına bu konuda eserler te'lif ettikleri belirtilmiştir.⁵³⁹

Makalede Şeyh Hâmid-i Velî'nin Kırk Hadis adlı eserine değinilmiştir. Şeyh Hamid-i Velî'nin Sühreverdîye tarikatının Ebheriyye koluna mensup olduğu, Hacı Bayram-ı Velî'nin mürşidi olduğu, Somuncu Baba olarak tanındığı ifade edilmiştir.⁵⁴⁰ Üç eserinin bulunduğu, bunlardan en önemlisinin “Şerh-i Hadîs-i Erbaîn” olduğu, bu eserin yedi yazmasının bulunduğu kaydedilmiştir.⁵⁴¹ Bu eserin tercüme edilerek basılan nüshasının Osman Hulusi Efendi'nin özel kütüphanesinde bulunduğu, bu eserin yalnızca hadisleri değil aynı zamanda Hasen b. Muhammed Ali ed-Dârendevî'nin şerhini de içerdiği,

⁵³⁴ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 139.

⁵³⁵ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Erbaun en-nebeviyye*, thk. Muhyiddin Mistû ve Mustafa Dib el-Bugâ (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1407/1987), 19-20.

⁵³⁶ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 140.

⁵³⁷ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 140.

⁵³⁸ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 140.

⁵³⁹ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 138.

⁵⁴⁰ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 140.

⁵⁴¹ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 141.

Dârendevî bazı rivayetleri şerh ederken Şeyh Hâmid ile farklı manalara işaret etmiştir. Şeyh Hâmid'in oğlu Yusuf Hakîkî'nin de bu esere şerh yazdığı, babasına yakınlığı ve düşüncelerine daha çok hâkim olması dolayısıyla onun şerhinin daha önem arz ettiği vurgulanmıştır.⁵⁴²

Makalede Şeyh Hâmid'in diğer kırk hadis müelliflerinin aksine eserine zayıf olan kırk hadis rivayetiyle başlamadığı vurgulanmıştır. Mutasavvıf kişiliğiyle bilinen müellifin diğer mutasavvıflar gibi hadis rivayetinde mütesahil olanlar arasında görülmemesi gerektiği belirtilmiştir. Onun, eserinde bulunan otuz altı hadis rivayetini Kütüb-i Sitte'den aldığına temas edilmiştir. Eserindeki Kırk hadisten altısının da kutsî hadis olduğu, eserinde zikrin önemine değinen rivayetlerin de yer aldığı kaydedilmiştir. Onun eserinin bazı yerlerinde tasavvuf erbâbı bireylerin anlayabileceği terimler kullandığı dile getirilmiştir. Onun kimi rivayetleri sadece tasavvufî olarak şerhettiği, onun hadis yorumlarının hikmetli sözler ve güzel benzetmeler ihtiva ettiği nakledilmiştir.⁵⁴³

Makale, kırk hadis geleneğini ve bu rivayetlerin zayıflığına dair eleştirileri incelemiştir. İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerin, sahih olmayan rivayetleri eleştirirken, iyiliği teşvik amacıyla kırk hadis eserleri yazdıklarını belirtmiştir. Ayrıca, Şeyh Hâmid-i Velî'nin eserinin Kütüb-i Sitte'den alıntılarla yazıldığını, zayıf rivayetlerden kaçındığını ve tasavvufî bir dil kullandığını vurgulamıştır.

1.3.3.4.4. “Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü”

Makalenin giriş kısmında, İslâm ulemasının yürüttüğü ilmi faaliyetlerde hem diğer kültürlerden faydalandıklarının hem de onların kültür ve medeniyetine katkıda bulunduklarının altı çizilmiştir. Osmanlı döneminde asırlar boyu rağbet edilen eserler arasında zikredilen ve Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılan, hatta okuna okuna ezberlenen Ahmedîyye kitabının müellifiyle beraber inceleneceği belirtilmiştir.⁵⁴⁴

Makalede “Ahmedî” ve “Kitâb-ı Mürşîd-i Pend-i Ahmedîyye” başlığında ilk olarak onun hayatı hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁴⁵ Akabinde eserde genel olarak ahlakî öğütlere, nasihatlere yer verildiği ve aruz vezniyle nazmedildiği belirtilmiştir. Eserde toplam seksen dört bahis bulunduğu, her bahse öğütle başlandığı ve sonrasında konuyla ilgili

⁵⁴² Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 142.

⁵⁴³ Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 143-146.

⁵⁴⁴ İsmail Hakkı Ünal, “Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü”, *İslâmiyât* 2/3 (1999), 197.

⁵⁴⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1971), 25.

hikâyeye geçildiği ifade edilmiştir. Eserin *Muhammediyye* tarzı eserlerden üç asır sonra yazıldığı ve büyük bir şöhrete ulaştığı vurgulanmıştır.⁵⁴⁶

“Ahmedî’nin Hadis Bilgisi” başlığında ise *Ahmediyye* adlı eserinde kullandığı rivayetler arasında altmış küsur uydurma rivayet olduğu belirtilmiştir. Onun uydurma rivayetlere yer vermesinin ise ilmi formasyon eksikliğiyle veya mutasavvıf olmasıyla açıklanabileceği ifade edilmiştir. Eserde birçok konudan bahsettiği ve abartılı hikayeler anlattığı dile getirilmiştir. Eserinde verdiği öğütlerle insanların dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmalarını amaç edindiğinin altı çizilmiştir. Ahmedî’nin bu manzumesiyle din adına pek çok hurafeyi insanların kafasına nakşettiğinin üzerinde durulmuştur.⁵⁴⁷

Eserde yer alan “Rivayetler” başlığında eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlandığı, eserde Hz. Peygamber ve Hz. Ali adına uydurulmuş rivayetlerin yer aldığı, beş vakit namazın önemi ve namını terk etmiş günahının büyüklüğü izah edilirken Hz. Peygamber’i hayali olarak konuşturduğu, fakat yaptığı kıyasın ne kadar yanlış olduğunun da farkına varamadığı vurgulanmıştır. Aile ve karı-koca hakkıyla ilgili bölümde, Hz. Peygamber’in sünnetiyle hiç uyuşmayan rivayetlerin onun ağzından aktarıldığı ve kızı Hz. Fatıma’nın da bunlara alet edildiği betimlenmiştir. Makalede *Ahmediyye* adlı eserinde manzum olarak verilen konular belirtilmiş, şiirde yer alan uydurma rivayetlere yer verilmiştir.⁵⁴⁸ Bu bağlamda kocasına itaatkâr hanımların ahvalinden bahsedilmiş ve isyankâr hanımların durumunun da yine Hz. Fatıma kanalıyla Hz. Peygamber’e anlattırıldığı serdedilmiştir.⁵⁴⁹ Çalışmada Hz. Peygamber’in hayatına dair hiçbir eserde yer almayan hayali olaylara yer verildiğine işaret edilmiştir. Ahmedî’nin ihanet bahsinde bahsettiği Ebû Cehîl’in Hz. Peygamber’e kazdığı kuyu olayının ilginç olduğu ifade edilmiştir. Kurtulmak için Hz. Peygamber’e iman edeceğini belirterek yanına çağırdığı, kurtulduktan sonra; “Sen sihirbazların üstadısın” diyerek küfründe devam ettiği vurgulanmıştır.⁵⁵⁰

Değerlendirme ve sonuç kısmına gelince ise kitabın dörtte birlik kısmının incelendiği ifade edilmiştir. Onun iyi niyetli olarak Hz. Peygamber adına uydurma rivayetleri eserine

⁵⁴⁶ Ünal, “Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, 198.

⁵⁴⁷ Ünal, “Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, 199-200.

⁵⁴⁸ Ünal, “Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, 201.

⁵⁴⁹ Ünal, “Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, 201-206.

⁵⁵⁰ Ünal, “Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, 206.

alsa da bunun mazur görülmeyeceği vurgulanmıştır. Bu eserdeki tüm uydurma rivayet ve hikayelerin müellif tarafından uydurulduğu iddiasında bulunulmadığını dile getirmiştir. Bu eserde kadınlar hakkında olumsuz kanaatler içeren rivayetlerin meşhur kaynaklarda yer aldığı, bu rivayetlerin ve kaynaklarının araştırılması gerektiği belirtilmiştir. Müellifimizin değindiği hususlardan birisi de Ahmedî gibi insanların halkı yanlış yöne sevk etmelerine ve bilhassa din gibi hassas bir alanı yanlış gelenek ve göreneklerin meşrulaştırılma aracı gibi kullanmalarına karşı çıkılmasıdır. Verilen bu tepkilerin de iyiliklere, iyi niyetlere ve güzelliklere karşı olmadığı; bilgisizlik, kötü niyete ve olumsuzluklara karşı olduğu vurgulanmıştır.⁵⁵¹ İsmail Hakkı Ünal çalışmada Hz. Peygamber'e atfedilen uydurma rivayetleri eleştirel bir yöntemle ele almış, Ahmedî tarzda yazılan eserdeki rivayetleri muhteva açısından tenkit etmiştir.

Makalede, Ahmedî'nin *Kitâb-ı Mürşîd-i Pend-i Ahmediyye* adlı eserindeki rivayetler incelenmiş, eserin halk arasında yaygınlaşmış olmasına rağmen birçok uydurma rivayet içerdiği vurgulanmıştır. Ahmedî'nin ilmî altyapı eksikliği ya da tasavvufi yaklaşımı sebebiyle bu rivayetleri kullanmış olabileceği belirtilmiştir. Özellikle kadınlarla ilgili olumsuz anlatıların ve Hz. Peygamber'e atfedilen hayali olayların eleştirildiği eserde, Ahmedî'nin iyi niyetle hareket ettiği, fakat bu durumun uydurma rivayet kullanımını mazur göstermeyeceği ifade edilmiştir. Ünal, dinin hurafelerle değil, sahih bilgiyle aktarılması gerektiğini vurgulamıştır.

1.3.3.4.5. “Bir Değişim Risâlesi: “Teşâdüfü’ş-Şer’i ve’z-Zemân...”

Makalede ilk olarak bu metnin yazılmasına vesile olan risâle ile ilk karşılaşma ve ardından da bu eserin içeriğinde bulunan konuya temas edilmiştir. İmamların taassupta olduğu on altı meselenin, Rusya'nın Kazan bölgesinde birbiriyle karşılaşan “Şeriat” ve “Zaman”ın arasında geçen soru-cevap diyalogu şeklinde ele alınan bir metin olduğu belirtilmiştir. Bu risâlenin Kazan Üniversitesi matbaasında 1904 yılında basıldığı, 24 sayfadan müteşekkil bir eser olduğu ve müellifinin de risâle sonunda Ş. H. kısaltmasıyla belirtildiği dile getirilmiştir.⁵⁵² Müellifimiz, bu eseri Türkçe'ye çevirme ihtiyacı duyduğunu, bu isim kısaltmasının da akademisyen bir arkadaşının çalışmalarıyla

⁵⁵¹ Ünal, “Ahmedî'nin Hadis Kültürü”, 207.

⁵⁵² İsmail Hakkı Ünal, “Bir Değişim Risâlesi: Teşâdüfü’ş-Şer’i ve’z-Zemân...”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (Mayıs 2019), 133.

Şakircan Hamîdî olduğunu, onun hayatına ve yazdığı eserlere dair daha tafsilatlı bilgilere fakültede doktora yapan öğrencisi sayesinde eriştiğini belirtmiştir.⁵⁵³

“Şakircan Hamîdî Kimdir?” başlığında onun hayatıyla ilgili ayrıntılara ulaşmanın biraz zorluğundan bahsedilmiş, kendi yazdığı tercüme-i hâinden hareketle hayatına dair malumat sunulmuştur. Şakircan Hamîdî’nin muallimlik ve imamlık yaptığına, 1907 yılında takvim kapağına yazdığı yazıda Kazaklarla ilgili yazısı sebep gösterilerek basın faaliyeti yapmasının yasaklandığına temas edilmiştir. Evine yapılan baskınlar, gönderildiği sürgün yerleri, kitaplığından el konulan kitapları ve eğitim verdiği öğrencileri ve açtığı okullar tek tek ele alınmıştır. Kendisi tarafından ele alınan özgeçmiş haricinde hayatına dair bilgi bulunmadığı ve vefat tarihinin de tam olarak ne zaman olduğunun tespit edilemediği belirtilmiştir.⁵⁵⁴

“Şakircan Hamîdî’nin Bazı Eserleri” başlığında onun muallim, imam, musahhih ve gazeteci olarak görev yaptığı belirtilmiştir. Otuz civarında dinî ve edebî eseri olduğu dile getirilmiş ve bunlardan basılanlardan on iki tanesi hakkında malumat sunulmuştur.⁵⁵⁵

“Kazan Bölgesinde “Ceditçilik” Hareketi ve Risâle’nin İçeriği” başlığında, risâlenin Kırım ve Kazan bölgelerinde dinde ve eğitimde yenileşme hareketinin aktif olduğu dönemde yazıldığı ve bu dönemin de “Ceditçilik” olarak anıldığı ifade edilmiştir.⁵⁵⁶

“19. yüzyılın sonlarında bir Türk maarif-kültür akımından başka bir şey olmayan ve Abdullah Battal Taymas’ın (1883-1969) “İlkokulları ıslah davranışı” şeklinde tanımladığı ceditçiliğin tafsilatlı bir şekilde anlatımı yapılarak ortaya çıkışına temas edilmiştir.⁵⁵⁷ Makalenin devamında ise Abdullah Battal Taymas’ın anlattığı eski usul eğitim ve yeni usul eğitimin genel özellikleri ele alınarak karşılaştırılmıştır. Kazan bölgesinde “Ceditçilik” düşüncesinin yayılmasında en önemli temsilcilerin din âlimleri oldukları, bu düşüncüyü eserlerine yansıttıkları, esasında dinde yenileşme fikrinin çok eskiye dayandığı ve köklü olduğu dile getirilmiştir.⁵⁵⁸ Risâlede “Zaman” ı konuşturan müellifin önce hangi konulara temas ettiği ve Müslüman halkın sık sık muhatap olduğu

⁵⁵³ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 133.

⁵⁵⁴ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 134-135.

⁵⁵⁵ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 136-137.

⁵⁵⁶ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 138.

⁵⁵⁷ Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966), 160.

⁵⁵⁸ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 137-139.

dini konularda mollaların gösterdikleri geleneksel anlayış ve taassubun ele alındığı betimlenmiştir. Şeriat dilinden verdiği cevapların onun kişilik özelliklerini, zihin yapısını gösterdiği ve onun yenilikçi ve değişimci bir yapıda olduğunu yansıttığı ifade edilmiştir. Çalıştığı farklı meslek gruplarında aktif ve mücadeleci biri olarak rol aldığı, yazdığı eserlerine bakıldığında da onun temayüz etmiş bir âlim kadar olmasa da sıradan bir molla olmadığı vurgulanmıştır. Bu risâleyle onun değişime ve yeniliklere açık biri olduğu betimlenmiştir. Değişen asır ve şartlar karşısında bazı din adamlarının yeniliklere karşı direncinin risâlede gösterilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. Risâlede müellifinin de belirttiği gibi “çalmalı” din adamlarının çıkarlarına binâen gösterdikleri yeniliklere karşı direncin sadece o bölge ve ülke ile sınırlı olmadığı, Türkiye’nin de içinde olduğu geniş Müslüman coğrafyasını da kapsadığı dillendirilmiştir. Bunların arasında ölenlerin arkasından yapılan devir ve rü’yet-i hilal tartışmalarının devam etmesinin bu uygulamaların devamına örnek teşkil ettiği belirtilmiştir.⁵⁵⁹ Risâlede aradan asır geçmesine rağmen her şey gelişip değişse de Müslümanların gündemindeki bazı konuların hala aynı olduğuna vurgu yapılmıştır.⁵⁶⁰

Müellifimiz, bu risâlenin orijinalinin Kazan Türkçesiyle ve Arap alfabesiyle yazıldığını, fakat kendisinin günümüz Türkçesi’ne çevirdiğini, risâlede bulunan âyet ve hadislerden alıntı yapılan kaynaklardan tespit edilebilenlerin dipnotla gösterildiğini ifade etmiş ve son olarak da sahih olmadığı belli olan az sayıdaki rivâyetin de sıhhat derecesini değerlendirmeye gerek görmediğini vurgulamıştır.⁵⁶¹

Çalışmada ilk olarak yazma eserin kapağı bire bir çevrilmiştir, ardından şeriatla zaman arasındaki soru cevaba başlanmıştır. Şeriatın zamanın değişmesinden dolayı şeriata muhalif olmayacağını dile getirdiği ve mollaların ise zamanın değişmesinden dolayı şeriata muhalefet gerekir demelerinin taassup olacağı ve şeriata ters olacağı belirtilmiştir. Şeriatta açıklanmamış, fakat artık bir fayda sağladığı zamanla ortaya çıkan şeylerin hükmünün değişebileceğine; faydalı olan bir şeyi mekruh görmenin İslâm’ın müsamaha anlayışına aykırı olduğuna değinilmiştir. Akabinde eğitim sisteminin düzensizliğinden yakınılarak bir yılda yapılması mümkün olan şeylerin on yılda öğretilmesine vurgu yapılmıştır. Ebû Hanîfe’nin şeriatı gayet iyi tanıttığı, onların vefatından sonra da halk

⁵⁵⁹ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 138-140.

⁵⁶⁰ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 140.

⁵⁶¹ Ünal, “Bir Değişim Risâlesi”, 140.

arasında gevşemeler olduğuna vurgu yapılmıştır.⁵⁶² Ay takvimine vurgu yapılarak kuzey ve güneydeki, doğu ve batıdaki Ramazan'ın başlamasında, önce görenin diğerlerine haber etmesi gerektiği ve bunun demir bir iple yapılmasına mollaların karşı çıktığına değinilmiştir. Akabinde de Hz. Peygamber'e dayandırılarak kaynağı zikredilmeksizin nakledilen "Yeni bir haberden demir bir iple haberdar olunacaksınız"⁵⁶³ şeklinde ikazda bulunduğu belirtilmiştir. Bu gelen haberin Gayr-i Müslimlerden geleceği ve güvenilemeyeceği belirtilince şariat da onun teftiş edilmesini ve teftişin de nasıl olması gerektiğini serdetmiştir. Akabinde dürbün gibi bir aletten söz edilerek teleskoptan bahsedilmiştir.⁵⁶⁴

Çalışmada bazı mollaların gazete ve dergi gibi şeyleri okumaktan men ettiğine değinilmiş, bilginin mutlak olarak övüldüğü ve çağa ait şeylerden haberdar olmak gerektiği betimlenmiştir. Zamanın değişmesiyle eskisi gibi ilim adamlarının sadece kendi bölgelerindeki gibi kalamayacağı, uluslararası ilişkilerde giyim tarzlarından dolayı insanların onlara itibar etmemesinin söz konusu olabileceği için giyim tarzlarının değiştirmelerinin gerekebileceği ifade edilmiş, fakat mollaların bütün bunlara mekruh diyerek insanları bunlardan men ettiği dile getirilmiştir. Mollaların fitra sadakası hakkında gayet katı hüküm verdikleri ve bunları kabul edebildikleri, esasında vacip sadaka olan fitrayı veren kişinin onu almasının uygun olmadığı üzerinde durulmuştur.⁵⁶⁵

Öşürden bahsedilip onun eksik verildiği ve bu kimselerin haram yiyip, haram giydiğinden dolayı bu kıyafetlerle yapılan ibadetin makbul olmayacağı ifade edilmiştir. Zekât, öşür ve fitranın sarf yerlerinin aynı olduğu ve molla da olsa nisaba mâlik olana öşür vermenin, nisaba sahip olanın almasının haram olduğu ifade edilmiştir. Mollaların zekâtları hangi durumlarda alabileceği üzerinde durulmuştur. Ölen kişinin ardından malının dört yere sarf edilebileceği ifade edilmiş ve öldükten sonra yapılan devir işlemindeki yanlışlıklar tek tek ele alınmıştır.⁵⁶⁶ Akabinde Berat gecesinde dünyadaki diğer sulara zemzem suyu karıştığı için yirmi, yirmi beş fincan çay içildiği meselesi üzerinde durulmuş, böyle bir şeyin mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Bu gecede ay ışığına çıkıp yansımalarına bakarak bir sonraki sene o gecede sağ kalıp kalınmayacağına bakmanın da yanlış olduğu ve ecel ilmini yalnız Allah'ın bildiği, bu tür işlerin câhiliye âdetleri olduğu

⁵⁶² Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 142-144.

⁵⁶³ Kaynağı tespit edilememiştir.

⁵⁶⁴ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 144-146.

⁵⁶⁵ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 146-148.

⁵⁶⁶ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 152.

vurgulanmıştır.⁵⁶⁷ İmana dair hiçbir ameli olmadan ayı görüp ona bakanın cennete gideceğiyle ilgili rivayetlerin sahih olmadığı deliller sunularak reddedilmiştir. Farzları yerine getirmeyen kişilerin belirli duaları yapınca mahşer gününde nebilerin bile şaşacağı derecelere geleceğiyle ilgili rivayetlerin aynı şekilde uydurma oldukları belirtilmiştir.⁵⁶⁸

Akabinde zekâta tekrar atıf yapılmış, malı çok olup da hepsinin üzerinden bir yıl geçip geçmediğini hesaplamadan eksik zekât verenlerin, fukaranın hakkını eksik verdiklerine ve bu malın onları dünyada da ahirette de rezil rüsvâ edeceğine temas edilmiştir.⁵⁶⁹ Risâlede mezar sadakası olarak; mollaların mirasçıların hakkını yemekten çekinmedikleri şeklinde bir âdetin ortaya çıktığı ve bunun bid'at olduğu üzerinde durulmuştur. Kaynağının bulunamadığı bir şekilde Hz. Peygamber'in "Peygamberlerin mezarları hariç bütün kabirler azaptadır" buyurduğu rivayet edilerek bunun molla cebi doldurmaktan başka bir amaç taşımadığı vurgulanarak reddedilmiştir.⁵⁷⁰

Son olarak risâlenin Şefâat-ı Seyyie kısmında ise kötü aracılıkla ilgili olarak imam alınmak istendiğinde onun ilminden ziyade nesebine bakılarak alınması meselesi ele alınmıştır. İmâmetin miras olarak alınacak bir şey olmadığı, atası nasıl hak ederek imam olduysa mahdumunun da öyle olabileceği, fıkıh kitaplarında kendi aralarında kılınan namazda dahi âlim olanın kıldırması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁷¹

Çalışmada betimleyici bir yöntemle Şakircan Hamîdî hakkında malumat sunulmuş, risâlesinde yer alan hususlar eleştirel bir yöntemle tahlil edilmiştir. İsmail Hakkı Ünal, bu çalışmasında tarihi bir risâleyi merkeze alarak hem müellifi Şakircan Hamîdî hakkında betimleyici bir yöntemle biyografik bilgi sunmuş hem de risâledeki görüşleri eleştirel bir yaklaşımla tahlil etmiştir. Metodolojik olarak hem tarihsel bağlamı hem de dini-mesai içerikli tartışmaları dikkate alan Ünal, eserin içerdiği konuları dönemin sosyo-dini yapısı çerçevesinde değerlendirmiştir. Ünal, risâledeki geleneksel din anlayışına ve taassuba karşı yöneltilen eleştirileri, dönemin Ceditçilik hareketiyle ilişkilendirerek incelemiştir. Risâledeki dini tartışmaları, rivayetlerin sıhhati, fıkhi uygulamalar ve toplumda yaygın

⁵⁶⁷ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 152-153.

⁵⁶⁸ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 154.

⁵⁶⁹ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 153-154.

⁵⁷⁰ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 154-155.

⁵⁷¹ Ünal, "Bir Değişim Risâlesi", 155-156.

bid'atlar üzerinden ele alan Ünal, metni hem günümüz Türkçesiyle aktarmış hem de içeriksel çözümlemesini yaparak çağdaş dini düşünceyle ilişkilendirmiştir.

1.3.3.5. Güncel Konulara Dair Makaleleri

1.3.3.5.1. “Muammer el-Kazzâfi ve ‘Yeşil Kitap’ı”

Makalede Muammer el-Kazzâfi'nin Libya'da sol görüşlü bir lider olduğu ve bu eseriyle literatüre katkısından bahsedilmiştir. Kitabın üç bölümden oluştuğu, bu bölümleri demokrasi, ekonomi ve evrensel üçüncü teorinin sosyal temeli olarak adlandırdığı nakledilmiştir. Kazzâfi'nin ilk bölümde Batı sistemli demokrasiyi reddettiği, asıl demokrasiyi halkın otoritesinin teşkil ettiği dile getirilmiştir. Seçimlerin yalnızca zenginlerin aday olabileceği bir aldatmaca olduğu fikrini savunduğu belirtilmiştir.⁵⁷²

Kazzâfi'nin partilerin belirli görüşlere sahip kişileri halka egemen kıldığı anlayışına sahip olduğu ifade edilmiştir. Onun yönetim için önerdiği sistemin halkın komiteler ve kongrelerle kendi kendini yönetmesi esasına dayandığı ve nasıl işleyeceği örneklendirilmiştir. Onun önerdiği bu sistemi kendi ülkesinde ne kadar uyguladığının da araştırılması gerektiğine temas edilmiştir. Onun önerdiği modelde toplumun kendi kendini denetlediği vurgulanmıştır.⁵⁷³

Kazzâfi'nin ekonomik krize sosyalizmi çözüm olarak önerdiği, onun idealinin ise ücreti kaldırarak insanlar onun köleliğinden kurtarmak olduğu nakledilmiştir. İhtiyaçların sömürüye sebep olduğu ve ihtiyaçların başkalarını sömürmeden giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. İki türlü mülkiyetin bulunmasını düşündüğü serdedilmiştir.⁵⁷⁴

Kitabının son bölümünde bakıldığında bölüm adının “evrensel üçüncü teorinin sosyal temeli” şeklinde olduğu ve o konudaki görüşlerini bu bölümde izah ettiği belirtilmiştir. İnsan için ailenin değerinin devletten daha yüce olduğu ve ailenin dağılıp, yok olmasına sebep olan şeylerin insanlık dışı davranışlar olduğu fikri beyan edilmiştir. Kadın ve erkeği insan olması hasebiyle eşit saydığı, fakat toplumda farklı rollere sahip olduklarının göz ardı edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Fakat günümüz toplumlarında kadınlara sadece meta gibi bakıldığına işaret edilmiştir.⁵⁷⁵

⁵⁷² İsmail Hakkı Ünal, “Muammer el-Kazzâfi ve ‘Yeşil Kitap’ı”, *İslâmiyât Dergisi* 5/2 (2002), 159.

⁵⁷³ Ünal, “Muammer el-Kazzâfi ve *Yeşil Kitap*’ı”, 160-161.

⁵⁷⁴ Ünal, “Muammer el-Kazzâfi ve *Yeşil Kitap*’ı”, 161.

⁵⁷⁵ Ünal, “Muammer el-Kazzâfi ve *Yeşil Kitap*’ı”, 162-163.

Ünal, Kazzâfi'nin sunduğu bu basit toplum modelinin ütöpik kaldığını ifade etmiştir. Yüzyıl boyunca sosyalist düşünce önderlerinin çözümleyemediklerini onun eserinde tek çırpıda çözmesinin de kendi vatandaşları için heyecan verici olduğuna değinilmiştir. Kazzâfi'nin bu sosyalist modelinin kendi vatandaşını avutma gibi bir rol oynayarak siyasi manevraya sebep olduğu serdedilmiştir.⁵⁷⁶

Çalışmada Libya'ya farklı ülkelerden gidipde köle muamelesi gören işçilerin durumlarının Kazzâfi'nin hayalinde anlattığı modeli kendisinin dahi yürütemediğini ortaya koyduğu vurgulanmıştır. Onun yazıpda uygulamaya çalıştığı modelin ancak bir Ütopya olduğu, dile getirilmiştir. Makalede genel olarak devrimci ideallerin otoriter bir yönetime nasıl dönüştüğü Muammer el-Kazzâfi örneğinde incelenmiştir.⁵⁷⁷

İsmail Hakkı Ünal güncel bir meseleyi tahlili bir yöntemle ele almış, bu bağlamda basit bir toplum modeli sunmuştur. Makalede, Muammer el-Kazzâfi'nin *Yeşil Kitap* adlı eseri üzerinden onun devrimci fikirleri ve toplumsal model önerisine değinilmiştir. Kazzâfi'nin Batı tarzı demokrasiyi reddettiği, halkın doğrudan yönetime katıldığı bir sistemi savunduğu belirtilmiştir. Ekonomide ise ücretli çalışmayı kölelik olarak nitelendirip, sosyalizmi çözüm olarak gördüğü aktarılmıştır. Ünal, bu modelin pratikte işlemediğini, Kazzâfi'nin sisteminin ütopyadan öteye geçemediğini ve otoriter bir yapıya dönüştüğünü vurgulamıştır.

1.3.3.5.2. “Kadına Karşı Şiddete Nebvî Tavrı”

Makalede Hz. Peygamber'in örnek hayatının vahyin rehberliğinde teşekkül ettiği, onun hayatında çelişki ve tutarsızlığın bulunmadığı betimlenmiş, Hz. Peygamber'in hadislerinde de bir çelişkenin de bulunmaması gerektiği ve eğer çelişki varsa bunun ya uydurma olmasından ya da nüzul sürecinde değişen çözüm yollarına delalet ettiğinden kaynaklandığı belirtilmiştir.⁵⁷⁸

Çalışmada Mekke toplumunda bilhassa cahiliye döneminde insanların kadınlara çok sert davrandığı, bu sert tutumlara İslâmi dönemde de rastlandığı belirtilmiştir. Onun hayatını tafsilatlarıyla anlatan siyerler ve hadis rivayetlerine bakıldığında onun eşlerine ve çocuklarına şiddette bulunmadığı belirtilmiştir. Bu hususun da “yüce ahlak sahibi” olan

⁵⁷⁶ Ünal, “Muammer el-Kazzâfi ve *Yeşil Kitap*’ı”, 163-164.

⁵⁷⁷ Ünal, “Muammer el-Kazzâfi ve *Yeşil Kitap*’ı”, 164.

⁵⁷⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Kadına Karşı Şiddete Nebvî Tavrı”, *Din ve Hayat Dergisi* 15 (2012), 33.

bir peygamberin örnekliliğini göstermesi bakımından önem arz ettiği belirtilmiştir.⁵⁷⁹ Bu bağlamda kadına şiddete dair eşini döven bir sahâbînin eşini, eşinden ayırdığı ve babasının evine göndermediği rivayeti nakledilmiştir.⁵⁸⁰ Hz. Peygamber'in insan olması hasebiyle zaman zaman eşleriyle dargınlıklar yaşadığı, fakat onlara asla el kaldırmadığı vurgulanmış ve bir sahâbîye “karısını kötüleyip çirkin sözler söylememesini ve onu dövmemesini” emrettiği belirtilmiştir.⁵⁸¹ Aile içi şiddeti nehyeden bir peygambere “Kişiye karısını niçin dövdüğü sorulmaz”⁵⁸² gibi rivayetlerin isnad edilmesinin fazlasıyla düşündürücü olduğu, aile içi şiddetin Hz. Peygamber tarafından şiddetle kınandığı belirtilmiştir.⁵⁸³

Çalışmada şiddetin maddi ve manevi şiddet olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Anlatılan şiddetin yalnızca maddi boyutunun olmadığı, aynı zamanda manevi bir boyutunun da bulunduğu vurgulanmış, bu bağlamda eşlerin birbirlerine psikolojik baskıda bulunmamaları ve birbirlerine iftira etmemeleri tavsiye edilmiştir. Eşlerin kendilerinde kalması gereken mahrem sırlarını yaymanın da manevi şiddet içerisine girdiği vurgulanmıştır. Yapılan bu davranışların Müslümanlığın yanı sıra insanlık ahlakına da aykırı olduğu belirtilmiştir. Her daim merhameti tavsiye eden peygamberin ümmeti olarak merhamet timsali olmamız gerektiği, sadece aile içinde değil de hayatın her alanında merhameti kuşanmamızın elzem olduğu vurgulanmıştır. Allah Rasûlü'nün birçok rivayette merhameti kuşanmamızı, insanlara azap etmememizi, Rahman'a uygun merhamet sahibi olmayı tavsiye ettiği, onun emrettiği her şey gibi bu emirlerine de uymamız gerektiği ifade edilmiştir. Onun şiddet karşısında aldığı tavrı bizlerin de düstur edinmemiz gerektiği vurgulanmıştır. Cahiliye döneminde olan kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek adedinin İslamla beraber son bulmaya başladığı, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü bir toplumda Hz. Peygamber'in torunu Üame'yi omzunda taşıyarak bu yanlış tutumun son bulması için büyük gayret sarfettiği ve bu hususun insanlara örneklik teşkil ettiği belirtilmiştir. Bilhassa makalede namus temizleme adı altında istismar edilen kız çocuklarının katledilmesi kınanmıştır. Makalede ayrıca çocuklara tavsiye ve nasihatle bulunurken kabalıktan ve şiddetten kaçınmak gerektiği, sevgi ve merhametle yaklaşılmasının esas olduğu, bunun en güzel örneğinin de Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.

⁵⁷⁹ el-Kalem 68/4.

⁵⁸⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014), “Talak”, 53.

⁵⁸¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 41.

⁵⁸² Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 42.

⁵⁸³ Ünal, “Kadına Karşı Şiddete Nebvî Tavrı”, 34.

Lokman kıssası⁵⁸⁴ olduğu vurgulanmıştır.⁵⁸⁵ Hz. Peygamber’in İslâm toplumunun aileyle beraber teşekkül edeceğini belirttiği, bundan dolayı aileye ve aile fertlerine önem verdiği, insanlara namazı emrederken, namazı kılmaya yönlendirirken de tatlı dili ve hoşgörüyü asla yitirmediği vurgulanmıştır.⁵⁸⁶

İsmail Hakkı Ünal eleştirel bir yöntemle kadına karşı şiddet üzerinde durmuş, Nebevî öğretiden hareketle “Kişiye karısını niçin dövdüğü sorulmaz” rivâyetinin Hz. Peygamber’e nispet edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Şiddet içerikli rivayetler tarihsel bağlamda sorgulanmıştır. Cahiliye dönemindeki kadına yönelik sert tutumların İslâm’da reddedildiği, Hz. Peygamber’in eşlerine asla şiddet uygulamadığı vurgulanmıştır. Fiziksel ve psikolojik şiddet ele alınarak merhametin esas olduğu ifade edilmiş, şiddet içerikli rivayetlerin Nebevî öğretiyle bağdaşmadığı eleştirel bir yaklaşımla ortaya konmuştur.

1.3.3.5.3. “Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?”

Makalede ilk olarak Allah’ın isimlerinden “el-Mü’min” ele alınmış ve Allah’a iman eden kişiye Mü’min denildiği gibi bu sözcüğün manaları arasında “Güven veren” manası bulunduğu için Mü’min’in de güvenilen şahsiyet olması gerektiği vurgulanmıştır. Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer alan bir rivayet nakledilerek⁵⁸⁷ hadisin içerisinde bulunan şartların ilk üçünün tersinin; yalan söylemenin, sözünde durmamanın ve emanete ihanet etmenin Müslim’in de *es-Sahih*’inde geçen rivayette⁵⁸⁸ münafıklık alâmeti olduğu vurgulanmıştır. Akabinde Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde geçen rivayetin ilk iki şartı belirtilerek Cenâb-ı Hakk’ın Mü’minleri bu konuda uyardığı âyet kaydedilmiştir.⁵⁸⁹ Bu bağlamda bir şahsın yapmayacağı bir şeyi söylemesinin yalnızca sözünde durmamak olmadığına, aynı zamanda bir yönüyle de yalan olduğuna değinilmiştir. Verilen sözü yerine getirmenin Mü’minlik kalitesini gösteren bir işaret olduğu vurgulanmıştır.⁵⁹⁰ Hz. Peygamber’e ait rivayetler nakledilerek onun uygulamalarından anlaşılması gereken şeylere değinilmiş; Müslümanın düşmana karşı verilen söz dahi olsa verdiği sözü yerine

⁵⁸⁴ Lokman 31/13-19.

⁵⁸⁵ Ünal, “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”, 35.

⁵⁸⁶ Ünal, “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”, 35.

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/323.

⁵⁸⁸ Müslim, “İman”, 107.

⁵⁸⁹ es-Saff 61/2-3.

⁵⁹⁰ İsmail Hakkı Ünal, “Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?”, *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu* (2017), 56-57.

getirmesi, tutulmayan sözler ve yerine getirilemeyen vaatler için özür dilenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bir kimseyi Müslüman kimliğine büründürecek değerlerden söz edilerek ecdadın söze verdiği değerler üstünde durulmuştur. Hz. Peygamber'in İslâm Devleti güvencesinde olan bir Yahudi'ye tokat atılması sonucu tokat atan Medineli Müslümanı uyardığı ve onun bu davranışının birlikte yaşama olgusunu zedelediği, "Medine Vesikası" sözleşmesine aykırılık arz ettiği ifade edilmiştir.⁵⁹¹ Hz. Peygamber'in Medine'nin yarısını oluşturan Yahudilere karşı, hoşgörülü tutumuna atıf yapılarak onların bir nevi İslâm'a ısınması için yapılan uygulamaların üzerinde durulmuştur. Benî Kaynuka, Benî Nadir ve Benî Kurayza'nın anlaşmaya aykırı olarak davranmalarına ve bunların sebeplerine değinilerek onların ağır bir şekilde cezalandırıldıkları nakledilmiştir.⁵⁹²

Hz. Peygamber'in Hristiyan ve Yahudilere kin gütmediği, Müslümanların güçlü olduğu dönemde dahi onları Arabistan'dan sürmediği, yalnızca birlikte yaşama imkânı bırakmayacak derecede tehlike unsuru olan kimselerle mücadele edildiği dile getirilmiştir. Âdil olan ve haksızlık yapmayan Gayr-i Müslimlerle barış içerisinde yaşandığı serdedilmiştir.⁵⁹³ Cana kıymakla ilgili âyet ve hadis örnekleri verilerek İslâm dininin cana verdiği değer üzerinde durulmuş, yaşama hakkının en üstün hak olduğuna ve dinimizin zorunlu beş temel değer başına da canı koyduğuna vurgu yapılmıştır.⁵⁹⁴ Bu bağlamda ölüm tehlikesi söz konusu olduğunda haramların geçici olarak mübah kılındığından ve İslâm'ın cana büyük bir değer atfettiğinden bahsedilmiştir. Suçlunun cezalandırılmasında cezanın kamu otoritesi tarafından verilmesinin ve sadece suçluya uygulanmasının cahiliyeden medeniyete geçişin bir göstergesi olduğuna, cahiliyede cezanın aynı kabileden bir başkasına uygulanabileceğine ve bunun da intikama bu bağlamda kan davalarına sebep olduğuna değinilmiştir.⁵⁹⁵

Çalışmada on dört asır önce cahiliye döneminde uygulanagelen adet, gelenek ve töreler çerçevesinde kan davaları, berdel ve beşik kertmelerinin devam ettiğine ve bunların sonucunda toplumun büyük bir zarar gördüğüne temas edilmiştir. Cinayet, gasp, hırsızlık ve tecavüz olaylarının bulunduğu Müslüman bir toplumda ciddi bir değer erozyonunun teşekkül ettiği, İslâm'ın hedeflediği Mü'minler yerine niteliksiz bir kalabalığın egemen

⁵⁹¹ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 58-59.

⁵⁹² Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 60.

⁵⁹³ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 61.

⁵⁹⁴ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 62.

⁵⁹⁵ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 63.

hale geldiği, bunların da dindar görünümlü olduğu vurgulanmıştır.⁵⁹⁶ Ahlâki meziyetlerin dindarlığın bir göstergesi olduğu ve sadece bireysel olarak değil, toplumsal olarak yaşanmasının daha anlamlı ve önemli olduğu ifade edilmiştir. Şiddet ele alınarak İslâm'ın şiddeti tasvip etmediğine ve savaşta bile orantısız güç kullanıp; kadın ve çocukların öldürülmesini yasakladığına değinilmiştir. Allah Teâlâ'nın yeryüzünde adalet ve barışın hâkim olmasını murad ettiği, elçilerine bu çerçevede görevlerini yapmalarını emrettiği ve hiçbir elçisinden insanlara baskı uygulayarak ve onları öldürerek tebliğ etmelerini istemediği üzerinde durulmuştur.⁵⁹⁷ Kur'ân'da Peygamberlerin ne tür uygulamalarla dini tebliğ ettiklerine değinilmiştir. Bu bağlamda Yûnus sûresi 99. Âyette Allah'ın dininin yeryüzünde zorla egemen kılınmasına ihtiyacı olmadığına belirtildiğine ve kan dökerek dini yaymaya çalışanların; dinin arkasına sığınarak kendi emelleri doğrultusunda başka amaçlara hizmet ettiklerine temas edilmiştir. Allah'ın dinine davetin onun elçilerinin yaptığı şekilde; iyilikle ve güzellikle yapılacağı, insanlara dinin bu yolla yayılması gerektiği ve böyle bir tutumun daha etkili olacağı serdedilmiştir.⁵⁹⁸

Çalışmada savaşın hangi durumlarda yapılabileceğine değinilerek Hz. Peygamber'in sîretinden örnekler verilmiş ve onun savaş ahlakına değinilmiş, savaşlarda bilhassa Allah'ın emrine uyularak aşırıya gidilmemesi, sivillere ve doğaya zarar verilmemesi konusunun üzerinde durulmuştur. Günümüz dünyasında teknolojinin gelişmesiyle insanların kötü haberlerden daha çabuk haberdâr olması ele alınarak eskiye oranla daha az suç işlenmesi gerektiği beklenirken, asrımızda daha yoğun barbarlıkların olduğu dile getirilmiştir. Dünya nüfusunun semâvî dinlere mensubiyeti belirtilerek bu kadar sözde din mensuplarının Allah'ın elçilerinden hiçbir şey öğrenip öğrenmediği sorgulanmıştır. Bu çağda gerçekleşen savaşlar ele alınarak bir bombayla toplu kıyımların olduğuna, savaşa katılan askerler haricinde bir aylık bebekten, doksan yaşındaki masum yaşlılara kadar herkesin acımasızca katledildiğine dikkat çekilmiştir.⁵⁹⁹

İsmail Hakkı Ünal, bu makalesinde normatif-ahlaki bir yaklaşımı benimseyerek dini kavramları sahih hadisler, Kur'ân âyetleri ve klasik fıkıh-tefsir literatürü çerçevesinde değerlendirmiştir. Yöntemi, nass ile tarihsel uygulamaların eleştirel karşılaştırılmasına dayanır. Rivayetlerin sıhhat derecelerine dikkat etmiş, kavramların toplumsal etkilerini

⁵⁹⁶ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 64.

⁵⁹⁷ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 65-67.

⁵⁹⁸ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 67.

⁵⁹⁹ Ünal, "Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?", 68.

ve güncel yansımalarını ahlaki değerler çerçevesinde yorumlamıştır. Bu yönüyle hem geleneksel kaynaklara bağlı kalmış hem de bu kaynakları çağdaş sorunlar bağlamında anlamlandırmaya çalışmıştır.

1.3.4. Tebliğleri

1.3.4.1. “Ebû Hanîfe’nin Hadis-Sünnet Anlayışı”

Bildiride Ebû Hanîfe’nin hadis-sünnet anlayışının üç ana esasta ele alınabileceği belirtilmiştir. Onun Hz. Peygamber’i inkâr edenin Allah’ı inkâr etmiş olacağı düşüncesinde olduğuna atıf yapılmıştır. Ebû Hanîfe’yle ilgili menâkıb kitaplarında hadise muhalefet ettiğine dair iddiaları çürüten ve onun Sünnete olan bağlılığını teyid eden rivayetler bulunduğu nakledilmiştir.⁶⁰⁰

Onun kıyası çok kullandığı söylene dahi bazen kıyas yapmasının beklendiği yerde hadise tabi olarak kıyası terkettiği ifade edilmiştir. Ebû Hanîfe’nin hadisi esas alarak hükme vardığı musâkât ve muzâraa konusunda öğrencisi Ebû Yusuf’un olayı farklı açıdan ele alıp farklı hüküm verdiği vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe ve talebelerinin sahâbî kavli ve uygulaması sonucunda da kıyası terk ettikleri nakledilmiştir. Bunun az rastlanan bir husus olmadığı belirtilerek örneklendirilmiştir. Ebû Hanîfe’ye mürcie ithamlarında bulunduğu onun bunu kabul etmediği, temel görüşlerini benimsediği belirtilmiştir. Onun Mürcie’ye bu ismi Bid’at Ehlinin verdiği iddia edilmiştir.⁶⁰¹

Ebû Hanîfe’nin reddettiği bazı rivayetler ele alınarak bu rivayetleri reddetmesinin sebebinin rivayetlerde amelin imandan bir cüz olarak görülmesi olduğu zikredilmiştir. Mürcî fikirlerin erken dönemde de varlığına değinilmiştir. Ebû Hanîfe’nin iman konusunda şüpheyi kabul etmediğinin altı çizilmiştir. Mürcie ve Ebû Hanîfe’nin büyük günah işleyen kişinin durumu hususunda Haricîlerle tam zıt görüşlere sahip oldukları nakledilmiştir. O dönemlerde rivayetler üzerinden insanların yaptığı tartışmalara değinilerek Ebû Hanîfe’nin böyle bir ilmi ortamda yetiştiğine dikkat çekilmiştir.⁶⁰²

Bildiride Ebû Hanîfe’nin hadisleri tenkid etmede Kur’ân’a arz yöntemini kullandığı ve mezhep imamları arasında ilk dile getirenin o olduğu vurgulanmıştır. Onun bu yöntemi

⁶⁰⁰ İsmail Hakkı Ünal, “Ebû Hanîfe’nin Hadis-Sünnet Anlayışı”, *İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, (Bursa: KURAV, 2005), 275-276.

⁶⁰¹ Ünal, “Ebû Hanîfe’nin Hadis-Sünnet Anlayışı”, 277-279.

⁶⁰² Ünal, “Ebû Hanîfe’nin Hadis-Sünnet Anlayışı”, 280-282.

niçin kullandığına temas edilerek, doğru kullanılmasıdaki faydalarına değinilmiştir. Bu yöntemin Hz. Âişe ile başladığı belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetleri Kur'ân'a aykırı bulup reddetmesinde Hz. Peygamber'i inkâr etme gibi bir mefhumun anlaşılmaması gerektiğini söylediği zikredilmiştir. Kur'ân'a muhalif görülen rivayetleri Hanefiler'in manevi inkıta sebebiyle kabul etmedikleri vurgulanmıştır.⁶⁰³

Sonuç kısmında ise Ebû Hanife'nin yaşadığı toplumun yapısı ve o toplumda nasıl biri olduğu ifade edilmiştir. Bir günah işleyerek dinden çıkma korkusuyla yaşamaktansa farklı uluslardan yeni Müslümanların imanlarını koruma avantajı sağlaması dolayısıyla Hanefiliği tercih ettiği ve bu ekolün belki de bu sebepten dolayı yüzyıllardır en fazla taraftara mensup mezhep olduğu belirtilmiştir. Öyle büyük şahsiyetler değerlendirilirken bu asrın şartlarıyla değil de o asrın şartlarını ele alarak değerlendirmek gerektiği, bu şekilde değerlendirmeye daha gerçekçi yorumlamanın mümkün olacağı vurgulanmıştır.⁶⁰⁴

Çalışmada Mehmet Özşenel'in tebliğ müzakeresine değinilmiş, İsmail Hakkı Ünal'ın Özşenel'in temel kabullerine sıcak bakmadığı ifade edilmiştir. Ünal senedine bakarak hadis tahlil yapacak noktada olmadığını söyleyerek, kendi duruşunun klasik hadisçi ulema duruşu gibi olmadığını vurgulamıştır. Kendi bakış açısının daha topluma yönelik olduğunu, toplumsal ve siyasal ortamlarda itikadi, fikri tartışmaların içine girip oradan bakmaya çalıştığını ifade etmiştir.⁶⁰⁵

Ünal'ın bu tebliğ metnini doktora tezinin küçük bir kısmını ele alarak ve doktora tezinde olmayan farklı kısımlar ekleyerek yazdığı görülmektedir. İsmail Hakkı Ünal çalışmasında tahlili bir yöntem kullanmış, Ebû Hanife'nin hadis ve Sünnete yaklaşımının yanı sıra kendi yaklaşımını da ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, klasik hadisçilerin sened merkezli metotlarından farklı olarak metnin içeriği, tarihi arka planı ve toplumsal bağlamı üzerinden değerlendirme yapmayı esas almıştır. Ünal, rivayetleri sadece şekilsel bir sened tenkidıyla değil, anlam ve maksat açısından da incelemiştir. Bu bağlamda, hadis ve Sünnetin anlaşılmasında tarihsel şartları, itikadi tartışmaları ve mezhepler arası fikir farklılıklarını dikkate alan, yorumlayıcı ve bağlam merkezli bir metodoloji izlemiştir.

⁶⁰³ Ünal, "Ebû Hanife'nin Hadis-Sünnet Anlayışı", 282-283.

⁶⁰⁴ Ünal, "Ebû Hanife'nin Hadis-Sünnet Anlayışı", 283-284.

⁶⁰⁵ Ünal, "Ebû Hanife'nin Hadis-Sünnet Anlayışı", 290-291.

1.3.4.2. “Hac Aylarında Umre”

Tebliğde dört mezhebe göre umrenin hükümleri ele alınmıştır. Umreyi sünnet veya farz gören âlimler belirtilmiştir. Bu konu hakkında kullandıkları deliller nakledilmiştir. Hz. Peygamber’in umreye teşvik ettiği ve hac zamanında umre hususunda tartışmaların onun vefatından sonra ortaya çıktığı nakledilmiştir.⁶⁰⁶

“Temettu’ Haccı Umresi “başlığında Hz. Peygamber’in ömründe bir defa yapabildiği veda haccı anlatılmıştır. Cahiliyye döneminde hac mevsiminde umre yapmanın dünyadaki en kötü şeyler arasında kabul edildiği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber’in ashâba, o gün eski bildikleri hac zamanında umre yapılmasının günah olduğuna dair düşüncenin yanlışlığını gösterdiği nakledilmiştir. Arapların nesi’ uygulamasının ne olduğu, nasıl yapıldığı izah edilmiş ve Allah Teâlâ’nın küfürde ileri gitmek olarak addettiği bu uygulamadan nehyettiği serdedilmiştir. Hacca kadar umre yapmanın yani umreyle temettu’ etmenin uygun olduğunu Hz. Peygamber’in bizlere gösterdiği belirtilmiştir.⁶⁰⁷

Hz. Ömer’in temettu’ yasakladığına dair rivayetler zikredilerek oğlu Abdullah’ın dahi bu uygulamasına uymadığı ve bu yasağın babasının hac mevsimi dışında umre yapılmasını tercih ettiği şeklinde anlaşılması gerektiğini söylediği ifade edilmiştir. Hz. Ömer hakkında Kur’ân ve Sünnete rağmen kendi görüşleriyle uygulamalarda bulunduğu vurgulanmıştır. Onun temettu’ haccını yasaklamasının sebeplerine dair âlimlerin görüşleri nakledilmiştir. Hz. Ömer’in böyle bir hükümde bulunurken Mekke ve civarının yıl boyunca ticari açıdan aktif olmasını sağlamaya çalıştığı, bu bağlamda hem haccı hem de umreyi bir ayda değil de umrenin yılın farklı bir vaktinde yapılması gerektiği düşüncesinin buna sebep teşkil ettiği, fakat günümüzde imkânların kısıtlı olduğu ve ayrı ayrı gelmenin zor olacağı serdedilmiştir. Hz. Peygamber’in bütün umre ibadetlerini hac aylarında yapmasının müşriklere muhalefet etme manasını taşıdığını dile getiren âlimlerin olduğunun altı çizilmiştir. Ancak buna rağmen hac aylarında umreyi hoş karşılamayan alimlerin bulunduğu nakledilmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ İsmail Hakkı Ünal, “Hac Aylarında Umre”, *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, ed. Dr. Mehmet Bulut (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 239-240.

⁶⁰⁷ Ünal, “Hac Aylarında Umre”, 240-241.

⁶⁰⁸ Ünal, “Hac Aylarında Umre”, 242-245.

“Mekke Dahilinden Hil’e Çıkılarak Yapılan Umre” başlığında Hz. Peygamber’in umrelerini Mekke dışına çıkmak sûretiyle yaptığı vurgulanmıştır. Bugün Mekke’den hil bölgesine çıkılarak umre yapanların ise Hz. Âişe hadisini dayanak aldıkları belirtilmiştir. Bazı rivayetler doğrultusunda hacdan sonra umrenin Hz. Âişe’ye has olmadığı ifade edilmiştir. Hil bölgesinden dışarı çıkarak yapılan umreyi Tâvus b. Keysân’ın faydasız gördüğü belirtilmiş ve ona bu konuda karşılık veren âlimlerin görüşleri nakledilmiştir.⁶⁰⁹

Bildirinin sonuç kısmında ise umre ile haccı bir arada yapmanın cahiliyye Arapları tarafından en çirki amellerden sayıldığı belirtilmiştir. Temettu’ haccının helâllığının âyetle sabit olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’in yanında kurbanı bulunmayan ashaptan hac niyetlerini umreye çevirmelerini istemesinin ve hac vaktine ihramdan çıkmasını istemesinin cahiliyye adetinin geçersiz olduğunu göstermek için olduğu vurgulanmıştır.⁶¹⁰

Bu çalışmada âlimlerin görüşleri, dayandıkları âyet ve hadislerle birlikte değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber ve sahâbenin uygulamaları merkeze alınarak tarihi gelişmeler tahlil edilmiştir. Rivayetler, sened ve metin açısından incelenmiş, görüş ayrılıkları mukayeseli olarak ortaya konmuştur.

1.3.4.3. “Ahmed Hamdi Akseki’nin “Peygamberimiz’in Vecizeleri” Kitabındaki Mesajı”

Bildiride Ahmed Hamdi Akseki’nin hadis ve Sünnet konusundaki düşüncelerine eserlerinde yer verdiğine değinilmiştir. Onun sadece “Peygamberimiz Vecizeleri” adlı eseri esas alınarak hadisleri yorumlarken orijinal bazı görüşlerine yer verileceği belirtilmiştir. Hadisleri değerlendirirken Türkçe tercüme yazdığı bir eserinin mukaddimesinde üç çeşit hadis sınıfı belirtip bunlara uymanın zorunlu olmadığını, fakat bunlardan kendimize göre faydalanmanın daha uygun olacağını belirttiği ifade edilmiştir. Kesin olarak yapılıp yapılmaması hususunda istenilen şariat ahkamından olmadığını söylediği belirtilmiştir. Ancak bu ayırmadan birkaç sayfa öncesinde Sünnetin ve hadisin de vahiy olduğunu, fakat Kur’ân ile aralarında mertebe farkı bulunduğunu belirttiği nakledilmiştir. İsmail Hakkı Ünal burada zahiren bir çelişkinin bulunduğunu, vahyin bulunduğu yerde de muhayyerliğin bulunamayacağını düşündüğünü zikretmiştir.

⁶⁰⁹ Ünal, “Hac Aylarında Umre”, 245-247.

⁶¹⁰ Ünal, “Hac Aylarında Umre”, 247-248.

Akseki'nin burada Sünneti bağlayıcı olması yönünden ayrıma tabi tuttuğunu nakletmiştir.⁶¹¹

Bildiride Akseki'nin Sünnet ve bağlayıcılığını bir fıkıh âlimi gibi ele aldığı vurgulanmıştır. Bildiriye söz konusu olan eserinde hadis ve Sünnetle ilgili müsteşriklerin görüşlerini ele aldığı ifade edilmiştir. Kur'ân'ı kabul edip Sünneti kabul etmeyen bir muhatabıyla girdiği diyalog bağlamında açıklamalar yapılmıştır. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ ve tefsir ettiğini söylediği nakledilmiştir. Akseki'nin bu eserini yazma sebebine değinilmiştir.⁶¹²

Bu eserde Akseki'nin hadis ve Sünnetle ilgili bir giriş yazdığı ve otuz beş hadisi açıkladığı vurgulanmıştır. Kitapta on bir ana başlığın bulunduğu serdedilmiştir. Ona göre Müslümanın bir köşeye çekilip ibadet ve taatle vaktini geçirmesinin doğru olmadığı betimlenmiştir. Akseki'nin kitabında hadisleri yorumlamada kullandığı yöntemlerden birisi olan hadisleri hadislerle şerh etmesi örneklendirilmiştir. Eserinde insan kardeşliğini ön planda tutmasının sebebinin günümüzdeki Müslüman kardeşliğini geniş görüp cemaat, hizip gibi farklılıkları dahi ayıran Müslümanlara İslâm'da kardeşliğin nasıl anlaşılması gerektiğini izah için olduğu dile getirilmiştir.⁶¹³

Akseki'nin ahlaka verdiği önem ve İslâm'da ahlakın önemine dair yazdığı eserlere temas edilmiştir. Sevgi ve nefrette taassupla ilgili hadisler seçip onların nasıl anlaşılması gerektiğine dair açıklamalar yaptığı ifade edilmiştir. Taassupta ulaşılan noktayla ilgili olarak, kendilerinin mensup olduğu herhangi bir şahıs veya sistemin hatalarını, eksiklerini görmeyip tevilde bulundukları nakledilmiştir. Onun elli yıl önceden şu anda dahi mevcut bulunan dini ve siyasi alanlarda önde olmaya çalışan kişilerin sual edilemez olarak görülmelerinin yanlışlığına değindiği vurgulanmıştır. Akseki'nin diğer önemli tavrının ise hadislere dayalı mezhep ihtilaflarında mezheplerin görüşlerini tarafsız bir şekilde genel değerlendirmeye tabi tutması ve isabetli ve hatalı görüşlerini açıkça belirtmesi olduğu serdedilmiştir.⁶¹⁴

⁶¹¹ İsmail Hakkı Ünal, "Ahmed Hamdi Akseki'nin "Peygamberimiz'in Vecizeleri" Kitabındaki Mesajı", Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, ed.Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 107-108.

⁶¹² Ünal, "Ahmed Hamdi Akseki'nin "Peygamberimiz'in Vecizeleri" Kitabındaki Mesajı", 109.

⁶¹³ Ünal, "Ahmed Hamdi Akseki'nin "Peygamberimiz'in Vecizeleri" Kitabındaki Mesajı", 110-111.

⁶¹⁴ Ünal, "Ahmed Hamdi Akseki'nin "Peygamberimiz'in Vecizeleri" Kitabındaki Mesajı", 112-113.

Hadis tercümelerinde Aksekî'nin hadislerin tercüme ve şerhleri esnasında gerçek anlamını bulmaya çalıştığının altı çizilmiştir. Kitabının bir kısmında bulaşıcı hastalıklar ve hurafelerle ilgili çelişkili rivayetleri ele aldığı ifade edilmiştir. Ünal makalenin sonuç kısmında Aksekî'nin bu eseri yazmakla Hz. Peygamber'in bin dört yüz yıl önce söylediği sözlerinden nasıl yararlanacağımızı bizlere gösterdiğini zikretmiştir. Onun hadisleri amaç ve ortamına uygun anlayarak doğru istidlalde bulunduğu ve bu maharetini yazdığı eserde gösterdiği, fakat daha fazlasına ömrünün iktifa etmediği vurgulanmıştır.⁶¹⁵

İsmail Hakkı Ünal, Akseki'nin yazdığı eserindeki üslubunun mahiyetini objektif bir biçimde ele almaya çalışmıştır. Ünal, Akseki'nin eserini değerlendirirken İslâm ilim geleneğine dayalı, tutarlı ve ölçülü bir yaklaşım sergilemiştir. Metni bağlam içinde ele almış, çelişki görünen yerlerde yorumlamalarda bulunarak denge kurmuştur. Hadislerin anlamına, bağlayıcılığına ve tarihsel arka planına dikkat çekmiştir.

1.3.4.4. “İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri”

Bildiride İslâm dininde aile ile ilgili temel ilkelerin Kur'ân ve Sünnet'in ana kaynak olarak esas alınıp ortaya koyulduğu ifade edilmiştir. Aile unsurunun şekillendiren unsurların muhtevasının gösterilmeye çalışılacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de evlilik ve aile ile ilgili iki yüz civarında âyetin bulunmasının dinin aile kurumuna verdiği önemi gösterdiği vurgulanmıştır. Kur'ân'ın indiği toplumun ataerkil bir toplum olduğunun göz ardı edilmeden âyetlerin muhtevalarına bakılması gerektiği nakledilmiştir.⁶¹⁶

İnsanlık tarihine bakıldığında toplumun en temel biriminin aile olduğunun görüldüğü serdedilmiştir. Erkek ve kadının birbirlerine ilgilerinin nesillerin devamına vesile olduğu ve toplumsal kaynaşmaya yönlendirdiği zikredilmiştir. Âyetler ve hadisler ışığında kişinin mazereti olmadığı müddetçe evlenmesi gerektiği veya imkân bulamayanların da bu süreçte iffetlerini korumaları gerektiği belirtilmiştir. Evlilik kurumun da erkeğin ve kadının özgür iradesinin esas olduğu ve Hz. Peygamber'in bu sahadaki davranışları ele alınmıştır. Evliliğin dışında gerçekleşen tüm cinsel ilişkilerin yasaklandığı üzerinde durulmuş ve zinanın çirkin ve kötü bir yol olduğu, eşcinselliğinse haddi aşmak olduğu

⁶¹⁵ Ünal, “Ahmed Hamdi Akseki'nin “Peygamberimiz'in Vecizeleri” Kitabındaki Mesajı”, 114-115.

⁶¹⁶ İsmail Hakkı Ünal, “İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri”, *Küreselleşen Dünyada Aile Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 116-123.

serdedilmiştir. Evlenmenin haram olduğu kişilere değinilmiş ve cahiliyede ise bu evliliklerin yapıldığı ifade edilmiştir.⁶¹⁷

Evliliğin iffeti koruyan bir vasıta olduğu, fakat erkek ve kadının gözlerini haramdan sakınmaları gerektiğinin altı çizilmiştir. Ailede iffetin ve güvenin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Lian uygulamasının nasıl yapıldığı izah edilmiştir. Kadının iffetine dair iftiralarda İslâm dininin yaptırımları ele alınarak, kadının yalan yere erkeği suçlaması durumunda kadına ceza verilmemesinden ötürü onlara pozitif ayrımcılık yapıldığına dikkat çekilmiştir. Karı kocanın birbirlerine karşı hakları olduğu ve rütbe ilişkisinden ziyade sevgi temelli bir ilişki yaşamaları gerektiği zikredilmiştir. Aile içerisinde haksızlıkların olmaması ve adaletsizliğin yaşanmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ailenin sürekliliğinin dinimizce esas olduğu ve bu çerçevede eşinin hoşlanmadığı özellikleri bulunan ve bunu beğenmeyen erkek için bu hoşlanmadığı özelliği Allah'ın daha hayırlı kılmış olma ihtimali vurgulanarak küçük sorunlarda aile yuvasının dağılmamasının istendiği serdedilmiştir. Boşanmanın yani aile birlikteliğinin bozulmasının sadece kaçınılmaz olduğu durumlarda kişinin müracaat edebileceği bir yol olduğu belirtilmiştir. Kur'ân'da boşanmayla ilgili âyetlerdeki seçenekler ele alınarak iki tarafın da haklarının en üst düzeyde korunmasının esas olduğu çözümlerin önerildiği nakledilmiştir. Doğan çocuklar arasında ana-babanın cinsiyetine göre ayırım yapmasının bir câhiliye adeti olduğu ve bunu yapanların, cahil kimseler olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in çocuklarına karşı tavırları örneklendirilerek evlatların ana-babaya cennetin kapısını açabileceği ifade edilmiştir. Ana-babanın evlatları üzerindeki haklarından bahsedilerek evlatların ebeveynine karşı nasıl muamele etmeleri gerektiği ele alınmıştır. Ana-babaya karşı kötülüğün ve saygısızlığın büyük günahlar arasında olduğu zikredilmiştir.⁶¹⁸

Sonuç kısmında ise ailenin nasıl bir birim olduğu ifade edilmiştir. Ailenin değerler eğitiminde ve oluşumunda toplumdaki yerine temas edilmiştir. Psikolojik, fizyolojik ve duygusal ihtiyaçların aile kurumunda sağlandığına atıfta bulunulmuştur. Yeni yetişecek olan çocukların inançlarını ve değerlerini aile ortamında öğrendiği, kendine güveni yine bu ortamda sağladığı vurgulanmıştır. Bu şekilde birçok sebepten dolayı dinimizin aileye verdiği değerın önemi üzerinde durulmuştur.⁶¹⁹

⁶¹⁷ Ünal, "İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri", 116-118.

⁶¹⁸ Ünal, "İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri", 119-122.

⁶¹⁹ Ünal, "İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri", 123.

Toplumsal en temel yapıtaşı olan ailenin dinimizdeki yeri ve önemi âyetler ve hadisler ışığında ele alınmıştır. Ailenin ne tür kazanımlara etki edeceği genel çapta değerlendirilmiş, ailenin olmaması halinde kişinin ne tür değerlerden mahrum kalacağına temas edilmiştir. Çalışmada İsmail Hakkı Ünal tahlili bir yöntem kullanmış, âyetler çerçevesinde aile kurumunun önemi ortaya konmuştur. Kur'ân ve Sünnet'i temel alarak aileye dair hükümleri fıkıh ilmi çerçevesinde ele almıştır. Aile kurumunun korunması, iffetin gözetilmesi, evliliğin teşviki ve boşanmanın son çare oluşu gibi hususlar İslâmî değerler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ünal, ahlaki duyarlılığı ve toplumsal düzeni önceleyen normatif ve didaktik bir üslup benimsemiştir.

1.3.4.5. “Kur'an ve Sünnet Açısından Kudsiyet Velâyet ve Kerâmet”

Tebliğin giriş kısmında “kudsiyet”, “velâyet” ve “kerâmet” ifadelerinin Kur'ân'da ve hadislerde ne şekilde yer aldığı, bu kavramların kullanımının tarihi süreç içerisinde nasıl bir seyir takip ettiği ele alınmış, çalışmanın temel hadis ve tefsir eserleri kullanılarak hazırlanacağı belirtilmiştir.⁶²⁰

““Kudsiyet” ve Bu Kökten Türeyen Kelimelerin Kur'ân'da ve Hadislerde Kullanımı” başlığında ilk olarak kudsiyet sözcüğünün “kuds” kökünden türediği, başta “Allah'ın zatının noksan sıfatlardan tenzihi” manasında kullanıldığı belirtilmiştir.⁶²¹ Kutsallığın dinlerin en temel kavramlarından birisi olduğu vurgulanmıştır. Kutsalı belirleyen en önemli unsurun kişinin kendisi olduğu ve aşkın bir varlığa bağlanmak olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlanmanın sevgiden veya korkudan dolayı olabileceği dile getirilmiştir. Kur'ân'da “kuds” kökünden türeyen kelimelerin sayısının on olduğu ve âyetlerin siyak ve sibak çerçevesinde ve hangi manalarda kullanıldığı izah edilmiştir.⁶²² Âyetler ışığında Peygamberlerin Allah nezdinde makbul olan sıddıklar, şehidler ve salihlerin önünde yer alan seçilmiş elçiler olduğu⁶²³, fakat onların kutsal kavramı kapsamında değerlendirilemeyeceği ifade edilmiştir. Bazı âlimlerin, Allah'ın zatının tenzih açısından ne olduğunu söylemeye takdis dendiği ve takdisin ise, marifet ve inançta gerçekleşen bir düşünce olduğu belirtilmiştir.⁶²⁴

⁶²⁰ İsmail Hakkı Ünal, “Kur'ân ve Sünnet Açısından Kudsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, *İslâm Düşünce ve Geleneğinde Kudsiyet, Velâyet ve Kerâmet Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, Haziran 2017), 19.

⁶²¹ Ünal, “Kur'ân ve Sünnet Açısından Kudsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 20.

⁶²² Ünal, “Kur'ân ve Sünnet Açısından Kudsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 20.

⁶²³ en-Nisa 4/69.

⁶²⁴ Ünal, “Kur'ân ve Sünnet Açısından Kudsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 21.

“Kur’an’da Velî/Evliyâ” başlığına gelince “ve-li-ye” kökünden türeyen sözcüklerin Kur’ân’da tekil ve çoğul olarak seksen yedi âyette yer aldığı vurgulanmıştır. Bu âyetlerde geçen kelimelerin hangi manalarda kullanıldığı tek tek ele alınmıştır. “el-Velî kelimesinin hem fail hem mef’ûl olarak kullanıldığı dile getirilmiştir. Mukâtil b. Süleymân’ın (ö. 150/767) *el-Vücuḥ ve’n-nazâir* adlı eserinde Kur’ân’daki kullanımlarını dikkate alarak “velî” kelimesini yedi vecihte ele aldığı örnekleriyle birlikte zikredilmiştir.⁶²⁵ Velî/Evliyâ kelimesinin tasavvufta kazandığı özel anlamın Yûnus suresinin 62. âyeti incelendiğinde anlaşılabileceği ifade edilmiştir. “Dikkat edin! Allah’ın dostları için korku da yoktur hüznü de!” âyetinde geçen “Evliyâ” sözcüğü hususunda en çok zikredilen rivayetin İbn Abbâs ve Said b. Cübeyr’e dayandırıldığı ve onlar hakkında “Görüldüklerinde Allah’ı hatırlatan kimseler” tanımı yapıldığı ifade edilmiştir.⁶²⁶ “Evliyâullah” tamlamasını Ebû’l-Leys es-Semerkandî’nin (ö. 373/983) âyetin tefsirinde temrîz sigasıyla “Allah’ın sevdikleri, Kur’an ve ilim (sünnet) hamilleri, kimsenin olmadığı yerde, Allah’ın bildiğini düşünerek günah işlemekten sakınanlar” şeklinde tanımlayanlar olduğunu aktardığı belirtmiştir.⁶²⁷

Meşhur müfessirlerden Fahreddin Râzî’nin (ö. 606/1210) “velî” sözcüğünü kapsamlı bir şekilde ele aldığı ve Kur’ân, haber ve akıl yönlerinden tanımını yaptığı dile getirilmiştir. Birçok âlimin velîlerle ilgili görüşlerinin âyetlerle beraber verilmesinin ardından Muhammed Abduh’un velâyeti dört kısma ayırdığı ve Kur’ân’ın, Müslüman da olsa Allah’a özgü velâyeti başkalarına dayandıranların aleyhlerine hüccet olduğu vurgulanmıştır.⁶²⁸

“Hadislerde Velî/Evliyâ” başlığına gelince ise bu konunun bahsedildiği hadis rivayeti sayısının çok az olduğu, bu konuya dair en çok zikredilen rivayetin Ebû Dâvûd’un es-Sünen’inde geçtiği ve onun da rivayetinin mürsel, isnadının ise munkatı’ olduğu, fakat rivayetin şevâhidi olduğundan dolayı onun sahih addedildiği dile getirilmiştir.⁶²⁹ Çalışmada Kur’ân’daki “Velî/Evliyâ” kavramına delil olarak şu rivâyet nakledilmiştir: Hz. Peygamber’e, “Ey Allah’ın Rasûlü! Allah’ın velîleri kimlerdir?” diye soruldu.

⁶²⁵ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücuḥ ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Mektebetu’r-Ruşd, 2011), 88-89.

⁶²⁶ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru’l-Ma’rifeh, 1405/2000), 15/118.

⁶²⁷ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 27. Ebû’l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed, *Bahru’l-Ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2006), 2/123.

⁶²⁸ Muhammed Abduh-Reşid Rızâ, *Tefsiru’l-Menâr* (Mısır: Dâru’l Menâr, 1367/1947), 3/43-45.

⁶²⁹ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 33.

Rasûlullâh (s.a.s), “Görüldüklerinde Allah’ı hatırlatan kimselerdir” buyurdu.⁶³⁰ Bu rivayetin de zayıf senedli bir rivayet olduğu ve ihtiyatla karşılanması gerektiği ifade edilmiştir.⁶³¹

Ahmet Yıldırım’ın genel manada şu değerlendirmeyi yaptığı belirtilmiştir: “Tasavvufi anlamda velî terimini Hz. Peygamber döneminde bulmak imkânsızdır. Zira tasavvuf ilmi disiplin olarak o zaman ortada yoktu. Ayrıca ilk dönemlerde velî sözcüğü, daha geniş anlam ifade etmekteydi. Dolayısıyla içinde velî kelimesi geçen hadislerin tasavvuftaki evliyaya delaleti kesin değildir.”⁶³² Akabinde tasavvuf kaynaklarında yer alan bazı rivayetler değerlendirilmiştir.⁶³³ “Ricâlu’l-gayb” olarak bilinen ve veliler heyerarşisini düzenleyen rivayetlerin bazı ikincil kaynaklarda yer aldığına dikkat çekilmiş, bu öğretinin hicri üçüncü asırda ortaya çıktığı görüşü de dikkate alınırsa konuyla ilgili rivayetlerin sıhhati konusunda âlimlerin yaptığı tartışmaların anlamlı hale geldiğine vurgu yapılmıştır. Ahmet Yıldırım’ın bu konuyla ilgili araştırmalar yaptığı ve incelediği otuz bir rivayetin sıhhatinin problemli olduğu ve çoğunun zayıf ve uydurma olduğu belirtilmiştir.⁶³⁴ Makalede verilen “Velî/Evliyâ” konusundaki iki rivayetin siyasi ihtilafların ürünü olduğu ve siyasi kullanımının tasavvufi kullanımından bir asır evvel olduğuna dikkat çekilmiştir.⁶³⁵

“Kerâmet” başlığına gelince ise ilk olarak onun sözlük anlamından bahsedilmiş⁶³⁶, Kur’ân’da Peygamberler dışında bazı kimselerle ilgili meydana gelen olağanüstü olaylarla temellendirildiği ve ana hadis kitaplarında yer alan bazı rivayetlerle de desteklendiği belirtilmiştir. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde kerâmet hadiselerinin az olduğu, fakat tasavvuf kültürünün gelişmesiyle birlikte Peygamberlerin mucizelerinde dahi görülmeyen olağanüstülüklerin arttığına değinilmiştir. Hicri ikinci asırda da “Kerâmet” sözcüğünün daha çok lugavi anlamda kullanıldığı betimlenmiştir. İblis, Firavun ve Deccâl gibi Allah düşmanlarından sadır olan olağanüstü olayların istidrac

⁶³⁰ Abdullah İbnü’l-Mübârek, *Kitâbu’z-Zühd ve’r-Rekâik* (Beyrut: Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2004), 72.

⁶³¹ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 34; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2020), 146-147.

⁶³² Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 86-144.

⁶³³ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 36.

⁶³⁴ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 37.

⁶³⁵ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 39.

⁶³⁶ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”, 41.

olarak nitelendirildiği ve Allah Teâlâ'nın bir ceza olarak düşmanlarının ihtiyaçlarını karşıladığı, onların da buna binaen küfür ve tuğyânda ileri gittikleri ifade edilmiştir.⁶³⁷

Kur'ân-ı Kerîm'den delil getirenlerin delil olarak kullandığı âyetler belirtilmiş,⁶³⁸ hadis kaynaklarından nakledilen kerâmet örnekleri serdedilmiştir.⁶³⁹ Nakledilen kerâmetlerden ilk üç nesilden nakledilenlerin çoğunun zayıf rivayetlere dayandığı ifade edilmiştir.⁶⁴⁰ Âlimlerin kerâmetleri maddî ve manevî olanlar şeklinde ikiye ayırdıkları örneklerle izah edilmiştir.⁶⁴¹ Hz. Peygamber'in mucizelerine değinilmiş, bu bağlamda birçok engelliye mucizevi bir şekilde iyileştirdiği, ebeveynini dirilterek kendine iman edilmesini sağladığı nakledilmiştir.⁶⁴² Fakat Hz. Hamza'yı niye diriltmediği ve harpte yaralanan ve günlerce o yarayla yatıp vefat edenlere neden bir şey yapmadığının da akla gelen sorulardan olduğuna atıf yapılmıştır.⁶⁴³ Bünyamin Erul'un yazdığı "Engellilerle ilgili hadislerin analizi" adlı eserde bulunan örneklerle ve çıkarımlara temas edilmiştir.⁶⁴⁴ Hz. Peygamber'in bedensel hastalıkları tedavi etmek için değil, kalplerdeki hastalıkları ve eğrilikleri düzeltmek için gönderildiğine vurgu yapılmıştır. Bilhassa körlük, ahrazlık, topallık ve deliliğin tedavisiyle ilgili rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ve bu tür hastalıklara duçar olan sahâbenin de neden tedavi edilmediği üzerinde durularak bu tür rivayetlerin sıhhati hakkında çekimser olmak gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu tür rivayetlerin Hz. İsa'nın mucizelerinin daha iddialısını Hz. Peygamber'e atfederek onun daha iyisini ve daha büyüğünü gösterdiğini ispatlamaya yönelik olduğu belirtilmiştir.⁶⁴⁵

Sonuç başlığına gelindiğinde ise, makalenin konusu olan kavramların Kur'ân ve hadislerde nasıl kullanıldığının tespit edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Kur'ân'ın Allah'ın evliyâsını Mü'min ve müttakiler olarak tanımladığı, ilgili rivayetlerin âyetle çelişme de daha farklı nitelik ve özelliklere yer verdiği vurgulanmıştır. Tasavvuf kaynakları ve tefsirlerinin bu konuyu genel olarak rivayetler bağlamında ele aldığı ifade edilmiştir. "Kerâmet" sözcüğünün Kur'ân'da mevcut olmadığı, Hz. Peygamber'den onun

⁶³⁷ Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ekber* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetu'l-Furkan, 1999), 51.

⁶³⁸ Âl-i İmrân 3/37; el-Kehf 18/16-26, 60, 83-98; en-Neml 27/38; el-Kasas 28/7-13.

⁶³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/139, 191; Buhârî, "Edeb", 88; "Enbiya", 54.

⁶⁴⁰ Uludağ, Süleyman, "Kerâmet", Diyanet İslâm Ansiklopedisi 25/266.

⁶⁴¹ Ünal, "Kur'ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet", 44.

⁶⁴² Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu's-Sıfa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 1/651.

⁶⁴³ Ünal, "Kur'ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet", 45-46.

⁶⁴⁴ Ünal, "Kur'ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet", 46.

⁶⁴⁵ Ünal, "Kur'ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet", 46; Bünyamin Erul, "Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 38-39.

tanımına, mahiyetine ve değerine dair bir rivâyetin nakledilmediği dile getirilmiştir. Son olarak da velâyet ve kerâmetin mahiyeti âyetler çerçevesinde izah edilmiştir.⁶⁴⁶

İsmail Hakkı Ünal, tebliğinde kavramsal tahlil ve eleştirel inceleme metodolojisini benimsemiştir. Bu yaklaşımda, Kur’ân ve sahih hadis kaynaklarından hareketle, "kudsiyet", "velâyet" ve "kerâmet" gibi terimlerin lügat anlamlarını ve tarihsel evrimlerini irdelemiş, rivayetlerin sıhhat derecelerini sorgulamış ve spekülâtif yorumları eleştirmiştir. Ünal, tefsir ve hadis literatürünü mukayeseli bir şekilde kullanarak, kavramların İslâm düşüncesindeki yerlerini sistematik bir şekilde ortaya koymuştur.

1.3.5. “Hadislerle İslam” Adlı Eserdeki Ünal’ın Yazdığı Bölümler

İsmail Hakkı Ünal, yedi cilt halinde yazılan bu eserin yazımında beş başlığı ele almıştır. İsmail Hakkı Ünal bu eserde ikinci cilt, dördüncü bölümde bulunan “İbadette İtidal: Aşırılıktan Uzak, Ölçülü Kulluk” adlı bölümü yazmıştır.⁶⁴⁷ Eserin üçüncü cildinde yer alan ve takva konusunda geçen “Takva: Allah’a Karşı Sorumluluk Şuuru” adlı bölümü kaleme almıştır.⁶⁴⁸ Eserde dördüncü ciltte yer alan sosyal hayat bir adlı konuda “Aile Huzuru: Şiddet Değil Şefkat” adlı bölümü yazmıştır.⁶⁴⁹ Eserin beşinci cildinde yer alan sosyal hayat iki adlı konuda “Musibetler ve Mümin: Sabır, Metanet ve Teslimiyet” adlı bölümü kaleme almıştır.⁶⁵⁰ Aynı konu başlığında “Din Hürriyeti: Dinde Zorlama Yoktur” adlı bölümü yazmıştır.⁶⁵¹

1.3.6. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde Yazmış Olduğu Maddeler

İsmail Hakkı Ünal Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’ne yazmış olduğu maddeler sahâbeye ve muhaddislere dairdir.

1.3.6.1. Es’ad b. Zûrâre (ö. 1/623)

Ebû Ümâme Es’ad b. Zûrâre b. Udes el-Ensârî. Medineliler’den İslâmiyet’i ilk kabul eden kişi.

⁶⁴⁶ Yûnus 10/62; el-Hucurat 49/13.

⁶⁴⁷ Komisyon, *Hadislerle İslam* (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/563.

⁶⁴⁸ Komisyon, *Hadislerle İslam*, 3/111.

⁶⁴⁹ Komisyon, *Hadislerle İslam*, 4/151.

⁶⁵⁰ Komisyon, *Hadislerle İslam*, 5/11.

⁶⁵¹ Komisyon, *Hadislerle İslam*, 5/351.

Es'ad b. Zürrare'nin Hazrec kabilesinin bir kolu olan Neccaroğulları'na mensup olduğu nakledilmiştir. Mekke'ye Utbe b. Rebia ile görüşme amacıyla gittiği halde Hz. Peygamberle tanışıp Müslüman olduğu aktarılmıştır. Akabe biatlarının her ikisinde de bulunduğu ve hatta İkinci Akabe biatında grubun en küçüğü ve ilk biat eden sahabe olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in onu Neccâroğulları'nın nakibi olarak seçtiği kaydedilmiştir. Mus'ab b. Umeyr ile birlikte İslâm'ı yayma faaliyetlerinde bulundukları ve birçok kimsenin Müslüman olmasına vesile oldukları aktarılmıştır. Hicretten önce Medine'de inşa ettiği mescidde namazları cemaate eda ettirdiği ve hatta Medine'de ilk cuma namazını onun kıldırıldığı nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra hastalandığı ve bu hastalık nedeniyle vefat ettiği, cenazesinin Hz. Peygamber tarafından yıkanıp kefenlendiği ve cenaze namazının da bizzat onun tarafından kıldırıldığı belirtilmiştir. Hicretten sonra ölen ilk sahâbi ve Hz. Peygamber'in cenazesini kıldırıldığı ilk sahâbi olduğu dile getirilmiştir. Üç kızını Hz. Peygamber'e emanet ettiği ve onun da onları kendi ailesi içinde yetiştirdiğine değinilmiştir.⁶⁵²

1.3.6.2. Hâtıb b. Amr (ö. 3/624'ten sonra)

Hâtıb (Ebû Hâtıb) b. Amr b. Abdişems el-Kureşî el-Âmirî (ö. 3/624'ten sonra). Hz. Peygamber'in kâtibi, sahâbî.

Hz. Ömer'den daha önce Müslüman olduğu nakledilmiştir. Müşriklerin baskılarına maruz kaldıktan sonra Habeşistan'a hicret eden ilk Müslümanlar arasında yer aldığı, fakat Medine'ye hicretinden önce Mekke'ye döndüğü, oradan Medine'ye hicret ettiği aktarılmıştır. Yazmayı bilen sayılı sahâbeden birisi olduğu için vahiy katipliği de yaptığına değinilmiştir.⁶⁵³

1.3.6.3. Hubeyb b. İsâf (ö. 644-656?)

Hubeyb b. İsâf (Yisâf) b. İnebe el-Hazrecî (ö. 644-656) sahâbî.

Hazrec kabilesinin Cuşemoğulları koluna mensup olduğu nakledilmiştir. Bir arkadaşı ile Bedir gazvesine Müslüman olmadıkları halde katılmak istediklerinde Hz. Peygamber'in müşriklerin yardımıyla müşriklere karşı savaşamayacaklarını söylemesi üzerine

⁶⁵² İsmail Hakkı Ünal, "Es'ad b. Zürrare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/352.

⁶⁵³ İsmail Hakkı Ünal, "Hâtıb b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/444.

Müslüman oldukları ve savaşa katıldıkları aktarılmıştır. Hz. Peygamber'in katıldığı bütün savaşlara iştirak ettiğine değinilmiştir.⁶⁵⁴

1.3.6.4. Hukeym b. Cebele (ö. 36/656)

Hukeym b. Cebele b. Husayn (Hısn) el-Hârisî el-Abdî (ö. 36/656). Cemel Vak'ası sırasında Hz. Ali tarafında yer alan ve savaşçılığı ile tanınan kişi.

Abdülkaysoğulları'nın önde gelen isimlerinden olduğu ve bazı kaynaklarda adının Hakîm şeklinde geçtiği nakledilmiştir. Adının Hz. Osman döneminde siyasi alanda duyulmaya başlandığı aktarılmıştır. Hz. Osman'ın vali seçme konusundaki siyasetini beğenmediği ve zamanla Basra'daki Hz. Osman muhaliflerinin lideri durumuna geldiği kaydedilmiştir. Hz. Âişe Hz. Osman'ın intikamını almak amacıyla harekete geçtiğinde Hz. Ali'ye destek verdiği, çatışmalar esnasında bir bacağına kesildiği ve sonrasında kesen kişiyi öldürdüğü nakledilmiştir. Akabinde kendisinin de öldürüldüğü, cesaretle verdiği mücadelenin Hz. Ali'ye ulaştığı ve bu durumun onu duygulandırdığı ifade edilmiştir. Bazılarına göre sâlih birisi olduğuna bazılarına göre ise hırsız ve yağmacı olduğuna değinilmiştir.⁶⁵⁵

1.3.6.5. İbn Hatîbüddehşe (ö. 834/1431)

Ebü's-Senâ Nûrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 834/1431)

Muhaddis, fakih ve edip.

Suriye'nin Hama kentinde doğduğu ve lakabını babasından aldığı nakledilmiştir. Eğitimini Suriye ve Mısır'da aldığı ve fıkıh, hadis, edebiyat ve nahiv alanlarında uzmanlaşıp ders vermeye başladığı kaydedilmiştir. Hama kadısı olarak tayin edildiği ve bu görevi yaklaşık on yıl icra ettikten sonra sultan değişince görevden alındığı aktarılmıştır. Dalgın olduğu için bazı rivayetlerde gevşeklik yaptığıyla ilgili söylentiler olduğu öne sürülmüştür. On iki eserinden kısaca bahsedilmiş ve ayrıca üç ciltlik başka bir eserinin daha mevcut olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ İsmail Hakkı Ünal, "Hubeyb b. İsâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/267.

⁶⁵⁵ İsmail Hakkı Ünal, "Hukeym b. Cebele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/313.

⁶⁵⁶ İsmail Hakkı Ünal, "İbn Hatîbüddehşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/30-31.

1.3.6.6. İbn Hazm (ö. 456/1064)

Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064). Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcû, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair. Müellif, İbn Hazm'ın sünnetin vahiy kaynaklı olduğu ve Kur'an'ın tefsiri olduğunu belirttiği görüşünü öne sürerek bölüme başlamaktadır. Muttasıl olan ahâd haberi kabul etmenin dinin gereği olduğu ve Kur'ân'ın da bunu yeterli bulduğu ile ilgili görüşleri izah etmiştir. İbn Hazm'ın ittisali hadisin sıhhatinin zorunlu bir şartı olarak gördüğünü, mürsel ve muallak hadisleri delil olarak kabul edenleri eleştirdiğini belirtmiştir. Kur'ân ile Sünnetin kaynakları aynı olduğu için çatışmalarının mümkün olmadığını, çatışma olsa dahi herhangi bir haberin terkedilemeyeceğini ve burada tahsis veya istisna gibi bir durumun söz konusu olabileceğini belirttiği nakledilmiştir. Sadece kavli sünnetin delil sayılabileceği ile ilgili görüşüne değinilmiştir. Hadis konusunda eğitim almayı farz-ı kifâye olarak kabul ettiğine ve hangi öğrenim yollarını uygun gördüğüne değinilmiştir. Hadis münekkiti olarak görülen İbn Hazm'ın yaklaşık olarak 880 ravi ile ilgili cerh ve tadil hükmü verdiği belirtilmiş, fakat tenkitlerinde aceleci davranmasından dolayı eleştiri aldığına dikkat çekilmiştir. Buhârî ve Müslim'in eserlerini, kendisine ulaşan eserler bazında en güvenilir hadis kaynakları olarak kabul ettiği belirtilmiştir. Son olarak İbn Hazm'ın hadisçiliği üzerine yapılan bazı çalışmalar sıralanmıştır.⁶⁵⁷

1.3.6.7. İbnü'l-Haydırî (ö. 894/1489)

Ebü'l-Hayr Kutbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Haydır el-Haydırî ed-Dımaşkî (ö. 894/1489). Muhaddis, fakih ve tarihçi. Beytü'l-Makdis'te doğduğuna değinilmiş ve lakabının ikinci dedesine nispeten verildiği ifade edilmiştir. İlk eğitimini dayısı Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed el-Harîrî'den aldıktan sonra Mısır, Kudüs gibi kentleri dolaşarak farklı âlimlerden istifade ettiği nakledilmiştir. İcâzetini Burhâneddin el-Halebî (ö. 841) ve Tedmürî'den aldığına değinilmiştir. Dımaşk'ta kadılık, beytülmal sorumluluğu, medrese hocalığı, şeyhlik gibi birçok farklı görevde bulunduğu aktarılmıştır. Kendi yaptırdığı türbeye defnedildiğine değinilmiştir. On iki farklı eseri ile ilgili kısa değerlendirmeler ortaya konulmuş ve kaynaklarda geçen diğer eserleri zikredilmiştir.⁶⁵⁸

⁶⁵⁷ İsmail Hakkı Ünal, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/39-52.

⁶⁵⁸ İsmail Hakkı Ünal, "İbnü'l-Haydırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/79.

1.3.6.8. İbnü'l-Kattân el-Mağribî (ö. 628/1231)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628/1231). Muhaddis ve devlet adamı.

Soyunun Kutame'ye dayandığının bilinmesine rağmen Kurtuba asıllı olduğu ile ilgili rivayetlerin olduğu nakledilmiştir. Fas'ta ve sonrasında Merakeş'te istifade ettiği âlimlerden söz edilmiş, şeyhlerinin ve icazet aldığı âlimlerin "Bernamec" adlı eserinde ele alındığına değinilmiştir. Akabinde kendi öğrencilerine temas edilmiştir. Titiz bir münekkittir olduğu belirtilmiş, hadis ilimlerine vakıf olduğu ve rivayetler hususunda çok titiz olduğu aktarılmıştır. Muvahhidler döneminde yaşadığı, farklı dönemlerde talebe reisliği gibi görevler yaptığı, fakat sonrasında Nâsır-Lidînillâh döneminde yükselerek on üç resmi görevin sorumlusu olduğu ortaya konulmuş, devletin ikinci adamı konumuna yükseldiği ifade edilmiştir. Vezirin itibarının azalmasıyla onun itibarının da azaldığı belirtilmiştir. Daha sonra gelişen bir sıra siyasi olay sonrasında dönemin Halife'siyle sıkıntılar yaşadığı için Sicilmase'ye kaçtığı, son zamanlarını sıkıntılı geçirdiği ve Sicilmase'ye defnedildiği aktarılmıştır. Kimileri onun "peygamberlik kesbidir" görüşünü savunduğunu iddia ederek karalamaya çalışsa da başarılı olamadığı nakledilmiştir. Hüseyin Âyt Saîd'in, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm* adlı eserinde bu iddialara cevap vermeye çalıştığı kaydedilmiştir. Altı eseri ele alınmış ve diğer eserleri de kısa açıklamalarla birlikte sıralanmıştır.⁶⁵⁹

1.3.6.9. İbnü's-Sâbûnî (ö. 680/1282)

Ebü Hâmid Cemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Mahmûd el-Mahmûdî (ö. 680/1282) Hadis hâfızı.

Basra'ya bağlı olan Cevvîs köyünden olduğu ve adını soyundan geldiği, kelâm âlimi İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî'den aldığı ve Mahmûdî nisbesiyle anıldığı nakledilmiştir. Arap dili ve belagatı okuduğuna ve birçok âlimden hadis dinlediğine, iyi bir hadis ve ricâl âlimi olduğuna değinilmiştir. Nûriyye Dârülhadisi'nde bir süre hocalık yaptığı kaydedilmiş, Zehebî'nin (ö. 748/1348) de kendisinden icazet aldığı aktarılmış, *Kitâbü tekmileti ikmâli'l-ikmâl* adlı eseriyle ilgili malumat sunulmuştur.⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ İsmail Hakkı Ünal, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/107-108.

⁶⁶⁰ İsmail Hakkı Ünal, "İbnü's-Sâbûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/193.

1.3.6.10. İsmâil b. Ebû Üveys (ö. 226/841)

Ebû Abdillâh İsmâil b. Ebî Üveys Abdillâh b. Abdillâh el-Asbahî el-Medenî (ö. 226/841). Hadis hâfızı.

Babasının künyesini aldığı, Kahtânoğulları'nın Asbah kabilesine mensup olduğu ve Teym b. Mürre kabilesinin halîfi olduğu nakledilmiştir. Birçok âlimden hadis rivayet ettiği ve kendisinden de hadis rivayet edildiği aktarılmıştır. Hıfz ve itkân yönünden eleştiri almış olsa da hadislerinin Kütüb-ü Sitte'de yer aldığına ve Ahmed b. Hanbel'in de kendisinden övgüyle söz ettiğine temas edilmiştir.⁶⁶¹

1.3.6.11. Kirmânî, Şemseddin (ö. 786/1384)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö. 786/1384). Buhârî şârihi, muhaddis ve fakih.

Asıl hocasının Adudüddin el-Îcî olduğuna, tahsil için birçok bölgeyi dolaştığına ve dolaştığı bölgelerdeki âlimlerden Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ini dinlediği kaydedilmiştir. Âlimler tarafından faziletli ve ilim sahibi biri olarak tanımlandığı, devlet adamlarının istişare için kendisine başvurduğu ifade edilmiştir. İbnü'l-Mülakkın ve Kirmânî'nin *Sahih-i Buhârî* şerhlerini oğlu Takıyyüddin Yahyâ'nın bir araya getirdiğine değinilmiştir. Birkaç eseri hakkında malumat sunulmuştur.⁶⁶²

1.3.6.12. Kudâme b. Maz'ûn (ö. 36/656)

Ebû Amr Kudâme b. Maz'ûn b. Habîb el-Kureşî el-Cumahî (ö. 36/656). Sahâbî.

Kureyş kabilesinin Benî Cumah koluna mensup olduğu belirtilmiş künyesi ve ailesiyle ilgili malumat sunulmuştur. İki kardeşiyle beraber hicret ettiğine ve Sâlim Kudâme'nin âzatlı kölesi olduğuna değinilmiştir. Hz. Peygamber'in katıldığı bütün savaşlara iştirak ettiği, Hz. Ömer döneminde valilik yaptığı esnada içki içerken görüldüğü için valilikten azledilip cezalandırıldığı nakledilmiştir. Eşleri ve çocuklarından bahsedilmiştir.⁶⁶³

⁶⁶¹ İsmail Hakkı Ünal, "İsmâil b. Ebû Üveys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/95.

⁶⁶² İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/65-66.

⁶⁶³ İsmail Hakkı Ünal, "Kudâme b. Maz'ûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/312-313.

1.3.6.13. Merrâküî, İbn Mûsâ (ö. 823/1421)

Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Alî el-Merrâküî el-Mekkî (ö. 823/1421). Hadis âlimi.

Küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlediği, Mekke ve Medine'de temel İslâmî ilimlerle ilgili eğitim aldığı ve edebiyat alanında başarılı olduğu nakledilmiştir. Hicâz bölgesinde tanınmış bir hadis âlimi ve hafızı olduğu, çeşitli ilim merkezlerini dolaşıp birçok âlimden istifade ettiği ve farklı âlimlerden icazet aldığı aktarılmıştır. Yemen'e yerleşip orada ders vermeye başladığı, orada kaldığı sürede her sene hacca gittiği, ona ilgi gösteren Hükümdar Nasır Ahmed'e kaside yazdığı belirtilmiştir. Dört eseri hakkında malumat sunulmuş, yarım kalan birkaç eserine değinilmiştir.⁶⁶⁴

1.3.6.14. Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman (ö. 1958)

Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî (1884-1958). Mısırlı hadis âlimi.

Şeyh Mescidi'nde eğitim gördüğü ve bu esnada bir saatçinin yanında çalışmaya başladığı, bir süre sonra bu alanda uzmanlaştığı için "Sââtî" lakabıyla tanındığı nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserini konularına göre düzenlemek istediği ve Muhammed Zehrân'ın teşvikleriyle çalışmalara başladığı aktarılmıştır. Oğlu Hasan el-Bennâ'nın eğitimi için Kâhire'ye taşındığı, orada bir büro açıp çalışmalarını orada sürdürdüğü ve birçok ulemanın uğrak yeri olduğu ifade edilmiştir. Çalışmasını 1932'de tamamladığı, yirminci cildini tashih ederken rahatsızlanıp vefat ettiği kaydedilmiş, üç eseri hakkında kısa bir malumat sunulmuştur.⁶⁶⁵

1.3.6.15. Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin (ö. 1052/1642)

Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642). Hindistanlı muhaddis.

Seçkin bir Türk ailesinin çocuğu olduğuna, soyuna ve ilmine nispet eden farklı lakapları bulunduğu değinilmiştir. İlk eğitimini babasından aldığı ve daha sonra çeşitli yerlerde eğitim görerek tahsilini tamamladığı nakledilmiştir. Ekber Şah'ın sarayına eğitimci olarak

⁶⁶⁴ İsmail Hakkı Ünal, "Merrâküî, İbn Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/210.

⁶⁶⁵ İsmail Hakkı Ünal, "Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/326-327.

girdiği ve orada birçok önemli âlimle tanıştığı, fakat dindarlığının ve şöhretinin suistimal edildiğini anladığında saraydan ayrıldığı kaydedilmiştir.

Hacca gittiği ve iki yıl boyunca Mekke'de Abdülvehhâb b. Veliyyullah el-Müttakî'nin ders halkasına katıldığı, orada kalmak istese de hocasının onu Hindistan'a dönmeye ikna ettiği kaydedilmiştir. Döndükten sonra Delhi'de kurduğu medresenin, tüm ilimleri Kur'ân ve hadis temeline dayandırma metodu itibarıyla farklı olduğuna ve onun Hint yarımadasında hadis ilminin temelini atan kişi olduğuna dikkat çekilmiştir. O dönem Hindistan'da yaygın olan sapkın fikirlerle ve cehaletle mücadele ettiği, halkın üzerinde etkisi olan başka âlimlerle iş birliği yaparak bid'atlerle savaştığı ve dini şuuru yaymaya çalıştığı ifade edilmiştir. Fıkıhın tasavvuftan daha önemli ve öncelikli olduğunu savunduğuna değinilmiştir. Abdürrahim Hân-ı Hânân, Murtaza Han gibi devlet adamlarına mektuplar ve risâleler yazdığı ifade edilir. Hint yarımadasında sapkın fırkalar ve bid'atlerle mücadele etmesi bakımından mürşid ve lider bir şahsiyet olduğuna dikkat çekilmiştir. Eserleri hadis ile ilgili olanlar, tasavvufla ilgili olanlar, biyografiyle ilgili olanlar ve diğer eserleri şeklinde dört başlık altında verilmiştir.⁶⁶⁶

1.3.6.16. Enes b. Nadr (ö. 3/625)

Enes b. en-Nadr b. Damdam el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 3/625), sahâbî.

Enes b. Mâlik'in adını aldığı amcası olan Enes b. Nadr'ın Uhud gazvesinde Sa'd b. Muâz, Hz. Ömer, Talha b. Ubeydullah gibi sahâbîleri nasıl teşvik ettiği ve kahramanca savaşırken Süfyân b. Uveyf tarafından şehit edildiği aktarılmıştır. Ahzab sûresi 23. ayette bahsedilen kişinin Enes b. Nadr olduğu ifade edilmiş ve onun Allah katındaki mevkiini ortaya koyan başka bir hadise aktarılmıştır.⁶⁶⁷

1.3.6.17. İbn De'b (ö. 171/787)

Ebü'l-Velîd İsâ b. Yezîd b. Bekr b. De'b el-Leysî el-Medenî (ö. 171/787). Şair, ensâb ve ahbâr âlimi.

Medine'de doğduğu, Kinâne kabilesinden Şeddâhoğulları'na mensup olduğu, birkaç halifenin yakın hizmetinde bulunduğu aktarılmıştır. Ensâb ve ahbâr âlimler arasında görüldüğü belirtilip rivayet aldığı raviler ve kendisinden rivayet alan raviler sıralanmıştır. Bazı tâbiîn âlimlerinin onu yalancılık ve uydurmacılıkla suçladığına değinilmiştir. Buhârî

⁶⁶⁶ İsmail Hakkı Ünal, "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/291-293.

⁶⁶⁷ İsmail Hakkı Ünal, "Enes b. Nadr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/235-236.

(ö. 256/870), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-934), Zehebî (ö. 748/1348) gibi sonraki dönem âlimlerinin bunlara örnek olduğu nakledilmiştir. Kendisine “Hicazlıların en edibi” denildiği; hazırcevap ve hoş sohbet bir âlim olduğu, bu gibi sebeplerle yöneticilerle çabuk kaynaştığı aktarılmıştır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁸ İsmail Hakkı Ünal, “İbn De’b”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/411-412.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSMAİL HAKKI ÜNAL'IN HADİSLERE YORUM VE YAKLAŞIMI/ TAHLİL VE TENKİT YÖNTEMİ

2.1. Hadisleri Kur'ân'a Arz etmesi

2.1.1. “Sadece Kur'ân'la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”

İsmail Hakkı Ünal, Hz. Peygamber'in Sünnetinin değerine atıfta bulunularak İslâm şeriatının ikinci kaynağı olduğuna değinmiş, onun korunması ve anlaşılması için tarihte büyük bir çaba sarf edildiği gibi bunun devam edeceği düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Sünneti kabul etmeyen insanların cahil bir grup olduğunu, Kur'ân'ı Kerîm'de olan bazı meselelerin Sünnet olmadan anlaşılamayacağını ifade etmiştir.⁶⁶⁹

Ünal Sünnet'le ilgili olarak hadislerin Hz. Peygamber'e isnadının sıhhatinin ne kadar önem arz ettiği vurgulamıştır. Bazı hadislerle amel edilip bazılarıyla amel edilmemesinin hadislerden farklı hükümler çıkmasındaki en önemli etken olduğunu vurgulamıştır. Sadece Kur'ân'a dayanıp hadisi yok sayanların çürük bir temele dayandığını ifade etmiştir.⁶⁷⁰ Kelime-i şehâdetin Hz. Peygamber'e itaatın ilk adımını oluşturduğunu serdetmiştir. Hz. Peygamber'e itaatle ilgili âyet-i kerîmeleri⁶⁷¹ zikrederek ona itaatın zorunlu olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷² Hz. Peygamber'in ilk görevinin Kur'ân'ı insanlara tebliğ etmek ve beyan etmek olduğunu zikretmiştir. Hz. Peygamber'in mübelliğ, muallim ve müfessirlik şeklinde farklı görevleri bulunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'daki âyetlerden insanların anlayamadığı hususları açıkladığına ve bu açıklamaların hadis eserlerinde “Tefsîru'l-Kur'ân” başlığı altında yer aldığına temas etmiştir.⁶⁷³

⁶⁶⁹ İsmail Hakkı Ünal, “Sadece Kur'ân'la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, *İlim ve Sanat* 7 (Mayıs/Haziran 1986), 36.

⁶⁷⁰ Ünal, “Sadece Kur'ân'la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, 37.

⁶⁷¹ Âl-i İmrân 3/31, 32, 132; en-Nisâ 4/59, 80.

⁶⁷² Ünal, “Sadece Kur'ân'la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, 37.

⁶⁷³ Ünal, “Sadece Kur'ân'la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, 38.

İslâm âlimlerinin Sünnet ve hadisin dini hüküm vermede delil oluşunu, Hz. Peygamber’e iman ve itaatle ilgili âyetler kapsamında izah etmiştir. Fıkıh usulü âlimlerinin ise hadis ve sünnetin dört farklı şekilde hüküm kaynağı olduğunu vurguladıklarını beyan etmiştir. Bunlardan ilkinin âyetlere uygun olarak gelip âyetleri te’yîd etmesi, ikincisinin asılları Kur’ân’da bulunup sabit olan farzları tamamlayıcı hükümler getirmesi, üçüncüsünün Kur’ân’ı açıklayıp, muhkem, mücmel âyetleri izah, mutlakı takyit, umumî tahsis etmesi, dördüncüsünün ise hadislerin aynı zamanda Kur’ân’da olmayan hükümler koyması, ancak bunlarda dahi Kur’ân-ı Kerîm’e dayanması şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁴

Hadislerin sıhhatlerine bakılmaksızın İslâm toplumundaki dini, siyasi, ictimai, kültürel ve iktisadi alanlarda bilgi edinme için kaynak teşkil edeceğini dile getirmiştir. Bu bağlamda hadislerin o döneme ait birçok ilim dalına kaynaklık ettiğine değinmiştir.⁶⁷⁵ Hadis ilminin İslâm kültür tarihindeki araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷⁶

Hangi asırda olursa olsun İslâm toplumunun Hz. Peygamber’in getirdiği prensipler ışığında Kur’ân-ı Kerîm’i esas alarak problemlere çözüm bulabileceğini dile getirmiştir. Halkın dar kapsamlı olarak algıladığı Sünnet anlayışına değinerek, aslında Sünnetin hayatımızda ne denli yer kapladığı üzerinde durmuştur. Hz. Peygamber’in hadis ve Sünnetinden Müslümanların hiçbir zaman müstağni kalamayacağını altını çizmiştir.⁶⁷⁷

İsmail Hakkı Ünal Sünnetin önemine değinmiş, Sünnetin ve hadisin sadece fıkhi boyutuyla anlaşılmaması gerektiğini vurgulamış, hadis ve Sünnetin İslâm kültür tarihindeki konumunu açıklama metoduyla izah etmiştir. Müslümanların sadece Kur’ân’la yetinemeyeceğini ve Sünnet’in Kur’ân’ın bir nevi tefsiri olduğunu dile getirmiştir. Sadece Kur’ân’la İslâm’ı yaşamaya çalışanların yaptıklarının hata olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁸

İsmail Hakkı Ünal hadislerin sıhhatinin önemine dikkat çekmiş ve sadece Kur’ân’a dayalı bir yaklaşımın yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Ünal, hadislerin farklı hükümler çıkarmadaki rolünü ve Sünnetin, Kur’ân’ı açıklama ve detaylandırma işlevini

⁶⁷⁴ Ünal, “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, 39-41.

⁶⁷⁵ Muhammed Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1959), 4-7.

⁶⁷⁶ Ünal, “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, 41-42.

⁶⁷⁷ Ünal, “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”, 42.

vurgulamıştır. Ayrıca, sünnetin sadece fıkhi bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ahlaki bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Hadislerin, İslâm kültür tarihi boyunca pek çok alanda bilgi edinmeye katkı sağladığını ifade etmiştir.

2.1.2. “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına

Katkısı: Hz. Âdem ve Hz. Musa Tartışması Örneği”⁶⁷⁹

İsmail Hakkı Ünal, bağışlandığı halde Hz. Âdem’i kınayan Hz. Musa’nın ona haksızlık yaptığının ve Hz. Âdem’in cevabında, Hz. Musa’nın ilmini eksik görmesinin söz konusu olduğunun altını çizmiştir. Hz. Âdem’le Hz. Musa’nın bu dünyada mı buluştuklarının, kıyamette mi buluşacaklarının tartışmalı olduğunu, ardından da bu anlatımın bir darbi mesel olması ihtimalinin de bulunduğunu, bu bağlamda “Şayet buluşsalar” şeklinde anlaşılmasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir. Hz. Âdem’in yaptığından dolayı kınanmasının doğru olmadığını, ölümlere sövmenin yasaklandığını ve onların hayırla anılmasının emredildiğini belirtmiştir. Ehl-i Hadis ve Ehl-i Fıkıh’ın bu hadisi, Allah’ın ilminin kıdemi konusunda delil getirdiklerini vurgulamıştır. Hz. Âdem’in, “Takdirden dolayı beni kınıyor musun?” sözünün sadece ona nispet edilebileceğini ve böyle söylemekle haklı olduğunu, zira tevbesinden sonra bunu ifade ettiğini ve başka günah işleyenlerin böyle söylemesinin caiz olmadığını ifade etmiştir. Delilin Hz. Âdem’den yana olduğunun ve Allah’ın onu yeryüzünde halife kılmak için yarattığının altını çizmiştir.⁶⁸⁰ Sonuç olarak Hz. Âdem’in Hz. Musa’ya galibiyetinin iki yönde olduğunu ve bunların ilkinin, hakkında hüküm verilen bir şeyden dolayı mahlukun mahluku kınamaya hakkının olmadığını vurgulamış, ikincisinin ise, tevbenin kesbi yok ettiğini ve Hz. Âdem’in tevbe ettiği için kınanmayacağını belirtmiştir.⁶⁸¹

İsmail Hakkı Ünal, İbn Kuteybe’nin (ö. 276/897) de eserinde bu hadis ile ilgili eleştiriye yer verdiğini belirtmiş, hadis rivayetini muhteva olarak Kur’ân’a aykırı bulan kişinin de meşhur Mu’tezili âlim Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸² Ünal, Kur’ân’da Hz. Âdem’in tevbesi ve bağışlanmasıyla ilgili âyetlere işaret etmiştir.

⁶⁷⁹ İsmail Hakkı Ünal, “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği”, *İslâmiyât* 10/3 (Temmuz-Eylül 2007), 89-90. İmâm Mâlik, “Kader”, 1.

⁶⁸⁰ Ünal, “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği”, 103-105.

⁶⁸¹ Ünal, “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği”, 103-105.

⁶⁸² Ünal, “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği”, 106-107.

Âyetlerde işledikleri hatadan bağışlanmalarına kadar olan olayların bir olay örgüsü içerisinde, neden-sonuç ölçüsünde değerlendirildiğine dair benzer tespitler yapıldığını, esasında bu olayların insanoğlunun yaratılış amacı ve kulluk serüvenine bir prototip oluşturduğunu belirtmiştir. Şarihler göre kötülük yapanın zemme/kınamaya muhatap olacağını, fakat bunun bir istisnasının olduğunu ve bu kişinin de Hz. Âdem olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hakkı Ünal, Kur'ân'a göre hatasını fark edip Allah'tan bağışlanma dileyen bir Peygamber'in, Allah'ın takdiri olan bu olayda kendisinin bir dâhilinin olmadığını Hz. Musa'ya söylediğini, bu kadar açık bir çelişkiyi muhaddislerin dikkate almadığını ve her yönüyle garip bir tartışmayı Hz. Peygamber'e isnad etmelerinin tuhaf olduğunun dikkate alınmadığını belirtmiştir.⁶⁸³

Ünal, bu hadisi anlamadaki müşkilleri yok etmek için birtakım sorular sormuştur. Yorumlarına başvuru alan âlimlerin Ehl-i sünnet olmalarına rağmen, cebri bir anlayışa hâkimmiş gibi açıklama yaptıklarını belirtmiştir. Hz. Âdem'in ve neslinin sorumluluklarına birçok âyette değinilmesine rağmen, buna ters düşen rivayetin çelişkisine dikkat çekmediklerini ifade etmiştir. Rivayetteki bu tepkilerin, Hz. Âdem ve Hz. Musa'nın Kur'ân'daki peygamber portrelerine uymadığını; Kur'ân'da ikisinin de hatalarını fark edip tevbe etmelerine rağmen, bu rivayette Hz. Âdem'in bu suçlamayı kendi yaratılmadan önce belirlenmiş takdire havale ettiğini belirtmiştir.⁶⁸⁴

Ünal, Hz. Âdem ve eşinin kendi sorumlulukları ve hareket alanlarıyla ilgili konuda serbest irade ve tercihleriyle yaptıkları bir davranış ezelî takdirle bağdaştırmanın Kur'ân'a aykırı olduğunun altını çizmiştir. Şerhlerde ise hadisçilerin böyle bir çelişkiye dikkat çekmediğini vurgulamıştır. Burada da senedi sahih rivayetlerin içeriğine bakmaksızın onun Kur'ân ile çelişmediğini düşünen Ehl-i Hadis'in rivayetleri sahih addetme yöntemine değinmiş, bu çelişkiyi görmeyen hadisçilere ve hadislerin sıhhatine karşı güvensizliğin oluşacağına dikkat çekmiştir.⁶⁸⁵ Ünal, A'raf sûresi 23. âyete

⁶⁸³ Ünal, "Geleneksel Hadis Yorumu Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği", 107.

⁶⁸⁴ Ünal, "Geleneksel Hadis Yorumu Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği", 109.

⁶⁸⁵ Ünal, "Geleneksel Hadis Yorumu Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği", 109.

bakıldığında bu rivâyetin Kur’ân’a aykırı olduğunun anlaşıldığını,⁶⁸⁶ rivâyete itiraz edenlerden birisinin Ebû Ali el-Cubbâi olduğu belirtmiştir.⁶⁸⁷

Ünal, cebri görüşü yansıtan bu rivayetin, kaderi ispat etmek için Ehl-i Sünnet uleması tarafından Mu’tezile’ye karşı kullanıldığını ve onların bu rivayeti Kur’ân’a aykırı olduğu için reddettiklerini, şarihlerin farklı mezhep ve bölgelerden olmalarına rağmen Mu’tezile’ye karşı bu rivayeti savunmalarının ve yorumlamalarının benzerlik arz ettiğini belirtmiştir. Kur’ân’a aykırılık arz ettiği iddialarının Mutezile tarafından dile getirilmesinden dolayı batıl bir fırkanın yaptığı itirazı da batıl görerek reddettiklerini vurgulamıştır. Şarihler temas etmeseler de bu rivayetin başka kültürlerden geçmiş olma ihtimalinden bahsetmiş; bilhassa Hristiyan kültüründen geçmiş olma ihtimalinin bulunduğunu dile getirmiştir.⁶⁸⁸

Ünal eleştirel bir yöntemle kelâmî tartışmaların hadis rivayetlerine yansıdığını dile getirmiş, bu hususun tenkide açık bir husus olduğunu vurgulamıştır. Sened tenkidinin bir rivâyetin sahih kabul edilmesi için yeterli olmayacağını, metin ve muhteva analizinin esas olduğunu dile getirmiştir. Rivâyetler, Kur’ân’a arz etmiş, bu bağlamda rivâyeti sahih addetmenin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Hadis rivayetlerine yansıyan kelâmî tartışmaları dikkate almış, bu hususun rivayetlerin sıhhati açısından problem teşkil edebileceğini ifade etmiştir. Rivayetlerin Kur’ân’a arz edilmesi gerektiğini vurgulamış; sened açısından sahih olsa dahi, metin bakımından Kur’ân’a aykırı rivayetlerin kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir.

2.2. Hadisleri Tarihi Vakıya Arz Etmesi

2.2.1. “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”

İsmâil Hakkı Ünal, Ebû Dâvûd’un *es-Sünen* adlı eserinde yer alan “Allah Teâlâ’nın her yüzyıl başında dini yenileyecek bir kişiyi bu ümmete göndereceğiyle” ilgili rivâyeti⁶⁸⁹ tahlil etmiştir. Ünal, bu rivayetteki müceddid kavramıyla dünyanın sonu arasında bir ilişki

⁶⁸⁶ Ünal, “Geleneksel Hadis Yorumu Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği”, 110-111.

⁶⁸⁷ Hüseyin Hansu, *Mu’tezile ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 209.

⁶⁸⁸ Ünal, *Hadis kültürü ve eleştirisi*, 242; Fahreddin er-Râzî’nin Tefsir’inde, hadisin sabit olması halinde, Hz. Peygamber’in bu kıssayı Yahudilerden nakletmiş olabileceği, fakat ravinin, tamamını duymadığı haberi Hz. Peygamber’e ait olduğu zannıyla rivayette bulunabileceği ihtimaline işaret etmektedir. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsiru’l-Kebir* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1993), 1/54.

⁶⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Sünen”, 4/156.

olmadığını belirtmiştir. Ebû Dâvud'un bu hadisi melahim bahsinde ilk rivayet olarak ele alması dolayısıyla yapılan çıkarımlara yer vermiştir.⁶⁹⁰

Ünal, birkaç asrın müelliflerini ele aldıktan sonra müceddid ünvanının belirli bir grubu ifade ettiği anlayışını dile getirmiştir. Bu bağlamda bazılarının müceddidin tek şahıs, bazılarinsa farklı kişiler olduğunu belirttiklerini vurgulamıştır. İslâm tarihinde dini reform hareketlerinde bu müceddid şeklinin büyük bir tesirinin olduğu üzerinde durmuştur.⁶⁹¹

Müceddid hadisinin günümüz İslâm dünyasında nasıl anlam bulması gerektiğini, “Periyodik reform” kavramının nasıl anlaşılması gerektiğini ele almıştır. Müceddidlerin görevinin sadece dini alanla sınırlı olmadığını, sosyo-politik bir anlam taşıdığına temas etmiştir. Günümüzde dini reformun önemini koruduğunu vurgulamıştır. Toplumun müceddid olarak kabul ettiği bazı şahısların hangi toplumsal, kültürel ve dini sorunlara karşı reform gerçekleştirdiklerini açıklamıştır.⁶⁹²

İsmail Hakkı Ünal tecdid hadisini eleştirel bir bakış açısıyla incelemiş; hadis metni ve rivayet zinciri bağlamında değerlendirmiştir. Hadisin İslâm tarihi boyunca farklı dönemlerde nasıl anlaşıldığını, çeşitli âlimler ve mezhepler tarafından nasıl yorumlandığını tarihi veriler ışığında ele almıştır. Metin merkezli çalışmalarda rivayet ve dirayet yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Hem nakli verileri titizlikle incelemiş hem de tarihi, sosyolojik ve fikri bağlamları göz önünde bulundurmuştur. Hadis, fıkıh ve kelam gibi disiplinlerde anlamın tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini sorgulamıştır.

2.2.2. “Hz. Peygamber’in Dilinde Konuşturulan Tarih: ‘Yere Batırılacak Ordu’ Rivayeti”

İsmail Hakkı Ünal, kıyâmet alametleri çerçevesinde mütalaa edilen ve hâlâ vukû beklenen “Kâbe üzerine yürüyen bir ordunun yere batırılacağı” rivayetini ele almıştır. Ünal, bu rivayeti metin tenkidine tabi tutmadan, yalnızca isnadındaki ravilerin güvenilirliklerine istinaden eserlerine dahil eden âlimlerin Hz. Peygamber’den mucizevî bir ihbar olduğuna

⁶⁹⁰ İsmail Hakkı Ünal, “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 6/4 (1992), 261-262.

⁶⁹¹ Ünal, “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”, 265-267.

⁶⁹² Ünal, “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”, 268-276.

samimiyetle inandıklarını dile getirmiş, fakat bu rivayetteki telakkilerine katılmadıklarını belirtmiştir.⁶⁹³

Haberin geçtiği ilk kaynak olan Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi* adlı eserindeki rivayeti nakletmiştir:

Abdurrazzak-Ma'mer-Katâde-Hz. Peygamber: “Bir halifenin ölümü üzerine ihtilaf çıkacak. Medine'den bir adam çıkıp Mekke'ye gelecek. Kendisi isteksiz olduğu hâlde insanlar onu evinden çıkarıp rûkn (Hacer-i Esved) ile Makam-ı İbrahim arasında ona biat edecekler. Üzerine Şam'dan bir ordu gönderilecek. Beydâ bölgesine geldiklerinde yere batırılacaklar. Bunun üzerine Iraklı gruplar ve Şam'ın ileri gelenleri gelip ona biat edecekler. Hazineleler çıkartılıp mallar taksim edilecek. İslâm istikrar bulacak, bu durum yedi veya dokuz sene devam edecek.”⁶⁹⁴

İsmail Hakkı Ünal, rivayette nakledilen hadisenin Emevî ailesine mensup Mervân b. el-Hakem döneminde başlayıp oğlu Abdûlmelik zamanında sonuçlandığını ifade etmiştir. Onun, dokuz aylık hilâfetinin son dönemlerinde birisini Medine'ye, diğerini de Irak'a olmak üzere iki orduyu gönderdiğini, Irak'a giden ordunun onun ölümü üzerine geri döndüğünü, Hubeyş b. Dulce komutasındaki diğer ordunun ise Medine yakınlarındaki Rebeze'de Abdullâh b. Zübeyr'in ordusuyla karşılaştığını aktarmıştır. Abdullâh b. Zübeyr'in Kûfe ve Basra desteğiyle oluşan ordusunun Hubeyş'in ordusunu tamamen imha ettiğini, komutan Hubeyş'in öldürüldüğünü, Medine'ye sığınan beş yüz kişinin de katledildiğini aktarmıştır. Rivayetin sonunda da çok az kişinin, hatta sadece Haccâc ve babasının kurtulup Şam'a döndüğünü aktarmıştır.⁶⁹⁵

Rivayetin sonunda rivayetlerde yere batırıldığı bildirilen ordunun Ünal'ın kanaatiyle bu ordu olduğu, gerçekten de neredeyse yere batırıldığı, haberlerin ortak noktasının da farklı kelimelerle ifade edilse de Şam ordusunda yer alan bazılarının sefere zorla gittiği ifade edilmiştir.⁶⁹⁶ İsmail Hakkı Ünal, burada Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili gaybi bir olayı

⁶⁹³ İsmail Hakkı Ünal, “Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: 'Yere Batırılacak Ordu' Rivayeti”, *İslâmiyât* 1/2 (1998), 39.

⁶⁹⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/371.

⁶⁹⁵ Ünal, “Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti”, 41.

⁶⁹⁶ Ünal, “Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti”, 41.

bildiği farz edildiğinde dahi, sahâbenin olayın eksikliğini tamamlamalarının da bir o kadar garip olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹⁷

Ünal, tarih kitaplarında yer almayan hususların hadis rivayetlerinden çıkartılabildiğini, aynı zamanda rivayetlerdeki bazı boşlukların ve zikredilmeyen isimlerin de tarih kaynaklarından öğrenilebildiğini vurgulamıştır. Tetkik edilen bu rivayette ise tarihi bir olay neredeyse detaylarıyla anlatıldığı halde birçok muhaddisin işin bu yönüyle ilgilenmediğinden yakınmış ve hatta bazılarının dikkatini çeken bu çelişkilerin diğerleri tarafından savunulduğunu vurgulamıştır.⁶⁹⁸

İsmail Hakkı Ünal bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini kabul etmediği gibi mümkün de görmediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Rasûlullah'ın (s.a.s) böyle bir misyonunun olmadığını, fakat hicri birinci asırda meydana gelen siyasi mücadeleler ve toplumsal çatışmalarda taraf olanların meşruiyyet kavgaları sonucunda, bazen de bunların izahını yapmak için ortaya çıktığını ifade etmiştir. Rivayette ilk olarak ifade edilenlerin Hz. Peygamber adına yalan söz söylememe gibi bir kaygıları bulunmadığını, ikinci olarak ifade edilenlerin ise kendi görüşlerini ifade etmelerini, fakat sonradan bu sözlerin Hz. Peygamber'e isnadının mümkün olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁹ Altı sahâbî ravisinin en eski hadis mecmuasında bulunmayıp sonraki yazılan eserlerde görülmesinin bir sened boşluğu doldurma gayreti olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁰⁰

İsmail Hakkı Ünal, bu tür haberlerin belli bir amaçla ya da şahsi kanaatler ve arzularla ortaya çıktığını ve incelenen rivayetin iki amacı barındırdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Abdullâh b. Zübeyr'in sonraki nesillerce Hz. Peygamber'in başına gelecekleri önceden haber verdiğini, mazlum bir karakter olarak kaynaklarda yer aldığını belirtmiştir. Ünal bu olaydan on iki yıl önce gerçekleşen Hz. Hüseyin'in şehit edilişi vakasıyla bu olayı karşılaştırarak Hz. Peygamber'e atfedilen bu haberlerin kaynağının siyasi mücadelelerden başka bir şey olmadığını vurgulamıştır.⁷⁰¹ Sosyal ve siyasi çatışmalar dikkate alındığında hem galiplerin hem de mağlupların tercümanı olan pek çok rivayetin hadis kaynaklarında bulunduğunu belirtmiştir. Hem Abdullâh b. Zübeyr'in hem de Hz. Hüseyin'in Emevîler'e muhalefet ederlerken, sözde Hz. Peygamber'in onları te'yîden

⁶⁹⁷ Ünal, "Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti", 42-43.

⁶⁹⁸ Ünal, "Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti", 45.

⁶⁹⁹ Ünal, "Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti", 45-46.

⁷⁰⁰ Ünal, "Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti", 47.

⁷⁰¹ Ünal, "Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti", 48.

söylediği iddia edilen rivayetlere dayandıklarına işaret etmiştir.⁷⁰² Bazılarının da bu hadiseleri geçmiş hadis uleması gibi Hz. Peygamber’in gelecekle ilgili bir mucizesi olarak telakki ettiklerinin altını çizmiştir.⁷⁰³

İsmail Hakkı Ünal, siyasi içerikli rivayetlerin özellikle hicri birinci asrın sonlarına kadar cereyan eden tarihi hadiselerle doğrudan irtibatlı olduğunu ifade etmiş, bu rivayetleri tarihi veriler ışığında ve metin tenkidi ölçütleri çerçevesinde ele almıştır. Hadislerin doğru anlaşılabilmesi için eleştirel düşünce ve tenkit kültürünün ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulayan Ünal, bu yaklaşımın hadis ilminin sağlıklı gelişimi açısından zaruri olduğuna dikkat çekmiştir.

2.2.3. “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru’l-Buldân” Risalesi”

İsmail Hakkı Ünal, uydurma hadis rivayetlerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok sebeplerle ortaya çıktığını, belde ve şehirlerin övülmesinde veya yerilmesinde bu tür rivayetlerin kullanıldığını, hatta temel hadis mecmualarında yer alan bazı fedâil rivayetlerinin de böyle olduğunu belirtmiştir. Muhteva olarak değerlendirme yapılması gereken bir rivayette isnada bakılarak sahih veya uydurma ayrımının yapılmasının pek önem arz etmediğini vurgulamıştır.⁷⁰⁴

Hadis ve Sünnetin tedvin ve tasnif edilip son şeklini almadığı ilk dönemlerde, hadisin belirli amaçlar doğrultusunda bir istismar aracı olarak kullanıldığını ve bu süreçte pek çok hadisin uydurulduğunu belirtmiştir. Bu süreçte bölge halklarının kendi bölgelerinin revaçta olması için bu araçtan yararlanmayı ihmal etmediklerini ve yaşadıkları şehirlerin faziletlerini rivayet kalıplarına döktüklerini vurgulamıştır. Hatta Hz. Peygamber’in vefatından sonra kurulan şehirleri övdüğüne dair rivayetlerin olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁵

Hz. Peygamber’e methettirilen bu şehirler arasında Mekke, Medine, Kudüs, Yemen, Şam, Mısır, Kazvin, Kirman ve Fas’ın yer aldığını nakletmiştir.⁷⁰⁶ İsmail Hakkı Ünal, M. Yaşar Kandemir’in *Mevzu Hadisler* eserinden⁷⁰⁷ alıntılar yaparak konuyu daha geniş bir şekilde

⁷⁰² Ünal, “Hz. Peygamber’in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti”, 49-50.

⁷⁰³ Ünal, “Hz. Peygamber’in Dilinde Konuşturulan Tarih: Yere Batırılacak Ordu Rivayeti”, 50.

⁷⁰⁴ İsmail Hakkı Ünal, “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru’l-Buldân” Risalesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/4 (2000), 67.

⁷⁰⁵ Ünal, “Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler”, 68.

⁷⁰⁶ Ünal, “Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler”, 68.

⁷⁰⁷ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler* (Ankara: MÜİF Vakfı Yayınları, 1980), 50.

izah etmiş ve bu bağlamda sadece senede bakarak hadisin sıhhatini tespit etmenin zor olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁸ Hz. Peygamber'in bir insan ve yönetici olması bakımından yaşadığını, gördüğü şehirlerle alakalı olarak bir şeyler söylemesinin tabii olduğunu, Kur'ân'da işaret edilen kutsal yerler hakkında açıklamalarda bulunmasının mümkün olabileceğini, ancak bunların sınırlı olduğunu ve tespiti için de ciddi bir muhteva analizine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in bazı şehir halklarını cennetlik, bazı şehir halklarını cehennemlik görmesinin hatta bu tür şehir ve beldelerin övülmesini esas alan rivayetlerin yüzde doksan beşten fazlasının Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalinin bile olmadığını altını çizmiştir.⁷⁰⁹

Bu tür rivayetlerin sıhhatinin tespitinde ise; sadece hadis eserleri ile yetinilmemesi gerektiğini, başta tarih eserleri olmak üzere diğer ilim dallarına ait eserlerin ise detaylıca incelenmesi gerektiğini, bunun muhaddislerin başlıca görevi olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda bu rivayetlerin sıhhatinin tespitinde isnad tetkikinin yeterli olmadığını, metin tenkidi için de genel kaideler konulması gerektiğini ifade etmiştir.⁷¹⁰

Ünal, İbn Asâkir gibi, Şam'ın tarihini yazan birisinin kendi şehriyle ilgili fezâil rivayetlerini eserine büyük bir iştiaikle kaydettiğini ve itirazlara büyük bir gayretle cevap verdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda *Risâle-i Hayru'l-Buldân* müellifinin de muhtemelen kendi memleketi olan Oş şehri hakkındaki hadislere büyük önem atfetmesinin ve bu rivayetleri uydurma olarak kabul edenlere karşı da savunmasının gayet normal olduğunu belirtmiştir.⁷¹¹ Her insanın kendi memleketini sevebileceğini, ancak bu dinin Peygamber'inin böyle şeylere alet edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷¹² Ünal, şehirlerin ve beldelerin faziletiyle ilgili rivayetlerin tarih ilminin de yardımıyla ele alınması gerektiğini ifade etmiş, geçmiş İslâm toplumlarının sosyal, siyasal ve kültürel gelişimlerini anlamak açısından da bunun önemine vurgu yapmıştır.⁷¹³

İsmail Hakkı Ünal, hadis rivayetlerinin sahlilik tespiti için geleneksel isnad analizi ile yetinmeyip, metin ve muhteva analizine dayalı eleştirel bir metodoloji benimsemiştir. Ünal, özellikle şehirlerin faziletine dair rivayetlerde, sadece isnadın doğruluğuna

⁷⁰⁸ Ünal, "Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", 68.

⁷⁰⁹ Ünal, "Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", 68-69.

⁷¹⁰ Ünal, "Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", 70.

⁷¹¹ Ünal, "Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", 78-79.

⁷¹² Ünal, "Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", 81.

⁷¹³ Ünal, "Şehirleri Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", 81.

odaklanmak yerine, rivayetlerin tarihsel, kültürel ve sosyo-politik bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, rivayetlerin uydurma olma ihtimalini ortaya koymuş ve hadislerin toplumsal çıkarlar doğrultusunda nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Ünal, hadislerin, yalnızca metin ve muhteva açısından değil, aynı zamanda tarihsel veriler ışığında eleştirel bir biçimde incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, hadislerin doğruluğu ve geçerliliği, tarihsel süreçlerle, sosyal yapılarla ve siyasi olaylarla birlikte değerlendirilmelidir.

2.2.4. “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”

İsmail Hakkı Ünal, pozitivist felsefenin, bilim ve teknolojinin son iki yüzyılda oldukça egemen olması dolayısıyla giderek zayıflayacağı düşünülen din olgusunun, hâlâ üzerinde en çok durulan bir olgu olduğunu belirtmiştir. İslâm tarihinin, diğer toplumlara farklı din ve kültürlerle mensup olan insanlarla nasıl yaşanılması gerektiği hususunda örneklik teşkil ettiğini betimlemiştir.⁷¹⁴

İsmail Hakkı Ünal, Allah’ın elçileri olması bakımından Peygamberler arasında bir farkın olmadığını,⁷¹⁵ tebliğin ana konularında ve İslâm’ın inanç esaslarında bir değişikliğin asla söz konusu olmayacağını ifade etmiştir. Kur’ân’daki birçok âyette Kur’ân’ın önceki Kutsal kitapları doğrulamak için indirildiğinin vurgulandığını dile getirmiştir.⁷¹⁶ Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği hakikatlerin kendinden önceki Peygamberler tarafından da bildirildiğini serdetmiştir. Hz. Peygamber’in İslâm mesajını tebliğ eden son Peygamber olduğunu ve onun davetinin evrensel olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁷ Aynı zamanda Onun Yahudi ve Hristiyanları, müşrik hemşehrilerinden daha yakın gördüğünü ve onları İslâm adı altında inanç birliğine davet ettiğini ve bunun âyetle de desteklendiğini belirtmiştir.⁷¹⁸

Ünal, Kur’ân’ın insanların hür iradeleriyle benimsedikleri dinleri konusunda baskıcı ve zorlayıcı olmadığını belirtmiştir. Bu hakikatin Kur’ân âyetleri⁷¹⁹ ve âyetlerin sebeb-i nüzulleriyle beraber dile getirildiğini vurgulamıştır. Kur’ân’da eski halkların inançları

⁷¹⁴ İsmail Hakkı Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 275.

⁷¹⁵ el-Bakara 2/136,285; Âl-i İmrân 3/84.

⁷¹⁶ el-Bakara 2/41, 91, 97; Âl-i İmrân 3/3, 50; en-Nisâ 4/47; el-Mâide 5/46, 48; el-Fâtır 35/31; el-Ahkaf 46/30; es-Saff 61/6.

⁷¹⁷ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 276. en-Nisâ 4/79; el-A’raf 7/158; el-Furkan 25/1; el-Ahzab 33/40; es-Sebe 34/28; es-Sad 38/87-88.

⁷¹⁸ Âl-i İmrân 3/64.

⁷¹⁹ Yûnus 10/99.

sebebiyle birbirlerine baskıda bulunduğunu, işkence yaptığı bu bağlamda inançları sebebiyle insanları hendeklere atarak diri diri yakan Uhdud Ashabından bahsedildiğini⁷²⁰ belirtmiştir. İslâm'da ise kişinin dini uygulamaları yapıp yapmama hesabını yalnızca Allah Teâlâ'ya vereceğini vurgulamıştır. Din değiştirme olaylarında İslâm Devleti'ni tehdit boyutlarına varan isyanlara meyletme girişimlerinde bulunulduğunda onlara müdahale edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Müseylemetü'l-Kezzâb örneğini zikretmiştir. Nisâ suresinin 137. âyetine⁷²¹ bakıldığında bu âyet çerçevesinde mürtedin öldürülüp öldürülmeyeceği hususunda eğer ölüm cezası verilseydi âyetin devamında iman etme gibi bir konunun tekrar edemeyeceğini, ilk ya da ikinci inkârda ölüm emrinin verileceğini, fakat âyetle böyle bir emrin söz konusu olmadığını vurgulamıştır.⁷²²

Ünal, öte yandan Hz. Peygamber'in inanç konusunda kimseye baskıda bulunmadığını, din değiştireni öldürmediğini, Müslüman olup vazgeçen, ardından tekrar Müslüman olan bazı kişileri de affettiğini hadislerle izah etmiştir.⁷²³ Hz. Ömer'in de bu yönde hareket ettiğini belirtmiştir.⁷²⁴ Serahsî'nin Hanefilerin görüşü olan irtidad eden kadınların öldürülmemesi gerektiği görüşünün de onların savaşçı olmamalarıyla ilgili olduğunu betimlemiş, mürted erkeklerin öldürülmelerinin sebebinin de onların küfürde ileri gidip Müslümanlara karşı potansiyel birer savaşçı olmalarından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁷²⁵ Bu belirtilen rivâyetleri ya Kur'ân'a ve Sünnete aykırı rivayet olarak değerlendirmek gerektiğini ya da bazı gelişmeler sonucunda çeşitli amaçlarla üretilmiş bilgi olarak addetmek gerektiğini belirtmiştir.⁷²⁶

Ünal, İslâm'ın herkesi barışa davet ettiğini belirtmiş ve bu husus “Ey inananlar! Hep birden barışa girin. Şeytana ayak uydurmayın. O size apaçık bir düşmandır”⁷²⁷ âyetiyle desteklenmiştir. Kur'ân'da savaş emreden âyetlerin nüzul sebepleri ve bağlamlarıyla ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Kur'ân'da savaşmayı emreden âyetlerin

⁷²⁰ el-Bürûc 85/4-9.

⁷²¹ “İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya, Allah onları ne bağışlayacak ne de doğru yola iletecektir.”

⁷²² Ünal, “İslâm'da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 277-278.

⁷²³ Buhârî, “Ahkâm”, 45, 47. Ünal, “İslâm'da Din Özgürlüğü”, 278.

⁷²⁴ Ünal, “İslâm'da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 278.

⁷²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Serahsî, el-Mebsût (Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1406), 1-30.

⁷²⁶ Ünal, “İslâm'da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 279.

⁷²⁷ el-Bakara 2/208.

savaş ortamında indiğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir.⁷²⁸ Bu bağlamda Tevbe sûresi 29. âyette belirtilen “Ehl-i Kitap” kavramının Müslümanlara saldıranları hedef aldığını belirtmiştir.⁷²⁹

Ünal, onların içinde övgüyle bahsedilenlerin de olduğunu âyetlerle izah etmiştir.⁷³⁰ Hicretten sonra Yahudiler hakkında ise yeni Peygamberi kendi çıkarları açısından zararlı görüp ona karşı tutumlarını sertleştirdiklerini ve Kur’ân’ın da cevabının o derece sertleştirdiğini vurgulamıştır.⁷³¹ İslâm’da savaşın sadece savaşanlara ve saldırıda bulunanlara yönelik olduğunu belirten âyetlerle bu görüşü desteklemiştir.⁷³² Bu âyetlerde Müslümanlara savaş izninin kendilerine savaş açılması ve zulme uğramaları sebebiyle verildiğini belirtmiştir.⁷³³ Bu bağlamda savaş ve öldürmenin kişilerin kâfir veya münâfık olmalarından değil, bilakis Müslümanlara karşı düşmanlık ve hainlik beslemelerinden dolayı olduğunu vurgulamıştır. Müslümanların kendilerine veya dinlerine karşı saldırmayanlara saldırmayacağını ifade etmiş, Kur’ân’ın sadece saldırgan müşriklerin öldürülmesini emrettiğini belirtmiştir. İslâm’a göre din ayrılığının savaş sebebi olmadığını, İslâm’da esas olanın barış olduğunu dile getirmiştir.⁷³⁴

Ünal, Tevbe suresi 29. âyetinin cizye âyeti olduğunu belirtmiştir. Âyette cizyenin mahiyetiyle alakalı bir malumatın olmadığını, bu uygulamanın halk arasında bilindiğini vurgulamıştır.⁷³⁵ Hicrî dokuzuncu yılda nâzil olan bu âyetle beraber aynı sûreden bazı âyetlerin de Tebük Seferi esnasında nâzil olduğunu, bu sefer esnasında Hz. Peygamber’in Gayr-i Müslimler’den İslâm Devleti’ne bağlanmak isteyenlerle antlaşmalar yaptığını ve bunlara zımmî denildiğini ve onların savaşa katılmadığını nakletmiştir.⁷³⁶

Ünal, ilk olarak Hz. Peygamber’in insanları öğütlerle, delille ve ikna yoluyla İslâm’a davet ettiğini, Mekke’de müşriklerin baskılarına sabırla direndiğini, Hz. Peygamber’in İslâm’a davetteki başarısında “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer

⁷²⁸ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 280.

⁷²⁹ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 281.

⁷³⁰ Âl-i İmrân 3/113-115.

⁷³¹ Süleyman Ateş, *Tefsir* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995), 6/522.

⁷³² el-Bakara 2/190-193; Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 281.

⁷³³ el-Hac 22/39.

⁷³⁴ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 282-283.

⁷³⁵ Cizye hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 8/25-42.

⁷³⁶ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 284-285.

kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi...”⁷³⁷ âyetinin etkin bir rol oynadığını belirtmiştir. Hz. Peygamber’in müşriklere karşı tutumunu en iyi Mekke’nin Fethi’nin yansıttığını, onun asli görevinin ise insanların gönüllerini fethetmek olduğunu, onun bu tutumu sayesinde ise insanların gruplar halinde İslâm’a girdiğini vurgulamıştır.⁷³⁸

Ünal, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiğinde halkın dini ve etnik yapısının yarısının Yahudilerden oluştuğunu, Kaynukaoğulları, Nadîroğulları ve Kurayzaoğulları’nın Müslümanlara hep düşmanca tavır sergilediklerini ve onlara ihanet ettiklerini belirtmiştir. Medine’den çıkarıldıktan sonra Hayber’de yaşamlarını sürdürdüklerini, burada da Müslümanlara karşı düşmanca tavırlarına devam ettiklerini ve Hayber’in fethiyle artık Arap Yarımadası’ndaki siyasi güçlerini yitirdiklerini dile getirmiştir. Hz. Peygamber’in Yahudileri Hicaz dışına sürmediğini ve onları bir arada yaşanamaz bir toplum olarak görmediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in, Müslümanlara tehlike oluşturmayanlara karışmadığını, adil ve haksızlık yapmayan Gayr-i Müslimlerle de barış içinde yaşanabileceği yaklaşımında olduğunu betimlemiştir.⁷³⁹ Bu bağlamda Necrân Hristiyanları’nın Mescid-i Nebvî’de ibadetlerine karışılmamasının onun diğer dinlere olan barışçı tutumunu ve hoşgörüsünü yansıttığını ifade etmiştir.⁷⁴⁰ Hz. Peygamber’in bu tutumunun esasını barışçı bir ortamda İslâm dininin yayılmasının teşkil ettiğini, devletlerarası ilişkilerde din faktörünün tek başına belirleyici bir unsur olmadığını serdetmiştir.⁷⁴¹

Ünal, o dönemde Hz. Peygamber’in izlediği siyasetin ana hatlarıyla sürdürüldüğünü, özel durumlarda farklı uygulamaların yapıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Hz. Ömer’in onların hukukuna saygılı davrandığını ve zımmilere zulüm ve haksızlık yapılmamasını emrettiğini vaz’ etmiştir. Yapılan antlaşmalardaki amacın da Gayr-i Müslimlerin can, mal ve din güvencelerini sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁷⁴² Onların Müslüman hakimiyetini Bizans hakimiyetine tercih ettiklerine vurgu yapmıştır.⁷⁴³

⁷³⁷ Âl-i İmran 3/159.

⁷³⁸ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 285-286.

⁷³⁹ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 287-288.

⁷⁴⁰ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 288-289.

⁷⁴¹ Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 289-290.

⁷⁴² Ünal, “İslâm’da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar”, 290-291.

⁷⁴³ Kadî Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, çev. Ali Özek (Ankara: Albaraka Yayınları, 2022), 149-151.

Ünal, İslâmiyet'in Hristiyanlığın kadim izlerini taşıyan topraklarındaki mabetlerini antlaşmalarla güvence altına alındığını, hemen hepsinde mabet dokunulmazlığı hakkında madde bulunduğunu nakletmiştir. Bu anlayışın yüzyıllarca devam etmesinden dolayı mabedlerin bazılarının bu zamana kadar ayakta kaldığını ifade etmiştir. Mabedlere saygı duymanın asırlar boyu Müslümanların şiarlarından olduğunu ve mabedi yıkmak yerine başka bir ibadethaneye çevirerek onun korunmasını sağladığını vurgulamıştır.⁷⁴⁴

İsmail Hakkı Ünal, "Kim dininden dönerse öldürünüz"⁷⁴⁵ ve "Namazı terk eden kâfir olur"⁷⁴⁶ gibi rivayetlerin Hz. Peygamber'e isnad edilmesini ve ondan hükümler üretilmesini Kur'an'a ve Sünnete aykırı bulduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁷ Aynı zamanda "Müslümanın kanını dökmek ancak şu üç durumda helal olur: 'Evlendikten sonra zina etmesi, bir kimseyi öldürmesi ve dinini terk edip cemaatten ayrılması'"⁷⁴⁸ rivayetinin Hz. Peygamber'e isnad edilmesinin tarihi vakıalarla uyuşmadığını, zira Hz. Peygamber'in kendi döneminde irtidat edenleri cezalandırmadığını belirtmiş,⁷⁴⁹ bu bağlamda rivâyetin sahih olmadığını vurgulamıştır.⁷⁵⁰

İsmail Hakkı Ünal, din özgürlüğü konusunu İslâmî ilke ve değerler çerçevesinde, klasik kaynaklarla temellendiren tahlili bir yöntemle ele alarak, sîret ve Sünnet bütünlüğü içerisinde meseleyi derinlemesine incelemiş, nass merkezli ve tarihi bağlamı gözetken bir yaklaşımla benimsemiştir. Ünal'ın bu yöntemi, İslâm'ın adalet, hürriyet anlayışını yansıtmakta ve çağdaş tartışmalara geleneğin ilmî birikiminden hareketle cevap verilmesi gerektiğini göstermiştir.

2.2.5. "Birlikte Yaşamamanın Sünnetteki Referansları"

İsmail Hakkı Ünal, tarihi veriler ışığında farklı din, inanç ve mezhep mensuplarının bir arada yaşama örneklerinin az bulunduğunu belirtmiştir. İnsanların genellikle farklı inançlara mensup toplumlarda yaşamaktan çekindiklerini ve farklı ortamlarda yaşamayı tercih ettiklerini nakletmiştir. İslâm medeniyetinin farklı kültür ve inançlarla bir arada

⁷⁴⁴ Ünal, "İslâm'da Din Özgürlüğü", 293.

⁷⁴⁵ Buhârî, "İstîtâbetü'l-mürteddîn", 2. Bu rivayetinin diğer kaynakları ve problemleri için bkz. M. H. Kırbasoğlu, "İslama Yamanan Sanal Şiddet: Recm ve İrtidat", *İslâmiyât*, 5/1 (2002), 125-132.

⁷⁴⁶ Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "İman", 9. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *el-Müctebâ*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986), "Salat", 8.

⁷⁴⁷ Ünal, "İslâm'da Din Özgürlüğü", 293.

⁷⁴⁸ Buhârî, "Diyat", 6.

⁷⁴⁹ Ünal, "İslâm'da Din Özgürlüğü", 293.

⁷⁵⁰ Buhârî, "İstîtâbetü'l-mürteddîn", 2; Müslim, "İmare", 3.

yaşama tecrübesini yüzyıllar boyu güven ve huzur içinde sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bu tecrübeyi elde edememiş toplumlara İslâm medeniyetinin bir sözünün olmasının doğal bir unsur olduğunu serdetmiştir.⁷⁵¹

Ünal, İslâm'ın esasında Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerle geldiğini ve onun da bu mesajı insanlara hatırlatan son Peygamber olduğunu nakletmiştir. Hz. Peygamber'in Hristiyanları ve Yahudileri din birliğine davet ettiğini ifade etmiştir.⁷⁵²

Ünal, Hz. Peygamber'in önce Mekke, akabinde Medine dönemlerinde insanları dine davette zor kullanmadığının altını çizmiştir. Yemâme halkının başkanlığını yapan Sümâme b. Üsâl'in üç gün gözetim altında tutulduğunu ve serbest kaldıktan sonra Hz. Peygamber'in ve Müslümanların tavırlarından dolayı İslâm'ı seçtiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in din değiştirdiği için kimseyi öldürtmediğini nakletmiştir. Dinden irtidat edip de ölüm gerektiren suç işleyen kişilerin ölüm cezasıyla cezalandırılması sonucunda bu verilen hükmü yanlış değerlendirip mürtedin öldürülmesi gerektiği sonucuna varanların bunu hadis formatına çevirip Hz. Peygamber'e isnad ettiğini ve bu çerçevede hadis literatürüne girmiş olma ihtimalinin bulunduğunu vurgulamıştır.⁷⁵³

Ünal, Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ tarafından savaş izninin verildiğini ve bu savaşın müşriklerin tehditlerinden dolayı savunma amaçlı olarak yapıldığını vurgulamıştır. Yahudilerin Müslümanların arkalarından iş çevirmeleri ve Mekkeli müşriklerle iş birliği yapmaları dolayısıyla Medine'den sürüldüklerini nakletmiştir.⁷⁵⁴ Hz. Peygamber'in Yahudileri bir arada yaşanamayacak millet olarak görmediğini vurgulamıştır. Onun kin gütmediğini, bu bağlamda Mekke'nin Fethi'nde cezalandırmak için bütün imkanlara sahip olmasına rağmen Mekkeliler'i serbest bıraktığını zikretmiştir.⁷⁵⁵

Ünal, Hz. Peygamber'in savaşa sınırlı ölçüde yaklaştığını ve onun hedefinin barışçı bir şekilde İslâm dininin dünyaya yayılması olduğunu vurgulamıştır. Ancak sonradan gelen

⁷⁵¹ İsmail Hakkı Ünal, "Birlikte Yaşamanın Sünnetteki Referansları", *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 117.

⁷⁵² Ünal, "Birlikte Yaşamanın Sünnetteki Referansları", 118.

⁷⁵³ Ünal, "Birlikte Yaşamanın Sünnetteki Referansları", 119-122.

⁷⁵⁴ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dârü'l-Ma'rifeh, 1405/2000), 6/275.

⁷⁵⁵ Ünal, "Birlikte Yaşamanın Sünnetteki Referansları", 124-127.

devlet başkanlarının fetih politikalarında din faktörünün yanı sıra başka faktörlerin de rol oynadığını belirtmiştir.⁷⁵⁶

Ünal, Hz. Peygamber'in barıştan yana bir tutum içinde olmasının ve merhametinin yirmi üç yıllık risâlet hayatında ve devamında milyarlarca insanın iman etmesine zemin teşkil ettiği üzerinde durmuştur. İsmail Hakkı Ünal tahlili bir metodla meseleyi incelemiş, hadislerin değerlendirmesinde Nebvî öğretinin merkeze alınması gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in sîretinin hadis ve sünnetin anlaşılmasındaki ehemmiyetine değinmiştir.

2.3. Hadisleri Akla, Mantığa ve Dile Arz Etmesi

2.3.1. “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”

Ünal, aklın önemine vurgu yapmış ve Kur'an'da Allah'ın bizlere akıl nimetinin önemini hatırlattığını ve bu nimeti hakkıyla kullanmayanlara ikazda bulunulduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁷ Kur'an'ın insanlara tefekkürü emrettiğini ve kitabı uygulamaları için indirildiğini belirtmiş ve Kur'an'ın birçok âyetinin insanları düşünmeye sevk ettiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in tebliğini anlayabilmek için yine akla ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Atalarının dinlerine körü körüne bağlanmış olan müşriklerin akıllarını kullanmaktan varestede olduklarını ve Kur'an'ın ifadesiyle atalarının akılsızlıklarına bile bile tabi olduklarını serdetmiştir.⁷⁵⁸ Kur'an'ın akletme, düşünme, ibret alma, muhakeme ve mukayese yapma hususunda ısrarla durduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber ve ashâbının dini hükümleri anlayabilmek için akıllarını yerinde kullandıklarını vurgulamıştır.⁷⁵⁹

Ünal, Hz. Peygamber'in vahiy dışındaki konularda içtihad yaptığını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in kendi re'yiyle hüküm verdiği konularda beşer olması hasebiyle hata yapma ihtimalinin bulunduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in hurma ağaçlarının aşılınmaması konusunda verdiği re'yi uygun görmeyen ve verimin azalmasından şikâyet edenlerin üzerine onun şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Ben ancak bir beşerim. Eğer size dininizle ilgili bir şey emredersem ona uyun, re'ye (akla) dayanan bir şey

⁷⁵⁶ Ünal, “Birlikte Yaşamının Sünnetteki Referansları”, 127-131.

⁷⁵⁷ İsmail Hakkı Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, *Hadisin Dünyü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu* (Samsun: Samsun Üniversitesi Yayını, 1993), 137.

⁷⁵⁸ el-Bakara 2/170.

⁷⁵⁹ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 138.

emredersem ben yalnızca bir insanım.”⁷⁶⁰ Bu bağlamda onun da re’yi ile hüküm verdiği hususlarda yanılabilirliğini ifade etmiştir. Yemen’e vali olarak atanan sahâbî Muaz b. Cebel’e sorulan Kur’ân ve Sünnette bulamadığı bir hükme nasıl karar vereceği sorusuna kendi ictihadiyle hüküm vereceğini söylemesi dolayısıyla Hz. Peygamber’in büyük bir memnuniyet duyduğunu vurgulamıştır.⁷⁶¹

Ünal, Hz. Peygamber’in bazı hususların anlaşılmasında aklını kullanmasının da Sünnet kavramı çerçevesinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Hz. Âişe’nin de bazı sahâbîlerden gelen rivayetleri tashih ederken Kur’ân’a ya da akla müracaat ettiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Ebû Hureyre’den nakledilen rivayetine yer verilmiştir: “Cenaze yıkayan gusleder, taşıyanın da abdest alması gerekir”.⁷⁶² Bu hususun Hz. Âişe’ye iletilince, “Müslümanların cenazesi pis midir? Bir odun parçasını taşıyan kimseye ne lazım gelir?” dediğini aktarmıştır.⁷⁶³ Sahâbe’nin bu itirazlarındaki en önemli faktörün Hz. Peygamber’in Sünnetinin doğru anlaşılması ve anlatılması endişesi olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁴

Ünal, hadisleri değerlendirip onlardan hüküm çıkartma görevinin fakihlerin görevi olduğunu belirtmiştir. İlk asırlardaki faaliyetlerde hadis toplayanların böyle bir endişe taşıdıklarını, “Musannef” türü eserlerin de endişeyle te’lif edildiğini vurgulamıştır.⁷⁶⁵ Hadis rivayet edenlerin fıkıh bilgisine sahip olması gerektiğinin, fıkıh bilgisi yoksa dahi en azından naklettiğini anlayabilecek şekilde bir malumata sahip olması gerektiğinin altını çizmiştir. Hadis rivayetinin İslâm’ı esas kaynaklardan öğrenmede bir araç değil de başlı başına amaç ve meslek haline getirilmesiyle, ehil olmayan insanların Hz. Peygamber’in Sünnetini hafife aldıklarını, yanlış yorumlarda bulunarak onları anlaşılabilir hale getirebildiklerini vurgulamış ve bunun zaman zaman tehlikeli bir hâl alabileceğini belirtmiştir.⁷⁶⁶ Bununla birlikte Hz. Peygamber’in hadis ve Sünnetini doğru anlayanın sadece hadisçilerin vazifesi olmadığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda hadisçilerin ve fakihlerin mesailerini birleştirdikleri vakit Sünneti daha doğru değerlendirebileceklerini

⁷⁶⁰ Müslim, “Fedail”, 38.

⁷⁶¹ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 11.

⁷⁶² Ebu Davud, “Cenâiz”, 39.

⁷⁶³ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 141; Tirmizî, “Cenâiz”, 17.

⁷⁶⁴ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 141.

⁷⁶⁵ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 142.

⁷⁶⁶ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 143.

belirtmiştir. Fakat tarih boyunca böyle bir iş birliğinin tam olarak sağlanamadığının altını çizmiştir.⁷⁶⁷

Ünal, akılcı yaklaşım, denilirken akılla kavranılması imkân dâhilinde olan hadis metinlerinin belirli akli kriterler çerçevesinde te’lif edilmesi gerektiğinin kastedildiğini belirtmiştir. Birçok ünlü muhaddisin hocası olan Adanalı Muhammed b. Îsâ b. Necîh et-Tabbâ’nın (ö. 224/839) sika ve güvenilir bir ravinin muttasıl bir isnadla rivayet ettiği haberin üç sebeple kabul edilemeyeceği görüşünü belirtmiş ve bunun ilk sırasında akli gerekçelere aykırılığının yer aldığının altını çizmiştir. Bunun da bazı sorunlara sebep olabileceğini, bu bağlamda herkesin akli gerekçelerine uygun olmamasının hadisin reddedilme sebebi olmayacağını savunmuştur.⁷⁶⁸

Ünal, fukahanın haberlerin senedinden çok muhtevasıyla ilgilendiklerini vurgulamıştır. Bu bağlamda Ebû Hanîfe’nin hiçbir yerde “Ben Hz. Peygamber’den gelen şu hadisi reddediyorum” şeklinde herhangi bir beyanına rastlanmadığını belirtmiş ve onun pek çok hadisi delil olarak kullanmadığını, bunun da fakihlerin bir yöntemi olduğunu vurgulamıştır.⁷⁶⁹ İlk örnekte “Savaşan kimsenin, savaş sırasında silaha ihtiyacı olduğu zaman bunu yöneticiden izin almadan ganimet malı içinden alıp alamayacağı ve bunu ne zaman iade etmesi gerektiği” mevzusunu ele almıştır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un iki hadisi de kabul ettiklerini⁷⁷⁰, ancak birini tercih edip diğerini de uygun bir teville tahsis ettiklerini vurgulamıştır.⁷⁷¹

Ünal, çeşitli mezheplerin fakihleri arasındaki ihtilafların Kur’ân hükümlerini farklı anlamak ve yorumlamaktan dolayı olduğunu belirtmiş ve büyük kısmının ise fıkhi hükümlerin dayandırıldığı hadis rivayetlerinin farklı anlaşılmasından kaynaklandığının altını çizmiştir.⁷⁷²

Ünal, Hz. Peygamber ve ilk dönemlerden itibaren, Hz. Peygamber’in Sünnetinin maksadını ön planda tutmanın önemini vurgulamış, bu faaliyetlerin esasını Hz. Peygamber’in Sünnetini ve örnekliğini tüm dış etkilere koruyarak berrak bir şekilde

⁷⁶⁷ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 144.

⁷⁶⁸ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 145.

⁷⁶⁹ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 146.

⁷⁷⁰ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 146.

⁷⁷¹ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 147.

⁷⁷² Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 160.

anlama gayretinin teşkil ettiğini ve bugün de aynı gayreti sürdürmenin herkesin görevi olduğunu belirtmiştir.⁷⁷³

İsmail Hakkı Ünal çalışmada konuyu pek çok örnekle izah etmiş, fakih ayrımına işaret etmiş, muhaddis hadisi nakletmekle yetinse de fakihin hadisten çıkarılacak fıkhi hükmü ortaya koyması gerektiğini belirtmiş, bu bağlamda Hz. Peygamber'in Sünnetinin maksadını ön planda tutmanın zaruretine işaret etmiştir.

2.3.2. “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (sas.)

Anlamak”

İsmail Hakkı Ünal, Hz. Peygamber’i doğru tanıyabilmenin ve anlayabilmenin hâla önemli bir problem teşkil ettiğini belirtmiştir.⁷⁷⁴ Bu bağlamda Ünal, günümüz İslâm âlimlerinden Suriyeli Vehbe ez-Zuhaylî’nin (ö. 1436/2015) *el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletuhü* adlı eserinin necaset bölümünde geçen şu dipnotu konu edinmiştir: “Peygamber’in (s.a.s.) kan, irin, kusmuk, dışkı, sidik, mezy ve vedy gibi atıkları temizdir. Zira el-Bereke el-Habeşyye, Peygamber’in (s.a.s.) idrarını içince o, “Karnına ateş dokunmayacak!” buyurdu. Darekutnî bu rivayete “Sahih’tir” dedi. Ebû Taybe de Peygamber’in (s.a.s.), hacamat yoluyla alınan kanını içmiş, Rasulullah (s.a.s.) da ona, “Kanım kanına karışana ateş dokunmaz!” buyurmuştur.⁷⁷⁵ Bu rivayetin bazı farklılıklarla yedi farklı eserde yer aldığını belirtmiştir. Hâkim’in (ö. 405/1014) *Müstedrek* adlı eserinde geçen haberin isnadında üç yerde “an” lafzının bulunduğunu ifade etmiş ve bu lafzın senedde kopukluğa delâlet ettiğini vurgulamıştır.⁷⁷⁶ İlk örnekte anlatılmak istenenin, meşhur hadis kitaplarında ve İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) *et-Tabakat* adlı ilk devir tabakat eserlerinde yer almadığını, hatta sahabe tabakatlarında çelişkili, tereddütlü anlatıldığını belirtmiş, bu rivayetin günümüzde bazı eserlerde tartışmasız bir şekilde yer almasının, sahih kabul edilmesinin ve akla hayale gelmedik hükümler üretilmesinin üzerinde durulmak istendiğini dile getirmiştir.⁷⁷⁷ Rivayette yapılan davranışın yanlışlık sonucu yapıldığını ve Hz. Peygamber’in yanlışlık sonucu oluşan bu davranış karşısında insan olması hasebiyle gülmesinin ve ardından bu hatayı yapanın gönlünü almasının Hz. Peygamber’in idrarının ve dışkısının temiz olduğuna dair bir sonuç çıkarmak için iyi bir fakih olunması

⁷⁷³ Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, 161.

⁷⁷⁴ İsmail Hakkı Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 42.

⁷⁷⁵ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhü* (Dimaşk: Riyaz Yayınları, 1989), 1/152.

⁷⁷⁶ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, 43.

⁷⁷⁷ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, 43.

gerektiğini eleştirel bir şekilde ele almıştır. Hz. Peygamber'in Ümmü Eymen'e idrar dolu kabı dışarı dökmesini emrettiği ve bu bağlamda rivayetlerden tam zıddının anlaşılmasının mantığını anlamının zor olduğunu serdetmiştir.⁷⁷⁸

Ünal, Ebû Taybe'nin (Nâfiu'l-Haccâm) Hz. Peygamber'in hacamat kanından içtiği ve Rasûlullah'ın (s.a.s) da “Kanım kanına karışana ateş dokunmaz buyurduğu rivayetinin⁷⁷⁹ meşhur hadis kaynaklarında yer almadığını vurgulamış ve *el-Mevahib*⁷⁸⁰ adlı eserde yer alan bu haberin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu rivayetler arasında Hz. Peygamber'in gömülmesini emrettiğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in bir kişiye “Onu göm ki köpekler arayıp çıkarmasın”⁷⁸¹ dediğini nakletmiş ve köpeklerin bile içmesini hoş görmeyen Hz. Peygamber'in kanının içilmesini tasvib ettiğine dair rivayetlerin Hz. Peygamber'e isnad edilmesinin, ona karşı yapılan bir cüretkarlık olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁸²

Ünal, Ebû Saîd el-Hudrî'nin babası olan Mâlik b. Sinân'ın Uhud'da Hz. Peygamber yaralandığında onun yüzündeki kanı emerek yutması ve “Sana asla ateş dokunmaz.” diyerek tecviz etmesi⁷⁸³ rivayetini nakletmiş, ancak Mâlik b. Sinân'ın o savaşta şehit olduğunu ve Hz. Peygamber'in de yaralanması hadisesinin savaşın sonlarına doğru olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu rivayetin daha sahih kaynaklarda yer alan rivayetlerle çeliştiğini belirtmiş ve böylesine çelişkili haberlerin Hz. Peygamber'e yakışmayan fiilleri içermesinin ve Kur'ân'a aykırı haberleri barındırmasından dolayı bu rivayetleri tahlil ve tenkid etmenin Hz. Peygamber'e gösterilmesi gereken saygının en asgarisini teşkil ettiğini serdetmiştir.⁷⁸⁴ Hasâis ve Delâil edebiyatında yer alan rivayetlerin ilk hadis mecmualarında, erken dönem siyer eserlerinde ve tarih kitaplarında az rastlanıldığını dile getirmiş ve hicrî beşinci asırdan sonra müstakil ürünler veren bu konunun sanki Hz. Peygamber'i kutsal kitaplarda mucizeleri bolca bulunan diğer peygamberlerle yarıştırmak amacı güttüğünün altını çizmiştir. Hasâis ve Delâil eserlerinde Hz. Peygamber'i yüceltmek adına garib ve bazen de yüz kızartıcı rivâyetlerin ona atfedildiğini belirtmiş, Hz. Peygamber'e saygının bu gibi rivayetleri te'vil ederek savunmakla ve görmezden

⁷⁷⁸ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 44.

⁷⁷⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhü*, 1/152.

⁷⁸⁰ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 46.

⁷⁸¹ Muhammed İbn Sa'd İbn Manî' el-Basrî el-Hâşimî, *et-Tabakât* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1968), 1/448.

⁷⁸² Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 44.

⁷⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3/563.

⁷⁸⁴ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 46.

gelmekle olmayacağını vurgulamıştır. Rasûlullah'ı (s.a.s) savunmanın ona yakışmayacak tutumlardan onu tenzih etmekle mümkün olacağına atıf yapmıştır.⁷⁸⁵

Ünal hadis rivayetleri konusunda seçmeci ve eleştirel yaklaşımı benimsediğini belirtmiş,⁷⁸⁶ bu bağlamda Sünnete bağlılık ve bid'atten sakınma hususunda şu meşhur rivayeti zikretmiştir: İrbâd b. Sâriye'den nakledilen haberde o şöyle demiştir: “Rasûlullâh (s.a.s) bir gün bize namaz kıldırıldı. Sonra bize döndü ve belîğ bir va'z irad etti. Gözler yaşardı, kalbler titredi, (dinleyenlerden) birisi şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Rasulü! Sanki veda va’zı gibi oldu. Bize ne tavsiye edersin?’ Allah’ın Rasulü şöyle buyurdu: ‘Allah’tan korkmanızı, başınızda Habeşli bir köle de olsa dinleyip itâat etmenizi tavsiye ederim. Benden sonra yaşayanlar pek çok ihtilâfa şahit olacaklardır. Benim Sünnetime ve benden sonra Râşid Halifeler’in sünnetine tabi olmanız gerekir. Bunlara sımsıkı sarılın. Sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının. Şüphesiz sonradan ortaya çıkan her şey bid’attir. Her bid’at dalâlettir.’”⁷⁸⁷

Ünal, senedin ittisalinde bir problem olmadığını ve ravilerinin güvenilir olduğunu serdetmiştir. Ancak rivayetin yer aldığı bütün eserlerde, senedlerin ortak sahâbî ravisinin İrbâd b. Sâriye olmakla beraber hadis usulünde bu rivayetin ferd-i mutlak bir hadis rivayeti olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁸ Bu hadis muhaddisler nezdinde sahih sayılsa dahi, Hanefî fakihlerin geliştirdikleri bir prensibe göre umumi belvâda varid olan haber-i vâhid grubuna girdiğini ve bu şekilde gelen haberin reddedileceğini ifade etmiş, herkesin veya bir çok kimsenin bilmesi gereken bir hadisi veya Sünneti tek bir raviden nakledilen rivayetin reddi için yeterli bir sebep olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸⁹ Birçok kimsenin bilmesi gereken bir bilginin sadece bir kişi tarafından aktarılmasını sadece Hanefîler’in değil diğer mezheplerde de kabul etmeyenlerin olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda örnek rivayette de yer aldığı gibi Hz. Peygamber’in kendinden sonra yaşayanların ihtilaflarla karşılaşacaklarını bildirmesinin tahminden çok kesinlik arz ettiğini belirtmiş, Hz. Peygamber’in verdiği gaybi haberlerin kaynağının vahiy olduğunu kabul eden kimselere göre ise bunun Allah tarafından bildirilmiş olduğunun kabul edildiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, 47.

⁷⁸⁶ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, 47.

⁷⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 4/126-127; Ebû Davûd, “Sünne”, 6; Tirmizî, “İlm”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Dârimî, “Mukaddime”, 16.

⁷⁸⁸ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, 47.

⁷⁸⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/368.

⁷⁹⁰ Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”, 48.

Dört halifenin uygulamalarının gelişen siyasi, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara binaen Hz. Peygamber'in Sünnetine şeklen dahi olsa muhalif olabildiğini vurgulamıştır.⁷⁹¹ Hz. Peygamber'in sîretinde en önemli konulardan olan kendisinden sonra yönetime kimin geçeceği hususunda bir açıklamasının olmaması ve aniden vefat etmediği için bu konuda hastalığı sırasında herhangi bir açıklamasının olmaması üzerinde durmuştur.⁷⁹² Bu önemli konu haricinde önem arz etmeyen konularda Hz. Peygamber'in görüş beyan etmesinin makul olmadığını belirtmiştir.⁷⁹³ Hadis alanının problemlerinin esasında insanların Hz. Peygamber'i kaynak göstererek kendilerini de insanları da kandırmaları olduğunu ifade etmiş, insanların dünyevi menfaatler elde etmek için bu yolu tercih ettiklerinin altını çizmiştir. Önümüze çıkan bütün rivayetlerde bu tereddütün yaşanmasının sebebinin anlaşılmasının zor olmadığını vurgulamıştır.⁷⁹⁴

Üçüncü örneğe bakıldığında ise, Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı. Boyu altmış zira' idi. Yarattığı zaman ona şöyle dedi: “Git şu topluluğa selam ver -Orada bir grup melek oturuyordu- Seni nasıl selamlayacaklarını dinle. Zira o, senin ve neslinin selamı olacak.” Âdem gitti ve “Esselâmu aleyküm” dedi. Onlar da “Esselâmu aleyke ve rahmetullâh” diyerek “Ve rahmetullâh” kısmını eklediler. Cennete giren herkes Âdem suretinde ve boyu altmış zira' olacaktır.”⁷⁹⁵ İnsanlar da o günden bugüne hâlâ kısaltmaya devam ediyorlar.”⁷⁹⁶

İsmail Hakkı Ünal, bu rivayetin gaybi haber olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in bu haberi verirken baş vurabileceği iki kaynak olduğunu ve bunların birisinin din, diğerinin de geçmiş din ve kültürler olduğunu vurgulamıştır. Altmış zira'lık boyla ilgili olarak ise, Hz. Âdem için bir ayrıcalık gibi görünse bile, şu ana kadar yapılan hiçbir kazıda altmış zira', yani yaklaşık otuz metre civarında bulunan hiçbir insan iskeletine rastlanamadığını belirtmiş, hatta üç-dört metre boyunda insan iskeletine bile rastlanamadığını vurgulamıştır.⁷⁹⁷ Ünal, bu rivayetin Yahudi esatirinden kaynaklanan ve bu esatiri bilen Müslüman raviler tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayet olduğunu ifade

⁷⁹¹ Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 49.

⁷⁹² Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 49.

⁷⁹³ Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 49.

⁷⁹⁴ Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 51.

⁷⁹⁵ “Boy 60 zira' olacak” cümlesi Buhârî, “Enbiya”, 1 ve “İsti'zân” 1'de yoktur.

⁷⁹⁶ İbn Hacer al-Askalani, *el-Metâlibu'l-Âliye fî Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye* (Beyrut: Dâr al-Watar, 1997), 3/270. İbn Hacer'in el-Metâlibu'l-Âliye'sinde Ebû Ya'la'nın *Müsned*'inden nakledilen ve Ebû Hureyre'ye dayandırılan bir rivayet Hz. Âdem'in yaratılışını nisbeten Kur'ân-ı Kerîm'e uygun bir şekilde anlatmaktadır. Meleklerle selamlaşma diyalogu bu rivayette de mevcuttur.

⁷⁹⁷ Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak”, 51.

etmiştir.⁷⁹⁸ Kâ'b el-Ahbâr'ın: "Okumadığı halde, Tevrat'ın muhtevasını Ebû Hureyre kadar iyi bilen birini daha görmedim"⁷⁹⁹ ifadesinin onun Yahudi kültürüne aşina olduğunu bariz bir şekilde gösterdiğini belirtmiş ve sahâbenin birbirinden duydukları sözleri Hz. Peygamber'e dayandırma ihtimallerinin olduğuna da dikkat çekmiştir. Hatta rivayetin sonraki dönemlerde başına bir sened eklenerek Hz. Peygamber'e isnad edilebileceğinin de ihtimaller arasında olduğuna işaret etmiştir.⁸⁰⁰

Ünal, senedi sağlam olan pek çok rivayetin sosyal, siyasi ve kültürel tarih verileriyle incelendiğinde Hz. Peygamber zamanına ulaşamadığını belirtmiştir. Geçmiş hadis ulemalarının hadiste sened tetkikinde bulunurlarken gösterdikleri çabanın az bir oranının metin tetkikinde kullanıldığında bugünkü hadis ilminin çok daha iyi veçhesi olabileceğine temas etmiştir.⁸⁰¹ Hz. Peygamber'e aidiyeti şüpheli veya gayri muhtemel olan birçok rivayeti din açısından eleştirilemez saymanın makul bir tutum olmadığını belirtmiş ve bu anlayışın kaynaklarda yer alan ve uydurma olduğu üzerinde ittifak bulunmayan rivayetleri heder etmeme çabası olarak değerlendirilebileceğine dikkat çekmiştir. Sonraki döneme ait oldukları bariz olan rivayetlerin Hz. Peygamber'e atfedilmesinin çok tehlikeli olduğu üzerinde durmuştur. Günümüzde hadis mecmualarının tercüme edilmesiyle sıhhatlerini bilmeden tüm rivayetleri tek tek uygulamaya çalışan insanların ve onları tevil eden modern ilmin verileriyle izaha etmeye çalışan ilim adamlarının o insanları zihin bulanıklığına ve tereddüte düşürdüklerine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Muharref semavi dinlerdeki hurafelerin İslâm için söz konusu olamayacağının altını çizmiştir.⁸⁰²

Ünal, âlimlerin sağlam ölçülere dayanarak rivayetleri değerlendirmenin önemine temas ettiklerine değinmiştir. Bu görüşlerden ilk ikisinin de Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a ait olmalarının da kayda değer olduğunu belirtmiştir. Bu görüşlerden dikkat çekenlerden birisinin de İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201): "Sika raviler toplanıp devenin iğne deliğinden geçtiğini söyleseler ne sikalıklarının ne de haberlerinin bir kıymeti olur. Zira muhal bir şeyi haber vermektedir. Bu sebeple, akla muhalif, asıllara ters düşen bir hadis görürsen bil ki o uydurmadır. Araştırma zahmetine girme"⁸⁰³ şeklinde bir görüş serdettiğini

⁷⁹⁸ Ünal, "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak", 52.

⁷⁹⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Osman b. Kaymaz b. Abdillâh et-Türkmânî ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Riyad: Dâr el-Sumâyî, 2007), 1/34.

⁸⁰⁰ Ünal, "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak", 53.

⁸⁰¹ Ünal, "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak", 53.

⁸⁰² Ünal, "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s. a. v) Anlamak", 54.

⁸⁰³ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûât min el-Ehâdisu'l-Merfûât* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012), 1/65.

nakletmiştir. Onun görüşünde aklın gerçeklerinin ne kadar önemli olduğunu ve akla ters düşenlerin araştırılma zahmetine bile girilmesine gerek kalmadan reddedilmesi gerektiğini göstermektedir.

İsmail Hakkı Ünal, siyasal, sosyal hadiselerle atıf yapan rivayetlerin seçmeci ve eleştirel bir yöntemle yazılması gerektiğini vurgulamıştır. Ünal, rivayetlere Kur’ânî bir bakış açısıyla yaklaşılmasının zaruretiyle değinmiş, rivâyetleri tarihi verilere arz ederek incelemiştir. Rivâyetlerin akla arz edilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

2.4. Sünnete Yaklaşımı

İsmail Hakkı Ünal’ın sünnet anlayışı, hem klasik hadis usulü mirasına dayanan hem de modern hermenötik yaklaşımlarla zenginleştirilen bir metodolojik çerçeveye sahiptir. Ünal, Sünneti sadece Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret bir pratik olarak görmemiş, onu İslâm toplumunun inşasında vazgeçilmez referans, ahlaki örneklik ve dini otoritenin uygulama boyutu olarak değerlendirmiştir.

Ünal’a göre, Sünnetin epistemolojik değeri, onun Kur’ân’la olan ilişkisi çerçevesinde şekillenmektedir. “Fazlurrahman’ın Sünnet Anlayışı ve ‘Yaşayan Sünnet’ Kavramı Üzerine”⁸⁰⁴ başlıklı makalesinde, çağdaş Sünnet teorilerini tartışırken, Sünnetin tarihsel/toplumsal bağlamda nasıl kurumsallaştığına dair tespitler yapmış, bu çerçevede yaşayan Sünnet kavramının geleneksel Sünnet tasavvurunu tamamlayıcı bir işlevi olduğunu belirtmiştir.

Ünal’ın Sünneti yalnızca normatif bir çerçeve olarak değil, ahlaki bir model olarak gördüğü aşikârdır. “Hz. Peygamber’i (s.a.s.) Örnek Almanın Mahiyeti”⁸⁰⁵ başlıklı yazısında, Hz. Peygamber’in bireysel ve toplumsal hayatta rehber alınmasının sadece ritüel düzeyde bir taklit olmadığını, onun ahlâki değerlerinin ve insani duruşunun içselleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Sünnetin özü, şekli değil, maksatlarıdır; yani Sünnetin ahlaki ve hikmet boyutu Ünal’ın değerlendirmelerinde ön plana çıkmaktadır.

Ayrıca, Ünal’ın sünnet anlayışı içerisinde tarihsel ve kültürel bağlam da önemli bir yere sahiptir. “Sünnet’in Temellendirilmesi Problemi” başlıklı çalışmada,⁸⁰⁶ Sünnetin

⁸⁰⁴ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 285.

⁸⁰⁵ Ünal, “Hz. Peygamber’i (s.a.s.) Örnek Almanın Mahiyeti”, 214-217.

⁸⁰⁶ Ünal, “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi”, 25-26.

yorumlanmasında her bir Sünnet uygulamasının bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda bazı rivayetlerin tarihsel bir tepki ya da yerel bir uygulama çerçevesinde oluştuğunu ve evrensel ilke olarak genelleştirilemeyeceğini ifade etmiştir.

Sünnetin modern dünyadaki fonksiyonuna da dikkat çeken Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü” adlı yazısında,⁸⁰⁷ Sünnetin yalnızca geçmişin uygulaması olmadığını, bilakis İslâm kültürünün günümüzde de diri kalmasını sağlayan dinamik bir miras olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Sünnetin değişen şartlarda yeniden yorumlanabilecek canlı bir pratik olduğunun altını çizmiştir.

Ünal’ın Sünnet anlayışı, hadis metnlerinin şekli unsurlarından ziyade evrensel değerlerini ve yaşatıcı ilkelerini önceleyen bir karakter taşımaktadır. Bu yönüyle onun yaklaşımı, geleneksel usul ilmiyle modern anlam arayışını sentezleyen örnek bir metodolojik model sunmaktadır.

2.4.1. “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı ve “Yaşayan Sünnet” Kavramı Üzerine”

İsmail Hakkı Ünal, Fazlur Rahman’ın Sünneti normatif örnek bir davranış olarak tanımladığını, bu davranışın şuurlu varlık olan insana ait olduğu zaman Sünnet olarak nitelendirilebileceğini ve Sünnetin sadece davranış yasası değil de normatif bir ahlak yasası niteliğinde olduğunu belirttiğini vurgulamıştır.⁸⁰⁸ Fazlur Rahman Sünnetin bir Peygamber tarafından yapıldığı için normatif olma özelliğini Kur’an’dan aldığını belirtmiş, Sünnetin toplum içinde uzun bir geçmişi olması dolayısıyla normatiflik özelliği kazandığı görüşüne karşı olduğunu ve bu gelenekten ayrı olarak ele alınması gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁰⁹ Ünal, Batılı müsteşriklerin Sünnetle ilgili görüşlerine temas ederek Fazlur Rahman’ın onları tenkid ettiğini belirtmiştir. Fazlur Rahman’ın Batılı müsteşriklerin Sünnet kavramını reddetmelerinin sebeplerini üç maddede ele aldığını nakletmiştir. İlk olarak müsteşriklerin Sünnetin içeriğinin İslam öncesi Arap âdet ve değerlerinin devamı olarak gördüklerini belirttiğini, ikinci olarak Sünnetin muhtevasında Yahudi kaynaklarından Bizans ve İran idari tatbikatından unsurların yer aldığını iddia

⁸⁰⁷ Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, 26.

⁸⁰⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı ve “Yaşayan Sünnet” Kavramı Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/4 (1990), 285.

⁸⁰⁹ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 285.

ettiklerini ifade ettiğini, üçüncü olarak ise ilk devrin bütün sünneti “Peygamber sünneti” adı altında Hz. Peygamber’e sözlü olarak atfedildiğini iddia ettiklerini belirttiğini kaydetmiştir.⁸¹⁰ Fazlur Rahman’ın, Sünneti müsteşriklerin “Peygamber’in Sünneti” şeklinde nitelendirmelerini yanlış bulduğunu vurgulamıştır. Fazlur Rahman’ın ise Sünnete dair kendi görüşlerini dört maddede ele aldığını belirtmiştir. İlk olarak Hz. Peygamber’in Sünnetinin İslâm’ın başlangıcından itibaren aynı şekilde geçerli ve işlevsel olduğunu, ikinci olarak Hz. Peygamber’in arkasında bıraktığı Sünnetin az olduğunu, üçüncü olarak Sünnetin genişleyen bir süreç içerisinde zamanla cemaatin icmasını da kapsadığını, dördüncü olarak da Sünnetin, ictihad ve icmâ arasındaki organik bağı tahrip ettiklerini dile getirdiğini nakletmiştir.⁸¹¹

Ünal, Fazlur Rahman’ın Hz. Peygamber’i devlet idaresinden ibadet temizliğine varıncaya kadar insan hayatının bütün ayrıntılarını düzenleyen bir hukukçu gibi davranma eğiliminde olmadığını vurguladığını,⁸¹² Nebvî Sünnetin kesin kurallar dizisi olmaktan öte yön gösteren işaret olduğunu belirttiğini, belirli bir konuda Hz. Peygamber’in herhangi bir özel davranışı olmasa dahi o konuyla ilgili Peygamber Sünnetinden bahsetmenin mümkün olduğu düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir.⁸¹³ Fazlur Rahman’ın makalelerde en çok üzerinde durduğu konunun “Yaşayan sünnet” konusu olduğunu, yorum, ictihad ve toplumun örf ve âdetlerini içine alan ilk devir Müslümanları’nın Nebevi modele bağlı kalarak serbestçe ortaya koydukları fikir ve tatbikatların cemaatin yaşayan Sünnetini oluşturduğunu dile getirdiğini vurgulamıştır.⁸¹⁴ Fazlur Rahman’ın Sünnetin normatiflik unsurunu Hz. Peygamber’den aldığı görüşünde olduğunu belirtmiştir. Fazlur Rahman’ın, İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’nda yaptığı tabirlerden yola çıkarak Sünnet terimini iki ayrı anlamda kullanmış olduğunu belirtmiş ve ilk Sünnet olarak ele aldığı kavramın Medine’de yerleşik uygulamayı ifade eden kavram olduğunu ve ikinci Sünnet olarak ele aldığı kavramın ise Hz. Peygamber’in veya daha alt seviyede bir otoritenin tesis ettiği uygulamayı ifade ettiğini serdetmiştir.⁸¹⁵ Fazlur Rahman’ın Sünnet terimini ikiye ayırmasının da hatalı olduğunu, zira İmam Mâlik’in Hz. Peygamber’den nakledilen hadisi zikrettikten sonra kendi uygulamalarının da bu istikamette olduğunu belirttiğini

⁸¹⁰ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 286.

⁸¹¹ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 286.

⁸¹² Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 286.

⁸¹³ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 286-287.

⁸¹⁴ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 287.

⁸¹⁵ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 288.

vurgulamıştır.⁸¹⁶ Ünal, İmam Malik'in "Bize göre sünnet budur" veya "Bizde uygulama böyledir" gibi ifadelerinin İslâm'ın yaşandığı diğer beldelerle aralarındaki fıkhi ihtilafa işaret ettiğini belirtmiştir. Yine İmam Mâlik'in "Duyduğum şeylerin en güzeli budur." şeklindeki ve benzeri manaya gelecek cümleleri kullanmasının sebebinin ise Hz. Peygamber'den gelen hadisleri sahâbe ve tâbiîn görüşleri arasından yaptıkları tercih faaliyetleri olduğunu vurgulamıştır.⁸¹⁷

Ünal, Fazlur Rahman'ın "Şartlar gerektirdiği zaman istisna kural gibi uygulanmalıdır" şeklinde yaptığı bu çıkarımın önemli olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁸ Fazlur Rahman'ın da vurguladığı gibi önemli olanın Peygamber tatbikatının amacını yakalamak olduğu ve bu şekilde onun yaptığı amellere şeklen muhalefetin bir öneminin olmadığını belirtmiştir. Hz. Ömer döneminde dahi değişim gösteren bir toplumun on dört asır sonra ne derece değiştiğini kestirmenin zor olmadığını vurgulamıştır.⁸¹⁹ Fazlur Rahman'ın "Yaşayan sünnet" kavramının özeti sayılabilecek dört maddelik tespitinin ilkinin; ilk Müslümanlar'ın Sünneti kavramsal ve az çok genel bir tarzda Hz. Peygamber'in Sünneti ile yakından bağlantılı olarak algıladığını belirtmiştir. İkincisinin, bu ilk sünnetin gerçek muhtevasının Müslümanların kendi ürünleri şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Üçüncüsünün, Nebevi Sünnetin istikameti çerçevesinde şekillenen ve icmâyı da oluşturan kişisel icthad olduğunu belirtmiştir. Dördüncüsünün ise Sünnetin veya "Kabul edilmiş tatbikat" manasına gelen Sünnetin muhtevasının icmâ ile aynı olduğunu dile getirmiştir.⁸²⁰ Fazlur Rahman'ın genel çerçevede ilk devir Müslümanlarının tatbikatını Hz. Peygamber'in Sünnetiyle bağlantılı gördüğünü belirtmiştir.⁸²¹

Fazlur Rahman'ın hadisleri tarihi ve teknik hadis olarak iki kısımda ele aldığını vurgulamıştır.⁸²² Teknik hadisin büyük ölçüde sonradan düzenlenmiş ve Hz. Peygamber'e isnad edilmiş rivayetler olduğunu nakletmiştir. Fazlur Rahman'ın birçok rivayeti teknik hadis içerisinde ele alsa da Hz. Peygamber'in de diğer insanlar gibi tahminlerde bulunabileceğini kabul ettiğini vurgulamıştır.⁸²³ Fazlur Rahman'a göre Hz. Peygamber'in Sünneti ile hadis arasında ayrılması mümkün olmayan çok yakın bir ilişki

⁸¹⁶ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 288.

⁸¹⁷ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 289.

⁸¹⁸ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 289.

⁸¹⁹ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 292.

⁸²⁰ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 292.

⁸²¹ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 292.

⁸²² Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 292.

⁸²³ Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı", 293.

olduğunu, bu bağlamda “Yaşayan Sünnet” kavramının yalnızca Nebevi modelle sınırlı olmadığını belirttiğini kaydetmiştir.⁸²⁴ Onun yaşayan Sünnetin canlı olduğunu belirttiğini, hadisin ise resmi ve ilk üç asrın yaşayan sünnetin sentezini barındırdığını vurguladığını nakletmiştir. Hadisin Hz. Peygamber’i temel almasıyla beraber ilk Müslüman kuşakların bilgi ve hikmetin bir hülasasını oluşturduğunu kabul ettiğini serdetmiştir.⁸²⁵ Hz. Peygamber’den sonra oluşturulduğunu varsaydığı hadis külliyatı için “Formülasyon”, bu bağlamda düzenleme tabirini kullandığını, hadisin lafzının Hz. Peygamber’e ulaşmasa bile ruhunun/manasının kesinlikle ona ulaştığını vurguladığını aktarmıştır.⁸²⁶

Ünal, Fazlur Rahman’ın teknik hadis olarak nitelendirdiği geniş hadis külliyatını kapsayan kısmın sonraki nesillerin ürünü olarak gösterilmesinin tartışmaya açık bir konu olduğunu serdettiğini kaydetmiştir. Fazlur Rahman’ın bu hadisler için uydurma kavramı yerine düzenlenme kavramını kullandığını belirtmiştir.⁸²⁷

Ünal, Fazlur Rahman’ın görüşleri eleştirel bakış açısıyla incelemiş, Kur’an ve Sünnet bütünlüğüne dikkat çekmiştir. Fazlur Rahman’ın sünnete yaklaşımını tenkit etmiş, bu bağlamda İmam Mâlik’in Sünnete dair izahlarının Medine ile diğer beldeler arasındaki fikhî ihtilaflar şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber’in uygulamalarının Sünnetin esasını teşkil ettiğini ifade etmiştir. Fazlur Rahman’ın hadis anlayışını da tenkit eden İsmail Hakkı Ünal hadis külliyatının sonraki neslin ürünü olarak telakki edilmesinin tartışmaya açık bir husus olduğunu vurgulamıştır. Ünal, Fazlur Rahman’ın Sünnet anlayışını ele alırken tarihsel ve eleştirel bir metodoloji kullanmıştır. Ünal, Rahman’ın Sünneti sadece Peygamber’e ait bir uygulama olarak değil de, toplumun yaşayan pratiği olarak tanımlamasını eleştirmiş ve Sünnetin esas olarak Peygamber’in uygulamalarına dayandığının altını çizmiştir. Ayrıca, hadis külliyatının tarihi gelişimi ve “Yaşayan Sünnet” ile olan ilişkisini sorgulamış, Rahman’ın metodolojisini hem savunmuş hem de eleştirmiştir.

⁸²⁴ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 293.

⁸²⁵ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 293.

⁸²⁶ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 293.

⁸²⁷ Ünal, “Fazlur Rahman’ın Sünnet Anlayışı”, 294.

2.4.2. “İslam Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”

İsmail Hakkı Ünal, ilk olarak Hadis ve Sünnet’in İslam dininin ve buna dayalı olarak gelişen İslâmi kültürün ana kaynaklarından birini teşkil ettiğini vurgulamıştır. İslâm Tarihi’nde Hadis ve Sünnet etrafında gelişen tartışmalardan dolayı bu kaynaklara şüpheyile yaklaşımın arttığını ve güvenin azaldığını belirtmiştir. Bu konuyla ilgili tartışmaların esasını rivayetlerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin olup olmamasının ve Sünnetin doğru anlaşılıp, uygulanmasının teşkil ettiğini dile getirmiştir. İslâm kültürünün İslâm’ın ürettiği değerler ve İslâm adına üretilen değerleri kapsadığına işaret etmiştir.⁸²⁸ Dinin tamamına sahip çıkmanın manasının onu her zaman ve zeminde doğru anlayıp hayata geçirmek olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in önderlik ve örnekliğini sağlam temellere oturtmanın Müslümanların en önemli görevleri arasında olduğunu belirtmiştir.⁸²⁹

Sağlıklı bir Peygamber ve Sünnet anlayışının tesisine katkıda bulunacağını düşündüğü tespitlerden birincisinin, Hz. Peygamber’in güzel ahlâkı olduğunu, Kur’ân’da Hz. Peygamber’in fiziki özellikleri ve dünyevî meziyetlerinden ziyade, O’nun ahlâkî vasıflarına atıfta bulunulduğunu dile getirmiştir.⁸³⁰ İkinci olarak Hz. Peygamber’in davranışlarının bilinçli bir şekilde örnek alınmasında, onun maksadının ön planda tutulması gerektiğini belirtmiştir.⁸³¹

Üçüncü olarak Hz. Peygamber’in beşer olarak yanılabilirliğini ve insanların zahire göre değil de olayların maksadına göre hareket etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber’in insanların kalplerindeki bilmediğine ve bunun Peygamberliğin gerekliliği olmadığına vurgu yapmıştır.⁸³² Dördüncü olarak Hz. Peygamber’in kendi dönemindeki bilgi, beceri ve deneyim isteyen konularda en bilgili insan olduğu iddiasında bulunmadığına değinmiş,⁸³³ bu bağlamda Medine’de hurma ağaçlarının aşılmasını örnek vermenin mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁸³⁴ Beşinci

⁸²⁸ İsmail Hakkı Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 25.

⁸²⁹ Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, 26.

⁸³⁰ Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, 26; el-Kalem 68/4.

⁸³¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 89.

⁸³² Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, 26.

⁸³³ Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, 27.

⁸³⁴ Ünal, “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, 27.

olarak Hz. Peygamber'in kişisel zevk ve tercihlerini başkasına empoze etmediğini belirtmiştir.⁸³⁵ Altıncı olarak Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Kirâm'la sürekli istişare halinde bulunduğunu ve kendisine yapılan önerileri kabul ettiğini kaydetmiştir.⁸³⁶ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in daha tecrübeli insanların makul önerilerini kabul ettiğini ve yeniliklere de açık olduğunu belirtmiştir. Sünneti algılama ve anlama hususunda sahâbenin farklı yaklaşımlar içinde olduğunu ve bu yaklaşımların zahiri, fıkhî ve içtihadî olduğunu vurgulamıştır. Zahiri yaklaşımın Hz. Peygamber'in sözlerinin zahiri şekilde anlaşılması manasında olduğunu, fıkhî yaklaşımın Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının kaynağının, gerekçesinin ve maksadının ne olduğunu ve hangi ortam ve şartlarda söylediğini, bağlayıcı olup olmadığına değinen yaklaşım olduğunu belirtmiştir.⁸³⁷ İctihadi yaklaşımın ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra değişen şartlarda Sünnet bağlamında bazı konularda yapılan içtihadlar olduğu belirtmiş, fıkhî ve içtihadî yaklaşımın İslam toplumunun sosyokültürel yapısına daha uygun olduğunu, zahiri yaklaşımın ise sonraki asırlarda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bugün ise Hadis ve Sünnet'in anlaşılmasında Hz. Peygamber'e ait olanla ona nispet edilenin bileşiminin ön plana çıktığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda dinin anlaşılması hususunda üretilen fikirlerin Hz. Peygamber'e nispet edildiğinde bunun o fikir sahibinin günahı olmayacağını ve dini açıdan kabul edilemeyecek bir şeyin Hz. Peygamber'e nispet edildiğinde bunun bir istismar olabileceğini ve bunun örneğinin yaşayan din olgusunda çokça görüldüğünü dile getirmiştir.⁸³⁸ Âlimlerin görevleri arasında mevlidlerde, manzum ve mensur eserlerde anlatılan Peygamber tasviriyle Kur'ân'ın ve tarihin bize anlattığı Peygamber tasvirinin birbirinden farklılık arz ettiğini ortaya koymak olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'e duyulan aşırı sevgi ve ona karşı özleminden dolayı böyle teşbihi anlatımları halkın anlayamayacağını ifade etmiştir. Bu tarz yazıların kültürümüzde çeşitlilik arz etse de bu tür duygusal anlatımlardaki aşırılıkların, sahîh bilgilerin yerini tutmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁸³⁹

İsmail Hakkı Ünal, bu tür verilerin ne kadar kültürel açıdan değeri bulunsa da onların İslâm'ın yaşanılabilir olması bakımından Kur'ân-ı Kerîm ve tarihi veriler çerçevesinde Hz. Peygamber'in hayatını ele almak gerektiği üzerinde durmuştur.

⁸³⁵ Ünal, "İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", 27.

⁸³⁶ Ünal, "İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", 26.

⁸³⁷ Ünal, "İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", 28-29.

⁸³⁸ Ünal, "İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", 30.

⁸³⁹ Ünal, "İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", 31.

2.4.3. “Hz. Peygamber’i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti”

İsmail Hakkı Ünal, Hz. Peygamber’i örnek alabilmenin onun Sünnetini iyi anlamaktan, doğru kavramaktan geçtiğini belirtmiştir. Onun dini ve ahlâki örnekliliğinin onun Sünnetine örneklik teşkil ettiğini ifade etmiştir. Sünnetin İslâm âlimleri tarafından kavli, fiili ve takriri olmak üzere üçe ayrıldığını vurgulamıştır. Sünnetin dini hükümlere kaynak olma açısından Kur’ân ile aynı doğrultuda olan, bazı âyetleri açıklayan ve Kur’ân’da mevcut olmayan yeni hükümler koyan Sünnet olarak üç şekilde değerlendirildiğini serdetmiştir.⁸⁴⁰

Ünal, Hz. Peygamber’in eylemlerinin dini ve dünyevi olmak üzere iki kısımda incelendiğini nakletmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’in ahlâki kişiliğine ve insani erdemlerine yer verildiğinin altını çizmiştir. Hz. Peygamber’in tıp, ziraat ve sanat gibi sahalarda yaptığı uygulamaların bağlayıcı olmadığını ve onun da bu hususa işaret ettiğini ifade etmiştir. Onun en başarılı tabib, tüccar veya çiftçi olma gibi bir iddiasının olmadığını, fakat nasıl iyi bir insan ve olgun bir Müslüman olunacağını yollarının ondan öğrenilebileceğini serdetmiştir. İnsanların Hz. Peygamber’in yediği yemekleri yiyip, yemediklerini yememelerinin veya giyindiği gibi giyinmelerinin ona duyulan sevginin bir tezahürü olsa da doğru bir Sünnet anlayışını göstermediğini vurgulamıştır.⁸⁴¹

Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ tarafından örnek olarak gönderildiğini ve onun elçilik görevini hakkıyla yerine getirdiğini, fakat Mü’minler’in onu örnek alma hususunda zihinlerinin karışık olduğunu zikretmiştir. Bu bağlamda onu örnek almak ile onu taklit etmenin farklı şeyler olduğuna dikkat çekmiştir. Örnek almanın bilinçli bir davranış, taklidin ise genel olarak bilinçsiz bir tutum olduğuna değinmiştir. Taklit etmenin şekilsel bir davranış biçimi olduğunu ve uygulamanın özüne hâkim olunamadığını serdetmiştir. Kur’ân ışığında Hz. Peygamber’i taklit etmenin değil örnek almak gerektiğinin altını çizmiştir. Ashâbıyla yaptığı istişarelere bakıldığında bazen ashâbının fikriyle hareket ettiğini belirtmiştir. Onun böyle hareket etmesinin sebebinin kendisinin körü körüne taklit edilmesini istememesi olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber’i doğru örnek

⁸⁴⁰ İsmail Hakkı Ünal, “Hz. Peygamber’i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti”, *Asr-ı Saâdet Dünyası* 14 (2017), 213-214.

⁸⁴¹ Ünal, “Hz. Peygamber’i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti”, 214-217.

alabilmenin onun söz ve davranışlarının amaçlarını doğru tespit edip o konuda onu örnek almanın sebebini kavramaktan geçtiğine dikkat çekmiştir.⁸⁴²

Hız. Peygamber'den gelen rivayetlerin bütün insanlara yönelik mesajlar içermesinin ve onun dediğı gibi yapıldığında istenilen amaca ulaşılmasının o mesajların evrensel nitelikte olduğunu gösterdiğine değinmiştir. Sünnetin ve hadisin bağlayıcılığı hususunda Hız. Peygamber'in davranışlarının yerel ve evrensel olması bakımından farklılık arz ettiğini belirtmiş, bu hususta Hız. Peygamber'in diş temizliğı için misvak kullandığını, bizim de dişlerimizin temizliğine hassasiyet göstermemiz gerektiğini, fakat zamanın ve mekânın şartlarına odaklı olarak farklı aletlerle dişin temizlenmesiyle Sünnetin gerçekleşmiş olacağını ifade etmiştir. Hız. Peygamber'in hastalıkların tedavisinde ashâbını doktorlara yönlendirdiğini, günümüzde de hasta olan kişinin tedavi olmasının Hız. Peygamber'in bu husustaki asıl yaklaşımını yansıttığını, fakat Hız. Peygamber dönemindeki tedavi yöntemlerinin önemini yitirip aynı hastalıkların tedavisinde farklı yöntemler ve hekimler gözetiminde tedavisinin sağlanmasının ise zamana ve mekâna göre değişiklik arz edebileceğini vurgulamıştır.⁸⁴³

İsmail Hakkı Ünal, tahlili bir yöntemle Hız. Peygamber'in örnekliği üzerinde durmuş, Hız. Peygamber'i örnek alırken onun yaptığı davranışların maksadına odaklanmanın ehemmiyetine vurgu yapmış, bu bağlamda Tıbbın-nebevîye temas etmiştir. Hız. Peygamber'in Sünnetini doğru bir şekilde idrak etmek için onun söz ve davranışlarının arka planına odaklanmak gerektiğini vurgulamıştır. Ünal, Hız. Peygamber'in Sünnetini sadece zahiri yönleriyle değil, söz ve fiillerinin arka planındaki maksatları merkeze almak gerektiğine işaret etmiştir. Onun dini ve ahlaki örnekliğini evrensel mesajlar çerçevesinde değerlendirmiştir. Şekilci taklidin yerine bilinçli örnek almayı savunan Ünal, Sünnetin bağlayıcılığını yerel ve evrensel yönleriyle birlikte ele almış, bu çerçevede Hız. Peygamber'in dünyevi uygulamalarının bağlayıcı olmadığına, asıl örnekliğin ahlâkî ve amaç odaklı davranışlarında bulunduğuna işaret etmiştir.

⁸⁴² Ünal, "Hız. Peygamber'i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti", 218-220.

⁸⁴³ Ünal, "Hız. Peygamber'i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti", 220-224.

2.4.4. “Sünnet’in Temellendirilmesi Problemi”⁸⁴⁴

İsmail Hakkı Ünal, Sünnetin şer’î olarak delil olmasının ve dini bağlayıcılığının tartışılan bir mesele olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁶ Hz. Peygamber’in otoritesinin kaynağının en öncelikli olarak Kur’ân’da aranması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda değerlendirilen âyetlerin yalnızca lafzına bakmanın yeterli olmayacağını, lafzının bağlamına, amacına, muhatabına ve iniş sebebine göre değerlendirmek gerektiğini nakletmiştir.⁸⁴⁷

Sünnetin hadislerle temellendirilmesinin Sünnetin hüccet olması açısından en problemli alan olduğunu vurgulamıştır. Onun Sünnetini Kur’ân’dan tespit etmenin ne kadar isabetli olduğunu ve bunu hadislerden ispat etmeye çalışmanın da isabetsiz bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁸

Sadece Hz. Peygamber’in Sünnetine değil onun vefat etmesiyle devlet başkanı olan Râşid Halifeler’in de Sünnetine de uymanın hükmünün ne olduğuyla ilgili farklı görüşlerin bulunduğunu nakletmiştir. Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in uygulamalarından farklı olarak ilk defa ihdas ettiği yüz elli meselenin olduğunu dile getirmiştir. Bid’atle ilgili rivayeti kabul edenlerin bid’atleri iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. İslâm medeniyetinin dünyaya yayılmaya başlamasıyla Müslümanların kendi ülkelerinde görmedikleri binlerce muhdesatla karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir.⁸⁴⁹

Ünal, bid’atle ilgili rivayetin Hz. Peygamber’e aidiyetini kabul edemeyişinin sebebini Sünnet-Bid’at tartışmalarının onun döneminde hiç olmamasına dayandırmıştır. “Râşid Halifeler” kavramının da içinde bulunduğu rivayetin yayılmasından sonra kullanımının yaygınlık kazandığına dikkat çekmiştir. Ünal, Hz. Peygamber’in vefatından sonra olacaklar hakkında yönetime kimin geçeceğini belirtmediğini ve toplumun kendi yöneticilerini kendilerinin seçmesini uygun gördüğünü, fakat bundan daha önemsiz

⁸⁴⁴ İsmail Hakkı Ünal, “The Problem of the Legitimization of the Sunnah”, *The Journal of Theological Academia* 7-8 (2018), 27-42. İsmail Hakkı Ünal’ın “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi” adlı makalesinin İngilizce olarak yayınlanmış şeklidir.

⁸⁴⁵ İsmail Hakkı Ünal, “Müşkiletu Te’sîli’s-Sünne”, *Mecelletü’l-İlâhiyyâtı’l-Akademiyye* 7-8 (2018), 31-44. İsmail Hakkı Ünal’ın “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi” adlı makalesinin Arapça olarak yayınlanmış şeklidir.

⁸⁴⁶ İsmail Hakkı Ünal, “Sünnet’in Temellendirilmesi Problemi”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 7-8 (2018), 25.

⁸⁴⁷ Ünal, “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi”, 25-26.

⁸⁴⁸ Ünal, “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi”, 29-30.

⁸⁴⁹ Ünal, “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi”, 34-35.

konularda görüş belirtmesinin hatta taraf olmasının makul olmadığını vurgulamıştır. Hadis mecmualarında Hz. Peygamber'den nakledilen gelecek ile ilgili rivayetlerin siyasi, sosyal ve kelâmi içerikli olanlarının hicri ilk üç asırla kısıtlı olduğunu, bunun sebebinin de tasnif çalışmalarının üçüncü asır sonuna doğru tamamlandığını ifade etmiştir. Ünal, Hz. Peygamber'in kıyamete kadar olacıklardan haber vermesine rağmen asrımızda dünyada meydana gelen önemli olaylarla ilgili bilgi vermemesinin merak konusu olduğunu belirtmiştir. İnsanların siyasi, kabilevi ve ekonomik gibi birçok konuda menfaat elde etmek için Hz. Peygamber'in dilinden rivayetlerle hem kendilerini hem de başkalarını aldattıklarına atıf yapmıştır. Bu bağlamda Sünnet-Bid'at ve Sünnet inkârı-savunusuyla ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber sonrası ortaya çıktığının ve bu tür rivayetlerin aynı kategoriye tabi tutulması gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁵⁰

Ünal, eleştirel bir yöntemle Sünnetin temellendirilmesi problemini ele almış, Hz. Peygamber'in otoritesinin öncelikli kaynağının Kur'an olduğunu vurgulamıştır. Sünnetin dini delil olma niteliğini değerlendirmiştir. Metodolojik olarak Kur'an'ı merkeze alan bir yaklaşım benimseyen Ünal, Hz. Peygamber'in otoritesinin öncelikli kaynağının Kur'an olduğunu vurgulamıştır. Sünnetin Kur'an'la temellendirilmesinde âyetlerin bağlam, muhatab, amaç ve iniş sebebi dikkate alınmadan yapılan yorumların yetersizliğine işaret etmiştir. Rivayetlerin tarihsel bağlamı göz önünde bulundurularak, Sünnet-Bid'at tartışmaları ile ilgili hadislerin Hz. Peygamber sonrası ortaya çıktığına dikkat çekmiştir.

2.4.5. “Hz. Peygamber’i (s.a.v.) Doğru Tanımanın ve Anlamanın Önemi”⁸⁵¹

İsmail Hakkı Ünal, Hz. Peygamber'in vefatının üzerinden on dört asır geçse de onu tanıma ve anlayabilme noktasında eksikliklerin bulunduğunu ve bu sebepten dolayı muazzam bir literatürün teşekkül ettiğini serdetmiştir.⁸⁵² Ünal, sağlıklı bir Peygamber tasavvuruna ve sahih Sünnete ulaşabilmek için bazı hususların dikkate alınması gerektiğini zikretmiştir. Onu, Kur'an'ın Peygamber tasavvuruna aykırı bir biçimde tanıtan rivayetlerin reddedilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Onun insana yakışmayacak vasıflardan, ifadelerden uzak olduğunu ve onun sadece bir beşer olduğunu vurgulamıştır. Onu tanımak ve anlamak için sahâbenin peygamber anlayışının esas alınması gerektiğini

⁸⁵⁰ Ünal, “Sünnetin Temellendirilmesi Problemi”, 36-37.

⁸⁵¹ Makale İsmail Hakkı Ünal'ın yazdığı “Seçme ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s.a.v.) Anlamak” adlı makalenin bir bölümünün gözden geçirilmiş halini içermektedir.

⁸⁵² Ünal, “Hz. Peygamber’i (S.A.V.) Doğru Tanımanın ve Anlamanın Önemi”, 323-326.

ifade etmiştir. İsnad tetkikiyle sonuç alınamadığında birçok ilim yardımıyla metinlerin tahlil ve tenkid edilebileceğini, fakat bunun da Kur'ân-ı Kerîm içeriğiyle karşılaştırmalı olması gerektiğini serdetmiştir. Ehl-i Kitap kaynaklı rivayetlerin tespit edilip Kur'ân'a uygun olmayanların ayıklanması gerektiğini zikretmiştir. Hadisleri anlamada yeni yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hadis yorumlarında fakihlerin değerlendirmelerine verilen önemin hadisçilerinkinden daha çok olması gerektiğini dile getirmiştir. Hz. Peygamber'e isnadı uygun olmayan rivayetlerin birçoğunun ihmalinin dini bakımdan kullanılmasından daha uygun olacağına işaret etmiştir. Hadis muhtevasıyla ilgili çalışmaların daha da artırılması gerektiğinin altını çizmiştir. Hz. Peygamber'e yakıştırılamayacak şeylerin atfedilmesinin ona gösterilmesi gereken saygıyı ifade etmediğini belirtmiştir. Onu doğru anlamının, ondan gelen rivayetlere seçmeci ve eleştirel bir şekilde yaklaşmaktan geçtiğini serdetmiştir.⁸⁵³

İsmail Hakkı Ünal çalışmada eleştirel bir yöntemle Hz. Peygamber'e yakışmayacak sözlerin ona ithaf edilmesini ele almıştır. Hz. Peygamber'i doğru anlamının, ondan gelen rivayetlere seçmeci ve eleştirel bir şekilde yaklaşmaktan geçtiğini vurgulamıştır. Ünal, bu çalışmada eleştirel-historiografik bir yöntem benimseyerek Hz. Peygamber'e nispet edilen bazı rivayetleri sened ve metin açısından titizlikle incelemiştir. Rivayetlerin doğruluğunu yalnızca isnad zinciriyle sınırlı tutmamış, aynı zamanda metin tenkidi, bu bağlamda Kur'ân'a uygunluk ve sahâbî anlayışı gibi ölçütlerle de değerlendirmiştir. Şahsî kutsiyet atfına dayalı, akıl ve Kur'ân ile bağdaşmayan olağanüstü anlatıların sahih Peygamber tasavvurunu zedelediğini savunarak bu tür rivayetlerin ayıklanmasının ilmi bir gereklilik olduğunu ortaya koymuştur. Bu yaklaşımıyla, sağlıklı bir siyer ve sünnet anlayışı için çok yönlü, seçmeci ve eleştirel bir metot geliştirmiştir.

2.5. Peygamber Tasavvuru

İslâm düşüncesinde Hz. Peygamber'i doğru anlamak ve anlatmak, dini bilginin sıhhati açısından hayati önemi haizdir. Bu bağlamda, İsmail Hakkı Ünal'ın Peygamber tasavvuru, rivayetlerin metin ve muhteva açısından tahlil edilmek, Kur'ân'a, Sünnete akla ve tarihi verilere arz edilmek suretiyle inşa edilmiştir. Ünal'ın rivayetlere yaklaşımı, sadece nakle dayalı bir kabulü değil, aynı zamanda muhteva tahliliyle desteklenen bir irdelemeyi esas almıştır. Onun Peygamber anlayışı, hem Kur'ân merkezli bir zemin

⁸⁵³ Ünal, "Hz. Peygamber'i (S.A.V.) Doğru Tanımanın ve Anlamanın Önemi", 333-336.

üzerine inşa edilmiş hem de sahih hadislerin belirleyici rolü ön planda tutularak, sahâbe dönemindeki örnekliği merkeze alan bir dengeyle şekillenmiştir.

Ünal'ın temel kabullerinden biri, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahiyleri tebliğ ederken aynı zamanda bir insan olarak yaşadığı ve beşeri yönünün göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Bu çerçevede onun “mucizevi” bir figür olarak yüceltilmesi değil, yaşanabilir bir örneklik olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Hz. Peygamber'in kararlarında, uygulamalarında ve toplumsal ilişkilerinde gösterdiği ahlaki duruş, Ünal'a göre onun en temel rehberlik vasfını teşkil etmiştir. Ona göre bu örneklik, yalnızca bireysel dindarlık için değil, toplumsal barış ve adalet için de esas alınması gereken bir modeldir.

Ünal, Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin çoğunu salt sened bakımından değil, aynı zamanda metin ve muhteva açısından da incelemiştir. Bu bağlamda, Kur'ân'a aykırı düşen, tarihsel gerçeklikten uzak olan veya akli tutarlılıktan yoksun bulunan rivayetleri eleştiriye tabi tutmuştur. Hz. Peygamber'in niteliklerine zarar veren, onun şahsiyetini sıradanlaştıran ya da aşırı yücelten ifadeleri kabul etmemiştir. Bu yönüyle onun yaklaşımı dini metinlerde sahih bilgiye ulaşma gayretinin bir yansımasıdır. Nitekim Ünal, sahâbenin Hz. Peygamber'e bakışını esas almayı öncelemiştir. Zira ona göre sahâbe, vahyin gölgesinde yetişmiş, Hz. Peygamber'i doğrudan tanımış bir nesildir. Bu nedenle onların tasavvuru, sonradan oluşan mitolojik tasvirlerden daha sağlıklı bir referanstır.

Hz. Peygamber'in peygamberlik misyonunu yerine getirirken sergilediği davranış biçimi, Ünal'ın anlayışında ayrı bir öneme sahiptir. Onun merhameti, sabrı, insanlara değer verışı ve farklı inanç gruplarına karşı gösterdiği hoşgörü, evrensel ve zamanlar üstü bir örnekliğin tezahürleri olarak değerlendirilmiştir. Ünal, Hz. Peygamber'in “Rahmet Peygamberi” olarak tanımlanmasının sadece bir sıfat olmadığını vurgulamıştır. Ona göre Müslümanlar bu rahmeti toplumsal yaşantıya taşımalı, dini yorumlarını bu rahmet çerçevesinde inşa etmelidir.

Onun eserlerinde özellikle altını çizdiği bir diğer nokta da, Hz. Peygamber'e atfedilen birtakım olağanüstü özelliklerin, zamanla inanç unsuru gibi kabul edilerek onu insanüstü bir varlığa dönüştürmesidir. Ona göre Hz. Peygamber'i sevmek ve ona bağlılık göstermek, onu olduğundan farklı bir şekilde kutsamakla değil, onun öğretilerine

sadakatle mümkün olur. Bu bağlamda, sahih olmayan rivayetlerle oluşturulan abartılı bir Peygamber imajının, inananların Hz. Peygamber'i örnek almasını zorlaştırdığını belirtir.

Ünal, Hz. Peygamber'in Kur'an'a göre beşeri ve peygamberlik yönünün bulunduğu ifade etmiştir. Onun beşer olduğunu vurgulayan âyetler kaydedilerek Allah Teâlâ'nın gönderdiği elçileri melek değil de insan olarak gönderdiğini ve bu bağlamda insanüstü özellikler vermediğini dile getirmiştir. Hz. Peygamber'e itaati emreden âyetleri ele alarak ana temanın ona karşı gelmekten sakınmak, ona uymaya çağrılmak ve onun ihtilaflı konularda da kararlarına uymak olduğunu zikretmiştir. Onun ilk görevinin tebliğ etmek olduğunu, fakat İslâm'ı kabul etme noktasında zorlamak olmadığını vurgulamıştır.

İsmail Hakkı Ünal, Hz. Peygamber'in örnekliğinin günümüzdeki önemine değinmiştir. Onu örnek alma ve taklit etme arasındaki farklara dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan kişinin örnek aldığı davranışı içselleştirerek uygulamasının amaçlandığını, fakat taklit etmede böyle bir amacın bulunmadığını ifade etmiştir. Örnek almanın daha kalıcı ve ciddi değişimlere yol açtığını, fakat taklit etmenin daha yüzeysel ve biçimsel olduğunu belirtmiştir. Sahâbenin onu nasıl örnek aldığını dile getirmiştir.⁸⁵⁴

Sonuç olarak İsmail Hakkı Ünal'ın Peygamber tasavvuru, Hz. Peygamber'i Kur'an'ın tanıttığı çerçevede anlamayı, onun örnekliğini çağdaş Müslüman hayatına taşımayı ve ona nispet edilen bilgileri ilmi kriterlerle denetlemeyi gerektirir. Bu yönüyle Ünal'ın tasavvuru, gelenek ile modern yorum arasında sağlam bir köprü kurmakta; dini mirası savunurken aynı zamanda onu akli ve ahlâki bir süzgeçten geçirmektedir.

2.5.1. “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi”

İsmail Hakkı Ünal, din olgusunun ilk insanla birlikte başladığını, fakat bunun delillerinin beş bin yıl öncesine kadar gidebildiğini, bu bağlamda Sümer yazıtlarında dini içerikli yazıların tespit edildiğini ve bu yazıtların insanlık tarihiyle birlikte var olagelen dini hayatın varlığına delâlet ettiğini belirtmiştir. Fakat din olgusunun toplumdan topluma göre farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Bu hususta kesin bilgi elde etmenin ise oldukça zor olduğunu vurgulamıştır.⁸⁵⁵ Hem ilahi hem de ilahi olmayan dinlerde zamana göre bazı

⁸⁵⁴ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 98-103.

⁸⁵⁵ İsmail Hakkı Ünal, “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi”, *İnsan ve Din Sempozyumu* (Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları, 2002), 239.

kuralların değişken olduğunu dile getirmiş ve cezaların toplumdan topluma farklılık arz ettiğini belirtmiştir.⁸⁵⁶

Ünal, Peygamberlerin de gönderildikleri toplumun sosyal kurallarına aşina olduklarını ve o toplumda bulunan ahlaki bozulma ve yozlaşmaya karşı neler yapılması gerektiğini ve bu husustaki arayışlarını kaydetmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in risâlet öncesinde sade bir hayat yaşadığına değinmiş, bu bağlamda onun gerek doğumunda gerek doğumundan sonra olağanüstü hadiselerin meydana gelmediğini vurgulamış, bu rivayetlerin zayıf olduğunu kaydetmiştir. Kur'ân'ın ifadesiyle "Sen bu kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun..."⁸⁵⁷ âyetinin de Hz. Peygamber'in Peygamberlik beklentisi içerisinde olmadığını vurguladığını nakletmiştir. Risâlet öncesi hayatına dair inziva hayatına çekilişinin sebebi olarak önceki Peygamberlerin de toplumdaki bozulmalardan rahatsız oluşlarını zikretmiştir. Mekkeli müşriklerin onun Peygamber olarak gönderilmesini yadırgadıklarını, zira onun olağanüstü mucizeler göstermediğini belirtmiştir. Risalet sonrasında da Hz. Peygamberin tabi bir hayat yaşadığına, günlük hayatında, yemesinde içmesinde, giyim kuşamında herhangi bir değişiklik olmadığına temas etmiştir. Onun en büyük vazifesinin tebliğ olduğunu vurgulamış, bu bağlamda onun Mekkeli müşrikleri her fırsatta İslâm'a davet ettiğini belirtmiştir.⁸⁵⁸

Ünal, bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'den olağanüstü bir varlıkmiş gibi bahsedildiğini belirtmiş, ancak Kur'ân-ı Kerîm'de onun beşerî vasıfları üzerinde daha çok durulduğu öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'i kendi indirildiği toplumun örfünden, âdetinden ve kültüründen soyutlamanın mümkün olmadığını zikretmiştir. Kölelik müessesesine dair âyetlerin bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in hayatından bahsederken onu bulunduğu toplumdan soyutlamamak ve anakronizme düşmemek gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁵⁹

Ünal, erken yaştaki evliliklere temas ederek, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile erken yaşta evliliğinin ve Rasûlullah'ın (s.a.s) kendi kızlarını da erken yaşta evlendirmesinin o toplum tarafından yadırganmadığını vurgulamıştır. Ayrıca eşlerin dövülmesine temas etmiş, Kur'ân'ın indiği toplumda bunun fazlasıyla normal görüldüğünü belirtmiş, fakat Hz. Peygamber'in hayatı boyunca bir defa bile eşlerini dövmediği ve dayağı tavsiye

⁸⁵⁶ Ünal, "İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi", 239.

⁸⁵⁷ el-Kasas 23/86.

⁸⁵⁸ Ünal, "İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi", 240-242.

⁸⁵⁹ Ünal, "İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi", 242.

etmediğini ifade etmiştir. Dayağın başvurulduğu mevzuların ise eşlerin evlilikten boşanmaya varan itaatsizlik konularında olduğunu belirtmiştir. Ünal, Kur’ân’ın doğru anlaşılmasının önemine değinmiş, bulunduğumuz asra göre Kur’ân’ı idrak etmenin kişiyi anakronizme düşüreceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda kölelik ve cariyelik o dönemin varolagelen müesseseleri olmaları hasebiyle kaldırılmadığını, fakat kölelik kaldırılmalı diye bugünün şartlarında bunun yaşanabileceğini düşünmenin doğru bir tutum olmadığını belirtmiştir. İnsanlık tarihinin belli bir döneminde varolagelen bu davranışları da Allah’ın (c.c.) muradı olarak görmenin de yanlış olduğunu betimlemiştir. Hz. Peygamber döneminde tartışılmayan çok eşliliğin asrımızda çokça tartışılmasının ve bahse konu olmasının da bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶⁰

İsmail Hakkı Ünal, Hz. Muhammed’in hayatında yapmadığı ve tavsiye etmediği şeylerin ona nispet edildiğini ifade etmiş, bu rivayetlerin onun günlük hayattaki davranışlarına aykırı görünmesinin de bunun ayrı bir boyutunu teşkil ettiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda “Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz.”⁸⁶¹ sözünün Hz. Peygamber’e isnad edildiğini ifade etmiş ve rivayeti tenkit etmiştir.

Hz. Peygamber’in bilhassa ahlâkî kişiliğinin, dînî önderlik ve örnekliğinin esas alınması gerektiğini vurgulamıştır. Esas olanın Cahiliye toplumunu inşa eden ahlaki amaç ve ilkeleri bu asra aktarabilmenin zaruriyetine temas etmiş ve asrımızda ihya olmanın yolunun bu düşünceden geçtiğini vurgulamıştır.⁸⁶² İsmail Hakkı Ünal, din olgusunun insanlık tarihindeki serüvenini tahlili bir yöntemle ele almıştır.

2.5.2. “Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)”

Hz. Peygamber’in diğer peygamberler arasında hayatı ve öğretileri en iyi bilinen peygamber olduğunu belirtmiştir. Ancak birçok sebeple onun adına uydurulan menkıbelerle ve sözlerle onun bazen tanınamayacak hale getirildiğini ifade etmiştir. Bu tür kaynaklar dolayısıyla herkesin tercih ettiği bir peygamber tasviri oluşturabilme imkanına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ünal’ın bu çalışmayı oluştururken temel hadis kaynaklarında bulunan sahih rivayetlerden istifade ettiğini ve âyetlere de atıfta

⁸⁶⁰ Ünal, “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed’i Doğru Anlamanın Önemi”, 242-243.

⁸⁶¹ Buhârî, “Cihad”, 149.

⁸⁶² Ünal, “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed’i Doğru Anlamanın Önemi”, 244-245.

bulunduğunu dile getirmiştir. Hz. Peygamber'in doğrudan kendi dilinden olan rivayetlerin tebliğin içeriğini oluşturduğunun altını çizmiştir.⁸⁶³

Ünal, Hz. Peygamber'in önce Allah Teâlâ'nın kulu, sonra resûlü olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in hüküm verirken sorguda bulunan kişilerin söylediklerine göre hüküm verdiği ve bu sebepten ötürü hata yapma ihtimalinin bulunduğu dile getirilerek bu konuyla ilgili âyetleri kaydetmiştir. Hz. Peygamber'in mesajının bütün alemlere geldiğini ve son peygamber olması hasebiyle nihai mesaj olduğunu nakletmiştir. Onu herkesten çok sevmenin bir iman göstergesi olduğunu serdetmiştir. Sözlerin en güzelinin Allah Teâlâ'ya mahsus olduğunu ve Hz. Peygamber'in de en güzel rehber olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁴

Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'ân-ı Kerîm olduğunu vurgulamıştır. Mü'minler'in Hz. Peygamber vasıtasıyla hidayete erdiğini, birbirlerine kaynaşıp zenginleştiğini nakletmiştir. Onun bir rahmet ve kurtarıcı olduğunun altını çizmiştir. Hz. Peygamber'e düşen görevin tebliğ olduğunu, hidâyetin Allah Teâlâ'dan olduğunu ve Allah Rasûlü'nün baskıcı ve zorba birisi olmadığını, bu bağlamda Allah'ın dinini bozup zorlaştıran eski ümmetlerin hatalarına dikkat çektiğini serdetmiştir.⁸⁶⁵

Hz. Peygamber'in dini işlere kimseyi karıştırmadığını, fakat dünyevi her konuda bilgisinin yeterli olamayabileceğini belirtmiştir. Onun bilgi ve tecrübelerinin yetersiz kaldığı dünyevi konular hususunda ashâbının tercihlerini dinlediğine ve onların görüşlerine saygı gösterdiğine atıf yapmıştır. Dünya ve âhirette Mü'minler'in velisi olduğunun altını çizmiştir. Ölümünden sonra yol gösterici olarak bizlere Kur'ân'ın önder olacağını ve bizlere onu emanet bıraktığı vurgulamıştır.⁸⁶⁶

Hz. Peygamber'in doğru bir tasvirinin ancak onun hakkındaki âyetlere ve sahih hadislere başvurularak yapılabileceğini dile getirmiştir. Bu sahih rivayetlerin Hz. Peygamber'in hem beşerî yönünün hem de nebevî yönünün doğru anlaşılması açısından büyük önem taşıdığını serdetmiştir.⁸⁶⁷

⁸⁶³ İsmail Hakkı Ünal, "Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)", Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kişiliği ve Bazı Özellikleri", ed. Prof. Dr. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, Kasım 2016), 31-32.

⁸⁶⁴ Ünal, "Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)", 32-35.

⁸⁶⁵ Ünal, "Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)", 36-38.

⁸⁶⁶ Ünal, "Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)", 39-40.

⁸⁶⁷ Ünal, "Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)", 41.

İsmail Hakkı Ünal, tahlili ve kaynak merkezli bir metodoloji benimseyerek Hz. Peygamber'in sıretini doğru şekilde anlamaya yönelik bir yaklaşım sergilemiştir. Ünal, Kur'ân âyetleri ve sahih hadis rivayetlerini esas alarak, uydurma menkıbelerden arındırılmış, tarihsel ve metinsel temellere dayalı bir Peygamber tasviri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu metodoloji, hem Hz. Peygamber'in beşerî yönünü hem de risalet yönünü dengeli biçimde ele almayı hedeflemektedir.

2.6. İsmail Hakkı Ünal'ın “İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu” Adlı Eseri ve Hadisçiliği

Bu çalışmanın İsmail Hakkı Ünal'ın doktora tezi olduğu, bu konuyu seçmesinde hocalarının yönlendirmesinin, konunun ilgi çekici olmasının ve öneminin rol oynadığı dile getirilmiştir. Ebû Hanife'nin hadis anlayışını tespit edebilmek için küçük birkaç risale dışında başka kaynağa müracaat edemeyeceği ve bunların daha çok akaidle ilgili olduğundan dolayı hadislerle ilgili malumat elde edemeyeceğine işaret edilmiştir. Ebû Hanife'nin seçkin talebelerinden Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) eserleri de mütalaa edildiğinde onların da hocaları gibi fakih olmaları hasebiyle eserlerinin çoğunun fıkıh sahasında olduğu ifade edilmiştir. Onun ve talebelerinin eserlerinden sonraki dönem muhaddislerinin anladığı şekilde “Hadis usulü” elde etmenin mümkün olmayacağı ve onların hadis usulünün sistematik olarak tedvin edildiği dönemden yaklaşık iki asır önce yaşadıkları vurgulanmıştır. Bu sebeplerden ötürü çalışmanın Ebû Hanife ve talebelerinin hadis ve sünneti yorumlayıp fıkıh alanında değerlendirmelerinin nasıllığı üzerinde yoğunlaşıldığına işaret edilmiştir. Değerlendirmelerin genel olarak hadislerin muhtevasıyla ilgili olduğuna ve Ebû Hanife'nin delil olarak kullandığı rivayetlerin tercih edilme sebeplerinin tespit edilmeye çalışıldığına değinilmiştir. Bu tespitlerin de Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in eserlerinin kaynak olarak kullanılmasıyla yapıldığı belirtilmiştir.⁸⁶⁸

Tezin ikinci bölümünde Ebû Hanife ve talebelerinin hadislerin yorumunda dikkate aldıkları hususlar ele alınmıştır. Üçüncü bölümünde hicri beşinci asır sonuna kadar Hanefî mezhebi'nin geliştirip benimsediği hadis usulüyle ilgili teknik bilgilerin verildiği dile getirilmiştir.⁸⁶⁹ “Haber-i vahid” konusunun çeşitli açılardan ele alındığı ifade

⁸⁶⁸ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 13.

⁸⁶⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, 13.

edilmiştir. Hanefilerin fıkıh usûlü kitaplarının bu bölümün başlıca kaynağı olduğu belirtilmiştir. Son bölümün ise Ebû Hanife'yi cerh ve ta'dil eden ulemanın görüşlerine ayrıldığı belirtilmiştir. Çoğunluğun meşhur hadisçilerden oluştuğu ve mezhep taassubuna örnek olması hasebiyle bir Şîi müellifin de Ebû Hanife hakkındaki görüşlerine yer verdiğine temas edilmiştir. Çalışmada Ebû Hanife'nin hadisçilik yönüyle ilgili yapılan çalışmalardan yararlanıldığı ve bunun önemli bir bölümünü Zâhid Kevserî'nin eserlerinin teşkil ettiği serdedilmiştir. Konuyla alakalı olabilecek master ve doktora tezlerine değinilerek, doğrudan alakalı doktora tezi yazılmadığı betimlenmiştir.⁸⁷⁰

2.6.1. Ebû Hanife'nin Hayatı, İlmi Gelişmesi, Eserleri ve Yetiştigi Çevre

Ebû Hanife'nin hayatını vermek yerine onun biyografisinin anlatıldığı menâkıb, ricâl ve tabakât kitaplarının başlıcalarına dipnotta işaret edilmiştir.⁸⁷¹ Ebû Hanife'nin hicri 80 yılında Irak'ın Kûfe şehrinde doğduğu ve "Kûfî" nisbesiyle anıldığı dile getirilmiştir. Hanife lakabının ona hangi sebeplerden dolayı söylendiği izah edilmiştir. Ebû Hanife'nin babasının Müslüman olarak doğduğu ve dedeleri hakkında malumat sunularak ecdadında köleliğin vaki olmadığı belirtilmiştir. Onun Arap asıllı olmadığı, Türk veya Fars asıllı olduğunun ihtilaflı olduğu serdedilmiştir.⁸⁷²

Onun gençlik yıllarında kumaş ticaretiyle ilgilendiği, fakat ticaretinin onu ilimden alıkoymadığı ve onu ilme teşvik edenin de tâbiînin önde gelen muhaddislerinden Şa'bi (ö. 104/722) olduğu dile getirilmiştir.⁸⁷³ Ebû Hanife'nin ilim yolunda ilerlemeye karar verdikten sonra etrafındaki insanlarla, derinleşmesi gereken ilmin sonuçlarını da hesaba koyarak tespit etmeye çalıştığı rivayet verilmiştir. Zehebî'nin bu rivayetin uydurma olduğunu düşündüğü belirtilmiştir. *El-Fıkhu'l-Ekber* adlı eseri Ebû Hanife'nin henüz kelam ilminin sistematik olarak ortaya çıkmadığı dönemde te'lif ettiğine işaret edilmiştir. Eserlerinde yer alan, fakat sonradan kelami meseleler olarak adlandırılan konuların kendisi tarafından "fıkıhın efdali" olarak nitelendirildiği serdedilmiştir. Eserinin adını *el-Fıkhu'l-Ekber* olarak koymasının sebebinin fıkıhın efdalinin ne olduğuna dair, açıklaması olduğu vurgulanmıştır.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 14.

⁸⁷¹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 15.

⁸⁷² Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 16.

⁸⁷³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 17.

⁸⁷⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 18-19.

On sekiz yıl boyunca hocası Hammâd b. Ebî Süleymân'dan (ö. 120/738) ders aldığı nakledilmiştir. Onun ilminin kaynağını dört büyük sahâbîye dayandırdığı ifade edilmiştir. Ayrıca Mekke fakihî Atâ b. Ebî Rebah (ö. 114/732)'dan uzun süre ders aldığı, Zeyd b. Ali (ö. 122/740), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Cafer Sâdık (ö. 148/765) ve Ebû Muhammed Abdullah b. Hasen (ö. 145/762)'den ders aldığı serdedilmiştir.⁸⁷⁵

Hocası Hammâd'ın Kûfe müftüsü olduğu ve Ebû Hanife'nin onun olmadığı zamanlarda ona vekaleten dersler verdiği nakledilmiştir. Hocası hayatta iken ders verme düzeyine geldiği vurgulanmıştır.⁸⁷⁶

Onun öğretim faaliyetlerinde talebeleriyle yaptığı istişarenin büyük bir önem arz ettiğine değinilmiştir. Din hususunda Mü'minlere nasihatta bulunurken aşırıya gitmediğinin ve içtihatla bulunurken talebeleriyle istişarede bulunduğu altı çizilmiştir.⁸⁷⁷ Ebû Hanife'nin sabit görüşlü olmadığı ve istişareye önem verdiğinin öğrencisi Züfer tarafından dile getirildiği belirtilmiştir. Onun verdiği hükümlerle kimseyi ilzam etmediği, sabit fikirli olmadığı, talebeleriyle ve kendi hocasıyla farklı hükümler vermesinin de bunu teyit ettiği belirtilmiştir. Ebû Hanife ile öğrencileri arasında görüş ayrılıklarının onun engin müsamaha ve olgunluk zemini üzerinde geliştiğine ve bunun ilk asırlardaki İslam alimlerinin ortak özelliği olduğuna temas edilmiştir.⁸⁷⁸

Ebû Hanife'nin içinden çıkılması zor durumlara pratik, âdil çözümler getirdiği ve hukuki zekasıyla ön plana çıkan bir fakih olduğu belirtilmiştir. Bir kimseye “Ey zinakar ebeveynin oğlu” diyen bir kişi hakkında Ebû Hanife'nin verdiği hüküm ve İbn Ebî Leylâ'nın uyguladığı ceza nakledilmiştir. Ebû Hanife'ye uygulanan ceza söylendiğinde kâdînin yedi yerde hata yaptığını ifade ettiği betimlenmiştir.⁸⁷⁹

Ebû Hanife'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinin sayısının fazla olmadığı, bazılarının ona aidiyetinde ihtilaf bulunduğu değinilmiştir. Talebelerinden Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in yazdığı eserlerin onun fikhını ve çeşitli konulardaki görüşlerini zamanımıza kadar ulaştırdığı serdedilmiştir. Onun döneminde imlâ usulünün yaygın olduğunun ve hocaların talebelerine yazdırdıklarının altı çizilmiştir.

⁸⁷⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 20-21.

⁸⁷⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 21-22.

⁸⁷⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 22.

⁸⁷⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 23-24.

⁸⁷⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 24-25.

Hicrî 150 yılında vefat ettiğinde ittifak olduğu, fakat nasıl öldüğü hususunda ittifak olmadığı belirtilmiştir. Kadılık teklif edildiğinde onu reddetmesi üzerine kırbaçlandığı ve hapse atıldığı, fakat hapiste ya da hapisten çıktıktan sonra öldüğü hususunun ihtilaflı olduğuna işaret edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra zehirlenerek öldüğü rivayetlerinin de bulunduğu belirtilerek, onun ölümüyle ilgili gelen değişik rivayetler karşısında kesin bir hükme varmanın mümkün olmayacağına dikkat çekilmiştir. Kabri başında insanların yirmi gün gelip namaz kıldıkları ve Bağdat'taki Hayzuran kabristanının doğusuna defnedildiğine dair rivayetlerin bulunduğu işaret edilmiştir.⁸⁸⁰

Ebû Hanife'nin yetiştiği çevre başlığı altında onun hicretin on yedinci yılında Kûfe'de yetiştiği aktarılmıştır. Irak hakkında genel bir malumat sunularak çok çeşitli dinleri ve medeniyetleri barındırdığı, orada cemaatlerin kaynaştığı ve pek çok fırkanın bulunduğu belirtilmiştir. İslâm'dan önce ise orada mekteplerin kurulduğuna ve akidevi olarak birbiriyle mücadele eden Hristiyan mezheplerinin bulunduğu temas edilmiştir. Hz. Ali'nin hilafet merkezini Kûfe'ye taşımasının akabinde buranın öneminin arttığına ve sahâbe göçleri almasına sebep olduğuna değinilmiştir. Ebû Hanife'nin doğduğu ve yetiştiği Kûfe'nin gelişmeye oldukça müsait olduğuna vurgu yapılmıştır.⁸⁸¹

Hadis ve Rey ekolleri başlığı altında hadis ve sünnet kavramının rey kavramıyla zıt anlamlı olarak anlaşıldığı ve ne tür manalar barındırdığının ele alınacağı belirtilmiştir. Hadis ve rey ekollerinin temel özelliklerine ve tarihi gelişimlerine değinileceği vurgulanmıştır. Ebû Hanife ve ashâbının rey kullanmalarının sadece onların kullandığı bir yöntem olmadığına, bu bağlamda bu hususun hadis ve Sünnetle çelişen bir yanının bulunmadığına dikkat çekilmiştir.⁸⁸²

Hadis ve Sünnet kavramının mensup olunan ekollere göre farklı tanımlarla belirtildiği, fakat genel olarak; Hz. Peygamber'den nakledilen söz, fiil ve takrirlerin toplamı olarak kabul edildiği dile getirilmiştir. Rey tanımı üzerinde bir ittifak olmadığı vurgulanarak memduh ve mezmum olarak ikiye ayrılan rey'in İslam kültüründe genel olarak ikinci anlamıyla şöhret bulduğu vurgulanmıştır. Rey, rey ehli ve hadis ehli kavramlarına dair

⁸⁸⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 26-27.

⁸⁸¹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 27-28.

⁸⁸² Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 28-29.

âlimlerin görüşleri ele alınmıştır. Hadis ehlinin basit şeylere karşı çıktıklarına, onların eserlerin tasnif edilmelerine dahi karşı çıkabildiklerine dikkat çekilmiştir.⁸⁸³

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) ehl-i rey tabirine değişik bir tanım getirdiği, ehl-i zâhir ve ehl-i rey'in dışında da üçüncü bir fırka da olabileceğini ifade ettiği belirtilmiştir.⁸⁸⁴ Muhammed el-Hudarî'nin (ö. 1345/1927) hadis ve rey ehline getirdiği tanıma değinilmiştir.⁸⁸⁵

Hiz. Peygamber'e nispet edilen hadislerde hadis ve rey kavramının bulunduğu ve rey kavramının hem müsbet hem de menfî anlamlarıyla kullanıldığına işaret edilmiştir. Hiz. Peygamber'in hurma ağaçlarını aşıl原因 Medinelileri bundan men ettiği fakat ağaçların bundan dolayı verimsiz kaldığının belirtilmesi üzerine kendisinin bir beşer olduğunu belirttiği ve başka rivayette kendisine vahiy gelmeyen konularda rey ile hükmettiğini söylediği nakledilmiştir.⁸⁸⁶

Hiz. Peygamber'in rey kullandığını gösteren rivayetlerin yanında onu nehyettiğine dair rivayetler ele alınmıştır. Bu bağlamda Hiz. Peygamber'in reyi kullandığı ve zemmettiği rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği serdedilmiştir. Helâli haram, haramı helâl yapan reyin kötülenmesiyle, reyin tamamının kötülenmediği belirtilmiştir. İbn Abdülber'in (ö. 463/10701) kötü reyden neyin kastedildiği konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğine dair hususlar ve görüşleri aktarılmıştır. Hadis-rey ihtilafının köklerinin Hiz. Peygamber dönemine uzandığı, Hiz. Ömer'den rey'i kötüleyen rivayetlere ihtiyatla bakılması gerektiğine ve onun da rey'i kullandığına dikkat çekilmiştir.⁸⁸⁷ Bu bağlamda Abdullâh b. Mes'ud'un (ö. 32/652-53) en çok örnek aldığı sahâbînin Hiz. Ömer olduğu belirtilmiştir. Kur'ân ve Sünnette bulamadıkları hususlarda reye başvuran sahâbîlerin bulunduğuna işaret edilmiştir. İbrâhîm en-Nehaî'nin (ö. 96/714) Ebû Hanife'nin hocasının hocası olduğu ve fikhî anlamda reyi çokça kullandığı, bundan dolayı kendisinin hadis düşmanymış gibi gösterildiğine atıf yapılmıştır. İbrâhîm en-Nehaî'den reyle ilgili aktarılan rivayetlerin tutarsızlığı hakkında malumat sunulmuştur.⁸⁸⁸

⁸⁸³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 29-32.

⁸⁸⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 33.

⁸⁸⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 33-34.

⁸⁸⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 34.

⁸⁸⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 35-36.

⁸⁸⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 37-38.

Irak ehlinin rey ve kıyasa karşı tutumları ele alınarak Şa'bi'nin (ö. 104/722) re'y ve kıyasa en sert şekilde karşılık verdiği ve Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721) ise oldukça yumuşak bir tutum sergilediğine değinilmiştir. Ashab-ı hadis'ten oldukları halde rey kullanan fıkıh âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve Rebîa b. Ebû Abdurrahman el-Ferruh'un (ö. 136/753[?]) reyle verdikleri hükümler ele alınmıştır.⁸⁸⁹ Tâbiin dönemindeki rey kullanımının akıl yürütme, muhakeme yapma ve olayların birbirlerine kıyas edilmesi şeklinde gerçekleştiği, hadisçiler ve rey ehli tarafından kullanıldığı serdedilmiştir. Bu bağlamda Hicaz ekolünün "Hadisçi", Irak ekolü'nün de "Reyci" olarak tanınmasının gerçeği yansıtmadığına vurgu yapılmıştır. Tâbiin devrinden sonra muhaddisler ve fakihler arasında ehl-i hadis ve ehl-i rey rekabetinin bir mücadeleye dönüştüğüne ve Ehl-i rey tabirinin zamanla fakihlerle özdeş hale geldiğine dikkat çekilmiştir.⁸⁹⁰

Hattâbi'nin (ö. 388/998) devriyle ilgili ilim ehlinin iki gruba ayrıldığını söylediği belirtilmiştir. Bunlardan hadis ve eser ehli olanların hadislerin metinlerini anlamaya çalışmadıklarına, asıl metinlere riayet etmediklerine, hadislerin sırlarını açıklamaya çalışmadıklarına ve onlardaki fıkıh bilgilerini çıkarmaya çalışmadıklarına temas edilmiştir. Diğer taife olan fıkıh ve nazar ehlinin ise hadise az meylettikleri halde inandığı görüş ve liderlerinin içtihiyâyla örtüşen görüşlerinin kusurdan uzak olduğunu savunduklarına işaret edilmiştir.⁸⁹¹

Bu ekollere tâbi olan kişilerin belirlenmesinin güç olduğuna değinilmiş ve belirleyen âlimlerin ayrımlarındaki seçim sebeplerine temas edilmiştir. Âlimlerin ehl-i hadis olarak tanınan âlimleri dahi ehl-i reyden addettiklerine dikkat çekilmiştir.⁸⁹²

Ebû Hanife'nin reyi çokça kullanmasının sadece ona ait bir davranış olmadığına değinilmiştir. Fıkhi bakımdan ashâb-ı hadis ve ashâb-ı rey'in belirli bir konuma has kılınmasının yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Irak'ta ashâb-ı rey'in hâkim olduğu bilinse de orada yaşayan ashâb-ı hadis'in müntesiplerine temas edilmiştir. Hatta bu konunun müsteşriklerin de dikkatini çektiği belirtilerek Goldziher ve Schacht'ın bu hususa dair görüşlerine işaret edilmiştir. Kevserî'nin Hanefîler'in rey ehli olarak anılmalarının reyi iyi kullanmalarından dolayı olduğunu söylediği belirtilmiştir. Hicrî ilk asırda her bölgede ilimle uğraşan tabîîlerin ilim kaynağının Kur'an, hadis ve sahâbeden

⁸⁸⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 38-39.

⁸⁹⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 39-40.

⁸⁹¹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 40.

⁸⁹² Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 41-42.

ibaret olduğu betimlenmiştir. Irak ehlinde şa'bî'nin nass bulamadığı zaman fetva vermekten çekindiğine, İbrâhîm ve Mücâhid'in ise rey ve kıyas yolunu tercih ettiğine değinilmiştir.⁸⁹³

Hicaz ve Irak ekollerinin hicri ilk iki asırda hadis ve reye verdikleri önemin birbirine yakın olunabileceğine ve sonradan birinin hadisçi ve diğerrinin reyci olarak meşhur olmalarının sebebinin olabileceğine dikkat çekilmiştir. Birbirine rey kullanmada yakın olan Ebû Hanife ve İmâm Mâlik'in (ö. 1797.795) farklı gruplarda anılmasının sebebinin ne olabileceğine temas edilmiştir. İmâm Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eserini erken dönemde tasnif etmesinin onun muhaddis olarak tanınmasında rolü olduğuna, fakat Ebû Hanife'nin naklettiğı hadislerin öğrencileri tarafından te'lif edildiğı "Kitabü'l-Âsâr"ların onun hadislerle amel etmede İmâm Mâlik'ten geri kalmadığını gösterdiğine dikkat çekilmiştir.⁸⁹⁴ Ahmed Emin'in sunduğı varsayım ele alınarak onun bahsettiğı başka bir hususun bunu çürüttüğüne değinilmiştir. Bu bağlamda Rey kullanımının sadece Irak fukahasına ait olmadığı ve sahâbeden Muaz b. Cebel'den başkalarının da reyi kullandığı serdedilmiştir. İhtilafların olmasının arkasında muasırlar arasında görülen ilmi rekabetin ve Arap-Mevâlî çekişmesinin rol oynama ihtimalinin bulunduğuna temas edilmiştir. Muasırlar arasında görülen rekabetin haksız hüküm vermeye, başkalarını haksız yere tenkitte ifrada yönelttiğine işaret edilmiştir.⁸⁹⁵

şa'bî ve İbrâhîm en-Nehâî arasındaki sürtüşmelerin de ilmi rekabetten dolayı olabileceğine dikkat çekilmiştir. Aynı dönemde yaşayıp farklı düşüncelere sahip olmanın insanı tenkitlerde ölçsüzlüğe kolaylıkla düşürebileceğine işaret edilmiştir. Mevâlinin hicri ikinci asırdan itibaren beldelerde ilim açısından yüksek mevkilere yerleştikleri ve bunun bazılarını rahatsız ettiğı vurgulanmıştır. İmâm Mâlik'in hocası Rebâ'nın Medine'yi ifsat etmesi sebep sayılarak Medine'den göç ettiğini söyleyen İbn şihâb'ın sözlerine yer verilmiştir. Ashab-ı hadis in imamı olarak görölmek için dahi neseb unsurunun etkisinden söz edilmiştir.⁸⁹⁶

Hanefî mezhebinin hicri ikinci asırdan itibaren rey ekolünün temsilcisi olarak görüldüğü ve bazı Mu'tezili âlimlerin Hanefî mezhebine mensubiyetlerinden ötürü halku'l-Kur'ân ile ilgili ithamlara düçar oldukları serdedilmiştir. Reyin başkaları tarafından

⁸⁹³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 43-46

⁸⁹⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 47.

⁸⁹⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 47-48.

⁸⁹⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 49-51.

kullanıldığında herhangi bir olumsuz sonuç doğurmadığı, fakat Ebû Hanife ve ashâbı tarafından kullanıldığından cerh sebebi addedildiği, bunun altında başka sebeplerin yattığı vurgulanmıştır. Ehl-i rey ve ehl-i hadis şeklindeki adlandırmaların tâbiûn asrında mevcut olmadığına değinilerek Hicaz ve Irak ekolleri olarak anıldıkları belirtilmiştir. Ekoller arasındaki farklılığın esasında anlayış farklılığının, üstadlarının çeşitliliğinin, çevre ve örf farklılığının olduğuna dikkat çekilmiştir. Ehl-i hadis ve ehl-i rey tartışmalarının daha çok hadisçilerle fakihler arasında olduğu ve bu tartışmaların iki-üç asır boyunca devam ettiği belirtilmiştir. Bu tartışmaların ve mücadelelerin İslâm kültür tarihindeki yerini ve önemini koruduğuna değinilmiştir.⁸⁹⁷

2.6.2. Ebû Hanife ve Hadis

Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yeri denildiğinde Kûfe'de yetişmesinin onun zengin ve renkli bir ilmi muhitte bulunma imkânı doğurduğu betimlenmiştir. Abdullah b. Mes'ud'un Kûfe'nin ilmi açıdan ilerlemesinde büyük bir paya sahip olduğunun altı çizilmiştir. Hilafet merkezinin Hz. Ali döneminde Kûfe'ye alınmasıyla beraber çok sayıda sahabinin oraya göç ettiği ve onların da ilim öğrettiği tabiilerin sayısının onların çokluğuyla orantılı olduğu serdedilmiştir. Iraktaki sahabilerden ilim alan tabiiler bazıları ve ilim aldıkları sahabiler belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin şeyhinin şeyhi olan İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) ilim aldığı sahabiler ele alınarak öğrencisi Hammad b. Ebî Süleyman'ın da bu minvalde yetiştiği vurgulanmıştır. Kûfe'nin o dönemde hadis ilmi yönünden çok canlı ve geniş ilme sahip olduğuna temas edilen rivayetler serdedilmiştir.⁸⁹⁸

Rivayetlerin bolca olduğu bir bölgede Ebû Hanîfe'nin bunlardan habersiz olmasının mümkün olmayacağı ve rivayetleri seçerken titiz davrandığının altı çizilmiştir. Hadislerin rivayetlerine bakıp onlarla amel edilip edilmeyeceğini bakmanın fakihlerle hadisçileri ayıran özelliklerden biri olduğu ve Ebû Hanîfe'nin de bu özelliğe sahip olduğu dillendirilmiştir. A'meş'le Ebû Hanîfe arasında geçen ve Ebû Hanîfe'nin fıkıh ve hadis ilmine hakimiyetini gösteren rivayet zikredilmiştir.⁸⁹⁹

Sahâbeden hadis rivayet etmesi hususunda onun bazı sahâbîlere yetiştiği, fakat onlardan hadis rivayet etmediği belirtilerek bu konuyla ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Ebû Hanîfe'nin genelde menâkıb türü kitaplarda bulunduğu ve bu tür eserlerin genellikle

⁸⁹⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 52-53.

⁸⁹⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 55-57.

⁸⁹⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 57-58.

mübalağaya matuf oldukları ibraz edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin Enes b. Malik veya onunla beraber birkaç sahabiye gördüğünü zikreden müellifler belirtilmiştir. Bu ihtilafların Ebû Hanîfe'nin hadis aldığı iddia edilen sahâbenin ölüm tarihlerine bakıldığında onlardan rivayet alamayacağı gibi onları görmüş olmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'nin sahâbeden aldığı iddia edilen rivayetlerin genelde menâkıb türü kitaplarda bulunduğu ve bu tür eserlerin genellikle mübalağaya matuf olduklarına dikkat çekilmiştir. Bu ihtilafların Ebû Hanîfe'ye tâbiî olma şerefine layık görenlerle mahrum etmek isteyenler arasında gerçekleşen gayretler olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ebû Hanîfe'yi İmâm-ı A'zam yapan şeyin onun tâbiinden olmasının ötesinde üstün meziyetlere sahip olmasının etkin olduğu belirtilmiştir.⁹⁰⁰

Ebû Hanîfe'nin yanında yazılı bulunan hadislerin miktarından ve onları aldığı şeyhleri hakkında malumat sunulmuştur. Ebû Hanîfe'nin şeyhlerinin menâkıb eserlerinde, ricâl ve tabakât eserlerinde dört bine ulaştığı kaydedilmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) Ebû Hanîfe'nin şeyhleri olarak naklettikleri âlimlerin sayıları belirtilerek onların da bütün şeyhleri saymadığı, zira “Ve diğerleri” veya “Ve daha birçok insan” gibi ifadelerle anmadıkları, fakat sayının binlerle ifade edilmesinin mübalağadan öte olmadığı serdedilmiştir.⁹⁰¹

Ebû Hanîfe'den rivayet alanların sayıları doksan altıdan yedi yüz otuza, yedi yüz otuzdan dört bine kadar uzandığı, Mizzî'nin (ö. 742/1341) doksan altı kişilik listesini Zehebî ve Süyûtî'nin de eserlerine dahil ettikleri, bu sayının da mübalağalı olduğu vurgulanmıştır.⁹⁰²

Hadis ve sünnet fıkhn önemli bir bölümünü teşkil etmesi dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin bundan uzak kalamayacağı belirtilmiştir. Onun diğer muhaddislerin yaptığı gibi sadece rivayeti nakletmediği, aynı zamanda rivayetin hüküm değeri taşımasını göz önünde bulundurduğu vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki konumuna temas edilmiş, onun az rivayet eden bir âlim olmadığı belirtilmiştir. Hadis rivâyetinin iki kısma ayrıldığı, birincisinde isnad zincirindeki râvilerin zikredilip Rasûlullâh'a (s.a.s) ulaştırıldığı, ikincisinde rivâyetlerden istinbat yapıldıktan sonra çıkartılan hükmün ihbarî şeklinde olduğu ele alındığı nakledilmiş, bu bağlamda Ebû Hanîfe'nin hadisleri ifta yoluyla rivayet

⁹⁰⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 58-60.

⁹⁰¹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 61-62.

⁹⁰² Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 62-63.

ettiği ve bundan dolayı müksirûndan sayılması gerektiğini söyleyen âlimlerin dahi bulunduğu kaydedilmiştir.⁹⁰³

Bu dönemde hadis rivayetinde gösterilen titizlik ele alınarak her rivayetin Hz. Peygamber'e isnad edilmesinden çekinildiği vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'nin de hadis rivâyetinde ihtiyatlı davranmasının onun faziletine işaret ettiği ve rivâyet hususunda istekli olmamasının sebepleri olduğu serdedilmiştir. Rivayet hususunda istekli olmamasının sebeplerinden birisinin hadis uydurma faaliyetleri esnasında Kûfe'nin merkezi bir konumda olmasının teşkil ettiği dile getirilmiştir. Ebû Hanife'nin hadislerin rivayet edilmesindeki sıhhat şartlarında rivayetin ezberde olmasını, akli gerçeklere aykırı olmaması gibi kuralları esas aldığı vurgulanmıştır. Onun hadis rivayetinde bir fakih olarak rivayetler arasından hüküm istinbatında kullanacağı hadisleri çeşitli tercih unsurlarını göz önünde bulundurarak seçtiği vurgulanmıştır. Ebû Hanife'nin hastaya faydalı olacak olan ilacı seçen doktor gibi olduğu, tüm ilaçları toplayan eczacı gibi olmadığına temas edilmiştir. Onun hadislerin fıkhi hükümleriyle uğraşmasından dolayı naklettiği rivayetlerin az olduğunun altı çizilmiştir.⁹⁰⁴

Ebû Hanife'nin rivayet ettiği ve hüküm istinbatı için kullandığı hadis rivayetlerini topladığı bir eser telif ettiğinin bilinmediğine temas edilmiştir. Ancak öğrencilerinin yazdığı eserleri onun imla ettirmesi ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Onun hadislerin toplandığı *Müsned*'ler de dâhil hüküm istinbatında kullandığı yirmiden fazla eserinin bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁰⁵

Onun hadisçi olmamasına rağmen zaman zaman bazı ravilerin rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini bildirdiği, bazılarını da ta'dil ettiği ifade edilmiştir. Ona sorulan rivayetler hakkında onun verdiği cevapların onun cerh ve ta'dile olan hakimiyetini gösterdiği vurgulanmıştır.⁹⁰⁶

Ebû Hanîfe'nin hadis ve Sünnetin anlaşılması hususunda onun önce Allah'ın kitabına, sonra Hz. Peygamber'in sünnetine, ardından da sahâbe kavillerine başvurduğu nakledilmiştir. Ebû Hanîfe'nin Nebvî hadislerin sahih isnadlı olmasını şart koştuğunun ve hadise muhalefet etmediğinin altı çizilmiştir. Onun Kur'an'ı ve Sünneti kıyasa takdim

⁹⁰³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 63-65.

⁹⁰⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 65-68.

⁹⁰⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 69-73.

⁹⁰⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 73-75.

ettiği vurgulanmıştır. Kendisine yapılan hadise muhalefet ithamlarını bizzat kendisinin reddettiğine temas edilmiştir.⁹⁰⁷

Ebû Hanîfe'nin Sünnete ittiba etmeye verdiği ehemmiyet vurgulanmış, Ebû Hanîfe'ye yapılan ithamlardan kıyasla dini değiştirdiği vb. olanlar ele alınmıştır. Onun sünnete bağlılığıyla ilgili belirtilen rivayetlerin tamamının sıhhatinden emin olunamayacağı ve bunun ona yapılan hücumlar sonucunda onu müdafaa etmek isteyenlerin gayretleriyle oluşmuş olabileceğine dikkat çekilmiştir. Onun hadis ve Sünneti teşrii bir kaynak olması açısından nasıl değerlendirdiğini ve onlara ne derece ittiba ettiğini, fıkına bakarak anlamanın mümkün olacağı serdedilmiştir.⁹⁰⁸

Ebû Hanîfe'nin hadise ve Sünnete ittibası hususunda Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in eserlerinin örneklerle dolu olduğu kaydedilmiştir. Onun hadis ve Sünnete bağlılığıyla ilgili örneklerden birisinin davacıya yemin gerekmediğine dair Hz. Peygamber'den nakledilen hadisin teşkil ettiği belirtilmiştir. "Alışverişte muhayyerlik meselesinin üç günden fazla olmadığı, meyveli ağacın bulunduğu arazinin satılmasında müşterinin istisna etmesi söz konusu olmadıkça meyvenin satıcıya ait olacağı" şeklinde hüküm verdiği, bu hususlarda Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere dayanarak hüküm istinbat ettiği vurgulanmıştır. Namazda sesli bir şekilde gülen kişinin durumu hakkında Hz. Peygamber'den gelen bir rivayetten hareketle abdesti alıp namazı iade etmesi gerektiği hükmünü verdiği belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin hocalarının görüşlerine de muhalefet ettiği fakat onun Hz. Peygamber'den kendisine ulaşan hadisleri esas aldığı, bu bağlamda kıyasa başvurmadağı vurgulanmıştır. Onun bazı kıyaslarından hadise döndüğü, sonraki dönem muhaddislerinin zayıf saydığı rivayetleri kıyasa tercih ettiği vurgulanmıştır.⁹⁰⁹

Ebû Hanîfe'nin Kur'ân ve Sünnet'ten sonra sahâbe kavlini bağlayıcı gördüğüne değinilmiştir. Onun her sahâbi kavlini delil olarak kullanmadığı, rivayet ettiği hususunda ise onun tercih unsurları hakkında sarıh bir bilginin bulunmadığı vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'nin bilhassa Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullâh b. Abbâs, Hz. Âişe, Abdullâh b. Zübeyr ve Şureyh'ten nakledilen rivayetleri kabul ettiğine değinilmiştir. Onun sahâbe kavli ve tatbikatları hususunda Hz. Peygamber'den menkûl ya da sahâbenin

⁹⁰⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 75-76.

⁹⁰⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 77-78.

⁹⁰⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 78-81.

kendi içtihatlarını teşrîi de rahatlıkla kullandığının, bazen de tercihlerde bulunduğunun altı çizilmiştir.⁹¹⁰

Ebû Hanife'nin tabiîler hakkında “Ben de tabiîler gibi içtihad ederim” dediği naklolunarak onların söz ve tatbikatları hususunda genel görüşüne temas edilmiştir. İsabetli gördüğü hususlarda hocaları da dâhil tâbiûnun görüş ve uygulamalarını kullandığı, bunda bir mahzur görmediği, bazen de onlara muhalif kaldığı belirtilerek talebelerinin de onun yolunu izlediği serdedilmiştir. Ebû Hanife'nin hocasına, hatta hocasının hocasına dahi muhalefet ettiği, fakat bunun yadırganacak bir husus olmadığı, bunun o dönemin karakteristik bir özelliği olduğu vurgulanmıştır.⁹¹¹

Ebû Hanife'nin talebelerinin hadise bakış açılarının da hocalarından farklı olmadığı, bazen tercihlere dayanan bir farklılığın söz konusu olduğu, bazen de duymadığı rivayetleri onların duymalarından kaynaklandığı vurgulanmıştır.⁹¹²

2.6.3. Ebû Hanife ve Talebelerinin Hadis Tercih ve Yorumunda Dikkate Aldıkları Hususlar

Bu bölümde Ebû Hanife ve öğrencilerinin fıkhi hükümlerde bulunurken neleri esas aldıkları, hangi kıstaslara göre tercih ettiklerinin ve nasıl yorumladıklarının tespit edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Yapılan tespitlerin istisnaları bulunabileceğine, tercih sebeplerinin rivayetlerin muhtevalarıyla ilgili olduğuna ve rivayetlerin senetlerinin herhangi bir tetkike tutulmadığına temas edilmiştir.⁹¹³

Bu yöntemin sahâbe döneminden itibaren bilenen ve yapılan bir husus olduğu serdedilmiştir. Ebû Hanîfe'nin, öğrencilerinin ve bazı fakihlerin hadisleri Kur'ân'a arz ettikleri ifade edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu konuda “Allah Rasûlü'nün Allah'ın Kitabı'na muhalefet etmeyeceğini dile getirdiği, Kur'ân'a aykırı olarak hadis rivayet eden kişinin rivayetlerini reddetmenin Hz. Peygamber'i red ve onu yalanlama manasına gelmeyeceği, töhmetin yalan rivayette bulunan kimseye ait olduğunu belirttiği” vurgulanmıştır.⁹¹⁴

Bazı rivayetlerin sahâbe döneminde de akli değerlendirmelere tabi tutulduğu, başta İbn Abbâs, Hz. Aişe ve Ebû Hureyre gibi sahâbilerin bazı rivayetlere itirazlarının bu sebepten

⁹¹⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 82-85.

⁹¹¹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 85-86.

⁹¹² Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 86-87.

⁹¹³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 93.

⁹¹⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 94-95.

ötürü olduğu vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'nin de hadisleri değerlendirirken bu kıtası kullandığı menkul sarîh bir haberin olmadığı, fakat fıkhi meselelerde delil olarak kabul ettiği hadislerin ve yorumlarının bu konuda gereken ipucunu verdiği serdedilmiştir.⁹¹⁵

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in suyun temiz olmasıyla ilgili rivayetleri nakledilerek Ebû Hanîfe'nin suyun pislik tutup tutmamasıyla ilgili görüşü ele alınmıştır. Hz. Peygamber'den nakledilen bu rivayetlerin sened yönüyle tenkid edilmesi bir yana asıl olanın suyun pisenip pisenmeyeceği hususu olduğuna işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'den nakledilen bu rivayetlerin Arabistan gibi su kaynakları az olan yerler için olabileceğine dikkat çekilmiştir. Ebû Hanîfe'nin suyun pislik tutacağına dair görüşünün İslâm'ın temizlik anlayışına uygun olduğu delillendirilmiştir.⁹¹⁶

Farklı mezhep imamlarına ve müçtehitlerine bakıldığında Ebû Hanîfe'nin insan unsuruna önem bahşeden ve insani değerleri korumaya en çok gayret eden âlimlerden birisi olduğu ve bunun farklı kitlelerden birçok araştırmacı tarafından da kabul edildiği serdedilmiştir. Savaşta elde edilen ganimet hususunda Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in Hz. Peygamber'e dayandırılan bazı hadislerde süvari için bir, atı için ganimetten iki hisse ayrıldığını kabul ettiği ve Ebû Hanîfe'nin bunu kabul etmediği zikredilmiştir. Ebû Hanîfe'nin hayvana iki hisse verilerek Müslüman birinden üstün tutulmasını hoş görmediği belirtilmiştir. Ebû Yûsuf ise belirtilerek hayvanın insandan daha çok giderinin olduğuna, bu ganimetin hayvana değil de hayvanın sahibine verildiğine ve eğer eşit verilirse de insanla hayvanın eşit olmadığını belirttiğine vurgu yapılmıştır.⁹¹⁷

Kolay ve maslahata uygun olanı tercih etmenin Hanefî Mezhebinde belli başlı prensiplerden olduğu ve "istihsan" olarak adlandırıldığı dile getirilmiştir. İstihsanın rahat olanı istemek olduğu dile getirilmiştir.⁹¹⁸ Ebû Hanîfe'nin Arapçası iyi olsa dahi kişinin namazda Farsça kıraatte bulunabileceği, hayvan kesilirken besmeleyi Farsça getirebileceği, insanlar anlıyorlarsa ezanın da Farsça okunabileceği görüşünde olduğu belirtilerek bu konuda mezhebin görüşü olarak öğrencilerinin görüşlerinin esas alındığı belirtilmiştir.⁹¹⁹

⁹¹⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 99.

⁹¹⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 101-102.

⁹¹⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 108-109.

⁹¹⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 117-119.

⁹¹⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 122-123.

Hanefî mezhebinde örfe diğer mezheplere oranla daha çok önem verildiği ve bunu İslâm hukuku kaynakları arasında mütalaa ettiği vurgulanmıştır. Örf ile sabit olanın, nass ile sabit olmuş gibi kabul edileceği prensibinin İmam Muhammed'den nakledildiği kaydedilmiştir. Ramazan ayında insanların cemaatle teravih namazı kılmalarında Müslümanlar arasındaki icmanın olduğu ve bunun güzel görüldüğü belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin et selemini insanlar arasında bilinen ve uygulanagelen bir âdet olmadığından dolayı kabul etmediği vurgulanmıştır. Sarığın Arapların tacı olduğu belirtilerek, onların geleneksel olarak giydikleri serpuş oldukları ifade edilmiştir. Onun giyilmesinin güzel karşılanmasının Hz. Peygamber'in onu giymiş olmasından ve tavsiyesinden dolayı olduğu serdedilmiştir.⁹²⁰

Zamanın değişmesiyle beraber hükümlerin de değişebileceği kuralının İslâm Hukuku'nun temel prensiplerinden birisi olduğu belirtilmiştir. Yabancı kültürlerle ve toplumlara yakın olmanı değişim ve gelişimlerde aktif rol oynayacağı, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin de böyle bir konumda olduğu vurgulanmıştır. Bu sebepten ötürü hadis yorumlanmasında ve hüküm verilmesinde bu unsuru göz önünde tuttıkları betimlenmiştir. Ebû Hanîfe'nin icare akdine verdiği hükümde bu yöntemi kullandığı ifade edilmiştir. Hurma ve kuru üzümün nebizlerinin karıştırılıp içilmesinin bazı hadislerde yasaklandığı, fakat Müslümanların refah seviyesi arttığında bunun terk edildiği belirtilerek bunun halkın genel olarak fakir olmasından dolayı yapılan bir uygulama olduğu serdedilmiştir. Müşriklerin Mescid-i Haram'a girişlerinin yasaklandığı âyet-i kerîme⁹²¹ bağlamında onların mescitlere ve Kâbe-i Muazzama'ya girişlerinin olmadığı belirtilmiştir. Serhasî'nin görüşüne göre müşriklerin Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmelerinin bu emrin illeti olduğu ve illet ortadan kalktığında yasağın da kalktığı vurgulanmıştır.⁹²²

Kur'ân-ı Kerîm ile düşman arazisine girmenin yasak olduğuyla ilgili rivayette olay bağlamına bakıldığında mushafın az bulunduğu bir dönemde Hz. Peygamber'in ve ashabın bunu uyguladığı düşünülmüştür. Ebû Hanîfe'nin döneminde ise mushafın ve kurraların çoğaldığı ve her tarafa yayıldığı belirtilerek Kur'ân-ı Kerîmle düşman arazisine girmede bir sakınca olmadığının altı çizilmiştir.⁹²³

⁹²⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 130-132.

⁹²¹ et-Tevbe 9/28.

⁹²² Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 133-135.

⁹²³ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 136-137.

2.6.4. Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu

Bu konunun hicrî dördüncü asırdan sonra Hanefi fıkıh usulü kitaplarında bulunan hadis usulüne dair olduğu belirtilmiştir. Bu bilgilerin genel olarak fıkhi hükümlerin verilmesinde hadislerin tercih sebeplerini içerdiği ve diğer imamlarla görüş ayrılıklarının bulunduğu meselelere dair olduğu vurgulanmıştır. Şekli unsurların yanı sıra Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin hadisleri tercih ederken muhtevasına ve maslahatların uygunluğuna da dikkat ettiklerinin altı çizilmiştir. Hanefi Mezhebi'nde ilk hadis usulü eserlerini yazan müelliflere değinilmiştir.⁹²⁴

Fıkıh usulü âlimlerinin İslâm Hukuku kaynaklarını incelemeleri söz konusu olduğunda ikinci kaynağın Sünnet olduğuna ve mezhep imamlarının anlayışları doğrultusunda mezhep mensuplarına hitap eden bir hadis usulünün geliştirildiğine işaret edilmiştir.⁹²⁵ Hz. Peygamber hayatta iken Sünnet kavramının sözlük ve ıstılah anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu tabirin önceden beri kullanıldığı ve ilk halifelerin de bu tabiri kullandığı ele alınmıştır. Hanefi fıkıh ekolü imamlarının diğer mezhep imamlarından daha evvel bu kavramı bildiği, yaygın bir şekilde kullandığı vurgulanmıştır.⁹²⁶

Hanefiler'in Sünneti iki kısımda incelediği ve birinin terkinin dalâlet olduğu, diğerinin terkinin ise mübah olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda "Sünnetü'l-Hüdâ"'yı terk edenin kınanmaya hak ettiği ve terkinin ısrarı durumlarında bunları eda etmeleri için onlarla savaşılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Sahâbenin 'Hz. Peygamber'den şöyle şöyle emrolunduk veya nehyolunduk' şeklinde naklettikleri emir cümlelerinin Hz. Peygamber'in emri olmasını gerektirmediği ifade edilmiştir. Serahsî'nin yorumuyla dini ahkam konularında Sünnete ittibanın farz olduğu ve dini hükümleri ortaya koyma durumlarında hatadan korunduğu, fakat Hz. Peygamber'in kendi reyiyle yaptığı işlerinde bazen hataya düşebildiği serdedilmiştir. Son dönem Hanefi âlimlerinden Zafer Ahmed Tehânevi'nin (ö.1394/1974) Hulefa-i Râşidîn döneminde bilinmeyen, uzak diyarlara rihleler düzenleyen, Hicaz, Medine ve Irak ehilleri arasında rivayeti bulunmayıp hadis toplayanların hüccet kabul edilmeyeceğini dile getirdiğine temas edilmiştir. Bu tür

⁹²⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, 141-142.

⁹²⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, 143-144.

⁹²⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, 144-145.

rivayetlerin şaz olduğunun, sahih olması durumunda ise zaruriyyât-ı diniyyeden olmadığına altı çizilmiştir.⁹²⁷

Haberlerin senedler dikkate alınarak mütevatir, âhâd ve meşhur olarak üç grupta incelendiği, mütevatirle âhâd arasında meşhur hadisler olduğu belirtilmiştir. Âhâd haberlerin sıhhat açısından üç kısımda incelendiği bunların, sahih, hasen ve zayıf olduğu dile getirilmiştir. Hadisleri zayıf ve sahih kabul etme usullerinin hadisçilerin tercihleriyle orantılı olduğu ve birbirlerine olan muhalefetlerinden dolayı kınanmayacakları serdedilmiştir.⁹²⁸

Meşhur hadis teriminin Hanefilere has olduğu, sahâbe tabakasında âhâd olarak rivayet edildiği, fakat tâbiîn ve tebeu tâbiîn tabakalarında tevatür derecesine ulaştığı vurgulanmıştır. Cassâs'ın meşhur hadisi mütevatirin kısımlarından zikrettiği, fakat sahâbe tabakasında yalan üzerinde birleşme ihtimali olduğu serdedilmiştir. Bu terimin sonradan ıstilahî anlam kazandığı, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin “Meşhur” ve “Ma’ruf” tabirlerini sözlük anlamlarına uygun olarak kullandığı ifade edilmiştir.⁹²⁹

Haber-i vâhidin birden veya daha fazla kişiden rivayet edilen, fakat meşhur ve mütevatir derecesine ulaşmayan âhâd haber olduğu belirtilmiştir. Haber-i vâhidin bu şekildeki tanımının mezhep imamları döneminde böyle olmadığı, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin de haber-i vâhidi tek kişinin rivayet ettiği haber olarak anladıkları ifade edilmiştir. Haber-i vâhidin ilm-i yakın ifade etmediğine ve bazılarına göre ameli gerektirdiğine temas edilmiştir.⁹³⁰ Hanefilerin haber-i vâhidle sabit olan hükümlere vacip dedikleri ve bunu farzdan bir derece aşağı gördükleri serdedilmiştir.⁹³¹ Ebû Hanîfe'nin âmmı amel açısından hâsa tercih ettiği ve bu sebepten ötürü tahsis etmediği, fakat öğrencilerinin onun tercih etmediği hadisleri tercih ettiği dile getirilmiştir.⁹³²

Ebû Hanîfe'nin bu konudaki hükümleri örneklendirilmiştir. Ureyneliler hadisi ele alınarak Ebû Hanîfe'nin başka hadislerle onu neshettiği ve amel etmediği, fakat İmam Muhammed'in amel ettiği nakledilmiştir. Usûlcülerin de “İdrardan sakınılması gerektiği” hadisinin hâs olan Ureyneliler hadisini neshettiği şeklinde açıklama yaptıklarına vurgu

⁹²⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 145-146.

⁹²⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 147.

⁹²⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 149-150.

⁹³⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 152-153.

⁹³¹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 154-155.

⁹³² Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 156-157.

yapılmıştır.⁹³³ Ebû Hanîfe'nin bu hususta ele alınan iki hadisle ilgili olarak nâsih-mensuh ilişkisi olmadığını belirttiğine işaret edilmiş, bu hadisi ya Kur'ân'a muhalif olduğundan ya da idrarın içilmesini kerih gördüğünden dolayı reddettiği serdedilmiştir.⁹³⁴

Hanefîlerin meşhur olan haberlere muhalif olan âhâd haberleri kabul etmedikleri dile getirilmiştir.⁹³⁵ İsmail Hakkı Ünal haber-i vâhidi meşhur Sünnete arz etme kuralının Ebû Hanîfe'den olup olmadığının bilinmediği, fakat Ebû Yûsuf'un görüşünün bunun temelini oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.⁹³⁶ Bu konunun bir çeşit hadis tenkidi olduğu ve terkedilen rivayetlerin ayet, hadis, kıyas, maslahat veya örfe aykırı olmasından ötürü terkedildiği vurgulanmıştır.⁹³⁷

Genel asıllara muhalif hadisleri reddetmenin Hanefîlere mahsus olmadığı betimlenerek örneklendirilmiştir. Ebû Zehre'nin ilk asırlarda bulunan âlimlerin kendi usullerine uymayan haber-i vâhidleri reddettikleri görüşünde olduğu ve İmam Malik'in de bunu uyguladığını zikrettiği ifade edilmiştir.⁹³⁸

Herkes tarafından bilinen veya bilinmesi gereken amellerin hükümleriyle ilgili gelen haber-i vâhidin Hanefîler nezdinde makbul sayılmadığı belirtilmiştir. Böyle bir haberin meşhur ya da mütevatir bir yolla nakledilmiş olması gerektiği serdedilmiştir. Cumhurun bu durumda ameli vacip gördüğü ve meşhur olmamasının onu amelden men etmeyeceği ve noksanlık getiremeyeceği kanaatinde olduğu vurgulanmıştır. Hanefîlerin umûmü'l-belvâ hususundaki haberin meşhur olmaması durumunda ondan muradın tahrim veya vücut olmadığının, eğer olsaydı selef arasında meşhur olması gerektiği düşüncesinde olduklarının altı çizilmiştir. Sabah namazında kunut duasının okunması ve zekere dokunmanın abdest bozmaması hususlarında hadis ravileri rivayetlerinde tek kaldıkları için bu rivayetler makbul görülmemiştir.⁹³⁹ Bu meselenin Hanefîler arasında ihtilaflı olduğu nakledilmiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed nezdinde âhâd tarikle Hz. Peygamber'den nakledilen haberin sahih kıyasa takdim edilmesi gerektiği düşüncesinde oldukları zikredilmiştir.⁹⁴⁰

⁹³³ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 158-159.

⁹³⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 159-160.

⁹³⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 167.

⁹³⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 170-171.

⁹³⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 171-172.

⁹³⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 175-176.

⁹³⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 176-178.

⁹⁴⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 179-180.

Bu hususta Hanefî usulcülerinden bir kısmının görüşünün gelen rivayetin fıkhiyla şöhret bulmuş kimselerden rivayet edilmesi durumunda kıyasa muhalif olsa dahi hüccet olduğu ve kıyasın terkedilmesi gerektiği fikrinde oldukları belirtilmiştir. Fıkhiyla şöhret bulmayanlardan gelen rivayetlerde ise kıyasa muhalif olan rivayetleri ümmetin kabul etmesi durumunda kabul edileceği, aksi halde kıyasın haber-i vâhide takdim edileceği vurgulanmıştır. Sahâbenin mana ile rivayetlerinde Hz. Peygamber'in "cevâmiu'l-kelim" olmasından dolayı rivayeti nakleden kişinin anladığı kadarını aktarması ve murad edilen manaya erişememe ihtimalinden dolayı bu haberi reddettikleri ifade edilmiştir. Bu reddedilmenin sahâbenin ta'n edilmesi manasına gelmediğinin altı çizilmiştir.⁹⁴¹

İkinci görüşte olanların ise râvinin fakih olup olmaması ayırt etmeksizin, Kitap ve meşhur Sünnete aykırı olmadığı durumlarda, haberin mutlaka kıyasa takdim edileceği görüşünde oldukları vurgulanmıştır. Ebû'l Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) ve onun yolundan gidenlerin bu görüşte oldukları zikredilmiştir. Serahsî'nin ifadeleriyle sahabe döneminde de haber-i vâhidle kıyasın terkedildiği ve bunun meşhur bir iş olduğu ele alınmıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in hadis olduğu zaman kıyasa yönelmediklerinin örnekleri serdedilmiştir. İsmail Hakkı Ünal, üç Hanefî imamın kıyasa aykırı görüp terkettiği haberlerin başka sebeplerle reddedilmiş olmalarının daha isabetli bir görüş olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴²

Sahâbe kavlinin dayandığı başlıca temelin Sünnet olduğu ifade edilmiştir. Serahsî'den nakledilen, Hanefî imamların sahâbe kavliyle kıyası terkettiği konulara temas edilmiştir.⁹⁴³ Hanefîler'in sahâbeden ihtilafli olarak nakledilen haberlerin inkıta ve gayri sahihliğine kanaat getirip hüküm vermede kullanmadıkları belirtilmiştir. Bu hususta çocuğun malında zekât verilip verilmemesi nakledilmiştir.⁹⁴⁴

Râvisinin inkâr ettiği haberlerin delil alınmasında âlimler arasında ihtilaf olduğu, Ebû Hanîfe'nin böyle bir haberle amel etmediği, fakat İmâm Şafîi'nin ettiği nakledilmiştir. Râvisinin hatırlamadığı haberle amel eden Hanefîlerin bu konuda kendilerine "Zülyedeyn hadisini"⁹⁴⁵, amel etmeyenlerin ise "Ammar hadisini"⁹⁴⁶ delil olarak gördükleri

⁹⁴¹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 181.

⁹⁴² Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 183-185.

⁹⁴³ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 186-187.

⁹⁴⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 188.

⁹⁴⁵ Buhârî, "Salat", 88.

⁹⁴⁶ Buhârî, "Teyemmüm", 4.

serdedilmiştir.⁹⁴⁷ Bu hususta ele alınan örneklerle bakıldığında ravinin unutması ya da hatırlayamamasıyla ilgili bir durumu söz konusu olduğunun ve açıkça inkâr ve yalanlamanın bulunmadığının altı çizilmiştir. Hadis rivayetinin öneminden ötürü Ebû Hanîfe'nin râvinin kendi rivayetini unutmasını mazur görmediği ifade edilmiştir.⁹⁴⁸

Râvinin rivayet ettiği habere, rivayet ettikten sonra kavli ya da amelî olarak muhalefedinin Hanefiler açısından inkıtân en bariz delillerinden olduğu ele alınmıştır. Bunun da üç şekilde olabileceği serdedilmiştir.⁹⁴⁹

Bu konuda Hanefilerin görüşünün, sahâbenin ileri gelenlerinin bazılarının bir habere muhalefedinin o haberin hüccet olmaktan çıkmasına sebep olacağı şeklinde olduğu belirtilmiştir. Zina konusundaki bir rivayet⁹⁵⁰ çerçevesinde Hz. Ömer'in uygulaması ve Hz. Ali'nin sözü ele alınarak sahâbenin ileri gelenlerinin muhalefetiyle bu rivayetin delil olmaktan çıktığı betimlenmiştir.⁹⁵¹

Haber-i vâhidin kabulünde hangi şartları öngördüğünün Ebû Hanife'den menkul olarak nakledilmediği belirtilmiştir. Bu şartların ondan sonraki dönemde dikkate aldığı ve almadığı şeklindeki rivayetler ele alınarak tespit edildiği ifade edilmiştir. Bu çıkarımların öncelikli olarak fıkıh usûlü kitaplarında yer aldığına ve sonradan da derlendiğine temas edilmiştir.⁹⁵²

Hanefî usûlcülere göre hadislerde iki çeşit kopukluğun olabileceğine ve bunların sûrî ve manevî olarak ikiye ayrıldığına değinilmiştir. Sûrî inkıtân ikiye ayrıldığı ve bunların da farklı çeşitlere ayrıldığı belirtilmiştir. Muâraza bulunan haber-i vâhidle ilgili olarak Hanefilerin onları manevi olarak munkatı saydıkları, fakat esas itibariyle senedlerinde kopukluk olmadığından dolayı onların da muttasıl haber içinde yer aldıklarına temas edilmiştir. Şekli kopukluğun mürsel haberlerde olduğu ifade edilmiştir. Mürsel haberin asırlar içerisinde nasıl bir kapsamda açıklandığına dair süreçler âlimlerin tanımları çerçevesinde ele alınmıştır.⁹⁵³

⁹⁴⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 189.

⁹⁴⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 190.

⁹⁴⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 190-191.

⁹⁵⁰ Müslim, "Hudud", 12.

⁹⁵¹ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 193.

⁹⁵² Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 195-197.

⁹⁵³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 198-199.

Hanefilerin mürsel haberi hüccet olarak gördüklerine işaret edilmiştir. Hanefilerde mürselin dört kısımda ele alındığı, bunun ilkinin sahabe mürseli olduğu ve bunun icmâ' ile makbul olduğu vurgulanmıştır. İkinci ve üçüncü asrın yani tabiûnun mürselinin ise İmâm Mâlik tarafından kabul edildiği, fakat İmâm Şafî'nin bazı şartlar koyduğu belirtilmiştir. Üçüncü olarak her asırda bulunan adil kişilerin mürseli hususunda ise Hanefiler arasında ihtilaf olduğu, bazılarının kabul etmek için birtakım şartlar öne sürdüğü ifade edilmiştir. Son olarak ise bir açıdan munkatı, diğer açıdan muttasıl olan mürsellersi ise hadisçilerin bazılarının reddettiği, genelinin ise diğer açıdan gelen muttasıl rivayetle kopukluğun giderileceği görüşünde olduğu serdedilmiştir.⁹⁵⁴

Hanefilere göre mürsel haberlerde nesh ve Kur'ân'a ziyade yapılmasının caiz olmadığı vurgulanmıştır. Hanefilerin namazda kahkaha ile gülünmesi halinde abdestin bozulacağı ve mahrem olmayan kadına dokunmakla abdestin bozulmayacağı fetvalarını mürsel haberlere dayanarak verdikleri zikredilmiştir.⁹⁵⁵

Selef ve müteahhirîn âlimlerinin zayıf hadis terimini farklı tanımladıklarına, öncekilerin zayıf olarak tanımladıkları hadislerin sonrakilerin hasen hadisler olarak nitelendirdiklerine temas edilmiştir. Hanefilerin zayıf hadisin kıyasa mukaddem olduğuyla ilgili kaidesinde de zayıf hadisin hasen manasında kullanıldığının anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁵⁶

Onun sözleri ve fiillerinin amacını anlamının büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır. Bu sebepten ötürü Hz. Peygamber'i doğru anlamak için fakihlerin görüşlerine ağırlık verilmesi gerektiği ve bu alanı sadece hadisçilere tahsis etmenin yanlış olduğu kanaatinde olduğunu zikretmiştir. Hanefilerin hadis ve Sünneti şer'î hükümlerin asıl kaynağı Kur'ân'a irca etme eğiliminde olduklarını ve Hz. Peygamber'in bütün fiil ve görüşlerinin vahiy kaynaklı görmediklerini dile getirmiştir. Hanefilerin Kur'ân ve Sünnet bütünlüğü hususunda gösterdikleri ihtimam vurgulanmıştır.⁹⁵⁷

Haberleri hüccet olan ravilerin iki kısma ayrıldığı belirtilmiştir. İlk kısım olan ma'rûf râvilerin fıkıh ve içtihatlarıyla ma'rûf olanlar ve hıfz, adalet ve zabtlarıyla ma'rûf olanlar olarak ikiye ayrıldığı, Hanefilerin onların haberlerini hüccet olarak kabul edip amel

⁹⁵⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 199-200.

⁹⁵⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 201.

⁹⁵⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 202.

⁹⁵⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 214-215.

ettikleri serdedilmiştir. İkinci olarak meçhul raviler ele alınıp râvinin adaletinin bilinmemesi manasına geldiği ifade edilmiştir. Bu bilinmemenin zahirî ve batınî olarak ikiye ayrıldığı ve meçhul teriminin Hanefiler tarafından az rivayeti olan sahâbî olarak anlaşıldığı dile getirilmiştir. Bu kapsamın zamanla genişlediğine ve iki nesil sonrasını da kapsadığına ve böyle bir râvinin haberinin hüccet kabul edildiğine değinilmiştir. Meçhul ravilerin rivayetleri beş kısımda ele alınarak hangileriyle amel edileceği ve hükmünün ne olduğuna temas edilmiştir.⁹⁵⁸

Ravinin rivayette bulunurken fakih olmasının şart olup olmaması gerektiği hususunun Hanefilerce tartışılacağı bir konu olduğu, fakat Ebû Hanîfe'nin selefin hiçbirinde böyle bir şeyi şart koşmadığı vurgulanmıştır. Fakat fakih râvinin rivayetinin tercih edilmesinin Hanefî mezhebi'nin temel görüşlerinden olduğu belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yûsuf'un fıkıh bakımından diğer râviden daha üstün olan râvinin rivayetini kabul ettikleri Evzâî'ye verdikleri cevaplar çerçevesinde değerlendirilmiştir. İsmail Hakkı Ünal, Ebû Hanîfe'nin fakih olmayan sahâbeden aldığı rivayetlere değinilerek onun daha fakih râvilerin rivayetleri bulunduğu onu tercih ettiğini vurgulamıştır. Ebû Hanîfe ve ashâbının râvilerin fıkıhına bakmalarının tabi bir durum olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁵⁹

Nesh konusunun Hanefî Mezhebi'nde önemli bir yeri olduğuna değinilmiştir. Ebû Hanife'nin Kur'ân ve Sünnette neshi kabul ettiği bu hususta, çok titiz davrandığı belirtilmiştir. Hanefilere göre neshin geçerli olduğu ve olmadığı yerler ele alınarak neshin kaç şekilde olabileceği vurgulanmıştır. Sünnetin Sünnetle neshinin Hz. Peygamber'in işaret ve tahsisıyla olabileceği, iki veya daha çok hadisin tearuzuyla olabileceği ve hadisi nakleden râvinin naklettiği rivayete muhalif davranışıyla olabileceği dile getirilmiştir. Sünnetin Kitap ile neshinin caiz olduğu zikredilmiştir. Kitabın Sünnet ile neshinin Hanefilerce sadece mütevatir ve meşhur haberle caiz olabileceği vurgulanmıştır.⁹⁶⁰

2.6.5. Cerh ve Ta'dil Edenler Karşısında Ebû Hanife

İslam tarihine bakıldığında Ebû Hanife'nin en çok tenkit edilen âlimlerden birisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Hadisçilerin onu tenkitte aşırıya gittikleri zikredilmiştir.⁹⁶¹ Cerh ve ta'dilin içtihadı olduğunun, bu bağlamda yanılmaya açık olduğunun altı

⁹⁵⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 226-229.

⁹⁵⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 229-232.

⁹⁶⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 248-255.

⁹⁶¹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 257.

çizilmiştir. Tehânevi'nin (ö. 1158/1745) Ebû Hanîfe'ye yöneltilen cerhlerle ilgili olarak tamamına yakınının sebepleri açıklanamayan cerhler olduğunu söylediği ifade edilmiştir. Bu müphem olan cerhlerin başında ehl-i reyden olma şeklinde gelişigüzel suçlamadan dolayı Ebû Hanife ve ashabının rivayetlerinin sahih eserlerde yer almadığı vurgulanmıştır.⁹⁶²

Ebû Hanîfe'yi ta'dil edenler başlığında Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) dönemine kadar Ebû Hanîfe'nin cerhe uğramadığı, "Mihne" ve "Halku'l Kur'ân" meselelerinden sonra önüne gelen muhaddisin kendi görüşlerinin lehinde beyanda bulunduklarına işaret edilmiştir. Ebû Hanîfe dönemi ve yakınında yaşamış onu ta'dil eden altmış yedi kişi liste şeklinde verilmiştir. Bu kişileri nakledenlerin Hanefî mezhebine tâbi olmadıklarının altı çizilmiştir. Yahyâ b. Ma'in ve Şu'be'nin Ebû Hanîfe'yi tevsik ettikleri zikredilmiştir.⁹⁶³

Ebû Hanîfe'nin rey ve kıyası fazla kullanması ve sahih sünnete muhalefet etmesinden dolayı tenkid edildiği dile getirilmiştir. Onun sahih hadislere karşı kasdî muhalefetine bulunmadığı belirtilmiştir. Hadislere muhalefet etmesiyle ilgili iddialara verilen cevaplar ele alınmıştır. İsmail Hakkı Ünal, burada isnad kriterinin yalnızca doğruluk için yeterli olmadığını aynı zamanda başka kriterlerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶⁴

Ebû Hanîfe'nin kendi döneminden başlayarak özellikle hadisçiliği açısından onu cerh ve tenkid eden ilmî şahsiyetlerin bazılarının görüşleri ele alınmıştır. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'ın (ö. 148/765) Ebû Hanife'nin şeyhlerinden sayıldığı ve onu rey konusunda uyardığı vurgulanmıştır. Evzâî'nin (ö. 157/774) Ebû Hanife'yi hadise muhalefetle suçladığı, hadis bulunduğu halde farklı görüşle hadise muhalefet ettiği şeklinde itham ettiği belirtilmiştir. Onunla Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin ilmi çekişmelerinin maruf olduğu, Ebû Yûsuf'un onun yazdığı *Siyer* adlı eserine reddiye yazdığı nakledilmiştir. Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) ircâ hususunda sert olduğu ve onun ashâbının Ebû Hanîfe'yi birkaç defa tevbeye davet ettiği serdedilmiştir. Onun Ebû Hanîfe hakkında "Sika ve emin biri olmadığını" ifade ettiği kaydedilmiştir. Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1372/1952), Kâdı Şerîk b. Abdullah'ın (ö. 177/794) Ebû Hanîfe'yi yerdigini naklettiğine, fakat onu öven rivayetlerin de bulunduğunu kaydettiğine dikkat çekilmiştir. Mâlik b.

⁹⁶² Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 259.

⁹⁶³ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 261-262.

⁹⁶⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 270-271.

Enes'in (ö. 179/795) Ebû Hanîfe hakkında "Kıyas ve rey yaymasından dolayı insanları sapıklığa sevkettiği" şeklindeki görüşüne temas edilmiştir.⁹⁶⁵

Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797) hakkında Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu, fakat ölmeden önce onun hadislerini silip bundan dolayı tövbe ettiği şeklinde rivayetlerin bulunduğu, fakat bu tür rivayetlerin uydurma olduğu kaydedilmiştir. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820)'nin Irak ehlinin hadislerine ihtiyatla yaklaştığı nakledilmiştir. İmâm Şâfiî'nin Ebû Hanîfe'ye mutedil baktığına dair bir görüşü kaydedilerek ardından onun aleyhinde söylediği belirtilen rivayetler aktarılmıştır.⁹⁶⁶

İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Ebû Hanîfe'yi hadise muhalefet etmekle itham ettiğine dair içerisinde yüz yirmi beş hadisi barındıran bir bâb yazdığı ifade edilmiştir. Zâhid el-Kevserî'nin İbn Ebî Şeybe'ye yazdığı reddiyeden bahsedilerek, Ebû Hanîfe'nin ince anlayışını vurguladığı belirtilmiştir.⁹⁶⁷

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Ebû Hanîfe ve ashabından hadis rivayetinde bulunulmayacağı görüşünde olduğu dile getirilmiştir. Ebû Hanîfe'yi dolaylı bir şekilde cerhettiği ve bunu da eserlerinde başkalarının onun nasıl cerhettiğini zikretmek sûretiyle yaptığı ifade edilmiştir. Ona göre Ebû Hanîfe'nin meclisinde dahi bulunmanın cerh edilmeye sebep olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁶⁸

Buhârî'nin (ö. 256/870) Ebû Hanîfe'yi cerh ettiği, onun mürciî olduğu rey ve hadisinin terkedildiği görüşünde olduğu belirtilmiştir. Bunun temel sebeplerinden birisi Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) görüşlerinin Buhârî'ye sirayet etmesi ve onun Ebû Hanîfe'yle ilgili kusurlarının bulunduğu hikayeler uydurmakla meşhur olduğu vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'ye karşı beslediği taassup ele alınarak eserlerinde onun rivayetlerine yer vermediğine değinilmiştir. Eserinde Hz. Peygamber'in hadisini belirtip ardından "Bazı insanlar dediler ki" diyerek üstü kapalı bir biçimde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tenkid ettiği vurgulanmıştır.⁹⁶⁹

Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) Ebû Hanîfe hakkında rey sahibi olmasından dolayı "Muzdaribu'l-hadis" olduğunu ve fazla sahih hadisinin olmadığını ifade ettiği

⁹⁶⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 272-275.

⁹⁶⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 275-278.

⁹⁶⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 278-279.

⁹⁶⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 281-282.

⁹⁶⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 282-284.

belirtilmiştir. Ebû Zur'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) Ebû Hanîfe'yi hadis hususunda zayıf saydığı ve onunla öğrencisi İmam Muhammed'i Cehmiyye'den addettiği ifade edilmiştir. Fakat bu ithamların Ebû Hanîfe'nin Cehmiyye'nin önderi hakkında söylediği sözlerle tutarsız olduğu dile getirilerek Ebû Zur'a er-Râzî'nin bu konuda mesnedsiz konuştuğu zikredilmiştir.⁹⁷⁰

İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Ebû Hanîfe ve bazı öğrencilerini mürcieden saydığı, onun Kur'ân ve Sünnete muhalefetine eserlerinde yer verdiği, fakat bu kısımlarda Ebû Hanîfe'nin delillerine de yer vermediği belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'yi muhalefetle suçladığı rivayetin onun tarafından kullanıldığı kaydedilerek bu davranışın sebebini ehl-i hadis ve ehl-i rey ihtilafı olduğu zikredilmiştir.⁹⁷¹

Nesâî'nin (ö. 303/915) Ebû Hanîfe'yi hıfzı yönünden zayıf saydığı nakledilmiştir. Ukaylî'nin (ö. 322/934) Hanefî imamları cerhte insafsız olduğu, bu bağlamda cerhine itibar edilmeyeceği şeklinde görüşlerin olduğunun altı çizilmiştir. Kevserî'nin de Ukaylî'ye cevap niteliğinde bir eser te'lif ettiği belirtilmiştir. İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) Ebû Hanîfe aleyhindeki rivayetlere eserinde verdiğinin, bu rivayetlerin onun hakkında uydurulan sözler olduğunun altı çizilmiştir. Onun mezhep taassubuyla Ebû Hanîfe'yi cerhettiği vurgulanmıştır.⁹⁷²

İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) Ebû Hanîfe'yi cerh etmede önde gelen âlimlerden olduğu belirtilmiş, ona yönelik ithamları zikredilmiştir. Ebû Hanîfe'nin iki yüz rivayette bulunup sadece dördünde isabet ettiği, rivayetlerde hata edip farkında olmadığı görüşünde olduğunun altı çizilmiştir. İbn Hibbân'ın da sika râvileri cerhettiği nakledilmiştir.⁹⁷³

İbn Adî'nin de (ö. 365/976) Ebû Hanîfe'yi cerh etme hususunda ona yönelttiği ithamlar ele alınmıştır. Kevserî'nin, İbn Adî'nin ifadelerini ele alarak Ebû Hanîfe'ye mezhep taassubuyla yaklaştığı dile getirilmiştir. Kevserî'nin ona cevap niteliğinde bir eser yazdığı, bu eserin basılmadığı serdedilmiştir.⁹⁷⁴ Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Ebû Hanîfe'yi hadis yönünden zayıf saydığı belirtilmiştir. Ebû Gudde'nin onun hakkında

⁹⁷⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 284-285.

⁹⁷¹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 285-286.

⁹⁷² Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 286-289.

⁹⁷³ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 289-291.

⁹⁷⁴ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 291-293.

mutaassıp bir Ebû Hanîfe aleyhtarı olduğunun ma'rûf olduğunu naklettiği ifade edilmiştir.⁹⁷⁵

Beyhakî'nin (ö. 458/1066) koyu Şâfiî taraftarı olduğu, ihtilaf bulunduğu zamanlarda Hicaz ehlinin rivayetinin diğerlerine tercih edilmesi gerektiği görüşünde olduğu kaydedilmiştir. Onun taassubunun Hanefî uleması tarafından da bilindiği vurgulanmıştır.⁹⁷⁶

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Ebû Hanîfe hakkındaki rivayetleri geniş kapsamda ele aldığı ve onunla ashabına menfî bir tutum içinde olduğu vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe hakkında eserinde yer alan kısımların yarısının onun lehine, diğer yarısının ise aleyhine rivayetlerden müteşekkîl olduğu dile getirilmiştir. Heytemî'nin (ö. 974/1567) onun aleyhine olan rivayetlerdeki isnadların ravilerinin mecruh ve meçhul olduğunu belirttiği vurgulanmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin mezheb taassubunda bulunduğu vurgulanmıştır. Ona Ebû Hanîfe aleyhinde naklettiği rivayetlerden dolayı birçok reddiye yazıldığı nakledilmiştir.⁹⁷⁷

İl olarak birçok farklı yönüyle takdire şayan olan Ebû Hanîfe'nin aynı zamanda hadis bilgisinin zayıf olması, hadis ve Sünnete muhalif olması, reyî ve kıyası çok kullanması, hıfz ve zabtının yetersiz olması gibi sebeplerden ötürü cerh edildiği ifade edilmiştir. Bu cerhlerin ve tenkidlerin hadisçilerden geldiği, bu cerhlerin genellikle gerekçesiz olduğu, müphem olduğu vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'yi cerh edenlerde mezheb asabiyetinin önemli rol oynadığının ve Şâfiî mezhebine mensup olduklarının altı çizilmiştir. Fakat hicri sekizinci asırla beraber Şâfiî'lerin Ebû Hanîfe hakkında yaptıkları övgülere temas edilmiştir. Ebû Hanîfe'yle aynı asırlarda yaşayan âlimlerin onun aleyhinde konuşmasının münafered, haset ve şahsi meseleler gibi sebeplere dayandığı belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin cerh edilmesine bakıldığında böyle önemli bir işin keyfî uygulamalara konu edildiği vurgulanmıştır. Bu keyfî uygulamaların müphem ifadelerle ve cerh tabirleriyle beraber bulunduğu zikredilmiştir.⁹⁷⁸

Doktora tezinin sonuç kısmında Ebû Hanîfe'nin hadis metodunun ortaya konulmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Onun hadis ve Sünnete gereken önemi verdiği vurgulanmıştır.

⁹⁷⁵ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 293-294.

⁹⁷⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 295.

⁹⁷⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 296-298.

⁹⁷⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 309-310.

Ebû Hanîfe'nin hadisçiler gibi uzak beldelere rihlelere çıkmadığı, hadisçi olmasının yanı sıra aynı zamanda fakih olmasının da onun en önemli özelliği olduğu, bu sayede hadisleri farklı perspektiflerden değerlendirdiğinin altı çizilmiştir. Onun kendisine ulaşan her hadisi toplama amacı gütmeyeceği dikkat çekilmiştir. Onun re'yi çokça kullanmasının tenkidi gerektirmeyeceği, zira Hz. Peygamber ashâbının da re'y kullandığı vurgulanmıştır. Fakat "Ehl-i re'y"den olması dolayısıyla Ebû Hanîfe ve ashâbının muhaddislerce cerh edildiği belirtilmiştir.⁹⁷⁹

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin hadislerin değerlendirilmesinde genel olarak şekli unsurlar üzerinde durmadıkları, metot ve muhteva unsurunun daha çok tercih sebebi olduğu vurgulanmıştır. Hadisleri Kur'ân'a arz etme prensibinin onlar tarafından geliştirildiğinin ve savunulduğunun altı çizilmiştir. Ebû Hanîfe'ye atfedilen hadis usûlü malumat ve kurallarının ona aidiyetini kesin olarak belirlemenin mümkün olmadığına işaret edilmiştir.⁹⁸⁰

Ebû Hanîfe'yi hadisçiliği açısından cerhedenlerin ve hadise muhalefet ettiği, zayıf hadislerle amel ettiği sebebiyle tenkid edenlerin genel olarak ondan çok sonra yaşadıkları vurgulanmıştır. Onların dayandığı ölçülerin de en azından Ebû Hanîfe'den bir asır sonra gelen hadisçilerin tespit ettiği kriterler olduğuna dikkat çekilmiştir. Onun erken dönemde yaşaması dolayısıyla, kullandığı hadislerin sonraki dönemde yaşayanlar tarafından zayıf sayılmasının kabul edilebilecek bir husus olmadığı vurgulanmıştır. İsmail Hakkı Ünal, hadislerin sıhhati erken dönemde yaşayanların Hz. Peygamber'e yakın olmalarından ötürü daha şanslı olduğuna işaret etmiştir. Farklı mezheplere mensup, cerh ve ta'dilde otorite hâkim olan bazı muhaddislerin mezhep asabiyeti göttükleri ele alınmıştır. Daha sonra Ebû Hanîfe'yi her daim haklı çıkarmak için bunun Hanefî âlimler tarafından yapıldığına dikkat çekilmiştir. Ebû Hanîfe gibi büyük bir şahsiyeti değerlendirebilmek için onun hakkındaki bilgileri ilk elden öğrenmek gerektiği ve geçmiş âlimlerin onun hakkındaki görüşlerini de tarafsız bir şekilde ele alarak her türlü mezhep asabiyetini bir kenara bırakarak tahlil ve tenkidten geçirerek mümkün olabileceğinin altı çizilmiştir.⁹⁸¹

İsmail Hakkı Ünal'ın *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* adlı eseri, Hanefî mezhebinin hadisle ilgili temel yaklaşımlarını tarihî, fikhî ve

⁹⁷⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 311.

⁹⁸⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 312.

⁹⁸¹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 313.

ilmî boyutlarıyla bütüncül biçimde ortaya koymayı amaçlayan sistematik bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Ünal'ın metodolojisi, klasik ilimlerin disiplinler arası ilişkisini gözeterik hem hadis ilminin klasik çerçevesini hem de mezhep usulünün gelişimini titizlikle inceleyen kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir.

Ünal, çalışmasında eleştirel-tarihsel yöntemi benimsemiştir. Ebû Hanîfe'nin hadis anlayışı ve uygulamalarına yönelik çeşitli cerh ve ta'dil iddialarını salt aktarım şeklinde vermek yerine, bu iddiaların arka planındaki sosyo-politik, mezhepsel ve ilmî şartları irdelemeyi ön planda tutmuştur. Bu yaklaşım, hadislerin ve onların değerlendirilmesinin salt nakilden ibaret olmayıp, dönemin entelektüel atmosferi ve mezhep mücadelesiyle şekillenen bir süreç olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Böylece Ünal, mezhebin hadis metodolojisini anlamada tarihî bağlamlandırmayı bir zorunluluk olarak görmüş ve bu bağlamda rivayetlerin oluşum ve kabul süreçlerini sorgulamıştır.

Eserde ayrıca karşılaştırmalı analiz yöntemi öne çıkar. Ünal, Hanefî mezhebinin hadisle ilgili tutumunu sadece Hanefî kaynaklarıyla sınırlamayıarak, diğer dört büyük mezhep ve özellikle selefi ve mütekaddim hadis usulü kaynaklarıyla karşılaştırmalı biçimde ele almıştır. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, Hanefîlerin hadis seçimi ve değerlendirmesine ilişkin kriterleri özgünlük ve tarihsel süreklilik açısından ortaya koymakta, mezhepler arası metodolojik farklılıkları netleştirmektedir. Bu sayede çalışmada mezhepler arası metodolojik diyalog ve farklılıkların anlaşılması kolaylaşmakta, Hanefî metodunun spesifik özellikleri belirginleşmektedir.

Ünal'ın eserde naklî ve aklî metodolojiyi dengeli şekilde kullanması, çalışmanın bilimsel değerini artıran bir diğer önemli husustur. Hadis rivayetlerinin isnad yönünün yanı sıra metin tenkidi ve anlam çözümlemesine verdiği önem, Hanefî mezhebinin hadis metodu üzerine düşünürken hem geleneksel ilmî disiplinlere bağlı kalma hem de rasyonel akıl yürütmeyi ihmal etmeme yaklaşımını yansıtır. Bu durum, aynı zamanda Ünal'ın hadis metodu üzerine yaptığı çalışmanın sadece klasik rivayet bilimini tekrarlamayı değil, onu çağdaş akademik araştırmaların yöntembilimsel standartlarıyla yeniden yorumlamayı hedeflediğini göstermektedir.

Eserde dikkat çekilen bir diğer metodolojik özellik, mezhep içi eleştiriyi objektif biçimde ele alma çabasıdır. Ünal, Hanefî geleneğin önemli figürlerinden Zahid el-Kevserî gibi isimlerin Ebû Hanîfe'nin hadisle ilgili tutumlarına yönelik eleştirilerini ayrıntılı biçimde

analiz etmekle kalmayıp, bu eleştirilerin gerekçelerini, hangi ölçülerle yapıldığını ve mezhep içi eleştirinin sınırlarını bilimsel bir titizlikle ortaya koymuştur. Böylece Ünal, mezhep içi tenkitlerin, mezhep kimliğini zedelemekten nasıl yapıldığını göstermiş, bu eleştirilerin içtihadî bir zenginlik ve metodolojik dinamizm olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç olarak, İsmail Hakkı Ünal'ın *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* adlı eserinde benimsenen metodoloji; kaynak eleştirisi, tarihî bağlamlandırma, karşılaştırmalı analiz, naklî ve aklî yöntemlerin entegrasyonu, mezhep içi eleştirinin objektif değerlendirilmesi ve akademik tarafsızlık ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu yönetsel yaklaşım, hem klasik Hanefî hadis metodolojisini derinlemesine anlamaya hem de modern ilmî standartlarla onu harmanlayarak yeni yorum ve değerlendirmeler ortaya koymaya imkân vermiştir. Ünal'ın bu metodu, hadis ilmi ve mezhep usulü araştırmalarında örnek teşkil edecek nitelikte olup, İslam hukuku ve hadis metodu alanındaki disiplinler arası çalışmalar için de önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

2.7. İsmail Hakkı Ünal'ın Hadis İlimine Katkıları

Bu başlıkta İsmail Hakkı Ünal'ın hadislere bakış açısı, hadis ilmindeki meselelerin anlaşılmasında göz önünde bulundurduğu prensipler ele alınmıştır.

Hadislerin ve sünnetin bir yönünün de Kur'an'ın açıklanmayan kısımlarını açıklaması olduğuna temas edilmiştir. Ünite içerisinde önemli olan açıklamalar renkli kutucuklar halinde gösterilerek önemlerine dikkat çekilmiştir. Ünite sonunda da değerlendirme çalışmalarındaki sorularla da öğrencilerin neler öğrenip, öğrenmediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.⁹⁸² Sünnet kelimesinin Hz. Peygamberin vefatının üzerinden elli yıl geçtikten sonra hadis ilminde ifade ettiği terim anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁹⁸³

Hadisin tarihinin gelişim süreci hakkında malumatlar sunmuş, Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde hadislerle ilgili gelişmeleri ele almış, bu dönemlere ait rivayetlerin sıhhatine temas etmiştir. Bu bağlamda İsmail Hakkı Ünal hadis tarihini eleştirel bir perspektifle değerlendirmiştir. Hadis ilmine dair rivayetleri tenkit etmiştir. Kitâbetü'l-hadise dair

⁹⁸² İsmail Hakkı Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)* (İstanbul: İhlâs Gazetecilik A. Ş., 2005), 9-15. İmam Hatip Liselerine dair çalışması İsmail Hakkı Ünal'ın asistanlık döneminde kaleme aldığı bir çalışmasıdır. İsmail Hakkı Ünal çalışmada klasik hadis usulü çerçevesinde hadis dair kavramların tanımlarına yer vermiş olmakla beraber hadis ve Sünnet kavramının farklılığına işaret etmiştir.

⁹⁸³ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 16-23.

meseleleri tahlil etmiştir. Hz. Peygamber döneminde ilk zamanlarda hadislerin yazılmadığına temas edilmiştir. Sözlü kültürün onun söz, fiil ve takrirlerini ezberlemede ne gibi bir etkisi olduğuna değinilmiştir. Hadis sahifelerinin Hz. Peygamber'den alınan izinle yazıldığı ve hadisleri yazan sahâbîlerin sayısının elli civarında olduğu nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in hadislerin yazımını yasakladığıyla ilgili rivayetin zayıf bir rivayet olduğuna temas edilmiştir. Onun döneminde hadislerden ziyade resmi belgelerin yazıldığına dair malumat sunulmuştur. Zira o dönemde sistematik bir hadis yazımının söz konusu olmadığı, fakat otuz sekiz sahâbînin ciddi olarak hadis rivayetiyle ilgilendikleri serdedilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber İslam Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle orantılı olarak yeni meselelerden ötürü hadislere ihtiyacın daha da arttığı ele alınmıştır. Günümüze kadar ulaşan ve tahrif edilmemiş ilk yazılı hadis belgesinin Hemmam b. Münebbih'in (ö. 132/750) "*Sahîfe*" adlı eseri olduğu, içerisinde Ebû Hureyre'den yüz otuz sekiz hadisi içerdiği ve bizlere de öğrencisi Mamer b. Raşid (ö. 153/770) tarafından ulaştığı nakledilmiştir. Bin üç yüz sahâbînin hadis naklettiği, bu bağlamda her sahâbînin hadis rivayetinde bulunmadığı ifade edilmiştir. Hz. Âişe'nin de Hz. Peygamber'in vefatıyla hadis rivayetinde bulunduğu ve bazı sahabilerin onun rivayetlerini yazdığı nakledilmiştir. Tâbiîn döneminde hadis ile ilgili gelişmelere temas edilmiştir. Bu bağlamda hadislerin tedvin ve tasnif edilmesine dair malumat sunulmuştur. Tedvin ve tasnif döneminin ardından yazılan hadis eserleri ve özelliklerine değinilmiştir. Bu eserlerde önemli bir husus olarak Hz. Peygamber'e ait olmayan, fakat sonradan ona dayandırılan rivayetlerin de kitaplara girmiş olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda İsmail Hakkı Ünal mevzu hadislerin hadis eserlerine girmiş olabileceğine işaret etmiştir.⁹⁸⁴

Uydurma hadislerin ortaya çıkmasında siyasi olayların tesirine dikkat çekmiştir. Cebriye'nin görüşlerini desteklemek için kaderle ilgili bazı rivayetlerin de uydurma olduğuna işaret etmiştir. Dünyadan el etek çekmeyle ilgili bazı rivayetlerin, insanların nafile ibadete yönlendirmek amacıyla uydurduğunu belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerîm üzerinden emellerine ulaşamayan kişilerin hadislere yönelerek Hz. Peygamber'i emellerine alet ettiklerini serdetmiştir. Siyasi amaçlarla uydurulan rivayetlerin Hz. Peygamber'in kendisinden sonraki siyasi gelişmelerde taraf tuttuğu düşüncesini doğurduğuna dikkat çekmiştir. Sadece ravi incelenerek hadisleri sahihliğinin

⁹⁸⁴ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 24-34.

ölçülmesinin yetersiz olduğunu vurgulamış, metin tenkidinin hadisin anlaşılmasında büyük bir yeri olduğuna işarete etmiştir.⁹⁸⁵

İsmail Hakkı Ünal, hadis tenkidinin rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetiyle ilgili bir eleştiri faaliyeti olduğunu uygulamıştır. Hadis tenkidinin sened ve metin tenkidi olmak üzere ikiye ayrıldığını, fakat muhaddisler nezdinde metin tenkidinin sened tenkidinin yanında göz ardı edilme derecesine geldiğine dikkat çekmiştir.⁹⁸⁶ Metin tenkidinin ehemmiyetine değinen Ünal, metin tenkidinde ilk olarak Kur'ân'ın esas alınması gerektiğine temas etmiş, içeriğinde şüphe edilen rivayetin önce Kur'ân'a başvurularak kontrol edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Hadis metinlerini akla arz etmek suretiyle ele alarak değerlendirmenin önemine işaret etmiştir. Hz. Peygamber'in Sünnetinin de metin tenkidinde esas alınması gerektiğini vurgulamıştır. Tarihi veriler esas alınarak değerlendirilen hadislerin tarihi olayların bağlamına uyması gerektiğini dile getirmiştir. Onun da yakın zamanda gerçekleşecek olan olaylar hakkında tahminde bulunmasının tabii olduğunu, fakat hiçbir belirtisi bulunmayan, sonraki dönem olaylarından bahsetmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Hadis eserlerindeki fiten, melahim, fedâil, eşratu's-sâa, menâkıb, zühd ve rekâik bölümlerindeki rivayetleri seçmeci ve eleştirel bir bakış açısıyla tahlil ettiğini ifade etmek gerekir. Hz. Peygamber'e ait olan bir sözde tutarsızlık ve dengesizlik olmadığı, eğer böyle bir durum söz konusu olursa ona ait olmayacağını dile getirmiştir.⁹⁸⁷

Modern bilimlerin, sünnet ve hadisin anlaşılmasında sahih hadisleri doğru anlayıp değerlendirme ve uydurma olabilecek rivayetleri tespit etme alanlarındaki etkilerine ve bunun önemine dikkat çekmiştir.⁹⁸⁸

İsmail Hakkı Ünal, hadis ve sünnet dinin kaynağı olması açısından değerlendirilmiş, dinin anlaşılıp yorumlanmasında Sünnet ve hadisin rolünün üç kısımda inceleneceği ve birincisinin Kur'ân ile örtüşen hükümler getiren ve onu pekiştiren hadisler olduğunu belirtmiştir. İkincisinin Kur'ân-ı Kerîm'i açıklayan Sünnet olduğu ve sahâbenin Hz. Peygamber'e âyetlerden anlamadığı yerleri sorduğunu ve onun da açıklamasının bu kısma dâhil olduğunu nakletmiştir. Üçüncüsünün ise yeni hükümler getiren Sünnet olduğunu ve İslâm âlimlerine tanınan bu hakkın ona tanınmamasının düşünülemeyeceğini ifade

⁹⁸⁵ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 57-63.

⁹⁸⁶ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 64-69.

⁹⁸⁷ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 70-77.

⁹⁸⁸ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 79-87.

etmiştir. Sünnet ve hadisin bağlayıcılığını ele almış, onun davranışlarının hepsinin Sünnet kavramına girip girmeyeceğini izah etmiştir. Hz. Peygamber'in toplumun örf ve adetleriyle, kişisel zevk ve tercihleriyle yaptığı eylemlerin bağlayıcı Sünnet olmadığının altını çizmiştir. Hadiste yerellik ve evsensellik konusuna dikkat çekmiş, hadislerin anlaşılmasında muhatabın durumunun göz önünde bulundurulmasına işaret etmiştir.⁹⁸⁹

Sünnet ve hadise dair önemli bir tartışma konusunun da sözü söylerken Hz. Peygamber'in amacının ne olduğunu ve on dört asır sonra o hadisi nasıl anlayıp uygulamamız gerektiğini dile getirmiştir. İsmail Hakkı Ünal, hadislerin anlaşılmasında mezhebi faktörlerin rolüne dikkat çekmiştir.⁹⁹⁰

2.8. Hadis Kavramına Yaklaşımı

İsmail Hakkı Ünal'ın hadis ilmine yönelik yaklaşımı, sadece nakle dayalı bir geleneksel anlayışı sürdürmekten öte, rivayetleri Kur'an merkezli, tarihsel bağlamla uyumlu ve aklî-mantıksal ilkelerle bütünleşik bir biçimde değerlendiren disiplinli ve metodolojik bir yönetime dayanmaktadır. Ünal'ın hadis anlayışının üç temel esas üzerinde şekillendiğini ifade etmek mümkündür: eleştirel seçicilik, yorumlayıcı derinlik ve anlam merkezli metodolojidir.

Her şeyden önce Ünal, hadislerin sadece sened zinciriyle değerlendirilmesini yetersiz bulmaktadır. Hadis geleneğinin erken döneminde isnad sisteminin ön planda tutulmuş olmasını tarihsel şartlarla açıklayan Ünal, günümüzde hadislerin sıhhatinin belirlenmesinde metin tenkidinin vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. Ona göre sened sahih olsa dahi, metin Kur'an'a, sahih Sünnete, akla, evrensel insanî ilkelere veya tarihsel gerçekliğe aykırıysa o hadis güvenilirlikten uzaklaşır. Bu noktada Ünal, "Kur'an'a arz" metodunu sadece bir teknik değil, aynı zamanda bir usûlî ilke olarak kabul eder. Zira ona göre, Hz. Peygamber'in asla Kur'an'a aykırı bir söz veya davranışta bulunmayacağı aşîkardır. Bu bağlamda rivayet metinleri Kur'an ile çeliştiğinde, rivayetin isnadından ziyade metni tahlil edilmelidir.

Ünal'ın hadis anlayışında dikkat çeken bir diğer husus, hadislerin yorumlanmasına dair geliştirdiği metodolojidir. O, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında bağlamı, sebeb-i vürudu, kültürel arka planı ve dilsel incelikleri göz önünde bulundurmıştır. Bu yaklaşım özellikle dini metinlerin sabit, fakat manalarının dinamik olduğu prensibiyle uyumluluk

⁹⁸⁹ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 88-96.

⁹⁹⁰ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 105-111.

arz eder. Ünal'a göre, bir hadisi anlamak için sadece lafzına değil, onun sosyal, tarihsel ve kültürel arka planını da bilmek elzemdir. Nitekim eserlerinde “fiten”, “melahim”, “kadın”, “aile”, “dini çoğulculuk”, “şiddet”, “iman-amel ilişkisi” gibi hususlara dair hadisleri yorumlarken metni bugünün dünyasına taşımak için büyük bir çaba sarfeder.

İsmail Hakkı Ünal'ın eleştirel tavrı, bilhassa zayıf, uydurma ve menkıbevi rivayetler karşısındaki net duruşunda kendisini göstermiştir. İsrailiyat içerikli ya da menkıbeleşmiş anlatımların Hz. Peygamber'in kişiliğini yansıtmadığını, onu insanüstü ve mitolojik bir figüre dönüştürdüğünü vurgulamıştır. Hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında Hz. Peygamber'in örnekliğini olduğu gibi ve sağlam kaynaklarla anlatılmasının elzem olduğuna dikkat çekmiştir.

İsmail Hakkı Ünal'ın hadis metodolojisinin bir diğer boyutu, Hanefî hadis anlayışıyla kurduğu ilişki üzerinden anlaşılabilir. Doktora tezinde ve çeşitli makalelerinde detaylı biçimde analiz ettiği üzere, Hanefî ekolü, hadislerin sadece naklî değil, aynı zamanda aklî ve ahlâkî bir değerlendirmeye tabi tutulmasını zaruri görmüştür. Ebû Hanîfe'nin zayıf rivayetlere karşı temkinli tavrı, re'ye dayalı çözüm üretme çabası ve hadisleri fiili Sünnetle birlikte anlamlandırma yöntemi, Ünal'ın kendi yaklaşımını şekillendiren temel etkenlerden birisidir. Bu bağlamda onun hadisçiliğini, Hanefî metodunun çağdaş bir yorumla yeniden inşası olarak yorumlamak mümkündür.

Ünal ayrıca hadislerin toplumsal işlevine de özel bir önem atfetmiştir. Ona göre hadisler, toplumsal düzenin, adaletin ve barışın tesisinde de işlevsel olmalıdır. Bu tutum, onun toplumsal hadiselerle dair hadislerin yorumlarında öne çıkmıştır. Kadın hakları, din özgürlüğü, farklı inançlarla bir arada yaşama, şiddet karşıtlığı gibi çağdaş konularda hadis yorumlarken, Hz. Peygamber'in uygulamalarını tarihsel bağlamında değerlendirerek evrensel yönlerine dikkat çekmiştir. Böylece hadisin bugüne yön veren bir değer sistemi olduğuna işaret etmiştir.

Sonuç olarak, İsmail Hakkı Ünal'ın hadis anlayışı, nakil ile akıl arasında denge kurmaya çalışan, anlam ve bağlamı merkeze alan bir yaklaşımdır. Onun bu yaklaşımı, sadece hadis ilmi için değil, İslam düşüncesi içinde de yeniden yorumlama ve yeniden inşa çabalarına önemli katkılar sunmaktadır. Ünal'ın hadisçilik anlayışı, geleneğe körü körüne bağlılığı değil; gelenek içinden sahih olanı seçmeyi, doğru olanı yaşatmayı ve sahih rivayetler üzerinden Hz. Peygamber'in örnekliğini bugüne taşımayı esas alan bütüncül ve ilmi tavrı temsil etmektedir.

2.9. Sünnet Kavramına Yaklaşımı

İsmail Hakkı Ünal, İslâm öncesinde Araplar arasında sünnet kelimesinin atalarından aktarılan örnek davranış, örf ve adet anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de on altı yerde sünnetin geçtiğine ve sabit bir prensip, kanun ve hüküm gibi anlamlara geldiğine temas etmiştir. Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetlerin bazılarında ise sözlükteki çığır açmak, öncülük yapmak anlamının açıkça kullanıldığına temas edilmiştir. Sünnet kelimesinin başkasının adına kullanılması ihtimalinden dolayı herhangi bir ayırım mevcutsa Hz. Peygamber adına kullanıldığında “Peygamberin Sünneti” tabirinin kullanıldığına, fakat genel olarak sünnet kelimesinden Hz. Peygamber’in sünnetinin anlaşılacağına işaret etmiştir. Sünnetin genellikle uygulama olduğuna, hadisin ise bu uygulamaları içeren sözlü rivayetler olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁹¹

2.10. İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü

İsmail Hakkı Ünal, İslâm ahlakının teşekkülünde Hz. Peygamber’in rolünün son derece önemli olduğunu, bunu Kur’an’la birlikte ele almak gerektiğine dikkat çekmiştir.⁹⁹² Ünal, Din niçin var? Cenab-ı Allah’ın kendisine inanılmasına, tek yaratıcı olduğunu insanların bilmesine ihtiyacı mı var? Tabikide hayır demiş, kendisini tanımamız, nasıl bir yaratıcı olduğunu bilmemiz tabiki çok önemli fakat ondan sonrasının ve iyi insan olabilmemiz için olduğunu serdetmiştir. Dinin Birbirimizi katletmemiz, tekfir etmemiz, haklı haksız kavgası yapmamız için gelmediğini vurgulamıştır. Bu dine mensup olup onun kurallarını uygulamakla ne kadar iyi bir insan olabiliriz? diye soran Ünal, eğer din bize bunu sağlamıyorsa, bu ahlakı veremiyorsa veya veriyor da biz bunu alamıyorsak orada bir sıkıntı bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durumda din kavgası yapmanın, dindar olmak için uğraşmanın bir anlamı olmadığını ve iyi insan olamayacaksa dindar olmanın ne anlamı var? diye soran Ünal, bunu düşünmemiz gerektiğinin altını çizmiştir.⁹⁹³

Kur’an-ı Kerim’de ahlaki niteliklere atıfta bulunan çok sayıda ayet olduğunu belirten Ünal, “Kim amel-i salih işlerse, güzel iş yaparsa kendi için; kim de kötülük yaparsa kendi

⁹⁹¹ Ünal, *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*, 16-23.

⁹⁹² Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:01:10- 00:10:00.

⁹⁹³ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:01:10- 00:10:00.

aleyhine yapmış olur. Rabbin katiyen zulm mercii değildir.”⁹⁹⁴ “İyilik yaparsanız kendiniz için yapmış olursunuz, kötülük de size aittir.”⁹⁹⁵ “İyilikle kötülük bir değildir. Kötülüğü en güzel şekilde defet. Böyle yaparsan seninle hasmın arasındaki düşmanlık ortadan kalkar ve adeta samimi candan bir dost olursun.”⁹⁹⁶ âyetlerini zikretmiştir. Bizde de bu hususun “İyiliğe iyilik her kişinin harcı, kötülüğe iyilik er kişinin harcı.” atasözü şeklinde olduğunu nakletmiştir.⁹⁹⁷

Cenâb-ı Hakk’ın bazen bize hazır reçeteler de verdiğine de değinen İsmail Hakkı Ünal, bir hata mı yaptın “İyilik yap da onu silsin.” diyor, artı eksiyi götürsün. Kötülüğü iyilikle seven insanları Allah’ın övdüğünü Kur’ân-ı Kerim’de “Kim bir iyilikle gelirse, ondan daha iyi bir karşılığını ahirette bulacaktır. O kimseler o günün korkusundan da emin olacaklardır”⁹⁹⁸ buyrulduğuna dikkat çekmiştir. Bu örneklerin çoğaltılabileceğini ve Kur’ân’da buna vurgu yapan pek çok âyet olduğunu belirtmiştir. Bizlerin hep ahkâm âyetlerine veya kıssalara yoğunlaştığını, ama bunlardan belki daha önemli olan veya hepsinin semeresini gösterecek olan ahlaki ayetleri ön plana çıkartmak gerektiğini vurgulamıştır. Kur’ân-ı Kerim’de sosyal davranış kurallarının: “Adaletli davranmak, affetmek, ahde vefa, alçak gönüllülük, ana-babaya itaat, birlik-beraberlik, borç vermek, cömertlik, doğru sözlülük, emanete riayet, hayat hakkına saygı, hayra davet, hüküm ve şahitlikte tarafsızlık ve doğruluk, iffetli olmak, iyi söz, karşılık beklemeden iyilik yapmak, kadın haklarına saygı, merhamet, müsamaha, sabır ve sebat, sözünde durmak, yetime yardım etmek, akraba hakkını gözetmek, zekat, istişare, iyiliği tavsiye etmek ve kötülüklerden sakındırmak” şeklinde olduğu belirtmiş ve bunların örnek olarak alınması gerektiğine işaret etmiştir.⁹⁹⁹

Kur’an’ın yasakladıklarının ise: “Kasten adam öldürmek, bozgunculuk, cimrilik, kıskançlık, kibir, kin, riya, öfke, şehvete uymak, tecessüs, servet ve menfaat hırsı, kumar, kötü zan, haset, emanete hıyanet, insanları çekiştirmek, içki, zina, zina iftirası, israf, lakap takmak, sövmek, şahitliği gizlemek, yalancı şahitlik yapmak, mülkiyete tecavüz, hırsızlık, fitne, faiz, savaştan kaçmak, münafıklık, falcılık, büyücülük, sihirbazlık, rüşvet,

⁹⁹⁴ el-Fussilet 41/46.

⁹⁹⁵ el-İsrâ 17/7.

⁹⁹⁶ el-Fussilet 41/34.

⁹⁹⁷ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:010:10- 00:20:00.

⁹⁹⁸ en-Neml 27/89.

⁹⁹⁹ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:20:00- 00:25:00.

başa kakmak, başkasının elindekine göz dikmek” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Amel ve ahlakın iç içe olması gerektiğine dikkat çeken Ünal, Hz. Peygamber’in önümüzdeki en büyük rehber olduğu ve onun Kur’ân’da ne varsa hayatında uyguladığını belirtir. Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in yüce ahlakına işaret ettiğini, onun üsve-i hasene olmasına dikkat çektiğini vurgular. Cenab-ı Hakk’ın Hz. Muhammed’e itaat edip örnek almalarını emrederken, itaat konusunda Peygamberlik misyonuna, örnek alma konusunda ahlaki meziyetlerine dikkat çektiğini belirtir.¹⁰⁰⁰

Hz. Peygamber’in Kur’ân’da bahsedilen vasıflarının “Yüce bir ahlak sahibi, şefkatli ve merhametli, utangaç, nazik ve yumuşak kalpli, cesaret olduğuna değinen Ünal, Kur’ân’da onun örnek almaya elverişli davranışlarından bahsedildiğine işaret eder.¹⁰⁰¹

Biz Cenab-ı Hakk’ın bize Peygamber vasıtasıyla gönderdiği öğretiyi dahi hayatımıza uygulamadıktan sonra ne kadar müslümanız? diyen İsmail Hakkı Ünal, bunun üzerinde durmamız gereken bir husus olduğunu belirtmiştir. Bir Hadis-i Şerifte “Ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim.”¹⁰⁰² buyrulduğunu bunun şöyle anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir: “Bugün sizin dininizi tamamladım, size nimetlerimi tamamladım ve size din olarak İslam’ı seçtim.” ayetinde daha önce gelen peygamberlerin getirdiği öğretiyi son peygamber tamamlamış oluyor. Aynı şekilde ahlaki düzenekler de Peygamberimiz tarafından tamamlanmış oluyor. “İman bakımından müminlerin en kamili ahlaken en güzel olanlarıdır. Sizin en hayırlınız kadınlarına en iyi davrananlardır.”¹⁰⁰³ Nasihat isteyen birine şöyle nasihat ediyor: “Allah’a iman ettim de ve dosdoğru ol.”¹⁰⁰⁴ Bir de şöyle bir ayet var: “Ey iman edenler Allah’a hakkıyla iman edin ve doğru söz söyleyin.”¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁰ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:25:00- 00:35:00.

¹⁰⁰¹ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:35:00- 00:40:00.

¹⁰⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/381.

¹⁰⁰³ Tirmizî, “Radâ”, 11.

¹⁰⁰⁴ Müslim, “İman”, 62.

¹⁰⁰⁵ el-Ahzâb 33/70; Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:40:00- 00:45:00.

Yine Hz. Peygamber'in: "Müslüman müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir"¹⁰⁰⁶ buyurduğuna dikkat çeken Ünal, müslüman olan kişinin başkalarının kendisinden emin olduğu kişi olması gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁰⁷

Müminin tarifine değinen Ünal, bu bağlamda şunları dile getirmiştir: "Mümin insanların güvendiği kimsedir." Mümin kelimesinin aslı budur. Hatta Allah'ın sıfatlarından da biridir; "güven veren yaratıcı" Aynı zamanda iman eden kimse anlamına da gelir. Bunun mukabilinde Peygamberimiz buyuruyor ki; "İnsanların en kötülери, insanların şerrinden korktuğu kimselerdir."¹⁰⁰⁸ Peygamberimizin affediciliğinden bahsedelim kısaca. Kendisine yapılan kötülüklere karşı intikam duygusuyla hareket etmemiştir, affetmiştir. Mekke Fethi bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Kendisine en büyük haksızlığı yapmış olan insanların bile kanını dökmek için uğraştı. Kan dökülmeden kendi memleketine dönüp orayı Müslümanlaştırmak için savaş hazırlığını gizli tuttu. Ve onlara Kâbe önünde yapmış olduğu konuşmada; "Size nasıl bir muamelede bulunacağımı düşünüyorsunuz?" diye sordu. Onlar da, "Sen iyi bir insansın, senden sadece iyilik bekliyoruz" dediler ve o da onların beklentisini boşa çıkartmadı ve onları serbest bıraktı. Affedicilik büyük bir meziyettir. O ordunun başında muzaffer bir komutan, bir kral olsaydı Peygamberimizin yerinde, geçmişte yapılanları düşünerek insanları kılıçtan geçirir, mallarını yağmalardı. Hz. Peygamber sabırlıydı. Kendisine yapılan kötülüklere karşı her zaman sabretti ve arkadaşlarına da sabrı tavsiye etti. Kur'an-ı Kerim'deki sabır tavsiyesini hayatına geçirdi.¹⁰⁰⁹

Hz. Peygamber'in hoşgörüsü ve yumuşak huyluluğuna değinen Ünal, Kur'an-ı Kerim'in buna "Sen sadece uyarıcı/hatırlatıcısın, onların üzerine baskı kuran biri değilsin."¹⁰¹⁰ şeklinde işaret ettiğine değinmiştir.¹⁰¹¹

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer katı kalpli, sert biri olsaydın hepsi etrafından dağılıp giderlerdi."¹⁰¹² Peygamberimiz zaten bu özelliğiyle

¹⁰⁰⁶ Tirmizî, "İmân", 12.

¹⁰⁰⁷ Anadolu İlahiyat Akademisi, "İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber'in Rolü", *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:45:00- 00:50:00.

¹⁰⁰⁸ İmam Mâlik, "Hüsnü'l-hulk", 1.

¹⁰⁰⁹ Anadolu İlahiyat Akademisi, "İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber'in Rolü", *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:50:00- 00:55:00.

¹⁰¹⁰ el-Ğâşiye 88/21.

¹⁰¹¹ Anadolu İlahiyat Akademisi, "İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber'in Rolü", *YouTube* (19 Ekim 2015), 00:55:00- 01:00:00.

¹⁰¹² Âl-i İmrân 3/159.

insanları etrafında toplamıştır. “Onları bağışla, onlar için bağışla ve yapılacak işlerde de onlarla istişare et.”¹⁰¹³ Bir örnek daha var meşhur bir örnektir: “Bir bedevi Mescid-i Nebevi’ye gelmiş. O dönemde de Mescid-i Nebevi altında sergi olmayan, üstü açık, bir kısmında hurma dallarından gölgelik olan bir yer. Bedevi caminin bir köşesine hacetini görmeye başlamış, sahabe hemen adamı tartaklamış. Peygamber efendimiz de bunu görüp arkadaşlarını uyarmış ‘Siz zorlaştırıcı olarak değil kolaylaştırıcı olarak geldiniz. Onu bırakın ve oraya su dökün.’”¹⁰¹⁴ Adam abdest almış namaza durmuş, namazda şöyle dua etmiş “Allahım bana ve Muhammed’e rahmet et, başkasına etme” Hz. Peygamber namazdan sonra adamı yanına çağırmış ve “Geniş olanı daralttın” demiştir.¹⁰¹⁵ İsmail Hakkı Ünal ayrıca Kur’ân’da bu hususta şu âyetin: “Mü’min erkekler ve kadınlar, birbirlerinin dostlarıdır. Birbirlerine iyiliği tavsiye ederler ve kötülükten sakındırırlar.”¹⁰¹⁶ yer aldığına değinmiştir.¹⁰¹⁷

İsmail Hakkı Ünal Hz. Peygamber’in tevazû hususunda şunları dile getirmiştir: “Peygamberimiz yapısı itibariyle alçak gönüllü bir insandı. Kendisi için ayağa kalkılmasını istemez, boş bulduğu yere oturur, kendi işini kendisi yapardı. Hz. Âişe’ye Peygamber evde nasıl bir insan diye soruyorlar “O da sizin gibi biri” demiştir. Bir hadisi vardır “Allah için tevazu göstereni Allah yüceltir.”¹⁰¹⁸ Hatta bunun tersi de var “Kim kibir gösterirse Allah onu alçaltır.”¹⁰¹⁹ Hz. Peygamber temiz bir insandı. Toplumsal ilişkilerinde son derece sosyal bir insandı. Zaten Peygamberlik görevi de bunu gerektirmektedir. Kadın, erkek herkesin davetine icabet etmiştir. “Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız.”¹⁰²⁰ “Kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için istemedikçe iman etmiş olmazsınız.” buyurmuştur.¹⁰²¹

2.11. Temel Hadis Kaynaklarına Yaklaşımı

İsmail Hakkı Ünal, hadis ilmine yaklaşımında geleneksel kaynaklara bağlılığını korumakla birlikte, bu kaynakları eleştirel bir süzgeçten geçiren modern bir perspektife

¹⁰¹³ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰¹⁴ Buhârî, “Vudû”, 58; “Edeb”, 80.

¹⁰¹⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 112.

¹⁰¹⁶ et-Tevbe 9/71.

¹⁰¹⁷ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 01:00:00- 01:05:00.

¹⁰¹⁸ Müslim, “Birr”, 69.

¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/76.

¹⁰²⁰ Müslim, “İmân”, 93.

¹⁰²¹ Anadolu İlahiyat Akademisi, “İslâm Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü”, *YouTube* (19 Ekim 2015), 01:05:00- 01:10:00.

sahiptir. Onun “İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu” adlı doktora çalışması, klasik hadis kaynaklarını hem fıkıh hem de kelamî yaklaşımlar açısından derinlemesine irdelediği bir eserdir. Ünal, hadis metnlerinin sıhhat değerlendirmesinde yalnızca sened tenkidıyla yetinmeyip, metin tenkidini ve rivayetlerin Kur’ân ile uyumunu da dikkate almaktadır.

Ünal’ın temel hadis kaynaklarına yaklaşımı, üç temel ilkeye dayanmaktadır: Kur’ân’a arz, tarihsel bağlamın dikkate alınması, akıl ve mantık ilkeleriyle tahlil edilmesidir. Bu bağlamda “Hadisleri Kur’ân’a Arz Etmesi” başlığı altında ele aldığı çalışmalarda, hadislerin sahliliğinin yalnız isnadla değil, aynı zamanda muhteva itibariyle Kur’ân’a uygunluk üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi?” makalesinde bu anlayışı daha açık şekilde ortaya koyarak, hadislerin İslami hayatın anlaşılmasında vazgeçilmez kaynaklar olduğunu, fakat Kur’ân merkezli bir denetim süzgecinden geçirilmesi gerektiğini savunur.

Ünal’ın temel hadis kaynaklarını kullanımında bilhassa Kütüb-i Sitte, el-Muvatta, Musannef türü eserler, “Musannef İbn Ebî Şeybe” ve cerh-ta’dil kitaplarına sistematik biçimde başvurduğu görülür. Fakat bu eserlerde yer alan rivayetleri doğrudan kabul etmek yerine, bağlamlarına göre yorumlamış ve gerektiğinde tenkit etmiştir. Örneğin “Fiten rivayetleri”ne dair makalelerinde, bu tür rivayetlerin tarihi olaylara uygun biçimde şekillendiğini belirtmiş, dolayısıyla literal yorumdan kaçınılması gerektiğini savunmuştur.

Hadislerin uygulamaya yansıyan boyutuna da önem veren Ünal, “Hadisler ve Yorumlar” adlı eserinde sahih kaynaklardan alınan hadisleri güncel sosyal sorunlara ışık tutacak şekilde yorumlamıştır. Burada da temel hadis kaynaklarındaki hadisleri birey-toplum ilişkisi, insan hakları, hoşgörü ve birlikte yaşam gibi değerler bağlamında yeniden anlamlandırmıştır.

Ayrıca, Hanefî mezhebinin hadis metodolojisini incelediği çalışmalarında, temel kaynaklara yönelik yaklaşımın yalnızca rivayetin kabulü değil, aynı zamanda o rivayetin toplumsal işlevi, genel ilkelere uyumu ve maslahat prensibiyle ilişkisini esas aldığını vurgulamıştır.

2.12. İsmail Hakkı Ünal’ın Kültürel ve Aktüel Bakışı

İsmail Hakkı Ünal’ın ilmî şahsiyeti, yalnızca klasik hadis metnlerine dair ilmi ve metodolojik yaklaşımlarla sınırlı kalmamış; kültürel hafıza, toplumsal yapılar ve güncel meseleler karşısında hadis ve Sünneti yorumlayan dinamik bir yaklaşımı da bünyesinde

barındırmıştır. Onun birçok makalesinde yer verdiği aktüel meseleler, hadis ilmini yalnızca teorik bir disiplin olarak değil, aynı zamanda yaşayan ve yaşatan bir pratik olarak ele aldığını göstermektedir.

Ünal'ın kültürel yaklaşımlarında bilhassa İslâm medeniyetinin inşasında hadis rolü vurgulanmaktadır. “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” başlıklı makalesinde,¹⁰²² Osmanlı ve önceki dönem İslâm toplumlarında kırk hadis derlemelerinin ahlaki terbiye, toplum yapısı ve birey inşasında nasıl işlevsel kılındığını ortaya koymuştur. Bu tür eserler, ona göre yalnızca birer ilmi metin değil, kültürel kimliğin taşıyıcılarıdır. Hadislerin bu çerçevede kültürel hafızayı besleyen ve toplumsal değerlerin aktarımını sağlayan birer vasıta olduğunu belirtmiştir.

Aktüel meselelere yaklaşımında ise Ünal, hadislerin yalnızca geçmişin sorunlarına değil, modern çağın problemlerine de çözüm sunabilecek potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır. “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”,¹⁰²³ “Kur'an ve Sünnet Verileri Işığında Aile”¹⁰²⁴ ve “Birlikte Yaşamının Sünnetteki Referansları”¹⁰²⁵ gibi çalışmalarında, sosyal adalet, aile yapısı, kadın hakları ve birlikte yaşama gibi konuları hadis perspektifiyle ele almıştır.

Bu bağlamda, “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı” adlı makalesinde¹⁰²⁶, Hz. Peygamber'in aile içi ilişkilerde merhamet, şefkat ve diyalogu önceleyen tutumunu örneklendirerek, çağdaş toplumsal sorunlara karşı normatif, fakat insani ve empatik bir Sünnet yorumu sunmuştur. Bu yaklaşımıyla, hadisleri durağan ve soyut bir metin olarak değil, toplumsal dönüşümün öncüsü olan dinamik bir bilgi biçimi olarak telakki etmiştir. Ünal, ayrıca dini söylemlerin istismarına ve hadislerin bağlamından kopartılarak dogmatik araçlar haline getirilmesine karşı çıkmıştır. “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı” başlıklı çalışmada, kıyamet ve kaos içerikli rivayetlerin siyasal ya da ideolojik amaçlarla kullanımını eleştirmiş ve bu tür rivayetlerin tarihsel bağlamlarının doğru anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak, İsmail Hakkı Ünal'ın kültürel ve aktüel meselelerdeki hadis ve Sünnet temelli yaklaşımları, hadis ilminin sadece tarihi bir miras değil, aynı zamanda güncel

¹⁰²² Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği” 138.

¹⁰²³ Ünal, “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”, 34.

¹⁰²⁴ Ünal, “Kur'an ve Sünnet Verileri Işığında Aile”, 6-9.

¹⁰²⁵ Ünal, “Birlikte Yaşamının Sünnetteki Referansları”, 118.

¹⁰²⁶ Ünal, “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”, 35.

sorunlara ışık tutan yaşayan bir gelenek olduğunu vurgulayan bütüncül bir perspektif sunmaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızda, Türkiye’de 1980 sonrası hadis ilminin gelişim sürecine büyük katkılar sunmuş önemli akademisyenlerden birisi olan İsmail Hakkı Ünal’ın ilmi şahsiyeti, hadis metodolojisi ve ilmi mirası kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Tezin ana temasını, Ünal’ın “İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu” adlı eseri oluşturmaktadır. Bu eser, Hanefî usûl anlayışının hadislerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Çalışma akademik hadisçiliğin önemli çalışmalarından birisini teşkil etmektedir. Çalışmada Hanefîlerin hadis anlayışını şekillendiren unsurlar detaylıca ele alınmıştır. İsmail Hakkı Ünal’ın hadis anlayışının şekillenmesinde doktora tezi olarak Ebû Hanîfe’nin hadis anlayışını çalışmış olmasının oldukça etken olduğunu ifade etmek mümkündür. İsmail Hakkı Ünal, Ebû Hanîfe’ye yöneltilen eleştirilere cevaplar vermiş, bu hususun asabiyete ve mezhep taassubuna dayandığını ortaya koymuştur.

İsmail Hakkı Ünal’ın hadis ilmindeki yaklaşımı, metnin anlam dünyasını içine alan bir perspektifle şekillenmiştir. Hadisleri değerlendirirken yalnızca sened zincirine bağlı kalmayan Ünal, metin tenkidini merkeze alan bir anlayışı benimsemiştir. Hadislerin Kur’ân’a arz edilmesi, aklî ilkelerle uyumluluğu, dilsel tutarlılığı ve tarihsel bağlamı gibi ölçütler, onun rivayetleri değerlendirme sürecinde önemle üzerinde durduğu unsurlar arasında yer almaktadır.

İsmail Hakkı Ünal’ın hadis metodolojisinin esasını metin ve muhteva tenkidinin oluşturduğu görülmektedir. Ünal, muhteva tenkidinin muhaddisler tarafından ele alınmadığını, muhteva tenkidinin ise hadisin anlaşılmasında ve yorumlanmasında oldukça mühim olduğunu belirtmiştir.

Hadislerin Kur’ân’a arz edilmesi üzerinde duran İsmail Hakkı Ünal Kur’ân’a aykırı rivayetlerin tenkit edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Rivayetlerin anlaşılması bağlamında Sünnetin ehemmiyetine vurgu yapan İsmail Hakkı Ünal, Kur’ân-Sünnet bütünlüğüne işaret etmiştir. Hadislerin tarihi vakıaya arz edilmesi üzerinde de duran Ünal, fiten ve melahime dair rivayetlerin anlaşılmasında bunun ehemmiyetini vurgulamıştır. Hadislerin akılla çelişmemesi gerektiğini, bir rivayetin temel hadis kaynağında yer almasının sahih olarak nitelendirmede yeterli olamayacağının altını çizmiştir.

Özellikle hadis-sünnet ilişkisinde Ünal Sünnetin dinin ikinci kaynağı olduğu gerçeğini hem nassi hem de tarihi verilerle savunmaktadır. Hadisleri Kur'ân'a arz etme yöntemiyle gelen rivayetlerin doğruluğunu Kur'ânî ilkeler çerçevesinde inceleyen Ünal, bunun esasında hicri ikinci asırdan itibaren uygulanagelen bir yöntem olduğuna dikkat çekmektedir.

Ünal'ın metodolojisi, özellikle Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebinin hadis anlayışını merkeze alarak şekillendirdiği eserinde daha da belirginleşmektedir. Bu çalışmada, Hanefî metodun yalnızca re'ye dayanan bir sistem olmadığını, aksine rivayetlerin metin yapısı, toplumsal pratiğe uygunluğu ve şer'î maksatlarla olan ilişkisi üzerinden değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Ebû Hanîfe'nin rivayet tercihlerinde sadece sened kriterlerine değil, metnin Kur'ân'a ve sahih akla uygunluğunu da göz önünde bulunduran Ünal, bu yaklaşımın mezhep içi hadis metodolojisini zenginleştirdiğini savunmaktadır. Onun bu değerlendirmeleri, sadece akademik düzeyde değil, aynı zamanda mezhebi usul geleneğinin daha geniş kitlelere anlaşılır şekilde aktarılmasında da katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, bu tez çalışması, İsmail Hakkı Ünal'ın hadis ilmindeki yerini, ilmî yaklaşımını bütüncül bir çerçevede ortaya koymuştur. Ünal'ın yaklaşımı, hadis ilmine sadece geçmiş aktaran bir bilgi alanı olarak değil, aynı zamanda bugünün insanına değerli ilkeler sunan canlı bir ilim dalı olarak bakılması gerektiğini göstermektedir. O, ilim geleneğini günümüzle buluşturmakta, geçmişin birikimini modern akademi ile harmanlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed – Rızâ, Reşid. *Tefsiru'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: Dâru'l Menâr, 2. Basım, 1367/1947.
- Abdurrezzâk, İbn Hemmâm el-San'ânî. *el-Musannaf*. ed. Habîb el-Rahmân el-A'zami. 11 Cilt. Beyrut: El-Mecme' el-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Ahmed Muhammed el-Hûfî, *el-Mer'e fî ş-şi'r el-Arabî*. Kahire: Dâru'l Maârif, 1977.
- Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu ş-şifa*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Ateş, Süleyman. *Tefsir*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995.
- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1971.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir İtta. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. *Şu'abu'l-İmân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 11 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1. Basım, 1410/1990.
- Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. Dimaşk: Dâru'l Feyha/ Darü'l-Menhel, 1444/2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l-Bişr, 1. Basım, 1401/1981.
- Dârekutnî, Abdurrahman b. Ahmed. *el-İlelül'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. thk. Abdullah Hâşim Yamânî. 2 Cilt. Mekke: Dâru'd-Diyâ, 1. Basım, 1438/2017.
- Diyaret TV. “Bezm-i Alim 10. Bölüm-Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal”. *Youtube*. Yayın Tarihi 23 Temmuz 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=RCKahCvKUMo&t=6s>
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015.
- Ebû'l-Ferec, Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî. *Kitâbu'l-mevdûât min el-ehâdisu'l-merfûât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr' İbn Hazm, 1433/2012.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-müteallim*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV, 1981.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhu'l-ekber*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetu'l-Furkân, 1420/1999.

- Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Nasr b. Muhammed. *Bahru'l- Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1427/2006.
- Ebü Yûsuf, Yâkûb b. İbrâhim el-Ensârî. *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leyla*. thk. Ebü'l Vefâ el-Efgânî. Kahire: Matba'atü'l-Vefâ, 1357/1938.
- Erul, Bünyamin. "Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi". *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*. 38-39. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Erul, Bünyamin. *Sünnet Kavramı ve Sekaleyn Rivayetleri Üzerine*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007.
- Erul, Bünyamin. "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvufu". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu*. 419-435. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Goldziher, Ignaz. "İspanya Arapları ve İslâm, Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm'ın Tekâmülündeki Yeri 2". çev. İsmail Hakkı Ünal. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/2 (Temmuz 1986), 48-62.
- Goldziher, Ignaz. "İspanya Arapları ve İslâm, Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm'ın Tekâmülündeki Yeri 1". çev. İsmail Hakkı Ünal. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Temmuz 1986), 80-99.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- İbn Ebî Hâtim, İdrîs er-Râzî. *El-İlelü'l-Hadis*. thk. Abdürrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî. Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405/1985.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr. *el-Musannaf*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989.
- İbn Hacer, al-Askalani. *el-Metâlibu'l-âliye fî zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Vatar, 1417/1997.
- İbn Havkal, Ebü'l Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Kitâb al-Masâlik wa'l-Mamâlik*. çev. Ahmet Demirtaş. 2 Cilt. İstanbul: Tercüme Yayınları, 1990.
- İbn Hişâm, Abdurrahman b. Abdullah. *es-Sîre en-Nebeviyye*. Nşr. Mustafa es-Sakka-İbrâhim El-Ebyârî-Abdülhafız Çelebî. 4 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1402/1982.

- İbnü'l-Mübârek, Abdullah. *Kitâbu 'z-zühed ve 'r-rekâik*. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakât*. 8. Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1968.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf. Kâhire: yy., 1382/1962.
- Kâdî Ebû Yûsuf, Yâkûb b. İbrâhim el-Ensârî. *Kitâbü'l-Harâc*. çev. Ali Özek. Ankara: Albaraka Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler*. Ankara: MÜİF Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1980.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. "İslâm'a Yamanan Sanal Şiddet: Recm ve İrtidad". *İslâmiyât* 5/1 (2002).
- Komisyon, *Hadislerle İslam*, 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî. *el-Cami'*. thk. Harold Motzki. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1420/2000.
- Mukâtil b. Süleymân. *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm*. nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. 1 cilt. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2014.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Erbaûn en-nebeviyye*. thk. Muhyiddin Mistû ve Mustafa Dîb el-Bugâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987.
- Okiç, Muhammed Tayyib. Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1. Basım, 1959.
- Râzî, Fahreddin. *et-Tefsiru'l-Kebir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1413/1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1406/1986.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Osman b. Kaymaz b. Abdillâh et-Türkmânî. *Tezkiretu'l-huffâz*. Riyad: Dâru'l-Sumayî, 2. Basım, 1427/2007.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. 'Avdallah b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 cilt. Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1. Basım, 1415/1995.

- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu's-sağîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 12 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1405/2000.
- Taymas, Abdullah Battal. *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Ahmed Hamdi Akseki'nin "Peygamberimiz'in Vecizeleri" Kitabındaki Mesajı". *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*. ed.Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 107-115.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Bir Değişim Risâlesi: Tesâdüfü'ş-Şer'i ve'z-Zemân...". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (2019), 133-183.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü". *İslâmiyât* 2/3 (1999), 197-207.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Birlikte Yaşamamanın Sünnetteki Referansları". Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku" Sempozyumu (17-19 Nisan 2015-Mardin). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, 117-131.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Câfer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslâmî Birlik". *İlim ve Sanat Dergisi* 35-36 (Temmuz 1992), 87-94.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubunun rolü ve İmam Ebu Hanife örneği". *Bizim Dergah* 60 (1993), 11-15.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Ebû Hanife'nin Hadis-Sünnet Anlayışı". *İmâm-ı A'zam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. 2/275-292. Bursa: 2005.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Ebû Hanife Üzerine Bir Sohbet". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 309-333.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Ebû Hanife ve Hadis", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 75-81.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Ebu Nuaym el-İsfâhânî, Hayatı ve İlmî Şahsiyeti". *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*. 1/29-42. İstanbul: Şûle Yayınları, 1995.
- Ünal, İsmail Hakkı (ed.). *Kur'an ve Hadis İlimleri*. Ankara: İlitam/Ankuzem Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., 2006.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve "Yaşayan Sünnet" Kavramı Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/4 (1990), 285-294.

- Ünal, İsmail Hakkı. “Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği”. *İslâmiyât* 10/3 (Temmuz-Eylül 2007), 89-111.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hac Aylarında Umre”. *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu*. ed. Dr. Mehmet Bulut. 239-248. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hac İbadeti, Fazileti ve Hikmetleri”. *Hac İrşat Görevlilerine Örnek Metinler*. ed. Mehmet Bulut. 24-33. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”. *İslâmiyât* 4/2 (2001), 53-68.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”. *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, (Samsun: Samsun Üniversitesi Yayınları, 1993), 137-161.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hanefi Usulcülere Göre Hz. Peygamber’in Fiilleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Aralık1997).
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hz. Muhammed (sas.) ve Tıp”. *Diyanet İlmî Dergi Özel Sayı* (2003), 181-190.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hz. Peygamber’i (s.a.s) Örnek Almanın Mahiyeti”. *Asr-ı Saâdet Dünyası*. ed. Adnan Demircan. 14/213-224. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hz. Peygamberi Örnek Almanın Mahiyeti”. *Hac İrşat Görevlilerine Örnek Metinler*. ed. Mehmet Bulut. 89-98. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hz. Peygamber’i (S.A.V.) Doğru Tanımanın ve Anlamanın Önemi”. *İslâm Tarihi Yazıcılığına Dair Araştırmalar: Prof. Dr. İbrahim Sarıçam’a Armağan*, ed. İrfan Aycan vd., İlâhiyat Yayın, 1. Baskı (Aralık 2022), 319-338.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hz. Peygamber’in Dilinde Konuşturulan Tarih: ‘Yere Batırılacak Ordu’ Rivayeti”. *İslâmiyât* 1/2 (1998), 39-51.
- Ünal, İsmail Hakkı. “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed’i Doğru Anlamanın Önemi”. *İnsan ve Din Sempozyumu*. Adana: Çukurova Üniversitesi, 2002, 239-246.
- Ünal, İsmail Hakkı. “İslâm Düşüncesinde Ailenin Dînî Temelleri”. *Küreselleşen Dünyada Aile (2009 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu)*. 116-123. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, Ağustos 2010.
- Ünal, İsmail Hakkı. “İslamiyetle İlgili 33 madde”. *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. 1-2. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- Ünal, İsmail Hakkı. “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Velî’nin Hadîs-i Erbaîn Şerhi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 137-146.

Ünal, İsmail Hakkı. “İslâm Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü”, *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri. Kutlu Doğum Sempozyumu*. 25-33. Ankara: TDV Yayınları, 20-Ünal, İsmail Hakkı. “İspanya Arapları ve İslâm, Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm’ın Tekâmülündeki Yeri 1”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Temmuz 1986), 80-99.

03.

Ünal, İsmail Hakkı. “Kadına Karşı Şiddete Nebevî Tavrı”. *Din ve Hayat Dergisi* 15 (2012), 33-35.

Ünal, İsmail Hakkı. “Kendi Dilinden Hz. Peygamber (s.a.s)”. Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kişiliği ve Bazı Özellikleri. ed. Adnan Demircan. 31-41. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, Kasım 2016.

Ünal, İsmail Hakkı. “Kur’ân ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet”. *İslâm Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet Sempozyumu*, ed. Yusuf Şevki Yavuz. 19-48. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.

Ünal, İsmail Hakkı. “Kur’ân ve Sünnet Verileri Işığında Aile”. *Din ve Hayat Dergisi* 12 (2011), 6-9.

Ünal, İsmail Hakkı. “Kur’ân’da Aile Kurumu”. *Diyanet İlmi Dergi* 40/2 (Haziran 2024), 7-20.

Ünal, İsmail Hakkı. “Muammer el-Kazzâfî ve “Yeşil Kitap”ı”. *İslâmiyât Dergisi* 5/2 (2002), 159-164.

Ünal, İsmail Hakkı. “Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?”. *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*. 55-69. Ankara: DİB Yayınları, 1. Basım, 2017.

Ünal, İsmail Hakkı. “Müşkiletü Te’sîli’s-Sünne”. *Mecelletü’l-İlâhiyyâti’l-Akademîyye* 7-8 (2018), 31-44.

Ünal, İsmail Hakkı. “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 6/4 (1992), 261-278.

Ünal, İsmail Hakkı. “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün Mü?”. *İlim ve Sanat Dergisi* 7 (Mayıs/Haziran 1986), 36-42.

Ünal, İsmail Hakkı. “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s. a. v) Anlamak”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 42-58.

Ünal, İsmail Hakkı. “Sünnet’in Temellendirilmesi Problemi”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 7-8 (2018), 25-39.

Ünal, İsmail Hakkı. “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru’l Buldân” Risalesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2000), 67-90.

- Ünal, İsmail Hakkı. “The Problem of the Legitimization of the Sunnah”. *The Journal of Theological Academia* 7-8 (2018), 27-42.
- Ünal, İsmail Hakkı. *40 Hadis 40 Yorum*. Ankara: DİB Yayınları, 7. Basım, 2023.
- Ünal, İsmail Hakkı. *Hadis Kültürü ve Eleştirisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Ünal, İsmail Hakkı. *Hadisler ve Yorumlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Hatip Liseleri Hadis (Ders Kitabı)*. İstanbul: İhlâs Gazetecilik A. Ş., 2. Basım, 2005.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İslâm’da İşçi-İşveren İlişkileri. İslâm’da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği* Kutlu Doğum Haftası: 1993, 243-249. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- YÖK, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. “Ulusal Tez Merkezi”. Erişim: 9 Nisan 2025.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn. *Hz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhü*. 11 Cilt. Dımaşk: Riyaz Yayınları, 3. Basım, 1989.

EKLER

1. İsmail Hakkı Ünal ile Yaptığımız Röportajdan¹⁰²⁷

İsmail Hakkı Ünal, Türkiye’de hadis denince akla gelen isimlerden biri olduğunun belirtilmesi üzerine, hâlâ hayatta olan Mehmed Said Hatipoğlu’nun bu alanda çok önemli bir isim olduğunu vurguladı. Mehmed Said Hatipoğlu hakkında yüksek lisans tezi yapıldığını, fakat onun doktora düzeyinde bir çalışmayı hak eden bir hadisçi olduğunu ifade etti. Ayrıca, Mehmed Said Hatipoğlu ile birlikte Talat Koçyiğit’in de kendisine bu yolda öncülük eden ve yol gösteren hocaları arasında olduğunu belirtti. Her iki ismin de bu alanda duayen ve işin öncüsü şahsiyetler olduğunu dile getirdi.

İsmail Hakkı Ünal, kendisinin de bu hocaları takip etmeye çalıştığını, herkesin kendi gayreti doğrultusunda hadis alanında bir şeyler yapmaya çalıştığını, fakat kimilerinin

¹⁰²⁷ Ünal’ın hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler 30 Kasım 2024 tarihinde saat 10:00 ile 12:30 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaja dayanmaktadır.

daha fazla, kimilerinin ise daha az eser ortaya koyabildiğini söyledi. Eserleri hakkında malumat sundu.

“Hadis Kültürü ve Eleştirisi” eserinde, önemli bulduğu on beş makalesine yer verdiğini belirtti. Bu makalelerden bazıları farklı dillere çevrilmiş olup, İSAM’da yer aldığını da ekledi. “Hadisler ve Yorumlar” adlı kitabının ise, Diyanet Aylık Dergisi’nde altı yıl boyunca her ay yazdığı yetmiş iki hadisi ve yorumlarını içerdığını söyledi.

“Kırk Hadiste Anne-Baba” adlı eserinin ilk baskılarından birini dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’a hediye ettiğini ve Erdoğan’ın cep boy olması yönünde bir istekte bulunduğunu aktardı.

İmam Hatip Okulları için 1985 yılında, Talat Koçyiğit ve Müctebâ Uğur ile birlikte Hadis kitabı hazırladıklarını da dile getirdi. O dönemde Talat Koçyiğit’in dekan olduğunu, din öğretimi biriminden gelen talep üzerine Müctebâ Uğur ve İsmail Hakkı Ünal’ı odasına çağırarak bu kitapları birlikte yazacaklarını söylediğini aktardı. Onuncu sınıf kitabını kendisinin, on birinci sınıfı Müctebâ hocanın, on ikinci sınıfı ise Talat Koçyiğit’in yazdığını ifade etti. Bu kitapların büyük boy basıldığını ve yaklaşık beş-altı yıl boyunca okutulduğunu belirtti.

İsmail Hakkı Ünal, daha sonra okullar için tekrar bir hadis eseri yazdığını ve bu çalışmanın Muallâ Selçuk’un Din Öğretimi Genel Müdürlüğü döneminde gerçekleştiğini ifade etti. Muallâ Hoca’nın hem programın hazırlanmasını hem de kitabın yazılmasını kendisine havale ettiğini belirtti. Yazdığı bu eserin 2000 yılında basıldığını kaydetti. Bu eserin sistematik bir yapıya sahip olduğunu, bir kişi tarafından övüldüğünü ve içerisinde yeni birtakım unsurlar barındırdığını vurguladı.¹⁰²⁸

Doktora tezini içeren kitabının birkaç değişiklikle yeniden basılmasını düşündüğünü söyledi. “Kırk Hadis Kırk Yorum” kitabında yer alan kırk hadisten otuz ikisinin “Hadisler ve Yorumlar” kitabında da bulunduğunu ifade etti. “Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?” adlı kitap bölümünün, kendi yazdığı hadis yorumlarından toparlanarak hazırlandığını ve bu çalışmanın Diyanet İşleri Başkanlığı’nın isteği üzerine yapıldığını belirtti. Bu bölümü bilhassa Cuma ve Ramazan vaazlarında aktif şekilde kullandığını

¹⁰²⁸ Bkz. Değirmen Eğitim, Düşünce, Kültür ve Sanat Dergisi, yıl: 5, Temmuz-Eylül, sayı: 15, Sakarya 2008 yayımlandı.

söyledi. Hz. Peygamber’in farklı yönlerini yansıttığı için bu bölümün vaazlara çok uygun olduğunu ifade etti.

İSAM’daki makalelerini birlikte incelediğimizde, “Sadece Kur’ân’la Yetinilebilir mi?” başlıklı çalışmasının çok eski olduğunu ve o makalede şu an delil olarak kullanmayacağı kısımlar bulunduğunu, ancak İSAM’ın bunu bularak yayımladığını vurguladı. Yayımlanmamış makalelerinden de bahsederek, “Hadis ve Tarih” adlı doktora dersinde okuttuğu konulara dair “Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı” başlıklı bir makale yazdığını söyledi. Bu makalede on-on bir örnek üzerinden Hz. Peygamber’in nasıl istismar edildiğini ve muhteva tenkidi yaptığını belirtti. Hatiboğlu Hoca’ya armağan olarak hazırlanan bu makalenin iki yılı aşkın süredir yayımlanmayı beklediğini dile getirdi.

Bir panelde sunduğu “Fiten Rivayetlerinin Analizinde Disiplinlerarası Yaklaşımın Önemi” başlıklı bildirisinden de söz etti. Yeni emekli olduğunu ve bu süreçte daha önce okuyamadığı şeyleri okumaya çalıştığını ifade etti.

“Hadisler ve Yorumlar” adlı eserindeki rivayetlerin Diyanet Aylık Dergi’deki rivayetlerin tamamını içerdiğini, herhangi bir eksiklik olmadığını belirtti. “Hz. Peygamberi Örnek Almanın Mahiyeti” adlı kitap bölümünün Diyanet Yayınları’nda yayımlandığını, fakat akademik makale niteliğinde olmadığını ifade etti. “Veda Hutbesi ve Aktüel Değeri” adlı çalışmanın da bir televizyon konuşmasından kitaplaştırıldığını ve bu çalışmada Veda Hutbesi’nin önemini anlattığını kaydetti.

Tercüme çalışmalarından da söz etti. Yazdığı doktora tezinin Türkiye’de bu alanda yapılan ilk tez olduğunu ve bu çalışmanın ardından hem Türkiye’de hem Arap dünyasında bu konulara dair yeni çalışmaların ortaya çıktığını söyledi. Bu süreçte Hanefilik’in, özellikle Ebû Hanife’nin hadisçiliğinin keşfedildiğini ve bu konuların ulusal ve uluslararası düzeyde önem kazandığını ifade etti. Suudi Arabistan’dan ziyade bilhassa Afganistan, Pakistan ve Hindistanlı öğrenciler tarafından çalışıldığını belirtti. Kitabında ele aldığı konuların daha sonra müstakil olarak çalışıldığını, Ebû Yusuf’un çalışmalarıyla ilgili tezlerin yazıldığını, öğrencisi Sami Şahin’in “İmam Muhammed’in Hadis Anlayışı”nı incelediğini söyledi. İstanbul’dan Mehmet Özşenel’in Ebû Yusuf ile ilgili bir çalışma yaptığını ve sonrasında birçok araştırmacının Hanefilik konusunda yoğunlaştığını dile getirdi.

Bu alanda çok fazla eser bulamadığı için el yordamıyla çalıştığını ve bir yılı aşkın süre Riyad’da kalıp oradaki kütüphanelerden faydalandığını söyledi. Zâhid Kevserî’nin Ebû Hanîfe’ye yöneltilen eleştirilere verdiği cevapların bulunduğu eserinden yararlandığını, tezinin dördüncü bölümünde bu konuya yer verdiğini kaydetti. Hanefî fıkıh usulünde sünnet konularının fazla çalışılmadığını, kitabının üçüncü bölümünde bu konuya değindiğini ifade etti. İkinci bölümde ise Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin hadis tercihlerinde ve yorumlarında dikkate aldıkları unsurları ilk defa kendisinin ortaya koymaya çalıştığını söyledi.

Eserine daha sonra “Ma’rûf Sünnete Uygunluk” başlıklı yeni bir bölüm eklediğini, bu bölümü örneklerle ayrıntılı olarak ele aldığını ve yeni baskıda yer almasını istediğini dile getirdi. Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilerin çoğunun asabiyete ve mezhep taassubuna dayandığını, gerekçesiz hücumların yapıldığını ve bu durumun ehl-i hadis ile ehl-i rey çatışmasının sonucu olduğunu ortaya koymaya çalıştığını ifade etti.

Tezinin 1989’da tamamlandığını, 1994’te yayımlandığını, yayımlanmasında merhum Ahmet Karadut’un önemli katkısı olduğunu belirtti. Kitabın beş kez basıldığını ve konuyla ilgilenenler tarafından ilgi gördüğünü ifade etti.

İsmail Hakkı Ünal, hadisleri daha çok muhteva yönünden ele aldığını, sened konusunun artık kendi ilgi alanlarından çıktığını ve bu konunun geçmişte birçok alim tarafından en ince ayrıntısına kadar işlendiğini söyledi. Ravi değerlendirmeleri konusunda bugün çok bir şey yapılamayacağını, ancak muhteva açısından katkılar sunulabileceğini belirtti. Şârihlerin, metni anlamaya çalıştıklarını, ancak muhteva tenkidinin muhaddisler tarafından sistematik olarak ele alınmadığını dile getirdi.

Hiz. Âdem ve Hiz. Musa’nın tartışmasını anlatan hadisi incelediği makalesinde bu rivayetin Kur’ân’la örtüşmediğini, “Ya Rabbi biz hata ettik...” âyetiyle çeliştiğini söyledi. Kur’ân’a aykırı rivayetlerin hadis kaynaklarında geçmesinin o rivayetleri kabul etmesini gerektirmediğini ifade etti. Mutezile’nin de bu tür rivayetlere karşı çıktığını, kendisinin de bu rivayetleri kabul etmediğini belirtti.

Muhteva tenkidi açısından kaynaklarımızın eleştirilmesi gerektiğini, bu alanda daha çok çalışmaya ihtiyaç olduğunu, hadis külliyyatının bu eleştirilerden zarar görmeyeceğini söyledi. Özellikle spekülâtif rivayetlerin eleştirildiğini, temel ibadetlerin uygulamalarla

zaten yaşatıldığını belirtti. Deccal, İsa'nın inişi gibi rivayetlerin dinin temel unsurlarıyla ilgili olmadığını, bu rivayetlerin ele alınmasının imana zarar vermeyeceğini vurguladı. Hz. İsa'nın inişiyle ilgili beklentinin Hristiyanların oluşturduğu bir düşünce olduğunu, bu görüşün İslam kaynaklarına nasıl geçtiğinin araştırılması gerektiğini dile getirdi.

Peygamberimize isnat edilen asılsız rivayetlerin büyük bir vebal olduğunu, bu tür rivayetlerin kaynağını ortaya çıkarmaya çalıştığını ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğini belirtti. Bilimsel yaklaşımın bu meseleleri çözmekte önemli bir rol oynayacağını vurguladı. Son olarak, bu tür eleştirilerin Hz. Peygamber'e ve İslam'a bir zarar vermediğini, aksine hakikati ortaya koymak adına önemli olduğunu ifade etti.

İsmail Hakkı Ünal'ın Hayatına Dair

İsmail Hakkı Ünal, 20 Temmuz 1957 tarihinde Ankara'da doğduğunu, ancak bu tarihin bir hafta kadar farklılık gösterebileceğini ifade etti. Babası, o yıl At Pazarı'ndan girince hemen solda yer alan Ramazan Şemsettin Camii'nde imam olarak görev yapmaya başlamıştı. Bu görev vesilesiyle ailece Ankara Kalesi'nin içinde, Dış hisar Mahallesi'nde bir evde kirada oturuyorlardı. İsmail Hakkı Ünal, bu evde dünyaya geldi. Hayatının ilk otuz üç yılını bu mahallede geçirdi. 1990 yılına kadar Ankara Kalesi'nin içindeki Dışhisar'da yaşadı.

1981 yılında evlendiğinde aynı mahallede, iki odalı ve bahçeli ayrı bir eve çıktı. İki çocuğu da burada doğdu. O dönemde hâlâ Ankara Kalesi'nde oturuyordu. Hatta yaşadıkları evin bir duvarı doğrudan kalenin surlarına yaslanmıştı. Asistanlık yıllarında da burada ikamet etmeye devam etti.

İlköğrenimini Ankara Kalesi'nin dış tarafında yer alan ve 1934 yılında açılmış olan Ulus İlkokulu'nda tamamladı. Bu okulun adı daha sonra İlk Meclis İlkokulu olarak değiştirildi. O dönem, bu bölge Ankara'nın en eski yerleşim yerlerinden biriydi.

İsmail Hakkı Ünal'ın Hafızlığı

Kendisi de İmam Hatip'e giderken yaz tatillerinde hafızlığını tamamladığını ve babasının bu konuda çok ısrarcı olduğunu söyledi. Ünal, dedesini hiç tanımadığını, babasının da kendi babasını hiç göremediğini, annesinin babası olan Hafız İsmail'in ise 1887 doğumlu olduğunu, 1956'da vefat ettiğini aktardı. Kendi köyleri olan Çubuk Yukarı Çavundur'da

hocalık ve hafızlık yapan tek kişinin dedesi olduğunu belirtti. Babasının, kayınpederi olan dedesi Hafız İsmail'in yanında hafızlığını tamamladığını ve sonrasında onun kızıyla evlendiğini söyledi.

İsmail Hakkı Ünal, İmam-Hatip Lisesi'nin son sınıfına geçtiği 1974-1975 yaz döneminde hafızlığını tamamladı. Sadece yaz aylarında ezber yaptı. Her yaz yaklaşık üç ay süren bir çalışmayla toplamda iki yıl kadar sürede hafızlığını tamamladı. 1975 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Hafızlık Diploması aldı.

Hafızlığı koruyup koruyamadığı sorulduğunda, bu işin zorluğuna dikkat çekti. Hafızlığını tamamladığını, fakat onu muhafaza etmenin zor olduğunu belirtti. Buna rağmen hafızlığın, ilahiyat alanındaki çalışmalarına büyük katkı sağladığını ifade etti. Karşısına bir ayet çıktığında onu hemen anlayabildiğini söyledi. Bir levha gördüğünde onun ayet olduğunu fark ettiğini, hattâ sülüs yazıyla yazılmış olsa bile bir yerinden çözümleyip okuyabildiğini anlattı. Hafız olmayan birinin bunu okumak için epey uğraşması gerektiğini vurguladı.

Ortaokul ve lise eğitimini Ankara İmam-Hatip Okulu'nda aldı. Bu okulun binası o yıllarda yeni yapılmıştı ve kendisi de 1967-1968 eğitim döneminde okulun ilk öğrencilerinden biri olmuştu. Okulun adı o dönem “Ankara İmam-Hatip Okulu” idi ve ağabeyi de aynı okulda beşinci sınıftan altıncı sınıfa geçmişti. Ankara'daki tek İmam-Hatip okulu da buydu.

1975 yılında okuldan mezun oldu. O yıllarda İmam-Hatipler, dört yıllık ortaokul ve üç yıllık lise eğitimi veren bir yapıya sahipti. Ancak mezunları “lise mezunu” değil, “lise dengi” olarak değerlendiriliyordu. Bu durum, her üniversiteye girişte sıkıntı yaratabiliyordu. Örneğin, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bu mezunları kabul etmiyordu. Buna karşın ODTÜ'nün tüm bölümleri ve Hacettepe Üniversitesi'nin bazı bölümleri İmam-Hatip mezunlarını alıyordu.

İsmail Hakkı Ünal, 1975 yılında mezun olduktan sonra “lise fark imtihanı” adı verilen bir sınava girmek istedi. Bu sınavda altı dersi başarıyla verenler, normal lise diploması alabiliyordu. Ancak o yıl bu sınava giremedi. Aynı yıl girdiği üniversite sınavında Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü'nü kazandı. Fakülte o yıl ilk kez Beytepe Yerleşkesi'ne taşınmıştı ve Ünal da yerleşkeye giden ilk öğrenci grubunda yer aldı.

1975-1976 öğretim yılında İşletme Bölümü'nde bir yıl eğitim gördü. Ancak bu alanın kendi ilgi alanı olmadığını söyledi. İşletme eğitiminin yoğun bir şekilde matematiğe dayandığını fark ettiğinde bu bölümde devam etmenin kendisi için uygun olmayacağını düşündü. İmam-Hatip mezunlarını kabul ettiği için bu bölümü tercih ettiğini ifade etti.

İsmail Hakkı Ünal, Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü'nde geçirdiği bir yılın ardından, ertesi sene tekrar üniversite sınavına girerek Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) Sosyal Bilimler Bölümünü kazandı. ODTÜ'nün bütün bölümleri İmam-Hatip mezunlarını kabul ediyordu, fakat İmam-Hatip geçmişine en uygun bölüm Sosyal Bilimler Bölümüydü. Bu programa sosyal puan türüyle yerleşmişti. O yıl tercih listesinde sadece ODTÜ Sosyal Bilimler'i yazmıştı, fakat ondan önce Ankara Üniversitesi'nin Hukuk, Siyasal Bilgiler, İlahiyat gibi birçok bölümünü tercih etmişti. Ancak lise fark derslerini henüz tamamlamadığı için lise diploması alamamış, dolayısıyla birçok bölümün kayıt şartlarını karşılayamamıştı.

Sınavda puanların oldukça yüksek olduğunu, ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nü on üçüncü sıraya yazmasına rağmen kazandığını belirtti. O yıl ODTÜ'ye geçiş yaptı. Programın ilk yılında bir yıl İngilizce hazırlık eğitimi aldı. İmam-Hatip'te aldığı yabancı dili Almanca olduğu için İngilizce'ye sıfırdan başladı. Sosyal Bilimler Bölümü, Psikoloji ve Sosyoloji olmak üzere iki dala ayrılıyordu. Ünal, tercihini Sosyoloji bölümünden yana kullandı. Ancak ODTÜ'deki öğrencilik hayatı, 1980 öncesi dönemin yoğun siyasi ve toplumsal çalkantıları içinde geçti.

Bu süreçte tekrar lise fark sınavlarına girerek gerekli dersleri verdi ve aynı yıl yeniden üniversite sınavına girip bu kez Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. Böylece hem ODTÜ'deki eğitimine hem de İlahiyat Fakültesi'ne eş zamanlı devam etti. Lise diplomasını Ankara Üniversitesi'ne, İmam-Hatip diplomasını ise ODTÜ'ye sunmuştu. Daha çok ODTÜ'ye devam etti, zira dersler hem daha zordu hem de eğitim dili İngilizceydi. Ayrıca siyasi olaylar da orada çok daha yoğundu.

İsmail Hakkı Ünal, 1981 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümünü tamamladı. Eğitimine bir yıl geç başladığı için Ankara İlahiyat Fakültesi'nden ise 1982 yılında mezun oldu. ODTÜ, hazırlık sınıfı nedeniyle beş yıl sürerken, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hazırlık eğitimi bulunmadığı için yine beş yılda tamamlandı.

Bu süreçte İlahiyat çevresinde de siyasi tartışmaların başladığını belirtti. İsmail Hakkı Ünal ise bu olaylardan mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştı. Zira o dönemde imamlık görevini de sürdürüyordu. 1975 yılında İmam-Hatip'i bitirdikten sonra Hacettepe'ye inen yoldaki Mukaddem Camii'nde göreve başladı. Altı-yedi ay sonra Ankara Kalesi içerisinde yer alan ve babasının da hafızlık yaptığı yerin hemen arkasındaki Dev Duran Mescidi'ne geçti. 1983 yılına kadar eğitim hayatıyla birlikte imamlık görevini de sürdürdü.

İlahiyat Fakültesi'nde son sınıftayken, yakın arkadaşı Ethem Cebecioğlu kendisini tekrar üniversite sınavına girmeye ikna etti. Ethem Hoca, bir yıl önce fakülteden mezun olmuştu ama kendisinden 5-6 yaş büyüktü. Sınava birlikte girdiler. Ethem Hoca, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü tercih etti. İsmail Hakkı Ünal ise yalnızca Ankara Hukuk Fakültesi'ni yazdı ve kazandı. Bu tercihini, lise yıllarından beri taşıdığı Hukuk okuma arzusuna bağladı. O dönemde İmam-Hatip mezunlarının İlahiyat Fakültesi dışında seçenekleri az olduğu için Hukuk ve Siyasal Bilgiler gibi bölümler idealleriydi.

Hukuk Fakültesi'ne bir yıl devam etti. İlk yıl dersler daha hafif olduğunu, ancak ikinci yılda daha ağır ve kapsamlı dersler başlayınca hem imamlık görevi hem de akademik yükün altında zorlandığını nakletti. Aynı zamanda Ankara İlahiyat Fakültesi'nde Hadis alanında asistanlık sınavını da kazanmıştı. Bununla birlikte, Hukuk Fakültesi'ni bırakmaya karar verdiğini hatta birkaç kez çıkan aflara rağmen okula geri dönmediğini ve sonunda devamsızlık nedeniyle ilişkisinin kesildiğini ifade etti.

O dönemde yüksek lisans eğitimi bulunmadığını, İlahiyat Fakültesi'ni yüksek ortalama ile bitirenlerin doğrudan doktora başlayabildiğini vurguladı. Kendi dönemi için bu ortalamanın 7.5 ve üzeri olduğunu, bu şartı sağlayan arkadaşlarıyla birlikte doğrudan doktora programına geçtiklerini söyledi.

1983 Eylül ayında asistanlığa başladı ve aynı yıl doktora çalışmasına başladı. Doktora tez konusunu Said Hatiboğlu Hoca'nın önerdiğini, konunun çok önemli, fakat bir o kadar da zor olduğunu zamanla anladığını anlattı. Bir süre Ankara'da çalışmalarını sürdürdükten sonra 1987 yılında Arabistan'da burslu eğitim fırsatı buldu. Bu burs, Hüseyin Atay Hoca'nın aracılığıyla sağlanmıştı. Ünal Hoca da Ethem Hoca ile birlikte başvurarak 1987 Eylül'ünde Riyad'a gitti.

Burada Arap Dili Enstitüsü'nün dört kurluk programında ikinci kurdan başlatıldılar. Seviye tespit sınavında yüksek puan almamak için bilinçli olarak bazı cevapları eksik verdiklerini, ancak Ethem Hoca'nın her soruya cevap vererek kendilerini ele verdiğini ve bu nedenle üçüncü kura alındıklarını belirtti. Üç dönem kalmayı planlarken, üçüncü kura alınmaları nedeniyle süre kısaldı. Nihayetinde, 1989 yılı başında Türkiye'ye döndüler. Melik Suud Üniversitesi'nin kütüphanesinden çok faydalandıklarını da ifade etti.

Türkiye'ye döndükten sonra doktora çalışmalarına devam etti ve 1990 yılı başında doktorasını tamamladı. Jürisinde Mehmet Said Hatiboğlu ve Talat Koçyiğit gibi önemli isimlerin yer aldığını belirtti. Yaklaşık dört yüz sayfalık bir el yazması hazırladıktan sonra bu çalışmayı daktiloya geçirip savunmasını yaptı. Bu süreçte danışman hocası Talat Koçyiğit'in kendisine çok destek olduğunu dile getirdi. 1991-1992 eğitim öğretim yılında yardımcı doçent oldu ve 1993'te doçentliğe geçti. Profesörlük ise biraz gecikti. 1999-2000 yıllarında Kırgızistan'da bulunduğu sırada arkadaşlarının teşvikiyle Türkiye'ye dönüp dosyasını hazırladı ve 2000 yılı Aralık ayında profesörlük kadrosuna geçti.

Başlangıçta İslam Hukuku'na ilgi duyduğunu, abisinin de bu alanda çalıştığını ve Almanya'da doktorasını yaptığını anlattı. Ancak zamanla hadis alanına yöneldi. Talat Koçyiğit Hoca'dan ziyade, Said Hatiboğlu'nun derinlikli ve titiz anlatımı sayesinde hadise ilgi duymaya başladığını ifade etti. Ancak Hayri Kırbaşoğlu'nun önerisiyle Hadis alanından asistanlık sınavına girdi ve kazandı. Hadis asistanlığının bu şekilde başladığını, daha önce bu alanda çalışmayı hiç düşünmediğini, fakat zamanla severek devam ettiğini dile getirdi. 2000 yılında profesörlüğünü aldıktan sonra da ders vermeye devam ettiğini belirtti.

İsmail Hakkı Ünal, 2001 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğine başladığını ifade etti. Bu göreve gelmek için kendisinin hiçbir talebinin olmadığını belirten Ünal, Mehmet Nuri Yılmaz ve Şamil Dağcı ile yakından tanıştıklarını ve Şamil Hoca'nın "Seni kurul başkanı yapacağım, sen de arkadaşlarını seç" diyerek bu süreci başlattığını söyledi. Kurul üyelerinden dördünün ilahiyat fakültelerinden, geri kalanlarının ise Diyanet'ten seçildiğini aktardı.

Yazıların gelmesiyle birlikte 2001 yılından itibaren Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olduklarını, Şamil Hoca'nın da kurul başkanı seçildiğini, bunun da Diyanet İşleri Başkanı'nın arzusu doğrultusunda gerçekleştiğini söyledi. 16 kişilik kurulun 4 üyesi

ilahiyat kökenliyen, 12'si Diyanet'ten geliyordu. Görev süresinin 7 yıl olduğunu ve iki dönem üst üste yapılabildiğini aktardı.

2012 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık değişimi yaşandığını ifade eden Ünal, bu süreçte Mualla Selçuk'un görevinin sona erdiğini, ardından Nesimi Yazıcı'nın bir dönem dekanlık yaptığını belirtti. 2012-2015 yılları arasında bir dönem dekanlık yaptığını dile getirdi.

İsmail Hakkı Ünal, ikinci dekanlık döneminde, 15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmiş ve Ünal da yaklaşık bir yıl boyunca vekâleten görevini sürdürdüğünü söyledi. Ardından atamalar asalete dönüşmüş ve böylece üçüncü dönem fiilen başlamıştı. Toplamda 8 yıl 7 ay süren dekanlık görevini tamamlayan Ünal, bu sürenin üç dönemlik dekanlık görev süresi olan 9 yıla karşılık geldiğini belirtti.

Ünal, dekanlık döneminde Ankara İlahiyat'ın 70. yıl kutlamalarının 2019 yılında Cumhurbaşkanı'nın himayesinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde gerçekleştirildiğini anlattı. Bu kutlamanın fakülte tarihinde bir ilk olduğunu ve daha önce hiçbir cumhurbaşkanı ya da başbakanın bir ilahiyat fakültesinin yıl dönümüne katılmadığını vurguladı. Hatta Milli Eğitim Bakanları'nın dahi bu tür programlara katılmadığını ifade etti. 70. yıl kutlamalarının Cumhurbaşkanı'nın 6 Kasım'daki programına uygun düşmesiyle gerçekleştiğini, bu programın Hasan Doğan tarafından organize edildiğini, Diyanet İşleri Başkanı ve YÖK Başkanı'nın da katılım sağladığını kaydetti.

Kutlamada Cumhurbaşkanı'nın "Ankara İlahiyat bir markadır." sözleriyle fakülteye övgülerde bulunduğunu belirten Ünal, kendisinin, rektörün ve Diyanet İşleri Başkanı'nın da konuşmalar yaptığını, etkinlikte 2000'in üzerinde kişi bulunduğunu ve salonun tamamen dolduğunu ifade etti. İlahi ve tasavvuf musikisi konserlerinin yanı sıra, Ankara İlahiyat'ın yaşı büyük hocalarından 7-8 kişinin hatıralarını anlattığını, bu oturumun da Nesimi Hoca moderatörlüğünde gerçekleştiğini ve kayıt altına alındığını dile getirdi.

Ayrıca 70. yıl anısına bir kitap hazırlayıp yayımladıklarını, fakülte arşivlerini yeni binaya taşıdıklarını ve bir de sempozyum düzenlediklerini aktardı. Bu dönemde yaptığı en önemli katkının 70. yıl kutlamaları olduğunu, çünkü bu tarz faaliyetlerin fakülte tarihine kazındığını, öğrencilere hatıra kaldığını ve yayınlanan kitapların kalıcı belge niteliği taşıdığını vurguladı.

2024 Temmuz’unda, doğum ayıyla birlikte 67 yaşını tamamlaması nedeniyle emekliye sevk edildiğini ifade eden Ünal, şu anda haftada bir gün master ve doktora derslerine girdiğini, onun dışında fazla bir faaliyeti olmadığını, boş vakitlerinde ise kitap okumaya çalıştığını belirtti.

Hadis tarihinin Türkiye’deki gelişimini değerlendirirken, İlahiyat fakülteleri arasında ilk olarak Ankara İlahiyat Fakültesi’nin kurulduğunu ve bu gelişmenin dikkate alınması gerektiğini söyledi. Hatiboğlu Hoca için Burdur’da bir sempozyum düzenlendiğini, bu sempozyuma Hatiboğlu’nun hayatını, arşiv belgelerini de ekleyerek bir bildiri gönderdiğini aktardı. Sempozyumda Hatiboğlu’nun farklı yönlerinin de ele alındığını ifade etti.

Ankara İlahiyat Fakültesi’nde Tayyip Okıç’ın öğrencileri arasında iki farklı akademik damarın oluştuğunu, bu damarlardan birinin Talat Hoca, diğerinin ise Hatiboğlu Hoca tarafından temsil edildiğini belirtti. Talat Hoca’nın tamamen geleneksel yaklaşımı benimsediğini, bu çizgiyi Mücteba Uğur’un devam ettirdiğini ifade etti.

Bu iki anlayışın farklı literatürler ortaya çıkardığını ifade eden Ünal, Talat Hoca’nın geleneksel olarak yazılması gereken konulara odaklandığını, hadis tarihi, hadis usulü, kelamcılar ve hadisçiler arasındaki münakaşalar, hadislerin tedvini ve yazıya geçirilmesi gibi meseleleri ele aldığını belirtti. Hatiboğlu Hoca’nın ise Fransa’ya giderek oryantalistlerin çalışmalarını incelediğini ve bu sayede hadislerin siyasi ve sosyal amaçlarla nasıl istismar edildiğini fark ettiğini ifade etti. Hatiboğlu’nun doktora tezinin baştan hadis tenkidi üzerine olduğunu ve “*İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*” başlığıyla Otto Yayınları’ndan yayımlandığını aktardı. Ayrıca doçentlik tezinin de “*Siyasi İctimai Hadisler ile Hadis Münasebeti*” üzerine olduğunu belirtti.

Ünal, bu çalışmaların, Hz. Peygamber adına uydurulmuş ve geçmişte de eleştirilmiş rivayetleri, yeni bakış açıları geliştirerek değerlendirmeye çalıştığını dile getirdi. Oryantalistlerin dışarıdan bakmaları sebebiyle bazı meseleleri daha rahat görebildiklerini ifade etti. Bu bağlamda, “Mesela siyasi bir olayla ilgili bir rivayet var; peygamberden sonraki bir döneme ait bir olayda Hz. Peygamber’in işi ne? Onu oraya koyarak meşruiyet sağlamaya çalışmışlar,” şeklinde örnek verdi. Yabancıların bu durumu daha kolay fark ettiğini, ancak Müslümanların ‘Allah bunu Peygamber’e bildirmiştir’ şeklindeki inancı nedeniyle bu tür yönlendirmeleri çoğu zaman fark edemediklerini ifade etti.

Peygamberin görevinin kendi dönemine hitap etmek olduğunu, siyasi olaylara müdahale edip geleceği güvence altına almasının onun görevi olmadığını vurguladı. Toplumun ise hadis geleneğinin sistematüğinden hareketle, senedi sahih olan bir rivayeti ister Cemel, ister Sıffın, ister Hz. Hüseyin'in şehadetiyle ilgili olsun- sorgulamadan kabul ettiğini belirtti. Oysa bu rivayetlerin doğruluğunun bu şekilde tespit edilemeyeceğini ve bu durumun özellikle dış gözlemciler tarafından daha net fark edilebildiğini dile getirdi.

Bu tür rivayetlerin dini değil, tarihi meseleler olduğunu vurgulayan Ünal, Hz. Peygamber sonrası gelişmelerin tamamen dönemin siyasi şartlarıyla ilgili olduğunu ve bu süreçlerde alınan kararların doğru ya da yanlış olmasının sorumluluğunun söz konusu şahıslara ait olduğunu belirtti.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Hz. Peygamber'in ve hadislerin farklı alanlarda istismar edildiğini, bu farkındalığın oluşmaması hâlinde tüm hadislere "Hz. Peygamber'e aittir" denmesinin vebalinin çok ağır olacağını ve bu meselenin oldukça ciddi olduğunu belirtti.

İsmail Hakkı Ünal'ın En Çok Etkilendiği Hocaları

İsmail Hakkı Ünal, kendisini akademik hayatında en çok etkileyen hocanın Mehmet Said Hatiboğlu olduğunu ifade etti. Hatiboğlu'nun özellikle gayb konusunu işlerken Kur'an'dan başlayarak hadisleri sistematik bir şekilde açıklamasından çok etkilendiğini söyledi. Ünal, Talat Koçyiğit Hoca'dan da övgüyle bahsetti. Onun klasik usul bilgisinin yanı sıra ahlaki tutumuyla örnek bir hoca olduğunu, ders anlatımının çok güzel ve sade olduğunu belirtti.

Türkiye'de modern dönem hadis ilminin gelişimini anlatırken, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 1949 yılında kurulduğunu ve bu alanda modern anlamda ilk ciddi katkıyı yapan kişinin Tayyib Okiç olduğunu dile getirdi. Başlangıçta "Dogmatik İlimler Kürsüsü" adı altında hadis, tefsir ve fıkıh derslerinin bu kürsüye bağlı olduğunu; bu nedenle Okiç'in bu alanların hepsinde kurucu kabul edildiğini belirtti. Okiç'in hayatta kalan iki öğrencisinin Tefsir'de Süleyman Ateş, Hadis'te ise Mehmet Said Hatiboğlu olduğunu ifade etti. Kendisinin de bu hocaların öğrencisi olduğunu ve bu çizgide yürüyerek bugünkü noktaya geldiğini söyledi.

İsmail Hakkı Ünal'ın Diyanet'teki Görevi

İsmail Hakkı Ünal, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nda yaptığı rutin işler hakkında bilgi verdi. Kurulda toplamda 16 kişi bulunduğunu ve bir dönem Raşit Küçük hocanın başkanlık yaptığını belirtti. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda genellikle fıkıhçılardan oluşan bir yapı bulunduğuna dikkat çekti. Fıkıhçıların, çoğunlukla kurulda söz sahibi olduklarını, başkanların da genellikle bu alandan olduğunu ifade etti.

Kurulda en çok karşılaştıkları sorulardan birinin boşanma meselesi olduğunu söyledi. Kur'an'da "Kadınlarınızı boşadığınızda" şeklinde bir ifade geçtiğini hatırlatarak, burada asıl amacın ailenin en sağlam şekilde kurulması, bozulacaksa da her iki tarafın hakkını en iyi şekilde koruyacak şekilde bozulmasını sağlamak olduğunu söyledi.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bitcoin, borsa ve dijital konular gibi yeni gelişmelerle ilgili yeniliklere açık olduklarını söyledi. Bu tür yeni meselelerde daha esnek bir yaklaşım sergilendiğini belirtti.

İsmail Hakkı Ünal'ın Gençlere Tavsiyeleri

Ünal'a göre ilim; sorgulamak, incelemek, doğrusunu tespit etmektir. Bu yolda ilerleyen kişinin kendi tezini ve delillerini ortaya koyması gerekir. Elbette bu süreçte yanılabilir ve biri onu yanlışlayabilir; böyle bir durumda da o kişiye saygı gösterilmelidir. Kişinin kendi görüşünü "Benim kanaatime göre", "Bana göre" gibi ifadelerle ortaya koyabileceğini; fakat "Kur'an'a göre" ya da "İslâm'a göre" diyemeyeceğini vurguladı. Bu yüzden "Benim buradan anladığım şu" ya da "Bu ayetten çıkardığım mana şu" gibi ifadelerin tercih edilmesi gerektiğini söyledi. Bu tarz ifadelerde ihtimale ve muhtemel olanlara yer verilmesinin önemli olduğunu belirtti. "Böyle olmalı", "Mutlaka böyledir" gibi kesinlik içeren cümlelerin ise ilim cümlesi olmadığını söyledi. "Ben böyle olduğunu düşünüyorum, bu kanaatleyim" gibi daha esnek ve açık kapı bırakan ifadelerin kullanılması gerektiğini ifade etti. Başkasını eleştirirken de "Bu kanaatin yanlış olduğunu düşünüyorum" ya da "Burada bir hata olduğu kanaatindeyim" gibi ifadelerin tercih edilmesini önerdi. Eleştiriye karşılık biri "Neden böyle diyorsun?" diye sorarsa da "Ben kanaatimi söyledim, senin bir itirazın varsa sen de kendi görüşünü söyle" demek gerektiğini belirtti. Aksi hâlde, iddialı cümlelerin tartışmalara ve sıkıntılara neden olabileceğini aktardı.

Ünal, gençlerin günümüzde çok fazla imkâna sahip olduklarına da değindi. Artık internet üzerinden neredeyse her kaynağa ulaşılabilildiğini ve bilginin erişilebilirliğinin çok kolaylaştığını ifade etti. Kaynaklara ulaşmanın geçmişe kıyasla artık çok daha kolay olduğunu, sistemlerin geliştiğini ve çok sayıda kaynağa erişimin çok kısa sürede mümkün olduğunu vurguladı. Bu imkânların değerlendirilmesinin de ayrı bir meziyet olduğunu dile getirdi.

İlmin, kaynaklardan bilgiyi toplayarak, aradaki bağları kurarak, hangi dönemde ne söylendiğini analiz ederek ve sonrasında kendi kanaatini ortaya koyarak icra edilebileceğini söyledi. Kendi kanaatini belirtmeyen bir çalışmanın “malûmun ilânı” olmaktan öteye geçemeyeceğini ifade etti. Böyle bir durumda kişiye “Peki sen bunun neresindesin?” diye sorulması gerektiğini belirtti. Eğer kişi o metinde yoksa, neden bunu aktardığını açıklaması gerektiğini ve zaten kitaplarda bu bilgilerin mevcut olduğunu söyledi. Bu bağlamda bir konu üzerine çalışılıyorsa, sadece önceki görüşleri aktarmanın yeterli olmayacağını; o görüşlerin değerlendirilmesi ve kişinin kendi düşüncesinin ortaya konması gerektiğini vurguladı.

2. Eser Tablosu

Yayın Türü	Başlık	Dergi / Kitap / Sempozyum	Cilt / Sayı / Baskı	Sayfa Aralığı	Yıl	Yayıncı / Şehir
Kitap	İmam Hatip Liseleri İçin Hadis-10. Sınıf				1983	MEB/ Ankara
Makale	Sadece Kur'an'la Yetinilebilir mi? Hadislerden Müstağni Kalmak Mümkün mü?	İlim ve Sanat	Sayı:7	36-42	1986	Ankara
Çeviri	İspanya Arapları ve İslâm: Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm'ın Tekamülündeki Yeri	İslâmî Araştırmalar	Cilt:1, Sayı:1	80-99	1986	Ankara
Çeviri	İspanya Arapları ve İslâm: Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâm'ın Tekamülündeki Yeri (2)	İslâmî Araştırmalar	Cilt:1, Sayı:2	48-62	1986	Ankara
Makale	Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve 'Yaşayan Sünnet' Kavramı Üzerine	İslâmî Araştırmalar	Cilt:4, Sayı:4	285-294	1990	Ankara
Çeviri	Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme	İslâmî Araştırmalar	Cilt:6, Sayı:4	261-278	1992	Ankara
Makale	Câfer es-Sâdık-Ebû Hanîfe Münasebeti Çerçevesinde Özlenen İslami Birlik	İlim ve Sanat	Sayı:35-36	87-94	1993	İstanbul
Tebliğ	Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım	Hadis'in Dünyü, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu		137-161	1993	Samsun
Kitap	İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu				1994	DİB Yayınları/ Ankara
Tebliğ	İslâm'da İşçi-İşveren İlişkileri	İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu Doğum Haftası)		243-250	1995	TDV Yayınları/ Ankara
Makale	Hanefî Usulcülere Göre Hz.	Ankara Üniversitesi	Cilt:37	191-199	1997	Ankara

	Peygamber'in Fiilleri	İlahiyat Fakültesi Dergisi				
Makale	Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak	İslâmî Araştırmalar	Cilt:10, Sayı:1-2-3	42-58	1997	Ankara
Makale	Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: 'Yere Batırılacak Ordu' Rivayeti	İslâmiyât	Cilt:1, Sayı:2	39-51	1998	Ankara
Makale	İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Velî'nin Hadîs-i Erbaîn Şerhi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	Cilt:39	137-146	1999	Ankara
Makale	Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü	İslâmiyât	Cilt:2, Sayı:3	197-207	1999	Ankara
Makale	Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l Buldân' Risâlesi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	Cilt:41	67-90	2000	Ankara
Makale	Hadislere Göre Kadının Örtünmesi	İslâmiyât	Cilt:4, Sayı:2	53-68	2001	Ankara
Röportaj	Ebû Hanîfe Üzerine Bir Sohbet	İslâmî Araştırmalar	Cilt:15, Sayı:1-2 (Ebû Hanîfe Özel Sayısı)	309-333	2002	Ankara
Makale	Ebû Hanîfe ve Hadis	İslâmî Araştırmalar	Cilt:15, Sayı:1-2	75-81	2002	Ankara
Makale	Muammer el-Kazzâfi ve "Yeşil Kitap"ı	İslâmiyât	Cilt:5, Sayı:2 (İslam'ın Sol Yorumu Özel Sayısı)	159-164	2002	Ankara
Tebliğ	İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Değeri	Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din Sempozyumu		239-246	2002	Adana
Tebliğ	İslam Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü	İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu)		25-33	2003	Ankara
Makale	Hz. Muhammed (SAV) ve Tıp	Diyanet İlmî Dergi	Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayısı	181-190	2003	Ankara
Kitap	İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı				2003	Ankara

Tebliğ	Ahmed Hamdi Akseki'nin 'Peygamberimizin Vecizeleri' Kitabındaki Mesajı	Ahmed Hamdi Akseki Sempozyumu		107-115	2004	TDV Yayınları/Ankara
Makale	Kur'an'da Aile Kurumu	Diyanet İlmî Dergi	Cilt:40, Sayı:2	7-20	2004	Ankara
Tebliğ	Ebü Hanîfe'nin Hadis - Sünnet Anlayışı	İmâm-ı Âzam Ebü Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu	Cilt:2	275-292	2005	Bursa
Makale	İslam'da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar	İslâmî Araştırmalar Dergisi	Cilt:18, Sayı:3	275-293	2005	Ankara
Tebliğ	Hac Aylarında Umre	Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu		239-248	2007	Ankara
Makale	Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği	İslâmiyât	Cilt:10, Sayı:3	89-112	2007	Ankara
Tebliğ	İslam Düşüncesinde Ailenin Dini Temelleri	Kürselleşen Dünyada Aile: 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu		116-123	2010	TDV Yayınları/Ankara
Kitap	Kırk Hadis Kırk Yorum				2011	DİB Yayınları/Ankara
Makale	Kur'an ve Sünnet Verileri Işığında Aile	Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi	Sayı:12	6-9	2011	Ankara
Makale	Kadına Karşı Şiddete Nebvî Tavrı	Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi	Sayı:15	32-35	2012	Ankara
Kitap Bölümü	İslam Kültüründe Hoşgörü: Bir Arada Yaşama Tecrübemizin Esasları-Örnekleri			19-71	2013	DİB Yayınları/Ankara
Kitap	Kırk Hadiste Anne Baba				2015	TDV Yayınları/Ankara
Tebliğ	Birlikte Yaşamamanın Sünnetteki Referansları	Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku" Sempozyumu		117-131	2016	DİB Yayınları/İstanbul
Makale	Kendi Dilinden Hz. Peygamber (Sas)	Asr-ı Saâdet Dünyası: Hz. Peygamber'in (Sas) Kişiliği ve Bazı Özellikleri	Cilt:12	31-41	2016	Siyer Yayınları/İstanbul

Tebliğ	Kur'an ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet	İslâm Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet, Kerâmet		19-48	2017	İstanbul
Kitap Bölümü	Müslüman Kimliğimiz Ne İfade Ediyor?	Hz. Peygamber ve Güven Toplumu	1. Baskı	55-69	2017	DİB Yayınları/Ankara
Makale	Hz. Peygamber'i (Sas) Örnek Almanın Mahiyeti	Asr-ı Saâdet Dünyası: Hz. Peygamber'in (Sas) Ahlâkı	Cilt:14	213-224	2017	Siyer Yayınları/İstanbul
Makale	Sünnet'in Temellendirilmesi Problemi	İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi	Sayı:7-8	25-39	2018	Gaziantep
Makale	The Problem of the Legitimization of the Sunnah	The Journal of Theological Academia	Sayı:7-8	27-42	2018	Gaziantep
Makale	Müşkiletü Te'sili's-Sünne	Mecelletü'l-İlâhiyyâtü'l-Akademîyye	Sayı:7-8	31-44	2018	Gaziantep
Makale	Bir Değişim Risâlesi: "Teşâdüfü'ş-Şer'i ve'z-Zemân..."	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	Cilt:60, Sayı:1	133-183	2019	Ankara
Kitap	Hadisler ve Yorumlar		1. Baskı		2021	Ankara Okulu Yayınları/Ankara
Kitap	Hadis Kültürü ve Eleştirisi		1. Baskı		2021	Ankara Okulu Yayınları/Ankara
Kitap Bölümü	Hz. Peygamber'i (S.A.V.) Doğru Tanımanın ve Anlamanın Önemi	İslâm Tarihi Yazıcılığına Dair Araştırmalar: Prof. Dr. İbrahim Sarıçam'a Armağan	1. Baskı	319-338	2022	Ankara
Makale	Fiten Rivayetleri Bağlamında Peygamber İstismarı					
Makale	Fiten Rivayetlerinin Analizinde Disiplinler Arası Yaklaşımın Önemi					

